

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XVI 4 • 2020 cena 2,99 €

Židovský kodex prijatý

Určenie pojmu Žida a z toho vyplývajúce
boly určené podľa norimberských zákonov
zo židovského majetku — O

Na dňovom zasadnutí ministerskej rady, ktoré trvalo od 11. hodiny
hod., bola na programe výlučne otázka takzvaného židovského k
či nariadenie o právnom postavení Židov, ďalej nariadenie o mimor
ko zo židovského majetku. Ministerská rada prijala obidve tieto n
spĺňa sa túžba a želanie celej slovenskej národnej pospolitost
súdy najväčšou mierou medzi robotníckymi gardistickými
hodu národnosocialistického programu
kompromisom vyriešení židovské
vriešení mohlo však pr
otázka bude ri

Slovenský zákonník

Čiastka 52.

Vydaná dňa 10. septembra 1941.

198.
Nariadenie
zo dňa 9. septembra 1941
o právnom postavení Židov.

Ročník 1941

Snem Slovenskej republiky 1942

I. volebné obdobie.

654.

Návrh

tvrdého a spoločného
necudbných demových
a finančneprávných
životu.

Codex iuris iudaici
Dôvod a cieľ jeho vydania
Dr. Jozef Martinka

Na konci si všimnime Žakov ako
lnei, veľmi dôležitú stránku — po stránke
nacionalizmu. Niektorí sociológovia tvr
dia, že Židia sú osobitným národom. Židia
keď im to prináša tiež, pravda, že vtedy
však — len čo sa pomery v určitom štáte
ustália — hlásia sa k národnosti, ktorá je
na tom-ktorom štáte dominujúcou. Cieľ
na imoni, ktorí je jasný — partioipovať
v tomto národnom prietoch. Cieľ
si pritom svoj svetlanozor, zachovávať
cieloetickému celku, chýba Židom, ako so
znak charakteru národa — národná reč,
národnosť sú si Židia dobre ved
avšak, zabezpečujú sa pod pojem
nepodstatnosť robí diskrimin
by hádam neboli známi
byvalí v uvedených us
taružili tiež že oby
nemôže diskriminovať
api a hľadiska r
pravda, len
na napriek
vinnu

Na konci si všimnime Žakov ako
lnei, veľmi dôležitú stránku — po stránke
nacionalizmu. Niektorí sociológovia tvr
dia, že Židia sú osobitným národom. Židia
keď im to prináša tiež, pravda, že vtedy
však — len čo sa pomery v určitom štáte
ustália — hlásia sa k národnosti, ktorá je
na tom-ktorom štáte dominujúcou. Cieľ
na imoni, ktorí je jasný — partioipovať
v tomto národnom prietoch. Cieľ
si pritom svoj svetlanozor, zachovávať
cieloetickému celku, chýba Židom, ako so
znak charakteru národa — národná reč,
národnosť sú si Židia dobre ved
avšak, zabezpečujú sa pod pojem
nepodstatnosť robí diskrim
by hádam neboli známi
byvalí v uvedených us
taružili tiež že oby
nemôže diskriminovať
api a hľadiska r
pravda, len
na napriek
vinnu

Na konci si všimnime Žakov ako
lnei, veľmi dôležitú stránku — po stránke
nacionalizmu. Niektorí sociológovia tvr
dia, že Židia sú osobitným národom. Židia
keď im to prináša tiež, pravda, že vtedy
však — len čo sa pomery v určitom štáte
ustália — hlásia sa k národnosti, ktorá je
na tom-ktorom štáte dominujúcou. Cieľ
na imoni, ktorí je jasný — partioipovať
v tomto národnom prietoch. Cieľ
si pritom svoj svetlanozor, zachovávať
cieloetickému celku, chýba Židom, ako so
znak charakteru národa — národná reč,
národnosť sú si Židia dobre ved
avšak, zabezpečujú sa pod pojem
nepodstatnosť robí diskrim
by hádam neboli známi
byvalí v uvedených us
taružili tiež že oby
nemôže diskriminovať
api a hľadiska r
pravda, len
na napriek
vinnu

ISSN 1336-6297
9 771336 629708



POĽSKÝ PRÍMAS STEFAN WYSZYŃSKI (1974 – 1978)

DEFINOVANIE „POJMU ŽID“ NA SLOVENSKU V ROKOCH 1938 – 1939

LISTY JOZEFovi TISOVI O ŽIDOVskej OTÁZKE

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA
KOMUNISTICKÉ STRANY V SOVIETSKOM BLOKU 1956 – 1968.
OD DESTALINIZÁCIE K EKONOMICKÝM REFORMÁM

Miesto konania: Bratislava

Termín: september 2021 (v závislosti od vývoja situácie epidémie COVID-19)

Organizátori: Ústav pamäti národa, Ústav pamäti národa (Poľsko), Výbor pre pamäť národa (Maďarsko), Ústav pre štúdium totalitných režimov (Česká republika) s podporou Európskej siete Pamäť a solidarita

Cieľom medzinárodnej vedeckej konferencie *Komunistické strany v sovietskom bloku 1956 – 1968. Od destalinizácie k ekonomickým reformám* je analyzovať činnosť a vývoj jednotlivých komunistických strán v bývalom sovietskom bloku od XX. zjazdu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) v roku 1956 do násilného potlačenia reformného procesu v Československu v auguste 1968.

Vývoj v sovietskom bloku a v jednotlivých komunistických stranách po roku 1956 najvýraznejším spôsobom ovplyvnil XX. zjazd KSSZ. Tajná kritika Stalinových zločinov, ktorá na zjazde odznela, odštartovala v celom sovietskom bloku proces tzv. destalinizácie. Ten sa najvýraznejšie prejavil už v roku 1956 v Maďarsku a Poľsku. Potlačenie maďarskej revolúcie však fakticky ukončilo jeho prvú etapu. Druhú etapu tzv. destalinizácie odštartoval v roku 1961 XXII. zjazd KSSZ a niesla sa hlavne v znamení nevyhnutných ekonomických reforiem. Po mocenských zmenách v Sovietskom zväze v roku 1964 sa však tento proces opäť zastavil. Všeobecný rámec fungovania sovietskeho bloku nakoniec definovala tzv. Brežnevova doktrína. Symbolickou bodkou za vývojom v sovietskom bloku po roku 1956 bol nakoniec československý reformný experiment, ktorý vyvrcholil v roku 1968.

Podujatie sa bude venovať nasledovným tematickým okruhom:

- XX. a XXII. zjazd KSSZ a problematika destalinizácie sovietskeho bloku;
- Špecifiká destalinizácie v krajinách sovietskeho bloku a ich vplyv na vnútorný vývoj komunistických strán – dogmatizmus vs. reformizmus;
- Spolupráca komunistických strán po oficiálnom ukončení činnosti Kominformy, resp. Informbyra;
- Reakcie komunistických strán na maďarskú revolúciu 1956;
- Komunistické strany a krízy 60. rokov – Berlín a Kuba;
- Mocenské zmeny v ZSSR (1964) a dopad tzv. Brežnevovej doktríny na vývoj v komunistických stranách;
- Komunistické strany a riešenie ekonomických kríz 60. rokov;

Výstupom konferencie bude recenzovaná publikácia. Názov a abstrakt svojho príspevku (max. 2 400 znakov), ako aj stručný profesijný životopis vrátane aktuálneho pracoviska zasielajte do 30. apríla 2021 na e-mailovú adresu: branislav.kincok@upn.gov.sk.



Peter Jašek
poverený riadením Centra výskumu obdobia neslobody

Vážení čitatelia,

aktuálne číslo nášho časopisu *Pamäť národa* opäť prináša články, ktoré sa venujú životu v období neslobody. Podstatnú časť jeho obsahu tvoria príspevky, ktoré odznegli na seminári *Uzákorené bezprávie. Rasové zákonodarstvo na Slovensku a v Európe*. Ústav pamäti národa ho organizoval v spolupráci s partnermi v máji 2019 pri príležitosti 80. výročia vydania vládneho nariadenia *O vymedzení pojmu žid a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach*. Prvýkrát bolo v slovenskej legislatíve použité slovo „žid“, ktoré toto vládne nariadenie zároveň definovalo, aby „uláhčilo cestu“ v prijímaní ďalšej protižidovskej legislatívy. Ambíciou práva by však malo byť, aby ním kodifikované pravidlá boli čo najviac totožné so spravodlivosťou. K základným princípom naplňajúcim toto úsilie je rovnosť všetkých pred zákonom. Uzákorené bezprávie v podobe rasového zákonodarstva ale tento princíp hrubo popieralo. Zo spätného pohľadu na obidva nedemokratické režimy, ktorými si Slovensko prešlo v 20. storočí, nám však plynie poučenie, že len demokratický politický režim dokáže pri všetkej svojej nedokonalosti garantovať aj reálnu vymožitelnosť týchto práv, ako aj efektívnu kontrolu štátnej moci pri jej prípadných snahách o ich obmedzovanie. Ústav pamäti národa venuje tomuto výročiu zvýšenú pozornosť aj z toho dôvodu, že podľa zákona o pamäti národa práve prijatím tohto vládneho nariadenia začína obdobie neslobody na Slovensku. Pavol Makyna vo svojej štúdii predstaví na príklade definovania „pojmu žid“ vývoj protižidovskej legislatívy na Slovensku v rokoch 1938 a 1939, kedy *de facto* dochádzalo k jej formovaniu a zavádzaniu do praxe. Americká spisovateľka Madeline Vadkerty ukáže listy, ktoré posielali občania prezidentovi Jozefovi Tisovi vo veci tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku. Historik Ivan Kamenec približuje, ako sa protižidovská legislatíva prejavila v živote príslušníkov židovskej menšiny a Katarína Závacká sa zameriava na dopady legislatívy v hospodárskej oblasti.

Na záver si zaželajme, aby bol rok 2021 pre nás všetkých radostnejší ako ten uplynulý, bol rokom víťazstva nad pandémiou Covid-19, ale tiež rokom, v ktorom sa do našej spoločnosti vrátia aj hodnoty ako spolupatričnosť či rešpekt k názorom druhého – ktoré sa z nej, žiaľ, vytrácali už dávnejšie.

ŠTÚDIE

3 RAFAŁ ŁATKA

Stefan Wyszyński a hra v „trojuholníku“: Svätá stolica – štátne orgány Poľskej ľudovej republiky – Episkopát Poľska (1974 – 1978)

22 PAVOL MAKYNA

Návrhy definície „pojmu žid“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1939

DOKUMENTY

36 MADELINE VADKERTY

Ľudia píšu prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi o židovskej otázke (1939 – 1944)

43 MIROŚŁAW SZUMIŁO

Biskup Pavol Hnilica na oázovom stretnutí v Poľsku v roku 1978

MATERIÁLY

53 KATARÍNA ZAVACKÁ

K prvým slovenským legislatívnym ideovým návrhom štátom organizovanej lúpeže židovského majetku

58 IVAN KAMENEC

Poznámky k realizácii právnych noriem antisemitskej politiky na Slovensku

V SLUŽBÁCH REŽIMU

66 DANIEL HALČÍN

Emil Zachar – náčelník krajského odboru pasov a víz v Stredoslovenskom kraji

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

96 BRANISLAV KINČOK

Filip Tariška – obeť násilnej kolektivizácie

102 ĽUBOSLAV HROMJÁK

Biografický profil Michala Krajňáka

105 MAGDALÉNA LINDTNEROVÁ

Zázračný návrat zo sibírskeho gulagu. Spomienky Júliusa Lindtnera

109 ANOTÁCIE

112 ÚPN INTERNE

120 SPOMÍNANIE

Pamäť národa

4 • 2020
ročník XVI
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kinčok, PhD.

Redaktori

Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Mgr. Peter Jašek, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdisová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Ukážka protizidovského zákonodarstva na Slovensku z obdobia 1. Slovenskej republiky
(Zdroj: *Tragédia slovenských židov*)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2020
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
22. februára 2021



STEFAN WYSZYŃSKI A HRA V „TROJUHLNÍKU”: SVĚTÁ STOLICA – ŠTÁTNE ORGÁNY POĽSKEJ ĽUDOVEJ REPUBLIKY – EPISKOPÁT POĽSKA 1974 – 1978

RAFAŁ ŁATKA

Konštituovanie stálych pracovných kontaktov medzi Svätou stolicou a Poľskou ľudovou republikou v roku 1974 otvorilo novú etapu v hre, pre ktorú sa rozhodli štátne orgány „ľudového“ Poľska, aby zredukovali vplyv episkopátu na spoločensko-politickú realitu.¹ Ciele komunistov sa nezmenili a aj naďalej chceli obmedziť úlohu poľských biskupov na čele s kardinálom Stefanom Wyszyńským, predstaviteľa s pomocou Vatikánu, ktorý by sa mal usadiť vo Varšave. Ich snahou bolo zbaviť prímasa vplyvu na biskupské nominácie a prinútiť cirkevnú hierarchiu, aby podporila politické smerovanie orgánov Poľskej ľudovej republiky.

Líder poľskej Cirkvi si naplno uvedomoval nebezpečenstvo spojené s aktivitami orgánov Poľskej ľudovej republiky (PRL) v rámci ich kontaktov s vatikánskou diplomaciou: „Existujú opodstatnené obavy vo veci ustanovenia delegáta Svätej stolice v Poľsku z hľadiska toho, či sa dokáže dostatočne zorientovať v našej situácii a riešiť problémy, v ktorých sa najlepšie vyzná episkopát.“²

Svoj pohľad na dialóg PRL a Svätej stolice vyjadroval aj v ďalších mesiacoch a rokoch. Napríklad počas zasadnutia Hlavnej rady 16. augusta 1974 zdôraznil: „Svätá stolica je otvorená Východu – má na to právo, no Poľsko sa nemôže nechať zatiahnuť do tohto smerovania. Musíme mať pocit zodpovednosti za Cirkev a národ v Poľsku. To si od nás vyžaduje samostatnosť pri riešení otázok Cirkvi v Poľsku.“³

Kardinál Wyszyński žiadala od Vatikánu a jeho diplomatov, aby priebežne informovali episkopát o svojich krokoch: „Okrem toho môžu isté dohody uzatvárať, akurát s tým, že episkopát musí vedieť o všetkom, o čom rokujú s vládou. Nemôžeme dovoliť, aby sa k nám správali horšie ako k červenným bratom. Nemôžeme sa nechať prekvapiť. Nič o nás, mimo nás a bez nás.“⁴ Členovia Hlavnej rady Episkopátu Poľska,

- 1 K tejto téme pozri podrobnejšie DUDEK, Antoni. Problem normalizacji stosunków między PRL a stolicą Apostolską w latach 1971–1977. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1995, zv. 5, č. 2, s. 63 – 75; RAINA, Peter. *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2001, s. 5 – 148; RAINA, Peter. *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu*. Varšava: Instytut Wydawniczy Pax, 2001, s. 87 – 115; GRAJEWSKI, Andrzej. Miejsce i znaczenie PRL w watykańskiej polityce wschodniej w latach siedemdziesiątych. In: PERSAK, Krzysztof a kol. *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008, s. 409 – 424; GRAJEWSKI, Andrzej. Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli – dwie osobowości i dwie koncepcje polityki wschodniej Watykanu. In: *Studia Prymasowskie, tom 3*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009, s. 51 – 80; SKIBIŃSKI, Paweł. Cele polityki władz komunistycznych w Polsce wobec Stolicy Apostolskiej do roku 1978. In: ŁATKA, Rafał, ed. *Priorytety polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej“*, Glaukopis, 2015, č. 33, s. 333 – 346; KUCHARSKI, Wojciech. *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019, s. 350 – 463; ŁATKA, Rafał. *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019, s. 214 – 254. Porovnaj CASAROLI, Agostino. *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Apostolska i kraje komunistyczne (1963–1989)*. Warszawa: PAX Instytut Wydawniczy, 2001.
- 2 Archív Varšavskej arcidiecézy (ďalej A VA) Varšava, fond (ďalej f.) Sekretariát prímasa Poľska (ďalej SPP), Rada Główna Episkopatu Polski [Hlavná rada Episkopátu Poľska], 1974, archívne číslo (ďalej a. č.) 04/29. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 26. 3. 1974.
- 3 RAINA, Peter. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1973*. Białá Podlaska-Warszawa: Von Borowiecky, 2010, s. 39.
- 4 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 10. 3. 1975, s. 21; Archív Gnieźnieńskiej arcidiecézy (ďalej A GA) Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1975. Záznam z 28. 2. 1975.



Návšteva arcibiskupa Poggiho v sídle varšavských arcibiskupov (12. 3. 1975). V strede sediaci arcibiskup Poggi, vedľa neho stojí kardinál Wyszyński (Zdroj: Archív Inštitútu Stefana kardinála Wyszyńskiego)

teda riadiaceho grémia poľskej Cirkvi, sa absolútne stotožňovali s jeho stanoviskom. Biskup Tokarczuk uviedol: „*Pokiaľ nám chce arcibiskup Poggi pomôcť, mal by s nami spolupracovať. My by sme zase mali dôkladne analyzovať internú situáciu. Všetky veľké zmeny sa začínajú od ekonomických záležitostí. Hospodárstvo nefunguje. Spoločnosť sa búri a má negatívny postoj. S pomocou Vatikánu by nás chceli komunisti spacifikovať. Musíme držať s národom. Najväčším víťazstvom režimu by bolo to, keby by došlo k oslabeniu nášho puta s národom.*“⁵

Arcibiskup Poggi a zriedkavejšie arcibiskup Casaroli v ďalšom období opakovane navštevovali Poľsko ako

oficiálni predstavitelia Svätej stolice. Episkopát sa na tieto návštevy vždy dôkladne pripravoval. Poľskí biskupi sa sústredili najmä na otázky spojené s odovzdaním aktuálnych informácií o situácii Cirkvi v PĽR, a tiež na obmedzenia vo fungovaní Cirkvi napr. V oblasti sakrálnych stavieb a katechéz pre mládež. Episkopát s kardinálom Wyszyńským na čele dbal na to, aby vatikánski hostia videli realitu nedeformovanú komunistickou optikou.

PRVÁ NÁVŠTEVA DELEGÁTA SVÄTEJ STOLICE V POĽSKU

Prvá návšteva delegáta Svätej stolice v novom postavení, ku ktorej došlo

vo februári – marci 1975, sa skončila podľa predstáv episkopátu, teda bez väčších záverov.⁶ Po návšteve vydala Hlavná rada 9. apríla správu, ktorá mala rozptýliť spoločenské obavy k misii arcibiskupa Poggiho: „*Cieľom kontaktov Svätého Otca s predstaviteľmi našej vlády je okrem iného diskutovať o náležitých podmienkach fungovania Cirkvi a zjednodušiť veriacim normálny náboženský život.*“⁷ Prímas pozitívne zhodnotil pobyt arcibiskupa Poggiho (hoci otázka „*normalizácie sa neriešila*“), keďže diplomat sa dozvedel veľa o nedostatku náboženskej slobody v Poľsku.⁸ Hlavná rada sa rozhodla pripraviť list adresovaný Pavlovi VI. v ňom chcela vyjadriť svoj pohľad na návštevu, ale aj predstavy o ďalších rozhovoroch a normalizácii vo východnom bloku.⁹ Napokon bol list zaslaný do Vatikánu po zasadnutí Hlavnej rady z 3. mája.¹⁰

Rýchlo sa však ukázalo, že arcibiskup Poggi sa vzdal neoblomného postoja, keďže vo veľkej miere akceptoval argumenty štátnych orgánov PĽR, že oslavy 600. výročia Ľvovskej metropoly a 50. výročie založenia pinskej diecézy so sídlom v meste Drohiczyn, ktoré pripravil episkopát, majú politický charakter. Biskup Dąbrowski považoval túto zmenu za nepochopiteľnú: „*Keď vo februári viedol rozhovory s vládou v Poľsku, mal dôstojný a rázny postoj. V Ríme však reprezentuje iné stanovisko – možno to záleží*

5 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Główniej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 10. 3. 1975, s. 22. Biskup Tokarczuk okrem toho uviedol, že vláda PĽR chce prostredníctvom rozhovorov so Svätou Stolicou oslabiť puto poľskej Cirkvi s národom. A GA, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1975. Záznam z 10. 3. 1975.

6 Bližšie pozri RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1975*, s. 17 – 48, 67 – 76. Bezpečnostný aparát poskytoval takmer každý deň Ministerstvu vnútra informácie o priebehu návštevy arcibiskupa Poggiho a komentáre k jeho misii a správaniu. Pozri napríklad Archív ministerstva vnútra (ďalej A MV) Varšava, f. IV. odbor ministerstva vnútra (ďalej IV. O MV), a. č. 17/81, Taliansko. Informácia č. 1 týkajúca sa dôležitých udalostí z návštevy arcibiskupa Poggiho v Poľsku z 25. – 26. 2. 1975, s. 2 – 6.

7 Komunikat z posiedzenia Rady Główniej Episkopatu Polski odbytego w Warszawie w dniu 9 kwietnia 1975 r., 10. 4. 1975, Kraków. In: ŻARYN, Jan, ed. *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000*. Warszawa–Poznań: Pallotinum, 2006, s. 158.

8 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Główniej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 9. 4. 1975, s. 35 – 37.

9 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1975. Záznam z 2. 4. 1975.

10 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Główniej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 3. 5. 1975, s. 48; Varšava; A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria 1975, záznam z 3. 5. 1975.

od jeho nadriadených.“¹¹ Po ďalších stretnutiach, ktoré sa na jeseň 1975 uskutočnili vo Vatikáne, tajomník episkopátu dospel k záveru, že vplyv na názory arcibiskupa Poggioho majú pravidelné rozhovory s Kazimierzom Szablewským, ktorý mu predostiera (a jeho vatikánskym nadriadeným) jednostranné informácie o situácii v Poľsku a krokoch episkopátu.¹² Rozhodnutím Hlavnej rady mali pochybnosti o postoji delegáta, ako aj stanovisko episkopátu k rokovaniam Svätej stolice a Poľskej ľudovej republiky, ale tiež k normalizácii predstaviť vo Vatikáne v októbri kardinál Wyszyński a kardinál Wojtyła.¹³

DVE NÁVŠTEVY KARDINÁLA WYSZYŃSKÉHO VO VATIKÁNE

Diametrálny rozdiel v pohľade Pavla VI. a primasa na politickú situáciu v štátoch za železnou oponou najlepšie vystihujú dve návštevy kardinála Wyszyńskiego v Svätej stolici – v máji a októbri 1975. Rozhovor z 22. mája opísal nasledovne: „Sv. Otec veľmi horlivo prezentoval svoj pohľad, hovoril, že komunizmus zažíva avantgardu, že ho možno všade podmaniť a že štátne

orgány sú bezradné. V takejto ostrej polemike som len krátko referoval o iných myšlienkach obsiahnutých v texte. Ešte dlho som počúval slová Svätého Otca, ktorý akoby bránil «Ostpolitik des Vaticanus». Pochopil som, že v tejto situácii nebude ani jedna moja pripomienka presvedčivá.“¹⁴ Podobný priebeh malo stretnutie z 9. októbra. Prímas vyjadril očakávanie, že Svätý Otec sa bude častejšie vyjadrovať na obranu utláčaných národov.¹⁵ Kardinál Wyszyński sa vyjadril aj ku kontaktom s komunistickými orgánmi: „Treba hovoriť s premiérom, ale jeho orientácia je v spoločnosti natoľko nestráviteľná, že každý rozhovor primasa s premiérom spoločnosť vníma nedôveryhodne. A my musíme brať do úvahy národ a jeho mienku, lebo Cirkev v Poľsku vychádza z tohto živého kontaktu s národom. To isté sa týka šéfa strany, ktorý naráža na množstvo rôznych opozičných smerov. Dnes tu je, zajtra už nemusí, no Cirkev tu musí zostať a neniesť bremeno spoluzodpovednosti za chyby strany. [...] Cirkev sa nemôže angažovať v prospech nikoho z tých, čo bojujú o moc. Triedny boj vo vnútri strany je následkom marxistickej tézy o triednom boji

v spoločnosti. Neexistujú spoločenské, ale stranické triedy.“¹⁶ Poľskí biskupi veľmi kriticky vnímali účasť arcibiskupa Casaroliho na zasadnutí Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách. Prímas túto otázku otvoril na stretnutí 9. októbra: „Arcibiskup Casaroli v zásade pripomenul práva národov na svoju samostatnosť, no spoločnosť vníma jeho vystúpenie kriticky, keďže príliš málo hovoril o náboženských právach ľudí.“¹⁷

Počas pobytu vo Vatikáne sa prímas opätovne snažil presvedčiť ďalších ľudí, s ktorými sa zhováral (okrem pápeža aj s arcibiskupmi Casarolim a Poggim), o koncepcii, aby súčasťou kontaktov Svätej stolice a Poľskej ľudovej republiky bol aj predstaviteľ episkopátu, a aby cieľom stretnutí bolo udeľenie právneho statusu Cirkvi v Poľsku. Nenašiel však pochopenie (zdá sa, že rozhodujúci bol v tomto prípade odpor z vládnej strany).¹⁸ Kroky primasa dopĺňali aktivity kardinála Wojtyty, ktorý sa rozprával so Sv. Ocom 10. októbra. Krakovský metropolita vyjadril pochybnosti čo do šance na dohodu medzi orgánmi a episkopátom, keďže Cirkvi v Poľsku hrozí „druh geta“

11 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 4. 9. 1975, s. 77.

12 K podobnému záveru dospel prímas Wyszyński na základe rozhovoru s Juliuszom Paetzmom, ktorý vtedy pracoval vo Vatikáne. A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 5. 1. 1977.

13 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 18. 11. 1975, s. 99.

14 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1975. Záznam z 22. 5. 1975. Výstižne to napokon pomenovali aj komunistické orgány: „Vatikán má realistické politické hodnotenie vo veci trvalosti socialistického režimu a snaží sa nadviazať styky so socialistickými krajinami, aby zachránil Cirkev a poskytol dôkaz, ako sa dá spolunažívať [...]. V súčasnosti však existuje rozdiel medzi Vatikánom a vedením Cirkvi v Poľsku v rámci hodnotenia socializmu a miestnej situácie, čo sa snažíme využiť v prospech vynútenia toho, aby sa cirkevná hierarchia vzdala politiky, pričom to chceme využiť na prehĺbenie lojalizácie kňazského stavu.“ Archív nových spisov (ďalej ANS) Varšava, f. Ústredný výbor Poľskej zjednotenej robotníckej strany (ďalej ÚV PZRS), a. č. LI/172. Stosunki państwo-Kościół w Polsce, 12. 9. 1975, s. 2.

15 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1975. Záznam z 9. 10. 1975.

16 RAINA, P. Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1975, s. 143 – 144. Porovnaj Archív Inštitútu pamäti národa (ďalej len A IPN) Varšava, f. I. odbor ministerstva vnútra (ďalej I. O MV), a. č. 02011/99, zväzok (ďalej zv.) 3. Informacja gen. bryg. Jana. Słowikowskiego, dyrektora Departamentu I MSW, dotycząca wizyty kard. Stefana Wyszyńskiego w Rzymie oraz przygotowań do wizyty abp. Poggiego w Polsce [Informácia brigádneho generála Jana Słowikowského, riaditeľa I. odboru ministerstva vnútra, o návšteve kardinála Stefana Wyszyńskiego v Ríme a o pripravách na návštevu arcibiskupa Poggioho v Poľsku], 29. 1. 1976, s. 18 – 19.

17 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1975, a. č. 04/30. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 18. 11. 1975, s. 101.

18 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski [Plenárna konferencia Episkopátu Poľska], a. č. 04/278. Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 19. – 20. 11. 1975, s. 43.

v dôsledku pokusov o jej eliminovanie od spoločenských otázok.¹⁹

KONTROVERZIA SPOJENÁ S NÁVŠTEVAMI ARCIBISKUPA POGGIHO V PĽR

Na začiatku roku 1976 sa objavila myšlienka, aby arcibiskup Poggi prišiel na zasadnutie UNESCO vo Varšave. Prímás a biskup Dąbrowski boli proti tomu vzhľadom na politickú situáciu (najmä voľby do dolnej komory parlamentu a pripravovanú novelizáciu ústavy) a veľké riziko, že táto návšteva bude propagandisticky zneužitá.²⁰

Napokon sa predstaviteľ Svätej stolice objavil v Poľsku 9. februára v čase – ako to označil kardinál Wyszyński – „bolestného boja národa a episkopátu za slobodu“, a to napriek varovaniu zo strany poľských biskupov, ktorí očakávali negatívne názory.²¹ V rozhovore s biskupom Dąbrowským arcibiskup Poggi konštatoval, že on sám nechcel pricestovať, ale podľahol tlaku arcibiskupa Giovanniho Benelliho.²² Na zasadnutí Hlavnej rady dňa 17. februára bolo prijaté rozhodnutie adresovať kardinálovi Villotovi



Kardinál štátny sekretár Jean-Marie Villot (1978) (Zdroj: wikimedia.org)

zásadný list (s dátumom 9. február), obsahom ktorého mala byť kritika návštevy arcibiskupa Poggiho. Tento list podpísali všetci biskupi-ordinári.²³ Dňa 19. februára sa na pozvanie episkopátu arcibiskup Poggi zúčastnil na obede počas prestávky zasadnutia Plenárnej konferencie. Prímás si poznamenal, že biskupi mu vtedy vysvetľovali, prečo jeho návšteva v tomto termíne bola nevhodná.²⁴

O liste poľského episkopátu hovoril kardinál Wojtyła so Svätým Ocom v marci 1976, keď prišiel, aby viedol rekolekcie pre Pavla VI. a kardinálov pracujúcich vo Vatikáne. Ako referoval krakovský metropolita, pápež opatrne a „zdráhavo“ spomenul tento list, pričom vysvetľoval, že on sám prijal rozhodnutie poslať na zasadnutie UNESCO arcibiskupa Poggiho.²⁵

Ďalšia návšteva arcibiskupa Poggiho v Poľsku prebiehala od 23. apríla do 18. mája 1976. Na návrh episkopátu nesúhlasil s účasťou na oslavách 1. mája, čo mu ponúkali čelní stranícki funkcionári.²⁶ Poľskí biskupi priebežne sledovali priebeh rozhovorov vatikánskeho diplomata s orgánmi PĽR. Dňa 6. mája prímás na základe správ od biskupa Dąbrowského rokovania zhrnul krátko a výstižne: „*Nejde to.*“²⁷ O deň neskôr diskutoval o tejto téme so špeciálnym delegátom Svätej stolice, ktorému radil, aby sa neponáhľal, pričom argumentoval: „*Našu náhlivosť považujú za znak slabosti Cirkvi, ktorá hľadá podporu dokonca u komunistov. Arcibiskup sa diví takémuto postrehu.*“²⁸

19 A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 02011/99, zv. 3. Informacja gen. bryg. Jana. Słowikowskiego, dyrektora Departamentu I MSW, dotycząca działalności kard. Wojtyły w Rzymie [Informacja brigádnego generała Jana Słowikowskiego, riaditeľa I. odboru ministerstva vnútra, o aktivitách kardinála Wojtyły v Ríme], 2. 12. 1975, s. 70.

20 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 6. 2. 1976; A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 0639/136, zv. 5. Informacja dotycząca komentarzy kleru na temat przyjazdu abp. L. Poggiho i zmian konstytucyjnych, Komenda Stołeczna MO SB [Informacja týkajúca sa komentárov duchovenstva o príchode arcibiskupa L. Poggiho, a ústavných zmien, Veliteľstvo hl. mesta Občianskej milície SB], 24. 2. 1976, s. 173.

21 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 9. 2. 1976; GRAJEWSKI, A. Miejsce i znaczenie PRL w watykańskiej polityce wschodniej w latach siedemdziesiątych, s. 421.

22 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 11. – 12. 2. 1976; Záznam z 18. 2. 1976.

23 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1976, a. č. 04/31. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 17. 2. 1976, s. 26 – 28.

24 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 19. 2. 1976.

25 Podľa mienky kardinála Wyszyńskiego bol list úspešný, keďže vďaka nemu si vatikánska diplomacia uvedomila, že arcibiskup Poggi prišiel do Poľska v nesprávnej chvíli, čo mohlo vytvárať dojem, že Svätá stolica zaujíma k zmenám v ústave iné stanovisko ako episkopát. A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, a. č. 04/281. Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 28. – 29. 4. 1976, s. 29.

26 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 1. a 2. 5. 1976.

27 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 6. 5. 1976; GRAJEWSKI, A. Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli – dwie osobowości i dwie koncepcje polityki wschodniej Watykanu, s. 75.

28 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 7. 5. 1976. Podľa poznatkov, ktoré získal Odbor I. Ministerstva vnútra, bol prímás nespokojný s priebehom návštevy arcibiskupa Poggiho v Poľsku, keďže vatikánsky diplomat venoval príliš veľkú pozornosť rozhovorom s predstaviteľmi štátnych orgánov. A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 02011/100, zv. 2. Informacja dotycząca wizyty abp. Poggiho w Polsce [Informácia týkajúca sa návštevy arcibiskupa Poggiho v Poľsku], 11. 5. 1976, s. 20.

O návšteve arcibiskupa Poggioho v Poľsku sa rozprával s kardinálom Wojtyłom po stanislavovských slávnostiach v Krakove. Krakovský metropolita si všimol, že delegát Svätej stolice má bezpochyby prajnú náтуру, zároveň však ľahko podľahne vplyvom a často akceptuje návrhy, ktoré formulujú komunisti.²⁹ Tentoraz však zotrval na svojom stanovisku a v súlade s návrhmi episkopátu predložil vládnej strane žiadosť o náboženskú slobodu, čo malo byť základom pre normalizáciu vzťahov štátu a Cirkvi. Odmietol tiež požiadavky Kazimierza Kąkola, ministra a šéfa Úradu pre náboženské záležitosti (UdsW), aby mali štátne orgány možnosť ovplyvniť výber kandidátov na biskupov – a to nielen diecézných, ale aj pomocných. V súvislosti s pomerne tvrdým postojom arcibiskupa Poggioho sa štátne orgány rozhodli zrušiť časť naplánovaných stretnutí.³⁰ Je potrebné však dodať, že vatikánsky diplomat bol nespokojný s výsledkami svojej návštevy, a najmä s prítvrdením postoja episkopátu, čo vyjadril v rozhovore so Szablewským 12. júna. Predstavitel štátu si poznamenal: „P[oggi] plánuje tento rok ešte jednu návštevu Poľska. V tomto kontexte upozorňujem na nasledujúce jeho slová: «pre dobro vzájomných vzťahov by bolo výhodné, keby som sa vo Varšave usídlil natrvalo. Moje misie by episkopát zakaždým nevyužíval na nesprávne účely.»³¹

Krátko po odchode diplomata sa na verejnosť dostala záležitosť, ktorá pobúrila episkopát a verejnosti

poodhalila skutočný postoj štátnych orgánov k náboženskej politike. Išlo o príhovor šéfa UdsW pre novinárov PAP a straníkov z 5. mája, v ktorom uviedol: „*Hanbím sa, keď sa ma komunisti z iných krajín pýtajú, prečo stále tolko Poliakov chodí do kostola. Hanbím sa, keď mi zahraniční hostia želajú rozmach náboženstva v našej krajine. [...] Vykorenenie náboženstva z vedomia a ľudskej mysle je komplikovaný a dlhodobý proces. Nedá sa to urobiť okamžite. Musíme sa vyhybať útokom podporených agresívnym násilím, keďže vtedy bude Cirkev ako obliehaná pevnosť, čo bude mať za následok zvýšenie jej popularity.*“³² Kąkolov príhovor publikovalo v auguste 1977 francúzske periodikum *Documentacion*, vďaka čomu celkom rýchlo získalo publicitu a dostalo sa do Vatikánu.³³ Dokonca arcibiskup Poggi, ktorý akceptoval mnoho argumentov komunistických straníkov, s ktorými viedol rozhovory, sa k tejto záležitosti postavil jednoznačne. Svoje kroky v tejto otázke referoval biskupovi Dąbrowskému počas stretnutia v Ríme 25. októbra, čo si tajomník episkopátu takto poznačil: „Arcibiskup mi s veľkým vzrušením hovoril, ako si predvolal ministra [Sztachelského] na pokyn svojich nadriadených a protestoval proti slovám ministra Kąkola publikovaných v «*Documentacion*», pričom žiadal, aby minister Kąkol toto všetko odvolal. Nasledne po diskusii na túto tému vyhlásil v mojej prítomnosti, že ak v nasledujúcom roku pricestuje do Poľska, nebude



Prímás Stefan Wyszyński (1980)

(Zdroj: A IPN)

sa chcieť rozprávať s ministrom Kąkolom. Minister Kąkol urazil Svätú stolicu a Episkopát Poľska.“³⁴

ĎALŠIE STRETNUTIE PRÍMASA S PAVLOM VI.

Počas októbrovej návštevy vo Vatikáne mal prímás v roku 1976 ďalšie stretnutie s Pavlom VI. (ako aj s arcibiskupmi Casarolim a Poggim) a diskutoval o rokovaniach Svätej stolice s orgánmi PRL. Informoval o situácii v Poľsku a zdôraznil „nevyhnutnosť udržiavať neustály kontakt s Episkopátom Poľska, aby nedošlo k nesprávnemu kroku.“³⁵ Vzhľadom na ťažkú spoločensko-politickú situáciu rázne odrádzal Vatikán od toho, aby sa delegát Svätej stolice ešte na konci roku 1976 natrvalo usídlil vo Varšave. Uviedol, že by mohol

29 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 9. 5. 1976.

30 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, a. č. 04/282. Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 12. 6. 1976, s. 28 – 29.

31 Szyfrogram szefa Zespołu ds. Stałych Kontaktów Roboczych ze Stolicą Apostolską o rozmowie z szefem Zespołu Stolicy Apostolskiej ds. Stałych Kontaktów Roboczych z Rządem PRL. In: DŁUGOŁĘCKI, Piotr, ed. *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1976*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008, s. 434 – 435.

32 Citované podľa RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1976*, s. 137.

33 Komunistická rozviedka dospela k záveru, že úryvky príhovoru ministra Kąkola odovzdal francúzskemu periodiku biskup Dąbrowski, no to nebolo potvrdené, A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 02011/535. Informacja dotycząca kolportażu na Zachodzie fragmentów majowego wystąpienia min. Kąkola [Informácia týkajúca sa kolportáže úryvkov májového vystúpenia ministra Kąkola na Západe], 3. 2. 1977, s. 10.

34 RAINA, P. *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, s. 163.

35 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1976, a. č. 04/31. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 16. 11. 1976, s. 87; A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 22. 10. 1976.

prísť na ďalší rok ako hosť episkopátu (predtým by však mal prekonzultovať termín s poľskými cirkevnými predstaviteľmi).

Kardinál Wyszyński opatrne komentoval prípadnú audienciu pre Edwarda Gierka vo Vatikáne.³⁶ V *Pro memoria* si poznamenal, že na otázku Pavla VI. na to, ako reagovať na tento návrh, odpovedal: „Odpoveď nie je ľahká. Z doterajších tajomníkov – je tento najslušnejší. Azda hľadá podporu u autority hlavy Cirkvi? Bude to v jeho prospech? Alebo si pohnevá Kremľ a oponentov?”³⁷ Na zasadnutí Hlavnej rady zdôraznil, že jeho stretnutia mali pozitívny ohlas, boli potrebné, keďže upevnili presvedčenie, že kontakty so štátnymi orgánmi PLR je potrebné vždy konzultovať s episkopátom.³⁸ Optimisticky zhodnotil svoju cestu do Vatikánu: „Zdá sa, že rozhovory uzatvorili februárový incident s príchodom arcibiskupa Poggiho napriek názoru Episkopátu Poľska.”³⁹ Viac o tejto téme povedal na zasadnutí biskupov-ordinárov 19. novembra: „Hovorili sme o otázke vzťahu poľských biskupov k Svätej stolici – casus Poggi bol uzavretý. Bolo pochopené, čo znamená de Ecclesia in

*Polonia, nihil sine Episcopis. Nejde tu predsa o problém práv Svätej stolice, ale o to, aby sa poľskej Cirkvi pomáhalo, aby sa jej neškodilo v dôsledku nedostatočnej prípravy vyslancov Svätej stolice. Zdá sa, že ako Svätý Otec, tak aj kard. Villot či tiež arcibiskup Benelli po posledných rozhovoroch mojej osoby a biskupa Bronisława Dąbrowského si tento postoj osvojili.”*⁴⁰

Rýchlo sa ukázalo, že toto hodnotenie bolo príliš predčasné, keďže už počas návštevy biskupa Dąbrowského vo Vatikáne v januári 1977 sa predstavitelia Štátneho sekretariátu vrátili k myšlienke poslať stáleho delegáta do Poľska.⁴¹ Dňa 13. januára arcibiskup Casaroli oznámil tajomníkovi episkopátu: „Miestna Cirkev, v ktorej nie je delegát Sv. Otca, je, neúplná.”⁴² Povedal tiež: „Chceme ustanoviť stáleho delegáta Svätej stolice v Poľsku. Je to naše presvedčenie a naša povinnosť. [...] Svätá stolica má svoju víziu založenú na skúsenostiach a širšom pohľade, pretože vychádza z analýzy celosvetovej a všeobecno-cirkevnej situácie.”⁴³ Dňa 17. januára to potvrdil biskupovi Dąbrowskému Pavol VI.⁴⁴ Počas audiencie si tajomník episkopátu vypočul, že Vatikán nemôže

premrhať šancu, aby mal stály zastupiteľský úrad vo východnom bloku.⁴⁵ Biskup zároveň získal ubezpečenie, že tento predstaviteľ by nemal na území Poľska žiadne právomoci (neboli by narušené ani špeciálne právomoci primasa), ale umožnili by Svätej stolici byť v kontakte s komunistickými štátmi.⁴⁶

Kardinál Wyszyński skonštatoval, že argument o neúplnosti poľskej Cirkvi, ktorá si predsa tolko rokov dokázala bez problémov poradiť bez predstaviteľa Svätej stolice a udržiavala s Vatikánom kontakt, mu prichodí ako neteologický. Prímas výstižne interpretoval zámer vatikánskych diplomatov: „Zdá sa však, že tu skôr ide o prítomnosť Svätej stolice vo Varšave, ako o tzv. plnosť, čo je len narýchlo vykonštruovaný argument pre ad hoc účely. Je tu tendencia urýchliť príchod arcibiskupa Poggiho.”⁴⁷ Zároveň si uvedomoval, že túto nanútenú pomoc nemôže episkopát jednoducho odmietnuť, napriek tomu, že arcibiskup Poggi a iní vatikánski diplomati nepoznajú situáciu poľskej Cirkvi.⁴⁸

O prístupe Svätej stolice k prítomnosti predstaviteľov vo Vatikáne

36 A GA, Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 22. 10. 1976; Záznam z 29. 10. 1976.

37 A GA, Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 22. 10. 1976; RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1976*, s. 165.

38 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1976, a. č. 04/31. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 16. 11. 1976, s. 87 – 88.

39 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 16. 11. 1976.

40 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 19. 11. 1976; RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1976*, s. 183. V analýze I. Odboru Ministerstva wewnątrz sa uvádza, že návšteva primasa vo Vatikáne bola jeho úspechom a potvrdila, že v rámci Svätej stolice požíva veľkú autoritu. A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 0201/100 zv. 3. Informacja gen. bryg. Jana Słowikowskiego, dyrektora Departamentu I MSW, dotycząca stosunków Polska–Watykan w świetle ostatniej wizyty kard. Stefana Wyszyńskiego w Rzymie [Informácia brigádneho generála Jana Słowikowského, riaditeľa I. odboru ministerstva vnútra, týkajúca sa vzťahov Poľsko – Vatikán vo svetle poslednej návštevy kardinála Stefana Wyszyńskiego v Ríme], 8. 12. 1976, s. 148 – 150.

41 RAINA, P. *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, s. 168 – 170, 172 – 173.

42 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 21. 1. 1977.

43 RAINA, P. *Arcybiskup Dąbrowski. Rozmowy*, s. 172; GRAJEWSKI, A. Miejsce i znaczenie PRL w watykańskiej polityce wschodniej w latach siedemdziesiątych, s. 422.

44 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1977, a. č. 04/32. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 8. 2. 1977, s. 18 – 19; RAINA, P. *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, s. 178 – 180.

45 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 8. 2. 1977.

46 RAINA P. *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, s. 178 – 179; A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 25. 1. 1977.

47 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 21. 1. 1977.

48 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 25. 1. 1977; RAINA P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977*, s. 28 – 30.



Arcibiskup Luigi Poggi na stretnutí s vedúcim UdsW Kazimierzom Kąkolom, Varšava 1977
(Zdroj: PAP)

obsažne hovoril prímás na mimoriadnom zasadnutí Hlavnej rady 15. júna, teda deň pred stretnutím biskupov ordinárov. Poznamenal, že vyslaním svojho delegáta chce pápež a Štátny sekretariát podporiť poľskú Cirkev. Dodal však: „*My túto pomoc neprijímame, keďže máme výhrady, či tu skutočne ide o pomoc. V súvislosti s tým sa Svätá stolica sťahuje – ostávame sami (Doteraz sme žiadnu konkrétnu pomoc nedostali, hoci vo všeobecnosti nás rozhovory podporili).*“⁴⁹ Kardinál Wyszyński sa pýtal najvýznamnejších poľských biskupov, či je lepšie, aby sa stály delegát Vatikánu objavil hneď

alebo až neskôr. Stanovisko Rady a v zásade celého episkopátu vyjadril kardinál Wojtyła: „*Čo sa týka predstaviteľa Svätej stolice v Poľsku, hovoríme: plná normalizácia ako podmienka zastupiteľstva. Iný modus procedendi by bol nebezpečný.*“⁵⁰

ĎALŠIE NÁVŠTEVY ARCIBISKUPA POGGIHO V POĽSKU

Napriek odporu prímasa a episkopátu prišiel arcibiskup Poggi do Poľska na ďalšiu návštevu už v marci 1977 na 20 dní (5. – 25. marca). Tentoraz témy, o ktorých sa chystal hovoriť, dohodol

s biskupom Dąbrowským, vďaka čomu teda vyhovovali episkopátu. Do predia sa dostávala požiadavka náboženskej slobody ako základu pre normalizáciu, ďalej udelenie právnej subjektivity pre Cirkev a exponovanie jej práva venovať sa sociálnym aktivitám (vrátane prístupu k prostriedkom komunikácie s verejnosťou).⁵¹ Tieto otázky otvoril arcibiskup Poggi v rozhovore s Kąkolom 7. marca 1977. Počas neho sa šéf UdsW veľmi pochvalne vyjadroval o poľskej Cirkvi, čo však neprinieslo žiadne konkrétne výsledky, podobne ako stretnutie premiéra Piotra Jaroszewicza s vatikánskym diplomatom, ktoré štátne orgány vo pred neoznámili, a ktoré naplánoval Kąkol na 23. marca 1977.⁵²

Počas pobytu v Poľsku arcibiskup Poggi prechladol a ochorel na chrípku, čo prímás ironicky komentoval: „*Stalo sa to, pred čím sme varovali, že február-marec nie je vhodným obdobím pre vatikánsku diplomaciu v Poľsku. Už dvakrát arcibiskup Poggi ochorel v Poľsku. Skutočne sme žiadali, aby k marcovej návšteve nedošlo. Navrhovali sme ju na obdobie po Veľkej noci alebo na máj. Tak som to dohodol so Svätým Otcom. Čo ovplyvnilo zmenu termínu? Vari nejaké odporúčanie od vlády PRL? Hoci vláda sa nemá k týmto rozhovorom. V aktuálnej situácii odporúčam, aby sa arcibiskup nevenoval rokovaniam, ale po uplynutí termínu sa v piatok vrátil do Ríma. Stačí, ak sa sem vráti v máji. Možno najlepšie v júni,*

49 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1977, a. č. 04/32. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 15. 6. 1977, s. 63.

50 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1977, a. č. 04/32. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 15. 6. 1977, s. 64.

51 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, a. č. 04/287. Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 4. – 5. 5. 1977, s. 70. K programu návštevy arcibiskupa Poggiho mali výhrady štátne orgány, ktoré spochybnili dokonca aj formuláciu, že predstaviteľ Svätej stolice prišiel na pozvanie episkopátu. Sprawozdanie [bp. Dąbrowskiego] z rozmowy z p. Stanisławem Kanią, sekretarzem KC PZPR, 7. 2. 1977, Sulejówek. In: RAINA, Peter: *Rozmowy z władzami PRL. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i narodowi, tom 1, 1970–1981*. Warszawa: Książka polska, 1995, s. 293 – 294.

52 Arcibiskup Poggi ho vnímal ako nevhodné, keďže nebolo zahrnuté v pôvodne dohodnutom programe návštevy. A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, a. č. 04/287. Protokół Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 4. – 5. 5. 1977, s. 72. Porovnaj s hodnotením štátnych orgánov: Notatka kierownika Urzędu ds. Wyznań o rozmowach z szefem Zespołu Stolicy Apostolskiej do spraw Stałych Kontaktów Roboczych z Rządem PRL, 1977 r. [przed 5 IV]. In: MAJEWSKI, Piotr M., ed. *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1977*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009, s. 289 – 293.

keď bude Konferencia episkopátu.“⁵³ O tri dni neskôr si prímás s istou spoľnosťou poznamenal, že v dôsledku choroby delegáta Svätej stolice sa diplomatická výprava, ktorá sa začala napriek stanovisku episkopátu, nepodarila. Bol presvedčený, že o príchode arcibiskupa Poggiho rozhodol Štátny sekretariát: „Naše návrhy Štátny sekretariát nezohľadnil, hoci som o nich presvedčil Svätého Otca. Štátny sekretariát zrejme zmenil nami dohodnuté termíny a tlačil arcibiskupa do Poľska. Určite urobil veľa dobrého, keď navštívil diecézy v mestách ako Čenstochová, Kielce, Sandomierz a Lubaczów. Pracoval svedomito a riskoval svoje zdravie. A to má azda väčší význam ako zrušené rokovania s vládou.“⁵⁴ Prímás postrehol pozitívnu zmenu v krokoch vatikánskeho diplomata, ktorý počas návštevy jednotlivé veci neustále konzultoval s biskupom Dąbrowským (a dokonca spoločne s ním upravoval zápisnice z rokovaní so štátnymi orgánmi).⁵⁵

Arcibiskup Poggi opäť prišiel do Poľska 20. mája. Prímás mu prostredníctvom biskupa Dąbrowského vysvetlil, ako veľmi komplikovaná je spoločensko-politická situácia, a varoval ho pred „urýchlenými kontaktami“.⁵⁶ Aj osobne mu 21. mája citlivo zdôrazňoval, aby bol v kontaktoch so štátnymi predstaviteľmi výnimočne ohľaduplný, keďže rokovania týkajúce sa dohody medzi PRL a Svätou stolicou môžu uraziť robotníkov a akademickú mládež.⁵⁷ Prímás a episkopát s absolútnou

uvedomelosťou riadili rozhovory tak, aby poukázali na to, že zisk právnej subjektivity pre Cirkev je podmienkou *sine qua non* trvalého usídlenia delegáta Svätej stolice vo Varšave.⁵⁸ To vyplývalo z presvedčenia, že vláda nebude súhlasiť s udelením právneho statusu Cirkvi, čo by to v podstate znamenalo popretie ideologického základu socialistického štátu, a čo je dôležitejšie, stretlo by sa to s odporom Sovietskeho zväzu. Prímás a biskup Dąbrowski – podobne ako v prípade predchádzajúcich návštev – priebežne sledovali priebeh stretnutí arcibiskupa Poggiho so štátnymi predstaviteľmi. V ich prvej fáze tajomník episkopátu pozitívne hodnotil postoj vatikánskeho delegáta. Zároveň si všimol, že vláde nezáleží na konkrétnych dohodách: „*Pán Kąkol rozpráva anekdoty, nepristupuje k meritu veci.*“⁵⁹ Arcibiskup Poggi sa 27. mája stretol s kardinálom Wyszyńským v Choszczówke pri Varšave. Závery sa podobali na tie z predchádzajúcich správ biskupa Dąbrowského – stranícki funkcionári so šéfom UdsW na čele sa vyhýbali základnej téme, teda uznaniu verejnoprávneho charakteru Cirkvi, a sústredili sa na ďalšie útoky na politickú aktivitu biskupa Tokarczuka. Prímás opätovne upozornil arcibiskupa Poggiho na špecifickú situáciu poľskej Cirkvi a na spoločenskú úlohu a misiu episkopátu: „*Otváram rad iných otázok, napr. vec zodpovednosti episkopátu v Poľsku za Cirkev a národ. Je to pre nás samozrejmé, keďže osud Cirkvi v Poľsku*

je spojený s osudom národa. Ak bude národ pozbavený národnej kultúry, ak sa kresťanská kultúra odcudzí a preklopí sa na kultúru socialistickú – v takej situácii sa nepodarí ochrániť ani Cirkev. A preto biskupi v Poľsku majú dvojakú povinnosť: na to, aby ochránili Cirkev, treba mať blízky vzťah s národom a jeho kresťanskou kultúrou. Svätá stolica musí mať pred očami túto dvojakú úlohu Episkopátu Poľska. Nemusi to zaväzovať Svätú stolicu, ale musí to zaväzovať Cirkev a kresťanskú kultúru v Poľsku za každú cenu. Veľmi vás prosím, aby Svätá stolica a jej partneri v rokovaníach to mali na pamäti vždy vtedy, keď je Episkopát Poľska obviňovaný z nacionalizmu a politikárčenia.“⁶⁰ Ako si poznamenal prímás, arcibiskup Poggi bol sklamaný postojom štátnych orgánov, a partnerov v rokovaníach podozrieval z neúprimnosti a nedostatku záujmu o normalizáciu. Podľa presvedčenia delegáta Svätej stolice sa vláda sústredila v tomto čase na protesty robotníkov a akademického prostredia, pričom rokovania s ním nebrala vážne.⁶¹ Za zmienku stojí fakt, že aj na rozlúčkovom stretnutí s prímásom 9. júna zdôraznil, že jeho komunistickí partneri celkom iste nechcú dospieť k dohode ani normalizácii.⁶² Vzhľadom na tento postoj štátnych orgánov, ale aj na fakt, že arcibiskup Poggi trval na požiadavke poskytnúť právnu subjektivitu Cirkvi, jeho návšteva neprinesla takmer žiadne výsledky. Prímás správne chápal, že diplomat sa vracia do Vatikánu sklamaný:

53 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 20. 3. 1977.

54 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 23. 3. 1977; RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977*, s. 45.

55 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 26. 3. 1977.

56 RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977*, s. 47–48.

57 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 21. 5. 1977; UdsW interpretoval krátky rozostup medzi návštevami Poggiho ako zvýšenie záujmu Vatikánu o Poľsko. Uwagi Urzędu do Spraw Wyznań po rozmowach z szefem zespołu watykańskiego do stałych kontaktów z rządem PRL Luigi Poggi po jego wizycie w Polsce w maju i czerwcu 1977 r. In: FRISZKE, Andrzej. *PRL wobec Kościoła. Akta urzędu do Spraw Wyznań 1970–1978*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Towarzystwo „Więź”, 2010, s. 209.

58 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, a. č. 04/288. Protokół konferencji biskupów ordynariuszów [Protokół konferencie biskupov ordinárov], 16. 6. 1977, s. 19 a 24.

59 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 25. 5. 1977.

60 RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977*, s. 49.

61 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 27. 5. 1977.

62 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 9. 6. 1977; Záznam z 10. 6. 1977.

„Nič nedokázal vybaviť napriek veľkému pracovnému nasadeniu.“⁶³

AKTIVITY A KROKY PRÍMASA A EPISKOPÁTU VO Vatikáne 1977 – 1978

V tomto istom čase kardinál Wyszyński začal s neobyčajne dôslednou prípravou na jesennú návštevu *ad limina*, pričom sa nazdával, že bude mať rozhodujúci vplyv na pohľad Svätej stolice v otázke prítomnosti jej delegáta v Poľsku. Pripravil si predovšetkým vyše dvadsaťstranový príhovor adresovaný pápežovi, v ktorom synteticky predstavil pozíciu Cirkvi v Poľsku.⁶⁴ Popísal podmienky fungovania episkopátu a situáciu v PLR. Napísal ho v júli počas dovolenky, pričom jednotlivé body konzultoval s biskupom Dąbrowským, ktorý uviedol, že „text je kompaktný a komplexný. Môže prispieť k lepšiemu pochopeniu našej situácie v Poľsku“.⁶⁵ Druhou dôležitou časťou príprav na stretnutie s pápežom bol list episkopátu adresovaný Pavlovi VI., ktorého autorom bol kardinál Wojtyła a ktorý obsahoval stanovisko biskupov v otázke prípadného ustanovenia delegáta Svätej stolice.⁶⁶ Krakovský metropolita ho odovzdal Sv. Otcovi začiatkom októbra na synode biskupov, ktorá prebiehala od 30. septembra do 29. októbra 1977.⁶⁷ Odpoveď Pavla VI. nebola zrovna optimistická. Ako vyplýva zo správ krakovského metropolitu, pápež počas audiencie 3. novembra sformuloval odpoveď a „radil, aby sa príliš nenadvážovalo na silu Cirkvi v Poľsku, lebo hoci teraz Cirkev predstavuje silu,



Prímas Wyszyński a biskup Dąbrowski počas audiencie u pápeža Pavla VI., 70. roky
(Zdroj: Archív Inštitútu Stefana kardinála Wyszyńskiego)

ale nevedno, ako to môže byť v budúcnosti, napr. ak by prišli iné nariadenia z Moskvy atď.“⁶⁸ Kardinál Wojtyła počas plenárneho zasadnutia episkopátu

- 63 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 10. 6. 1977. Správu, ktorú predstavil Svätej Stolicí arcibiskup Poggi, kriticky zhodnotil arcibiskup Casaroli v rozhovore so Szablewským 11. 7. 1977. Szyfrogram szefa Zespołu do spraw Stałych Kontaktów Roboczych ze Stolicą Apostolską o rozmowie z Sekretarzem Rady do Spraw Publicznych Kościoła, 11. 7. 1977. In: MAJEWSKI, P. M., ed. *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1977*, s. 490 – 491.
- 64 RAINA, P. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977*, s. 73 – 88.
- 65 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 27. 7. 1977.
- 66 List pred odovzdaním pápežovi ešte v Poľsku definitívne skorigoval kardinál Wyszyński, ktorý ho odovzdal krakovskému metropolitovi 29. septembra, krátko pred odchodom do Ríma. A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 29. 9. 1977.
- 67 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów [Konferencja biskupských ordinárov], a. č. 04/289. Protokół 160 Konferencji biskupów ordynariuszów [Zápisnica zo 160. konferencie biskupov-ordinárov], 9. 11. 1977, s. 6.
- 68 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 160 Konferencji biskupów ordynariuszów [Zápisnica zo 160. konferencie biskupov-ordinárov], 9. 11. 1977, s. 8. Porovnaj A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 9. 11. 1977.

v decembri 1977 uviedol, že situácia je ťažká, keďže napriek varovaniám episkopátu a vedomiu nebezpečenstiev sa Svätá stolica snaží ustanoviť stáleho predstaviteľa (hoci vzhľadom na komplikovanú politickú pozíciu jeho partneri v rozhovore nenaliehali na nutnosť konať rýchlo).⁶⁹ Dodal, že pocity a tendencie vo všeobecnej Cirkvi sú celkom jednoznačné – dominuje obava pred komunizmom. Konštatoval: „Azda teda v súvislosti s tým – v snahe nadviazať skutočné kontakty s komunizmom – Svätá stolica hľadá miesto, kde možno najľahšie vkročiť do tejto zóny vplyvov, a má to byť akurát Poľsko. Bolo by menej žiaduce, aby týmto miestom bolo Maďarsko.”⁷⁰ Na správy a závery kardinála Wojtyły nadviazal s plným pochopením kardinál Wyszyński. Uviedol, že ešte o nich budú hovoriť na zasadnutí Hlavnej rady a plenárnom zasadnutí episkopátu v decembri, a on sám otvorí tieto otázky na osobnej audiencii u pápeža. Konštatoval, že s ohľadom na výsledky synody je možné na potrebu ustanovenia a kompetencií predstaviteľa Svätej stolice hľadiť inak ako doposiaľ vzhľadom na nový rozmer vzťahov medzi biskupom a Svätým Ocom. Podľa mienky prímasy synodálne závery poukazovali skôr na priamy charakter vzťahov než na požiadavku existencie predstaviteľa a aplikovania administratívnej cesty. Na záver zdôraznil: „Episkopát Poľska by chcel na tomto stanovisku zotrvať, najmä preto, že by s tým boli spojené praktické požiadavky, ako napr. predstavenie kandidátov na biskupov.”⁷¹

Dňa 11. novembra sa uskutočnila súkromná audiencia kardinála Wyszyńskiego u Pavla VI. Prímas zoširoka charakterizoval situáciu Cirkvi v Poľsku, pričom využil spomínaný text,⁷² a prezentoval priebeh svojho rozhovoru s Edwardom Gierekom. Dominantnou témou bol však zastupiteľský úrad Svätej stolice v Poľsku v kontexte listu episkopátu, ktorý ešte predtým doručil pápežovi kardinál Wojtyła. Pápež vysvetlil, že chce pomôcť poľským biskupom, a príležitosť „vkročiť do bloku“ sa už nemusí zopakovať. Dodal, že akýkoľvek „Brežnevov rozmar môže všetko pokaziť”. Kardinál Wyszyński odpovedal, že počas tridsiatich rokov poľská Cirkev prežila veľa takých rozmarov, a situácia Cirkvi teda nezáleží od nich, ale od silnej viery národa, modlitby a dôvery k poľskej Cirkvi, episkopátu a prímasovi. V reakcii si vypočul, že okolnosti prajú ustanoveniu stáleho delegáta, a „keďže dvere sú otvorené, treba vstúpiť”. Prímas zdôraznil, že nie je jedno, ako to nastane. Spomenul tiež situáciu Cirkvi v Maďarsku a v Československu, kde biskupi vybratí v rokovaniach nemajú žiadnu moc a sú absolútne závislí od štátnych orgánov, pričom zdôraznil, že takúto situáciu v Poľsku nechce. Pavol VI. sa nevyjadril k pripomienkam týkajúcim sa reality v iných štátoch bloku, ale vrátil sa k myšlienke, že povinnosťou Svätej stolice je podporiť Poľsko ustanovením predstaviteľa. Prímas odvetil, že veľa záleží od osoby určenej na toto stanovisko a tiež od toho, či si táto osoba dokáže poradiť so situáciou, keď

komunistické orgány budú neustále podsúvať rôznorodé návrhy. Postrehol, že jeho argumenty neprinášajú žiadne ovocie, a uviedol, že delegát by mal dostať súbor predpisov, ktoré by definovali jeho vzťahy s diecéznymi biskupmi a Konferenciou episkopátu Poľska, a zároveň by definovali situáciu v kontexte špeciálnych právomocí prímasy a rokovaní s vládou.⁷³

Prímas a kardinál Wojtyła spoločne referovali o svojich rozhovoroch s pápežom na zasadnutí Hlavnej rady, ktoré sa uskutočnilo v ten istý deň ako audiencia prímasy u Pavla VI. Obaja boli presvedčení, že v Svätej stolici už padlo rozhodnutie, aby bol ustanovený delegát v štáte východného bloku. Zamýšľali sa ešte nad tým, či by nebolo vhodnejšie, ak by namiesto Poľska sídlil v Budapešti, no spolu s ostatnými členmi rady dospeli k záveru, že napokon by predsa bolo lepšie, keby bol vo Varšave.⁷⁴

Kardinál Wyszyński a ostatní poľskí biskupi neprijali pápežovo pasívne stanovisko. Kardinál Wojtyła na pokyn Hlavnej rady pripravil návrh listu týkajúci sa názoru episkopátu v otázke apoštolského delegáta v Poľsku. Po diskusii na zasadnutí Hlavnej rady zvolanom na 13. novembra tento list ešte prepracoval biskup Dąbrowski a definitívne ho skorigoval prímas.⁷⁵ Napokon ho 15. novembra ako list Hlavnej rady odovzdal Štátnemu sekretariátu krakovský metropolita.⁷⁶ Kardinál Wyszyński sa k tejto otázke vrátil vo svojom denníku v poznámke z 15. novembra, kde si poznamenal, že pápež môže suverénnym rozhodnutím ustanoviť

69 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 161 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 161. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 15. – 16. 12. 1977, s. 45.

70 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 160 Konferencji biskupów ordynariuszów [Zápisnica zo 160. konferencie biskupov-ordinárov], 9. 11. 1977, s. 8.

71 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 160 Konferencji biskupów ordynariuszów [Zápisnica zo 160. konferencie biskupov-ordinárov], 9. 11. 1977, s. 8; A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 9. 11. 1977.

72 RAINA, P. Kardynał Wyszyński. *Czasy prymasowskie 1977*, s. 186 – 188.

73 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 9. 11. 1977.

74 RAINA, P. Kardynał Wyszyński. *Czasy prymasowskie 1977*, s. 188 – 189.

75 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 13. 11. 1977.

76 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 161 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 161. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 15. – 16. 12. 1977, s. 45.



Edward Gierek, 1. tajomník ÚV PZRS

(Zdroj: www.wikimedia.org)

delegáta vo Varšave, ale to, ako bude prijatý, bude závisieť od spôsobu, akým delegáta uvedie do úradu episkopát. Dodal: „Arcibiskup Poggi zbytočne začal diplomatickú kariéru v Poľsku zbieraním klebiet. To malo za následok neprijemnú záležitosť s pľockým biskupom, ktorá pripomína chyby spáchané voči biskupovi Czesławowi Kaczmarekovi.”⁷⁷

Po návrate z rímskej kliniky sa 27. novembra prímas zhováral s biskupom Dąbrowským, ktorý referoval o stretnutí s arcibiskupom Casarolim vo veci listu adresovaného pápežovi. Kardinál Wyszyński si v denníku poznamenal,

že list priniesol ovocie, keďže Svätá stolica vyjadrila súhlas s tým, aby mal delegát vymedzený súbor predpisov, aby pracoval, a aby nezbieral klebety ako v prípade vrocľavskej a pľockej záležitosti. Prímas skonštatoval, že tento ústupok mohol vyplývať z faktu, že Pavla VI. znepokojila jeho choroba.⁷⁸

AUDIENCIA EDWARDA GIEREKA U PAVLA VI.

Veľký význam v rámci vzťahov medzi Svätou stolicou, štátnymi orgánmi PLR a episkopátom mala audiencia, ktorú poskytol Pavol VI. Edwardovi Gierekovi 1. decembra 1977.⁷⁹ Kardinál Wyszyński nielenže proti nej ne protestoval, ale nazdával sa, že cesta 1. tajomníka Ústredného výboru (ÚV) Poľskej zjednotenej robotníckej strany do Vatikánu môže priniesť pozitívne výsledky. Povedal to Svätému Otcovi, keď sa ho on opýtal na jeho názor.⁸⁰ Svoju mienku prezentoval najskôr prostredníctvom arcibiskupa Casaroliho na stretnutí 10. novembra,⁸¹ a následne už priamo počas osobnej audiencie. Zahnal tiež potenciálne obavy štátnych orgánov – v rozhovoroch s 1. tajomníkom ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany 29. októbra a s Kąkolom 3. novembra uviedol, že Vatikán prijme Giereka s úctou.⁸² Dva dni pred audienciou došlo k výnimočnému stretnutiu v Grand Hoteli

v Ríme. Na slávnostnej večeri, ktorú zorganizovali predstavitelia PLR, sa zúčastnil Gierek, kardinál Wyszyński, Kania, arcibiskup Casaroli, arcibiskup Poggi, premiér Talianska Giulio Andreotti, prezident Amintore Fanfani a vodca talianskych komunistov Enrico Berlinguer. Ako si poznamenal prímas, atmosféra bola blízka a prajná.⁸³

Hlavným úspechom prímasa v kontexte Gierekovej návštevy bola dohoda na stretnutí s Pavlom VI., že 1. decembra nepadnú definitívne rozhodnutia vo veci stálej prítomnosti predstaviť Svätej stolice vo Varšave. Stalo sa tak napriek stanovisku arcibiskupa Casaroliho, ktorý svojich straníckych partnerov, napríklad Emila Wojtaszka, neustále uisťoval, že principiálnym cieľom poľsko-vatikánskych rokovaní je práve ustanovenie stáleho delegáta ako prvku, ktorý posilňuje dialóg v rozsahu vzťahov štátu a Cirkvi.⁸⁴ Na pokyn pápeža kardinál Wyszyński vypracoval v bodoch témy pre potreby rozhovoru s Gierekom, ktoré Pavol VI. využil.⁸⁵ Svätý Otec na stretnutí otvoril okrem iného otázku fungovania Cirkvi v Poľsku: „Cirkve nežiada privilegia pre seba, ale len právo na to, aby mohla ostať sama sebou, ale aj na to, aby mohla bez prekážok rozvíjať vlastné aktivity, ktoré sú v súlade s jej podstatou a misiou.”⁸⁶ Prvému tajomníkovi ÚV Poľskej zjednotenej

77 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 15. 11. 1977.

78 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 27. 11. 1977. Porovnaj RAINA, P. Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie, s. 187.

79 Arcibiskup Casaroli v rozhovore so Stanisławom Kaniom (osobou zodpovednou v ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany za vzťahy s Cirkvou) z 22. 11. 1977 uviedol, že Gierekova návšteva u Pavla VI. bude mať veľký historický význam, keďže presiahne poľský a poľsko-vatikánsky rozmer. A NS Varšava, f. ÚV PZRS, a. č. XI/1250. Notatka o wypowiedziach abp. Casarolego na spotkaniu ze Stanisławem Kanią w Rzymie [Poznámka o slovách arcibiskupa Casaroliho na stretnutí so Stanisławom Kaniom v Ríme], 22. 11. 1977, s. 43.

80 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1976. Záznam z 22. 10. 1976; Záznam z 29. 10. 1976; Záznam z 27. 7. 1977.

81 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 10. 11. 1977.

82 A NS Varšava, f. ÚV PZRS, a. č. XIA/800. Notatka o przebiegu rozmowy z ks. kard. Wyszyńskim kierownika Urzędu do Spraw Wyznań Kazimierza Kąkola [Poznámka o priebehu rozhovoru šéfa Úradu pre náboženské záležitosti Kazimierza Kąkola s o. kardinálom Wyszyńským], 3. 11. 1977, s. 6.

83 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria. 1977. Záznam z 29. 11. 1977; RAINA, P. Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1977, s. 197 – 198.

84 A NS Varšava, f. ÚV PZRS, a. č. XIA/567. Šifrovaná depeša č. 440/III z Ríma, Emil Wojtaszek, 12. 7. 1977, s. 3 – 8.

85 RAINA, P. Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie, s. 187 – 188.

86 Przemówienie Papieża Pawła VI na spotkaniu z I sekretarzem KC PZPR E. Gierkiem, 1. 12. 1977. In: RAINA, P. ed. Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, tom 3, Lata 1975–1989. Poznań–Pelplin: W drodze, 1996, s. 64.



Pápež Pavol VI. na sklonku života (Zdroj: www.cdn.nos.nl)

robotníckej strany odovzdal výkaz problémov poľskej Cirkvi, ktoré si žiadali súrne riešenia,⁸⁷ a otvoril tému svojej návštevy Poľska, ku ktorej sa Gierek – v súlade s uznesením Politbyra ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany – postavil vyhýbavo.⁸⁸

Prímas si vysoko cenil vystúpenie Pavla VI., vnímal ho pozitívne pre poľskú Cirkev, ale aj pre Gierka: „V tom príhovore zazneli všetky témy, ktoré som na žiadosť arcibiskupa Casaroliho odovzdal prostredníctvom biskupa Bronisława Dąbrowského Štátnemu sekretariátu. Pán Edward Gierek cítil zaľadostučenie, že pápež svoju lásku k Poľsku využil ako rámec pre prijatie pána

Gierka. Zdôrazňoval prínos Cirkvi v Poľsku pri príležitosti tisícročia, ktorá vždy pracovala pre dobro národa, a naďalej chce spolupracovať v duchu blaha a mieru. Zdôraznil zásluhy hostí v oblasti rodinnej a populačnej politiky. Viac pozornosti venoval utrpeniu národa, ktorý zakúsil tak veľa stretov a vojen. Zdôraznil znovuvybudovanie hlavného mesta, ktoré sa podarilo úžasne. Podčiarkol svoju súčinnosť v diele svetového mieru.”⁸⁹ Štátne orgány považovali rozhovor za ďalšiu etapu procesu začleňovania sa Cirkvi do socialistickej reality.⁹⁰ Edward Gierek uviedol, že kľúčom k úspechu rokovaní bol postoj prímasa, vďaka ktorému došlo k stretnutiu.⁹¹

Audiencia, ktorú pápež poskytol 1. tajomníkovi Poľskej zjednotenej robotníckej strany, mala dôležitý propagandistický význam a stala sa predmetom špekulácii tlače na celom svete,⁹² no nepriniesla žiadne merateľné výsledky v rámci vzťahov medzi PĽR a Svätou stolicou. Stretnutie hodnotili aj kardinál Wyszyński počas audiencie u Pavla VI., ku ktorej došlo 5. decembra. Pápež zdôraznil, že má vskutku pozitívny pocit z rozhovoru s Gierkom a poľskou delegáciou. Prímas odvetil: „[1. tajomník ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany – pozn. R. Ł.] vedie pronárodnú politiku, no zaväzujú ho vnútrostranícke smery

87 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/289. Protokół 161 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 161. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 15. – 16. 12. 1977, s. 45.

88 ŻARYN, Jan. *Dzieje Kościoła katolickiego (1944–1989)*. Warszawa: Neriton, 2003, s. 326.

89 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 1. 12. 1977.

90 CZACZKOWSKA, Ewa K. *Kardynał Wyszyński. Biografia*. Kraków: Znak, 2013, s. 636.

91 GIEREK, Edward. *Smak życia. Pamiętniki*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1993, s. 124.

92 A IPN Varšava, f. I. O MV, a. č. 02011/534. Notatka informacyjna ppłk. Sylwestra Flaka, st. inspektora Wydziału XIV Departamentu I MSW, dotycząca oceny efektów wizyty tow. Gierka z pozycji Watykanu i hierarchii polskiej [Informačná poznámka ppłk. Sylwestra Flaka, hlavného inšpektora 14. oddelenia I. odboru ministerstva vnútra, vo veci posúdenia výsledkov návštevy súdruha Gierka z pozície Vatikánu a poľskej cirkevnej hierarchie], 23. 1. 1978, s. 47 – 49.

diktované Moskvou. Ale jeho snaha je úprimná a ja som radšej, keď E. Gierek ide do Vatikánu ako do Moskvy. V Poľsku si nikto nebude robiť ilúzie ani mať výhrady proti tejto udalosti. Nie som ani optimista, ani pesimista – skôr umiernený realista v tejto oblasti. Viem, že [je] tlak na Poľsko zo strany Moskvy, že je tu snaha o ekonomickú závislosť Poľska od ZSSR. A preto si treba chrániť politickú a ekonomickú suverenitu.“⁹³

V rozhovore diskutovali aj o príchode delegáta Svätej stolice do Poľska. Prímás zopakoval témy z listu, ktorý bol predtým adresovaný pápežovi, pričom zdôraznil, že nie je ten správny čas pre nuncia, no „sporadické príchody arcibiskupa Poggiho môžu byť prospešné“. Uviedol, že vzhľadom na politickú situáciu by predstaviteľ Vatikánu mal zachovať opatrnosť, overovať si klebety a udania týkajúce sa biskupov a kňazov, a pred ich postúpením Štátnemu sekretariátu ich obsah prediskutovať s prímásom alebo tajomníkom episkopátu. Dodal: „Obozretnosť si vyžaduje, aby sme si uvedomovali hodnotu informácií, ktoré môžu vyrábať dokonca bezpečnostné orgány, keď chcú zlikvidovať nejakého kňaza.“⁹⁴ Pavol VI. opätovne uistil kardinála Wyszyńskiego, že prechováva voči nemu plnú dôveru. Ten sa zase vrátil k téme svojej rezignácie z cirkevných funkcií. V reakcii Svätý Otec vyhlásil, že teraz nie je ten správny čas uvažovať o takomto kroku, a zdôraznil: „Chceme Vašu dlhodobú prácu v Poľsku, prímás, keďže nám to zaručuje pokoj a umožňuje plne dôverovať situácii.“⁹⁵

Kľúčovú úlohu v otázke prítomnosti stáleho delegáta Svätej stolice v Poľsku – ako sa ukázalo – mala audienca, ktorú pápež poskytol biskupovi Dąbrowskému 3. marca 1978. Tajomník episkopátu predstrel argumenty kardinála Wyszyńskiego a ostatných členov Hlavnej rady, pričom vysvetlil, že biskupi vždy túžili po normálnych vzťahoch medzi Poľskom a Vatikánom, ale episkopát sa nazdáva, že by sme mali smerovať ku konkordátu a ustanoveniu nunciatury, pričom nemá nič proti ustanoveniu predstaviteľa s charakterom *ad interim*, ktorého kompetencie by však mali zohľadňovať netypickú situáciu v Poľsku. Pavla VI. zaujímalo, ako bude delegát v Poľsku vnímaný. Tajomník episkopátu skonštatoval, že „ak pricestuje bez nových právomocí a zmeneného názvu, a teda ako doposiaľ – šéf skupiny pre rokovania s vládou – nikto ho nebude spochybňovať“. Pápež sa spýtal, kedy by sa mohol natrvalo usídlť vo Varšave a či by to mohol byť september alebo október. Biskup odvetil, že v októbri Vatikán navštívi kardinál Wyszyński, čo by bolo dobrou príležitosťou na prijatie definitívneho riešenia. Svätý Otec súhlasil s návrhom počkať do príchodu prímasy.⁹⁶

POSLEDNÁ NÁVŠTEVA DELEGÁTA Vatikánu V Poľsku

Na jar 1978 arcibiskup Poggi poslednýkrát prišiel na návštevu do Poľska ako delegát Svätej stolice. Tentoraz bola návšteva dôsledne pripravená v konzultácii s episkopátom – vo februári sa do

Ríma vybral biskup Dąbrowski, ktorý v mene prímasy dohodol harmonogram pobytu vatikánskeho diplomata. Pokyny mu odovzdal 20. februára kardinál Wyszyński. Najdôležitejšou vecou bola právna subjektivita Cirkvi v Poľsku ako podmienka ďalších rokovaní. Prímás tiež uviedol, že stála prítomnosť arcibiskupa vo Varšave nie je možná vzhľadom na rekonštrukciu sídla nunciatury.⁹⁷ Vďaka tomuto argumentu chcel episkopát nepriamo odložiť ustanovenie delegáta Svätej stolice na neskôr *ad calendas graecas*, a zároveň tak nerozporoval koncepciu Štátneho sekretariátu. O ceste do Vatikánu biskup Dąbrowski referoval prímasovi priamo po návrate 4. marca. Zdôraznil, že Pavol VI. akceptoval navrhovaný plán návštevy a termín príchodu arcibiskupa Poggiho do Varšavy (16. mája – hoci diplomat chcel prísť oveľa skôr).⁹⁸ V tomto rozhovore sa tiež dohodlo, že definitívne rozhodnutie v otázke stálej prítomnosti arcibiskupa Poggiho pápež prijme počas návštevy prímasy vo Vatikáne v októbri 1978.⁹⁹

O návšteve arcibiskupa Poggiho sa diskutovalo aj na zasadnutí Hlavnej rady 7. marca. Biskup Dąbrowski informoval cirkevných predstaviteľov, že delegát bude v Poľsku od 16. mája do 6. júna – bude rokovať so štátnymi predstaviteľmi a navštívi tarnowskú, warskú a siedleckú diecézu.¹⁰⁰ Na ďalšom zasadnutí Hlavnej rady, necelé dva týždne pred príchodom arcibiskupa Poggiho, kardinál Wyszyński v krátkosti zhrnul jeho pôsobenie a skonštatoval, že badať v ňom plusy aj mínusy. Varoval

93 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 5. 12. 1977.

94 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 5. 12. 1977.

95 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1977. Záznam z 5. 12. 1977.

96 RAINA, P. Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie, s. 191 – 192.

97 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 20. 2. 1978; A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 164 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 164. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 14. – 15. 6. 1978, s. 105 – 106.

98 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 4. 3. 1978.

99 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 7. 3. 1978.

100 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 7. 3. 1978, s. 112; RAINA, Peter. *Stefan Kardynał Wyszyński. Prymas Tysiąclecia*, Tom 5. Warszawa: Lena, 2016, s. 29.

členov rady, aby pozorne sledovali jeho aktivity, keďže často prekračuje svoje právomoci a zbiera klebety.¹⁰¹ Na plenárnom zasadnutí o deň neskôr kardinál Wyszyński zase kolegom radil, aby biskupi v rozhovoroch s arcibiskupom Poggim zdôrazňovali svoju nespokojnosť pre fakt, že Cirkev stále nemá verejnoprávny status.¹⁰²

V polovici roku 1978 prímás vyjadril veľkú obavu vyplývajúcu zo smeru, ktorým sa ubera východná politika Vatikánu. Na fóre Hlavnej rady dokonca povedal: „Bojím sa, aby dôležité otázky Cirkvi neboli odsunuté na vedľajšiu koľaj pri paralelnej snahe arcibiskupa Poggiho otvárať svoje záležitosti. Zdá sa mi, že posledné kroky Štátneho sekretariátu svedčia o tom, že Svätá stolica voči mne už neprechováva dôveru. V súvislosti s tým sa treba zamyslieť, či nenastal čas rezignovať zo svojej funkcie.”¹⁰³ Takýto kardinálov postoj mal dve dôležité príčiny: priebeh rozhovorov prímasy s arcibiskupom Poggim z 29. mája a 5. júna počas jeho návštevy v Poľsku a nátlak štátneho tajomníka kardinála Villota, ktorý sa 6. augusta 1978 po smrti Pavla VI. snažil vynútiť príchod arcibiskupa Poggiho do Poľska natrvalo.

Stretnutie kardinála Wyszyńského s delegátom Svätej stolice na konci mája malo pre episkopát veľmi znepokojivý priebeh – diplomat sa správal tak, ako by bol stálym predstaviteľom Vatikánu v Poľsku. Prímás uviedol: „Už dáva najavo, že niektoré veci chce zobrať

na seba,”¹⁰⁴ – do popredia sa tu dostávala účasť arcibiskupa Poggiho na nominácii poľských biskupov. Diplomati vyjadrovali výhrady ku kandidátovi na arcibiskupský stolec v Poznani, ktorého určil prímás, z toho dôvodu, že arcibiskup Poggi ho považoval za príliš prísneho (išlo o biskupa Jerzyho Strobu). Kardinál skonštatoval, že arcibiskup Poggi by nemal vychádzať z informácií od poznaňského duchovenstva, ktoré by chcelo mať duchovného ordinára pochádzajúceho z arcidiecézy. Tiež zdôraznil, že do tohto úradu by sa mal dostať rozhodný človek, ktorý požíva dobrú mienku. Kardinál Wyszyński bol zásadne proti účasti arcibiskupa Poggiho na predstavovaní kandidátov na biskupov Svätej stolice, čo zdôraznil vo svojich poznámkach: „Postoj arcibiskupa Poggiho je v tomto prípade naivný. Už si navrhol rozdelenie kompetencií v rámci tejto úlohy. Vyhlasujem, že nerozumiem zmyslu takéhoto rozdelenia a nevidím najmenšiu možnosť, aby človek, ktorý sa ešte nevyzná v tejto oblasti, mohol viesť také komplikované záležitosti a pritom nepoznať ľudí. Záležitosť je otvorená. [...] Vraciame sa ešte raz k otázke predstavenia terna Svätému Otcovi. Celých tridsať rokov to robil prímás Poľska po konzultácii s Hlavnou radou. A z poľských biskupov neprotestoval nik. Na Západe to vykonávali apoštolskí nunciovia a apoštolskí delegáti – a v Nemecku, Francúzsku, Belgicku aj Holandsku boli protesty. Zamyslite sa nad

tým.”¹⁰⁵ Prímás opätovne konštatoval, že arcibiskup Poggi by sa mal sústrediť na to, aby získal právny status pre Cirkev v Poľsku.

O niekoľko dní neskôr biskup Dąbrowski referoval prímasovi o ďalších stretnutiach delegáta Svätej stolice s predstaviteľmi štátnych orgánov. Minister Kąkol žiadal odvolať biskupa Tokarczuka z funkcie, žiadal účasť vlády na nomináciách pomocných biskupov a kontrolu nad kňazskými seminármi. Tieto požiadavky arcibiskup Poggi zamietol.¹⁰⁶ Tajomník episkopátu hovoril aj o svojom rozhovore s vatikánskym diplomatom, ktorého priebeh značne znepokojil kardinála – arcibiskup Poggi chcel totiž nielen ovplyvňovať nominácie kandidátov na arcibiskupský úrad v Poznani a sufragánov v Białystoku a Vroclave, ale tiež dohodnúť *modus procedendi* pre rozdelenie kompetencií medzi prímasy a budúceho nuncia Svätej stolice. Kardinál Wyszyński by mal podľa jeho predstavy predkladať kandidátov na ordinárov, a nuncius na sufragánov.¹⁰⁷ V tento istý deň sa kardinál v prítomnosti biskupa Dąbrowského stretol s arcibiskupom Poggim. Tento rozhovor mal pomerne dramatický priebeh, keďže prímás bez okolkov nastolil otázku vplyvu Svätej stolice na poľské záležitosti a vyjadril protest proti jeho aktivitám spojeným s biskupskými nomináciami. Referoval o tom na stránkach *Pro memoria*: „Vyhlasujem, že vystupňované ťažkosti v poslednom

101 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 3. – 4. 5. 1978, s. 129.

102 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/292. Protokół 163 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica z 163. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 4. – 5. 5. 1978, s. 30.

103 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 13. 6. 1978, s. 145.

104 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 29. 5. 1978.

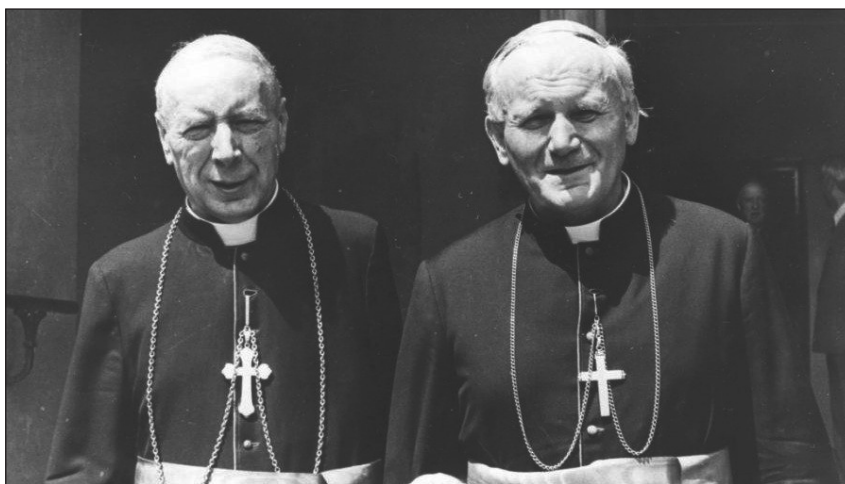
105 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 29. 5. 1978. Správy z tohto stretnutia prímasy a biskup Dąbrowski spoločne predstavili na júnovom zasadnutí Hlavnej Rady a dohodli sa, že je potrebné listom odpovedať kardinálovi Villotovi. A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnej rady Episkopátu Poľska], 13. 6. 1978, s. 144.

106 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 13. 6. 1978. Porovnaj A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 164 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 164. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 14. – 15. 6. 1978, s. 106.

107 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 5. 6. 1978.

období musím zvážiť z hľadiska dôvery, či mám ostať na svojom stanovisku. Arcibiskup Poggi krútil hlavou, ale ja som dokončil svoju úvahu: casus Vroclav, casus Plock, casus Białystok, dnes casus Jasna Góra; v rámci ktorých sa to nekončí pri mojich vysvetleniach, ale stále sa to omieľa donekonečna (Plock). Musím to zvážiť – quid ulternis. Nechcem prekážať Svätej stolici – lebo posledné dva roky [...] sa tieto ťažkosti vystupňovali. V tomto bode sme ukončili rozhovor.“¹⁰⁸

Dňa 6. júna v deň odchodu arcibiskupa Poggiho prímás zhrnul svoj pohľad na prítomnosť delegáta Svätej stolice vo Varšave. Rozhodne ju považoval za prínosnú, ale predstaviteľ by nemohol byť inštanciou medzi episkopátom a vládou – v tejto situácii by štátni predstavitelia naňho tlačili v otázkach, s ktorými poľskí biskupi nechcú súhlasiť, a jeho neustále intervencie a ústupky by boli pre Cirkev v Poľsku škodlivé.¹⁰⁹ Dodal, že nunciatura by sa stala pútnickým miestom všetkých cirkevných protestujúcich, od PAX, cez Caritas, až po duchovných spojených s *Ancorou* (prímás nevedel, periodikum vedie tajná služba SB), a tiež by narástol počet sťažností a anonymov na biskupov inšpirovaných štátnymi orgánmi.¹¹⁰ V závere prímás vyjadril obavu, že dôležité otázky Cirkvi môžu byť odsunuté na vedľajšiu koľaj, keď sa bude arcibiskup Poggi usilovať otvárať otázky, ktoré zaujímajú jeho. Podľa jeho mienky posledné kroky Štátneho sekretariátu poukazujú na to, že Svätá stolica voči nemu už nemá dôveru, v súvislosti s čím je potrebné sa zamyslieť, či by nemal rezignovať na funkciu, ktorú zastáva.¹¹¹ Kardinál o návšteve vatikánskeho diplomata hovoril aj počas plenárneho zasadnutia episkopátu. Skonštatoval, že nepriniesla



Kardináli Wyszyński a Wojtyła vo Vatikáne v októbri 1978 (Zdroj: www.vaticannews.va)

žiadne pozitívne výsledky, čo sa týka normalizácie, keďže vláda sa vôbec nevyjadrila k otázke právneho statusu Cirkvi. Uviedol, že delegát by sa mal postarať o to, aby boli definované vzťahy štátu a Cirkvi, a nevenovať sa podrobným záležitostiam v teréne, za ktoré v rámci svojich kompetencií zodpovedá sekretariát Episkopátu. Prímás povedal, že pápež túži, aby sa jeho predstaviteľ usídlil vo Varšave, ale kladie podmienky, ktoré nie je možné akceptovať.¹¹² Tieto posledné slová prezrádzajú, že kardinál Wyszyński neplánoval zasvätiť všetkých biskupov do komplikovaných vzťahov so Svätou stolicou. Zdá sa, že hlavnú úlohu zohrala obava pred odhalením rozdielov medzi Vatikánom a prímásom, ako aj Hlavnou radou, a tiež pred prípadnými názorovými rozdielmi v episkopáte vo veci stáleho delegáta Svätej stolice vo Varšave.

Episkopát sa k príchodu arcibiskupa Poggiho vyjadril tiež verejne – v správe zo 164. plenárnej konferencie bol formulovaný jednoznačný pohľad

na ciele poľsko-vatikánskych rokovaní. V ňom boli obsiahnuté informácie o priebehu návštevy delegáta v jednotlivých diecézach. Uvádza sa, že hlavnou témou arcibiskupa Poggiho s predstaviteľmi bolo dohodnutie základných pravidiel nevyhnutných pre úpravu vzťahov štát – Cirkev. Dôraz sa kladol na nasledovné: „Biskupi vyjadrujú presvedčenie, že uznanie verejnoprávnej subjektivity Cirkvi bude predstavovať základnú zásadu, z ktorej sa musí odvíjať trvalé usporiadanie vzťahov medzi Cirkvou a štátom. Bez úpravy pravidiel, na ktorých sa má zakladať vyriešenie právneho statusu Cirkvi a zaručenie podmienok jej misie, ťažko hovoriť o pokroku v rokovaní medzi Svätou stolicou a vládou PRL, ako aj medzi episkopátom a vládou. Celá poľská spoločnosť očakáva pokrok týchto rozhovorov, ktorý závisí od uznania vlastného charakteru Cirkvi ako spoločenstva s celosvetovými úlohami.“¹¹³

Prímás sa rozhodol poslať Pavlovi VI. list týkajúci sa spôsobu

108 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 5. 6. 1978.

109 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 6. 6. 1978.

110 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 6. 6. 1978.

111 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 6. 6. 1978, s. 145.

112 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 164 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 164. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 14. – 15. 6. 1978, s. 107.

113 Komunikat 164 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, 16. 6. 1978, Warszawa. In: ŻARYN, J., ed. *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000*, s. 198 – 199.

predstavovania kandidátov na biskupov, aby vysvetlil všetky pochybnosti Svätej stolice. Poukázal na negatívny vplyv arcibiskupa Poggiho, ktorý spomalil nominácie na funkcie ordinára v Poznani sufragána v Białystoku – delegát konštatoval, že z troch prezentovaných kandidátúr na poznaňského metropolitu orgány nenamietajú jednu, v súvislosti s čím pápež vlastne nebude mať na výber. Kardinál Wyszyński spochybnil túto interpretáciu a zdôraznil, že episkopát nemôže ustúpiť, a špeciálne právomoci primasa sú práve na to, aby bolo možné vyhnúť sa takýmto situáciám.¹¹⁴ Dňa 6. júla po návrate z Vatikánu sa primas stretol s biskupom Dąbrowským. Rozprávali sa okrem iného o liste kardinála Villota o nomináciách na stanovisko poznaňského metropolitu. Primas si poznamenal: „[Štátny tajomník – pozn. R. Ł.] žiada ešte raz vysloviť svoju mienku, ako keby môj list nestačil, hoci obsahoval aj názor Hlavnej rady Episkopátu.”¹¹⁵ Kardinál Wyszyński pripravil odpoveď na uvedený list počas dovolenky vo Fiszore. V denníku si poznamenal, že je náročné dosiahnuť, aby bol episkopálny proces objektívny, ak kardinál Villot očakáva, aby boli oslovené významné osobnosti spomedzi poznaňských duchovných, keďže oni chcú, aby budúci metropolita pochádzal z ich okolia.¹¹⁶ O deň neskôr diskutoval o liste týkajúcom sa tejto otázky s biskupom Dąbrowským. Predstavil mnoho výhrad na adresu arcibiskupa Poggiho, pre ktorého ustanovenie nového arcibiskupa meškalo. Očakával, že v súvislosti s tým kardinál Villot bude pravdepodobne očakávať,

že zodpovednosť za nominanta prevezme primas. Podľa mienky kardinála Wyszyňského problém spočíval v tom, že vatikánsky delegát zbieral klebety o biskupovi Strobovi a na ich základe o ňom sformuloval kritický názor. Dodal: „Už raz som to urobil s Vroclavom. Napokon robím to často. Od momentu, keď sa arcibiskup Poggi motá po Poľsku, má klebety svojho podpalača, ktorý priľieva olej do ohňa. Musel som to napísať kard. Villotovi a vyhlásiť, že náš kandidát je omni exceptione maior. Požiadavka Sv. Otca, aby som zobral Poznaň na svoju zodpovednosť, je naplnená.”¹¹⁷

SMRŤ PAVLA VI. A JEJ DÔSLEDKY PRE VÝCHODNÚ POLITIKU Vatikánu

Dňa 6. augusta zomrel Pavol VI., k čomu sa primas vyjadril v *Pro memoria* o deň neskôr. Zdôraznil, že hoci to bola očakávaná smrť, aj tak ho šokovala, lebo sa zblížil s pápežom, ktorý preukazoval veľa trpezlivosti „pri počúvaní dlhých úvah” o situácii Cirkvi v Poľsku. Podľa jeho mienky: „To bo diplomat, a táto črta v jeho cirkevnej administratívnej prevažovala nad hierarchickou črtou. Chcel pomáhať Cirkvi v Poľsku, bol pôvodcom ustanovenia stáleho delegáta Svätej stolice vo Varšave (arcibiskup Poggi).”¹¹⁸ V tento deň sa kardinál Wyszyński rozhodol, že pôjde na pohreb, pretože dospel k presvedčeniu, že jeho prítomnosť ako človeka, ktorý bol vnímaný ako „náročný” pre komunistov v Poľsku, tak aj pre Vatikán, bude mať svoj význam.¹¹⁹ Počas pobytu primasa vo Vatikáne sa mu snažil kardinál Villot vnútiť, aby arcibiskup Poggi sa natrvalo usídlil



Pápež Ján Pavol I. (Zdroj: www.wikimedia.org)

vo Varšave v októbri 1978.¹²⁰ Štátny tajomník to zdôvodňoval pápežovou vôľou, ktorý mal pred smrťou prijať v tejto otázke jednoznačné rozhodnutie.¹²¹ Kardinál Wyszyński však zaujal neobľomný postoj a povedal, že každá návšteva delegáta bola konzultovaná s ním, pokiaľ išlo o termín a jej cieľ, a v otázke stáleho predstaviteľa Vatikánu nepadlo žiadne definitívne rozhodnutie. Napokon arcibiskup Poggi túto funkciu nezískal, čo je potrebné považovať za veľký úspech primasa, ktorý si nenechal nanútiť vôľu Štátneho sekretariátu.¹²²

Dňa 30. augusta sa kardinál Wyszyński zúčastnil na audiencii pre vybraných kardinálov u nového pápeža Jána Pavla I. predstavil situáciu v Poľsku a k tomu predložil aj dokument

114 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 18. 6. 1978.

115 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 6. 7. 1978.

116 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 27. 7. 1978.

117 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 27. 7. 1978.

118 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 7. 8. 1978.

119 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam zo 7. 8. 1978.

120 ŻARYN, J. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 323 – 324; GRAJEWSKI, A. Miejsce i znaczenie PRL w watykańskiej polityce wschodniej w latach siedemdziesiątych, s. 423.

121 GRAJEWSKI, A. Miejsce i znaczenie PRL w watykańskiej polityce wschodniej w latach siedemdziesiątych, s. 423.

122 ŻARYN, J. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 323 – 324; CZACZKOWSKA, E. K. *Kardynał Wyszyński*, s. 599 – 600.

špeciálne pripravený pre túto príležitosť. Pozval Svätého Otca do Poľska a uviedol, že dohody uzatvárané so štátmi východného bloku nemajú väčší význam a je potrebné sa spoliehať skôr na miestnych biskupov. Zdôraznil, že arcibiskup Poggi nemohol dosiahnuť v rámci svojej misie v Poľsku úspech, keďže jeho komunistickí partneri vykonávajú nariadenia Moskvy.¹²³ O deň neskôr na stretnutí s biskupom Dąbrowským sa dohodol, že požiadavky týkajúce sa situácie v Poľsku je potrebné pápežovi predostrieť o niečo neskôr a počkať na to, ako sa situácia vyvinie. Uviedol, že Sovietsky zväz bude podozrievavo vnímať Sv. Otca ako rozhodného ochrancu života a odporcu predošlej východnej politiky.¹²⁴ Dňa 8. septembra mal prímás dva dôležité rozhovory. Najskôr sa spolu s biskupom Dąbrowským stretol s arcibiskupom Casarolim. Diskusia sa týkala najmä prítomnosti apoštolského delegáta vo Varšave. Podľa mienky kardinála sa Pavol VI. v tejto otázke práve rozhodoval, ale definitívne riešenie nepadlo, napriek tomu, čo tvrdil kardinál Villot. Prímás zdôraznil, aby Vatikán vnímal s odstupom listy z Poľska, keďže nemusia pochádzať od cirkevných orgánov, ale od Ministerstva vnútra, ktoré vyrába anonymy a paškvily. Uviedol, že z tohto dôvodu meškala nominácia na poznanského arcibiskupa.¹²⁵ Zase stretnutie s arcibiskupom Poggim sa začalo odovzdaním nominačného dekrétu pre nového metropolitu v Poznani. Prímás uviedol mnoho výhrad

k obsahu dokumentov, v ktorých sa uvádzalo prešetrenie výhrad voči kandidátovi. Poznamenal si, že nakoniec sa uskutočnil „dlhý rozhovor o kompetenciách prímasy Poľska a apoštolského delegáta v procesoch episcopalis. Opäť sa ukazuje, že problémy spočívajú v ústnom formulovaní dekrétu Štátneho sekretariátu. V skutočnosti ordinár, ktorý žiada o pomocného biskupa, podáva terno (ako doposiaľ) prímasovi Poľska, ktorý vykonáva terno, prikladá svoj posudok a posieľa do Ríma (prostredníctvom apoštolského delegáta) – a teda nihil novi. Poučenie v dekréte nominácie na poznanského arcibiskupa je zbytočné. Pomaly sa arcibiskup Poggi udobril. Ale bol *arrabbiato*.¹²⁶ Aj ja. Dospeli sme k sformulovaniu takéhoto stanoviska: „Rozhovor sa netýka ani mňa, ani otca arcibiskupa, len záležitostí Cirkvi. Máme ich vybavovať.“¹²⁷ O dva dni neskôr sa ukázalo, že rozhodnutie, ktoré kardinál Villot predostrel novému pápežovi ako také, ktoré prijal jeho predchodca vo veci prítomnosti stáleho delegáta Svätej stolice vo Varšave, neboli pred smrťou Pavla VI. dotiahnuté do konca.¹²⁸ V poznámke z 10. septembra prímás výstižne postrehol: „*Cítim, že niečo sa tu v kariére Poggiho skončilo, keďže neidentifikoval situáciu Cirkvi v Poľsku a nepresne informoval Štátny sekretariát.*“¹²⁹ Dňa 11. septembra sa uskutočnil dlhý rozhovor biskupa Dąbrowského s arcibiskupom Casarolim, ktorý ukázal, že v diskutovanej otázke mal pravdu kardinál Wyszyński, a nie kardinál Villot.¹³⁰ Reflexiu si

prímás poznamenal priamo po rozhovore s tajomníkom episkopátu: „*Tento postoj je len potvrdením prijatého stanoviska. Pavol VI. určite odložil rozhodnutie v otázke apoštolského delegáta na jeseň (november, keď som mal prísť). Ale keďže Poggi sa ponáhľal do Varšavy, urobili posmrtné rozhodnutie. To je práca Luiggiho Poggiho. Som presvedčený, že toto rozhodnutie bolo starostlivo pripravené. Pápež, ktorý je protikomunistický, nemohol takéto rozhodnutie prijať spontánne. Chcem teda počkať. O to viac, že prítomnosť Luiggiho Poggiho vo Varšave je potrebná ani nie Cirkvi v Poľsku, ako pre nás neznámym všeobecným plánom Štátneho sekretariátu.*“¹³¹ Príchod stáleho predstaviteľa do Varšavy bol teda pozastavený do chvíle, kým rozhodnutie prijme Ján Pavol I.¹³²

Vzťahy v trojuholníku Svätá stolica – Episkopát – štátne orgány PLR boli podrobne prebraté počas zasadnutia Plenárnej konferencie v dňoch 3. – 4. októbra. Biskupi dostali informáciu, že na základe dohôd z vatikánskych stretnutí prímasy a biskupa Dąbrowského sa status delegáta Svätej stolice nebude meniť a aj naďalej bude vedúcim pracovnej skupiny pre rokovania a nadviazanie vzťahov s vládou, a zároveň osobným delegátom Svätého Otca pri Episkopáte Poľska (ktorý pracuje na základe usmernenia pripraveného prímasom a biskupom Dąbrowským). Ďalej biskup Dąbrowski informoval, že sa diskutovalo o otázke predstavovania kandidátov na biskupov, pričom zdôraznil: „*No episkopát nemôže súhlasiť*

123 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 30. 8. 1978; RAINA, P. *Stefan Kardynał Wyszyński. Prymas Tysiąclecia, Tom 5*, s. 109 – 114.

124 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 31. 8. 1978.

125 RAINA, Peter. 1978. *Wybór papieża Jana Pawła II. Zapiski prymasa*. Warszawa: Biblioteka konserwatyzmu, 2008, s. 60.

126 *Arrabbiato* (tal.) – nahnevany.

127 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 8. 9. 1978.

128 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 10. 9. 1978.

129 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 10. 9. 1978; RAINA, P. 1978. *Wybór papieża Jana Pawła II.*, s. 62.

130 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnjej rady Episkopátu Poľska], 2. 10. 1978, s. 155 – 156.

131 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria, 1978. Záznam z 11. 9. 1978.

132 A VA Varšava, f. SPP, Rada Główna Episkopatu Polski, 1978, a. č. 04/33. Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski [Zápisnica Hlavnjej rady Episkopátu Poľska], 2. 10. 1978, s. 156; RAINA, P. 1978. *Wybór papieża Jana Pawła II.*, s. 107.

s tým, aby sa to dialo mimo Konferencie Episkopátu. Arcibiskup Casaroli ubezpečoval, že by sa naďalej zachoval doterajší stav: na ordinárov predkladá troch kandidátov o. prímasy; na sufragánov o. prímasy predkladá daný ordinár a o. prímasy sám vykonáva kánonický proces, a následne celú dokumentáciu zasiela do Svätej stolice.¹³³ Tajomník episkopátu uviedol rozdiel v názoroch týkajúcich sa vôle episkopátu, aby bol upravený právny status Cirkvi v Poľsku. Konštatoval, že Vatikán dospel k presvedčeniu, že to nie je možné, a biskupi by mali byť spokojní s pomerne priaznivým aktuálnym stavom. Prímasy zase predstavil svoje kroky v Svätej stolici a zdôraznil, že by nesúhlasil s tým, aby bola vo Vatikáne situácia poľskej Cirkvi hodnotená cez prizmu iných štátov východného bloku, a už vôbec nie krajín západnej Európy. Dodal, že neoblomne predostrel otázku nominácii biskupov, ktorých má predkladať episkopát, a nie vláda. Povedal: „Máme už isté nepríjemné skúsenosti z obdobia obsadzovania Vroclavu, keď episkopát nemohol súhlasiť s kandidátmi, ktorých pretlačala vláda, a to ani vtedy, keď z hľadiska osobných kvalifikácií neexistovali proti nim žiadne výhrady. Kandidátov na biskupov predkladá Hlavná rada episkopátu alebo Konferencia biskupov ordinárov. Kandidátov na sufragánov predkladá v motivovanom terne ordinár o. prímasy, ktorý sa pýta na názor iných biskupov sub secreto S. Sedis a výsledok odpovede posiela do Svätej stolice.”¹³⁴ Takto bol zaznamenaný záver vystúpenia kardinála Wyszyńskiego: „Takýto postoj o. prímasy a episkopátu je v našich podmienkach nevyhnutný pre záchranu jednoty episkopátu, ktorá je u nás životne potrebná, a tiež záchranu vzájomnej úprimnosti a dôvery, pričom je determinovaná znalosťou reality v Poľsku, a nikdy nie túžbami po moci zo strany episkopátu. V rámci



Prímasy Wyszyński v náručí pápeža Jána Pavla II., Varšava 2. 6. 1979

(Zdroj: Archív Inštitútu Stefana kardinála Wyszyńskiego)

kompetencií prípadného delegáta Svätej stolice musí táto požiadavka episkopátu zaznieť. V nedávnej minulosti sa predstaviteľ Svätej stolice snažil do týchto záležitostí tak trochu preniknúť a už vznikli isté problémy s obsadením Poznane a s niekoľkými kandidátmi na sufragánov. Tí, ktorým záleží na

marení situácie Cirkvi v Poľsku, využívajú anonymy a paškvily, ku ktorým sa my – čo poznáme realitu – dokážeme lepšie vyjadriť ako niekto zo zahraničia. Otec prímasy napokon vyjadril žiadosť, aby sa terno predkladalo sub scritissimo secreto, aby sme nikoho do týchto záležitostí nezasväčovali, listy doručovali

133 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 165 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 165. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 3. – 4. 10. 1978, s. 37 – 38.

134 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 165 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 165. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 3. – 4. 10. 1978, s. 38 – 39.

výhradne osobne, a aj tieto podrobnosti diskutované na konferencii si zachovali sub specie secreti pre seba.“¹³⁵

KONIEC HRY ŠTÁTNYCH ORGÁNOV PRL SO SVÄTOU STOLICOU

Politickú hru štátnych orgánov PRL s vatikánskou diplomaciou definitívne ukončilo zvolenie kardinála Karola Wojtyły za pápeža 16. októbra 1978. Ako si výstižne všimli Antoni Dudek a Ryszard Gryz, dva vrcholy trojuholníka PRL – Svätá stolica – Episkopát Poľska spojil Svätý Otec,

ktorý sa skvele vyznal v reáliách komunistického systému.¹³⁶ Zhrnul to aj primas v poznámke o prvom súkromnom stretnutí s Jánom Pavlom II.: „Krátky rozhovor s Jeho Svätosťou. Obidvaja sme v rozpakoch z tohto titulu, ktorý sa náhle v priebehu dvoch hodín postavil medzi nás. Ja som prišiel o veľkého priateľa a blízkeho spolupracovníka. Ale zároveň som veľa získal, keďže nebudem musieť dlho vysvetľovať situáciu Cirkvi v Poľsku, keďže ju nový pápež tak dobre pozná.“¹³⁷ Kardinál Wyszyński uviedol, že misia arcibiskupa Poggiho

môže pokračovať len za podmienky, že bude uznaný verejnoprávny charakter Cirkvi, a delegát bude štátnym orgánom predkladať návrhy sformulované episkopátom.¹³⁸ V analýze, ktorú pripravil UdsW deň po zvolení pápeža, uviedol Aleksander Merker: „Diplomatické styky medzi Vatikánom a PRL nebude Ján Pavol II. potrebovať. Poggi alebo iný Talian ako pronuncius či apoštolský delegát vo Varšave mu bude viac zavadzať ako pomáhať.“¹³⁹

Z poľštiny preložil: Mgr. Mário Kysel

Rafał Łatka • Stefan Wyszyński and the Game in a “Triangle”: The Holy See – National authorities of the Polish People’s Republic – Polish Episcopate (from 1971 to 1974)

This scientific study aims to provide more information on the attitude of the Polish Cardinal Stefan Wyszyński on the activities and the game, the authorities of the Polish People’s Republic decided to play against the Holy See, with an intention to marginalize the Polish Church and the role of the Episcopate in Poland. In the 1970s, the Primate Wyszyński played a crucial role not only in the Polish Church but also in the whole society. Majority of the Poles accepted him as a natural authority and his opinion had to be taken into consideration also by the authorities of the Polish People’s Republic, this was evident especially in the second half of the 1970s. The year 1974, when permanent working contacts were established between the Polish Government and the Vatican. The final point is the year 1974 and the election of Cardinal Karol Wojtyła to the papacy who adopted the name John Paul II. Till now, the issue presented in this analysis has not been focused on by the researchers dedicated to the latest history of Poland and the Central and Eastern Europe, and therefore the article is of a pioneer and innovative character.

Dr. Rafał Łatka (1985)

Historik a politológ, habilitovaný doktor humanitných vied v oblasti histórie, doktor spoločenských vied v oblasti politických vied, hlavný špecialista a vedecký pracovník Oddelenia historického výskumu Inštitútu národnej pamäti a Inštitútu dedičstva národnej myšlienky Romana Dmowského a Ignacyho Jana Paderewského, koordinátor Ústredného výskumného projektu Inštitútu pamäti národa *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944 – 1989* [Komunistické orgány voči cirkvám a náboženským združeniam v Poľsku 1944 – 1989]. Vysokoškolský pedagóg. Redaktor publikačných sérií *Kościół katolicki w dokumentach*, *Biskupi w realiach komunistycznego państwa*, *Urząd do spraw Wyznań: struktury, działalność, ludzie*. Autor, spoluautor alebo redaktor 25 publikácií vrátane *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989* (2019), *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981* (2019), *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (2017), *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977* (2017), *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* (2016), *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* (2012). Zástupca šéfredaktora časopisu *Pamięć i Sprawiedliwość*, člen redakcie časopisu *Glaukopis*. Laureát ceny *Historická kniha roku Oskara Haleckého* v kategórii „Najlepšia vedecká kniha venovaná dejinám Poľska a Poliakov v 20. storočí“ v roku 2019.

Kontakt: rafal.latka@ipn.gov.pl

- 135 A VA Varšava, f. SPP, Konferencja biskupów ordynariuszów, a. č. 04/293. Protokół 165 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski [Zápisnica zo 165. plenárnej konferencie Episkopátu Poľska], 3. – 4. 10. 1978, s. 71.
- 136 DUDEK, Antoni, GRYZ, Ryszard. *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*. Kraków: Znak, 2006, s. 310. Arcibiskup Poggi prišiel poslednýkrát do Poľska na slávnosť Božieho tela v roku 1980, ale len preto, aby viedol procesiu a oficiálne sa rozlúčil s vládnyimi partnermi v rokovaniach. CZACZKOWSKA, E. K. *Kardynał Wyszyński*, s. 602.
- 137 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria 1978, záznam z 16. 10. 1978; P. Raina, 1978. *Wybór papieża...*, s. 134.
- 138 A GA Gniezno, f. S. Wyszyński, Pro memoria 1978, záznam z 5. – 6. 12. 1978.
- 139 *Notatka Aleksandra Merkera z 17 października 1978 r. zawierająca pierwsze oceny i przewidywania związane z wyborem Jana Pawła II*. In: FRISZKE, A, ed. *PRL wobec Kościoła. Akta 1970–1978*, s. 226.

NÁVRHY DEFINÍCIE „POJMU ŽID“ NA SLOVENSKU V ROKOCH 1938 – 1939

PAVOL MAKYNA

Dňa 18. apríla 1939 podpísal predseda vlády Slovenského štátu Jozef Tiso a jeho ministri vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. s názvom *O vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach*. Vládne nariadenie začalo platiť 20. apríla 1939, no nebolo to prvýkrát, čo sa v slovenskej legislatíve vyskytlo slovo „žid“. Cieľom definície „pojmu žid“ bolo zjednotenie terminológie v uvedenej oblasti, teda akési vymedzenie šírky okruhu osôb, ktorých sa nasledujúce zákony a nariadenia namierené proti židom pri tzv. riešení židovskej otázky na Slovensku mali týkať. Predložená štúdia sa zaoberá analýzou legislatívy a návrhov definície „pojmu žid“, pričom sa snaží o dodržanie chronologického poradia uvedených návrhov s cieľom poukázať na inšpirácie autorov, ktoré predchádzali definitívnemu schváleniu právnej normy s uvedenou definíciou.

Úvod štúdie sa zaoberá stručnou charakteristikou dobového kontextu – zahraničnou a vnútropolitickou situáciou s dôrazom na postoj k židovskej menšine na Slovensku na jeseň 1938. Ďalej je priestor venovaný nacistami prijatým norimberským zákonom a ich vykonávacím nariadeniam, ktoré od roku 1935 určili „kurz“ v oblasti tzv. riešenia židovskej otázky v celej strednej Európe. S tým súvisia prvé protižidovské legislatívne normy a návrhy, ktoré sa týkali slovenských židov, napr. na území prisúdenom po prvej Viedenskej arbitráži Maďarsku, alebo ktorými sa zaoberala centrálna česko-slovenská vláda v Prahe. Štúdia sa ďalej zameriava na rôzne návrhy tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku, ktoré obsahovali definíciu žida, či už z pera právnikov a lekárov alebo politických zoskupení. Hlavným cieľom štúdie je sledovanie tzv. reťaze inšpirácie slovenských politikov, ich vyjadrenia a legislatívne návrhy, ktoré nakoniec vyústili do prijatia vládneho nariadenia s definíciou „pojmu

žid“ v apríli 1939 pre „*potrebu ďalšieho riešenia židovskej otázky na Slovensku*“.

JESENNÁ REVOLÚCIA A RADIKALIZÁCIA

Obrovskou ranou pre československú spoločnosť bola Mníchovská dohoda podpísaná v noci z 29. na 30. septembra 1938 zástupcami Nemecka, Talianska, Veľkej Británie a Francúzska, na základe ktorej bolo územie Československej republiky (ČSR) výrazne oklieštené na úkor Tretej ríše. Po Mníchove sa dostali k moci politici, ktorí dovtedy nemali výrazné postavenie. Mnohí z nich si veľmi dobre uvedomovali, že Tretia ríša sa stala hegemonom v oblasti strednej Európy, a tak v spolupráci s ňou chceli naplniť svoje politické ambície. Situáciu po Mníchove využili aj slovenskí predstavitelia združení najmä okolo Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a Slovenskej národnej strany (SNS) i väčšina ďalších strán pôsobiacich na Slovensku, aby 6. októbra 1938 spoločne deklarovali v Žiline autonómiu

Slovenska v rámci ČSR. Vznikla tak autonómna slovenská vláda na čele s Jozefom Tisom a ďalšími ministrami, ktorí boli od novembra 1938 členmi jedinej slovenskej strany HSLS – Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Ďalšou veľkou ranou pre Slovensko i ČSR bolo rozhodnutie prvej Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Tá na základe nátlaku Nemecka a Talianska prisúdila 10 565 km² južného územia Slovenska s 852 332 obyvateľmi Maďarsku.¹ Uvedené udalosti nasledujúce za sebou v krátkom slede znamenali pre česko-slovenskú spoločnosť o. i. katastrofu v podobe spoločenského rozvratu.

HSLS sa ešte pred rokom 1938 stavala do pozície konzervatívnej ľudovej strany, pričom kritizovala liberalizmus, resp. liberálny kapitalizmus, aby získala politické body u sociálne neuspokojených roľníkov, strednej vrstvy i inteligencie. Spomenuté sociálne vrstvy „*videli príčinu svojho neutešeného postavenia vo všadeprítomnej židovskej konkurencii, ktorej spravidla podliehali*“.²

1 BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 23.

2 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 17.



Členovia autonómnej vlády. Zľava Miloš Vančo, Matúš Černák, Jozef Tiso, Ferdinand Ďurčanský, Karol Sidor a Pavol Teplanský (Zdroj: SNA)

Napriek tomu sa v 1. ČSR verejné prejavy antisemitizmu vyskytli len veľmi zriedkavo, na rozdiel od okolitých štátov, v ktorých už skôr vznikali nariadenia zasahujúce do práv židov, pričom sa v ich spoločnostiach zdvihla vlna antisemitizmu.³ Za takúto vlnu antisemitizmu spojenú s odporom voči Čechom na území Slovenska považujeme vystúpenia pri príležitosti osláv autonómie. Manifestujúci vykrikovali rôzne protižidovské a protičeské heslá v Spišskom

Podhradí, Hronskom Beňadiku, Lubochni, Trnave, Piešťanoch. Napríklad v Trstenej odznelo: „*Slovensko Slovákom, Palestína Židákom! Kto Slovensko nemiluje, nech sa z neho vystahuje – hneď, hneď, hneď! Von so Židmi! Von s Čechmi!*“⁴ Takéto prejavy je možné prisúdiť očakávaniam radikálnych priaznivcov HSLS pri napĺňaní sľubov o „riešení židovskej otázky“. V tom čase sa v tlači už vyskytovali útoky voči židom, ktoré do veľkej miery odštartovalo

rozhodnutie z Mníchova. Nasledovalo aj sklamanie z rozhodnutia prvej Viedenskej arbitráže, tiež prisudzované najmä mnohými politikmi ovládanými tlačovinami židom. Práve situácia okolo odstúpenia južných území Slovenska v prospech Maďarska sa stala akousi „malou a krátkou ukážkou“ budúceho spôsobu zaobchádzania so židmi. V predvečer vynešenia verdiktu vo Viedni sa pred bratislavským hotelom Carlton, kde v tom čase prebývala maďarská delimitačná komisia, konala demonštrácia niekoľko stoviek židov s letákmi a vyhláseniami podporujúcimi Maďarsko. Akcia bola rozohnaná poriadkovými silami, ale propaganda a tlač ju využili na ostrú štvavú kampaň proti židom na Slovensku. V tomto duchu dňa 4. novembra 1938 dostali okresné úrady na území Slovenska telefonogram podpísaný Jozefom Tisom – vtedajším predsedom autonómnej vlády a ministrom vnútra v jednej osobe – ktorý im nariaďoval „*postrčiť za nové hranice*“ nemajetných židov. Predchádzali tomu ešte pokyny Krajinského úradu z 2. novembra 1938 s nariadením neevakuovať židov z území prisúdených Maďarsku v rovnaký deň.⁵ Historik Eduard Nižňanský považuje za problematickú časť spomínaného nariadenia podpísaného J. Tisom, najmä tú, ktorá na jednej strane hovorí, že majú byť deportovaní židia bez hmotných prostriedkov, ale na druhej strane sa majú zadržať ich finančné prostriedky, cennosti, zapečatiť byty a živnosti. „*Takéto nariadenie mohlo byť zneužitý, lebo len vägne vymedzuje pojem ‚bez hmotných prostriedkov‘. Znamenalo to, že si ho*

3 O situácii židovskej komunity na Slovensku a v strednej Európe od septembra 1938 do marca 1939 pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999, 293 s; ZAVACKÁ, Katarína. Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava: Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000, s. 137 – 142.

4 NIŽŇANSKÝ, E. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, s. 30.

5 LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V. (1938 – 1945)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 30 – 31.



Grafické znázornenie prvého vykonávacieho nariadenia, ktoré Nemcom „uľahčovalo“ pochopiť znenie Norimberských zákonov. Biele kruhy označujú árijcov a čierne Židov (Zdroj: www.ushmm.org)

možno každý interpretovať po svojom (k čomu aj skutočne došlo).⁶ Je tiež potrebné dodať, že v tom čase neexistovala žiadna právna definícia žida. Za hranicu s Maďarskom vytýčenú prvou Viedenskou arbitrážou mohol byť teda deportovaný ktokoľvek, koho Hlinkova garda a četníctvo, ako vykonávatelia nariadenia, považovali za žida. Problematickosť nariadenia si azda uvedomoval aj J. Tiso, ktorý pozmenil svoje nariadenie na vystavovanie pre židov – cudzích štátnych príslušníkov. Pre celkovú chaotickú organizáciu deportácií sa odhaduje, že za arbitrážnu hranicu bolo vyvezených asi 7 500 osôb. Maďarská

strana tiež odmietala na svojom „novo-získanom“ území prijať židov, a tak sa ich snažila poslať späť, čomu slovenskí pohraničníci bránili. Židia sa tak stali akýmiś „horúcim zemiakom“ a uviazli v „zemi nikoho“.⁷ Neskôr v Miloslavove a Veľkom Kýri vznikli tábory, kam bolo sústredených niekoľko stoviek príslušníkov židovskej menšiny v hrozných podmienkach. Takýto prístup k židom vyvolal v tom čase na Slovensku strach židovskej menšiny, vlnu solidarity, súhlas i nesúhlas s deportáciami z radov majority. Spomínané udalosti sa diali v kontexte verejných vyhlásení politikov HSLS a SNS a ich

návrhov na tzv. riešenie židovskej otázky s cieľom vytlačiť z antisemitického postoja mnohých obyvateľov Slovenska politický kapitál a „legitimizovať“ vlastné protiprávne konanie, ktorého výsledkom bolo napr. aj deportovanie⁸ židov za budúcu štátnu hranicu.

„INŠPIRÁCIA“ Z NORIMBERGU

Hoci bol Slovenský štát vyhlásený 14. marca 1939 po nátlaku vodcu a kancelára Nemeckej ríše Adolfa Hitlera, antisemitizmus a protižidovská politika na Slovensku má oveľa hlbšie korene. Z hľadiska smerovania štúdie nie je potrebné zachádzať do

6 NIŽŇANSKÝ, E. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, s. 29 – 36.

7 NEUMANN, Oskar. V mene ľudskosti! *Židovské noviny*, roč. 1, 2. 12. 1938, č. 23, s. 1.

8 V dobovej terminológii sa používalo slovo „postrk“.

pomerne ďalekej minulosti. Štúdia sleduje bezprostredné návrhy definície „pojmu žid“, ktoré súvisia s politikou Nemecka, „inšpiratívnou“ pre mnohých vtedajších verejných činiteľov nielen v strednej Európe. Od jesene 1938 existovalo množstvo oficiálnych návrhov tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku, ale len málokto znenie sa zaoberalo právnym rámcom určujúcim koho konkrétne možno považovať za žida.

Hlavným inšpiračným motívom pri definovaní „pojmu žid“ boli pre štáty v nemeckej záujmovej sfére Zákon o ríšskom občianstve⁹ a Zákon na ochranu nemeckej krvi a nemeckej cti,¹⁰ v širšom význame aj ich vykonávacie nariadenia a právne predpisy, ktoré poznáme pod názvom norimberské zákony.¹¹ Tie 15. septembra 1935 prijal jednodhlasne Ríšsky snem pri príležitosti 7. stranického zjazdu NSDAP,¹² ktorý sa konal v dňoch 10. – 16. septembra 1935 práve v Norimbergu. Zákon o ríšskom občianstve obsahoval 3 paragrafy a 6 článkov, v ktorých ustanovil, že občanom Ríše môže byť iba Nemec alebo osoba s príbuznou krvou, pričom má dokazovať, že verne slúži národu a ríši. Iba ríšsky občan bol podľa neho nositeľom

plných politických práv podľa zákonov. Prvé vykonávacie nariadenie¹³ k tomuto zákonu považovalo za žida osobu, ktorá mala troch alebo štyroch starých rodičov židov. Osoba s dvoma alebo jedným starým rodičom bola považovaná za miešanca prvého, resp. druhého stupňa. Za starého rodiča žida sa považovala osoba, ktorá patrila k židovskej náboženskej komunite najneskôr od 14. novembra 1935 a rovnako i človek, ktorý uzavrel manželstvo so židom od 14. novembra 1935 a neskôr a prijal židovské náboženstvo. Za žida sa považovala tiež osoba, ktorej jeden z rodičov bol žid a uzavrel manželstvo s nežidom 30. septembra 1935 a neskôr alebo sa narodil/a v manželstve od 1. augusta 1936 a neskôr aspoň jednému židovskému rodičovi. Vykonávacie nariadenie k Zákonu o ríšskom občianstve zo 14. novembra 1935 tiež určilo, že žid nesmie zastávať verejný úrad. Ak žid zastával verejnú službu, musel úrad opustiť k poslednému dňu roka 1935.¹⁴ Do prijatia vládneho nariadenia č. 63/1939, ktoré definovalo pojem žid v Slovenskom štáte, bolo v Nemecku prijatých ešte osem z celkovo trinástich vykonávacích nariadení k Zákonu o ríšskom občianstve, ktoré napríklad zakazovali židovským

lekárom a advokátom vykonávať prax a i. Je zjavné, že nemecký Zákon o ríšskom občianstve definoval „pojem žid“ na rasovom princípe, pričom vychádzal z náboženského princípu.

Aby sa zabránilo „pošpineniu nemeckej krvi“, bol prijatý už spomínaný Zákon na ochranu nemeckej krvi a nemeckej cti, ktorý obsahoval 7 paragrafov a 11 článkov. Text zákona prakticky zakazoval sobáše Nemcov so židmi, mimomanželský styk so židmi, zamestnávať židom vo svojej domácnosti Nemcov mladších ako 45 rokov. Zakazoval židom vztyčovať štátne vlajky a používať ríšske farby, no „dovoľoval“ im používať židovské farby. Za trest pri porušení tohto zákona boli stanovené nútené práce, peňažné sankcie a väzenie až do výšky jedného roka.¹⁵ V rovnaký deň ako k Zákonu o ríšskom občianstve bolo prijaté i prvé vykonávacie nariadenie k Zákonu o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti. To upravovalo napr. prípadné manželstvo medzi Nemcom a tzv. polovičným židom, resp. miešancom 1. stupňa alebo miešancom 2. stupňa, a to na základe žiadosti a prípadného úradného povolenia.¹⁶

Mnohí slovenskí politici pôsobiaci aktívne v rokoch 1938 a 1939 poznali

- 9 Zákon o ríšskom občianstve a zákon o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti [Nürnberger Gesetz: Reichsbürgergesetz. Reichsgesetzblatt (RGBI I.)], 15. 9. 1935, s. 1146 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0007_nue&object=translation&l=de
- 10 Zákon o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti [Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (RGBI I.)], 15. 9. 1935, s. 1 146 – 1 147 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: <http://www.documentarchiv.de/ns/nbgesetze01.html>
- 11 K Norimberským zákonom pozri napríklad KROŠLÁK, Daniel. Norimberské zákony. In: FIAMOVÁ, Martina, ed. *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014, s. 21 – 32.
- 12 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Národnosocialistická nemecká robotnícka strana („Reichsparteitags der Freiheit“ – tzv. Nacistická strana slobody).
- 13 Pre originálne grafické znázornenie vykonávacieho nariadenia zo 14. 11. 1935 pozri <https://www.lyskirchen.com/tage-im-jahr/newsletter-15-09-2013/>
- 14 Prvý dekrét o ríšskom občianskom práve [Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz (RGBI I.)], 14. 11. 1935, s. 1 333 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/142/1_vo_reichsbuergersetz.pdf
- 15 Zákon o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti [Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (RGBI I.)], 15. 9. 1935, s. 1 146 – 1 147.
- 16 Prvý dekrét, ktorým sa vykonáva zákon o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti [Erste Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre. (RGBI I.)], 14. 11. 1935, s. 1 334 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: https://de.wikisource.org/wiki/Erste_Verordnung_zur_Ausfu%CC%88hrung_des_Gesetzes_zum_Schutze_des_deutschen_Blutes_und_der_deutschen_Ehre.

veľmi dobre znenie norimberských zákonov. Viacerí boli advokátmi alebo mali právnické vzdelanie.¹⁷ V roku 1938 hľadal minister autonómnej vlády Ferdinand Ďurčanský garanta svojej politiky „národného egoizmu“ v Nemecku, a preto dňa 12. októbra 1938 rokoval s jedným z najvyšších predstaviteľov Ríše Hermannom Göringom v jeho sídle Carinhall pri Berlíne, pričom rokovaní sa zúčastnili aj Alexander Mach, Franz Karmasin a Arthur Seyss-Inquart. Podľa historika Róberta Letza išlo o vôbec prvý priamy kontakt politikov autonómnej vlády s oficiálnymi nemeckými politikmi.¹⁸ Po Mníchovskej dohode boli na programe dňa rokovania s Maďarskom o budúcich hraniciach a Ďurčanský si veľmi dobre uvedomoval, že Nemecko je krajina, ktorá má v strednej Európe zásadný vplyv. Pri snahe o získanie podpory Nemecka F. Ďurčanský pred Göringom vyhlásil, že Slováci by „*židovský problém riešili podobne ako v Nemecku*“.¹⁹ Ďurčanský dal na konci roka 1938 ako krajinský minister dopravy a verejných prác vypracovať vo svojom úrade osem návrhov zákonných nariadení protizidovského charakteru. Okrem návrhu zákona *O nadobudnutí štátnej príslušnosti a domovského práva Slovenskej*

krajiny, ktorý sa obsahom podobal nemeckému Zákonu o ríšskom občianstve, sa návrhy protizidovskej legislatívy mali zaoberať vlastníctvom poľnohospodárskych pozemkov, revíziou živnostenských koncesíí, obmedzeniami počtu židov lekárov, lekárnikov, advokátov, ďalej vylúčením osôb zo štátnych a verejných služieb a i.²⁰ To všetko už pred tým „riešili“ Norimberské zákony, resp. ich vykonávacie nariadenia. Osnova návrhu zákona *O nadobudnutí štátnej príslušnosti a domovského práva Slovenskej krajiny* obsahovala vôbec prvýkrát už v roku 1938 definíciu žida, zhodujúcu sa s neskorším vládnym nariadením č. 63/1939 Sl. z., ktoré bolo prijaté 18. apríla 1939 a vošlo do platnosti o dva dni neskôr.²¹

DEFINOVANÍ V MAĎARSKU

Prvýkrát sa židia z územia Slovenska, teda slovenskí židia, ocitli pod jurisdikciou zákona, ktorý definoval pojem žid, po prvej Viedenskej arbitráži. Nebol to zákon prijatý československou alebo autonómnou vládou, ale zákonný článok č. XV prijatý 29. mája 1938 v Maďarsku pod názvom *O účinnom zabezpečení rovnováhy spoločnosti a hospodárskeho života*. Na území južného Slovenska, ktoré bolo

po 2. novembri 1938 okupované Maďarskom, sa ocitlo asi 44 000 židov.²² Maďarský protizidovský zákonný článok nepriamo definoval pojem žid na náboženskom základe a obmedzil počet židov v slobodných povolaniach na 20 %.²³ Zákon sa nevzťahoval napr. na zaslúžilých vojakov z 1. svetovej vojny, revolúcie a tých, ktorí pred 1. augustom 1919 prestúpili na kresťanskú vieru.²⁴

V Maďarsku bol ešte na jeseň 1938 predstretý parlamentu návrh zákona, ktorý bol schválený až 5. mája 1939 ako zákon č. IV s názvom *O obmedzení pôsobenia Židov vo verejnom a hospodárskom živote*. Táto právna norma, známa aj ako tzv. druhý židovský zákon, definovala pojem žid a obmedzovala občianske a volebné práva židov, redukovala ich počty v štátnej a verejnej správe, slobodných povolaniach, v priemysle a obchode naviazanom na živnosť, a to z 20 na 6 %. Pri ešte väčšom obmedzovaní židov v hospodárskej a verejnej sfére touto legislatívou sa argumentovalo nárastom počtu židov v krajine po zabratí južných území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Za žida bola podľa tohto zákona považovaná osoba, ktorá sa v čase nadobudnutia jeho platnosti a predtým hlásila k izraelitskej viere,

17 Napr. v tzv. komisii pre riešenie židovskej otázky, ktorá vznikla 23. januára 1939, boli takými politikmi Mikuláš Pružinský, Ferdinand Ďurčanský, Karol Mederly a Július Virsík.

18 LETZ, R. *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*, s. 15.

19 LIPSCHER, Ladislav. *Židia v Slovenskom štáte 1939 – 1945*. Banská Bystrica: Print-servis, 1992, s. 17 – 18. Viac o obsahu stretnutia v Carinhall pozri Záznam z rozhovoru medzi Hermannom Göringom a Ferdinandom Ďurčanským v prítomnosti Alexandra Macha, Franza Karmasina a Arthura Seyss-Inquarta dňa 12. 10. 1938. In: SCHVARC, Michal, HOLÁK, Martin, SCHRIFFL, David, eds. „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu – Dokumenty I. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 133 – 135.

20 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 36 a 48.

21 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ministerstvo vnútra (ďalej MV) 1938 – 1945, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 161, dokument číslo (ďalej dok. č.) 3 449/41.

22 Počty židov na južnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi po prvej Viedenskej arbitráži na základe sčítania obyvateľov v roku 1938 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/pocty-zidov-juzne-slovensko/>

23 V Maďarsku platil už od roku 1920 zákon č. 25/1920, ktorý obmedzoval počet židov-študentov na vysokých školách, a to na základe zásady *numerus clausus*. Znamenalo to, že len 6 % maďarských židov mohlo v tejto krajine študovať na vysokej škole. Prijatie uvedenej legislatívy znamenalo pre Maďarsko prvenstvo v oblasti prijímania protizidovských zákonov v Európe v 20. storočí.

24 Prvý židovský zákon „o posilňovaní rovnováhy spoločenského a hospodárskeho života“ [Első zsidótörvény „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról“], 29. 5. 1938 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: <http://regi.sofar.hu/book/zsidotorveny-nyek-1790-1946-teljes-szoveg/1938-05-29-első-zsidotorveny-a-társadalmi-es-a-gazdasági-elet-egyensúlyának-hatályosabb-biztosításáról/>



Zasadnutia maďarského parlamentu v apríli 1938, počas ktorého bol prijatý zákon definujúci pojem žid. Prejav predsedu vlády Kálmána Darányiho (Zdroj: www.arcnum.blog.hu)

ďalej ak aspoň jeden z jej rodičov alebo dvaja starí rodičia boli židovského vierovyznania.²⁵

NÁVRHY Z ČESKÝCH ZEMÍ A CENTRÁLNEJ VLÁDY

Približne v rovnakom čase, ako bol parlamentu predložený návrh druhého protižidovského zákona v Maďarsku, vychádzali návrhy zaoberajúce sa tzv. riešením židovskej otázky aj z kruhov centrálnej vlády v Prahe. Jeden z nich mal upravovať pohyb židovských obyvateľov v Česko-slovenskej republike²⁶ (Č-SR). Hlavným motívom vzniku návrhu bola pravdepodobne motivácia regulovať pohyb židovských migrantov, prichádzajúcich z územia pod vládou Nemecka, pretože sa v ňom

napríklad uvádzalo, že židia prichádzajú do ČSR od 1. januára 1933²⁷ majú za svoju ochranu platiť daň vo výške 33 % zo svojho majetku. Návrh kategorizoval židov v Č-SR podľa dĺžky pobytu v krajine, pričom židia mali štátu platiť tzv. ochrannú daň podľa veľkosti majetku a dĺžky pobytu. Úlohou pripravovaného zákona bolo nútiť židov k emigrácii, obmedziť ich aktivity v hospodárstve i spoločnosti. Návrh mal tiež zakazovať vznik manželstva medzi židom a nežidom, pričom dieťa z takéhoto manželstva bolo považované za žida.²⁸

Veľmi aktívni v tomto smere boli niektorí českí advokáti a lekári, ktorí ešte 14. októbra 1938 spísali a centrálnej vláde adresovali Memorandum

českých advokátov, lekárov a notárov. V ňom žiadali uplatnenie židovských osôb v slobodných povolaniach v Č-SR podľa zásady *numerus clausus*. Za žida považovali osobu, ktorej aspoň jeden z rodičov bol židovského pôvodu.²⁹ Podľa periodika *Gardista* následne vydali českí advokáti a lekári dňa 28. októbra 1938 spoločné memorandum obsahujúce definíciu pojmu žid. Podľa neho sa v § 5 „za osobu nearijského pôvodu vo smysle tohoto opatrenia pokladá [...] ten, ktorý pochádza z jedného alebo obidvoch rodičov pôvodu židovského, bez ohľadu na náboženské vyznanie tejto a jeho rodičov v dobe vyhlásenia tohto opatrenia“.³⁰ Podľa článku v *Gardiste* vi zo 4. februára 1939 s názvom *Advokáti ustalujú definíciu Žida* sa k nim pridali aj slovenskí právnici, ktorí ale definovali žida podľa širšieho kritéria. Zatiaľ čo českí advokáti považovali za kľúčových rodičov, slovenskí zašli ďalej o generáciu, teda vychádzali z prarodičov: „...za Žida má sa pokladať ten, ktorý pochádza aspoň od dvoch ‚starých rodičov‘ vierovyznania izraelského. Podľa tohto pojatia pokladá sa teda za Žida ten, ktorý má zo štyroch prarodičov aspoň dvoch Židov, teda keď pochádza jeho matka, alebo jeho otec z obidvoch židovských rodičov, alebo jeho otec a matka zo smiešaných manželstiev.“³¹ Podľa nepodpísaného autora spomínaného článku bol najprísnejším návrhom zákona s definíciou pojmu žid ten, ktorý podali prostredníctvom brnianskej advokátskej komory advokáti z Moravy

25 Zákon č. IV „o obmedzení působení Židů v veřejném a hospodářském životě“ [1939. évi IV. törvény a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról], 5. 5. 1939 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=93900004.TV&xtref=99100025.TV>

26 V období autonómie (22. 11. 1938 – 14. 3. 1939) používame názov Česko-Slovensko, Republika česko-slovenská, resp. Česko-slovenská republika.

27 Uvedený dátum v návrhu zákona znamenal retroaktivitu a bol prispôsobený nástupu nacistov k moci v Nemecku, hoci Adolf Hitler sa stal ríšskym kancelárom 30. 1. 1933.

28 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 33 – 34.

29 Protižidovské memorandum profesných komôr zo 14. 10. 1938 [online]. [cit. 2019-12-02]. Dostupné na: [https://www.lkcr.cz/tiskove-zpravy-12.html?do\[loadData\]=1&itemKey=cz_92682](https://www.lkcr.cz/tiskove-zpravy-12.html?do[loadData]=1&itemKey=cz_92682). Pod memorandum sa podpísali predstavitelia Ústredia československých právnikov, Ústrednej jednoty československých lekárov, Jednoty advokátov československých a Spolku československých notárov.

30 Advokáti ustalujú definíciu Žida. *Gardista*, roč. 1, 4. 2. 1939, č. 3, s. 12.

31 Advokáti ustalujú definíciu Žida, s. 12.



Protizidovské nápisy v uliciach spájali židov aj s komunizmom, podobne ako návrh zákona definujúci pojem žid (Zdroj: SNA)

a zo Sliezska. Za žida mala byť podľa neho považovaná osoba židovského vierovyznania, ďalej osoba hlásiaca sa podľa posledného sčítania obyvateľstva k židovskej národnosti alebo náboženstvu. Návrh moravskosliezskych advokátov považoval za žida „osoby, ktoré príslušia, alebo dočasne náležali k niektorej židovskej náboženskej obci, alebo ktorých zrodenie bolo zapísané do matriky niektorej židovskej náboženskej obce“.³² Podľa posledného bodu v § č. 4 bola za žida považovaná osoba, ktorej otec alebo

matka boli židmi podľa skôr uvedeného princípu. Paradoxom je komentár autora v článku, kde je napr. v českom návrhu vytváraná „neárijská rasa“ na základe náboženskej príslušnosti, pričom uvádza, že definícia „nie je tiež rasistickou, lebo rieši danú úlohu len s hľadiska národnostného a s hľadiska príslušnosti k židovskému náboženstvu a náboženskej obci“.³³ Všetky tri návrhy boli údajne prerokované na porade právnikov z Č-SR, ktorá sa uskutočnila 10. decembra 1938 v Bratislave. Podľa týchto

návrhov si vláda mala vybrať jednu z možností alebo vytvoriť kombináciu námetov pri tvorbe definície žida v zákone.³⁴ Aj pri týchto návrhoch vidieť, že navrhovatelia vychádzali z Norimberských zákonov.

Zo skôr uvedeného je potrebné aspoň pripomenúť politické pomery po Mníchovskej dohode v územne oklieštených českých krajinách. V priebehu októbra a novembra 1938 sa zrútil dovtedajší stranický systém parlamentnej demokracie a v „jesennej revolúcii“ tu prevzala moc radikálna nacionalistická pravica na čele s Republikánskou stranou zemélskeho a malorolníckeho ľudu.³⁵ Predsedom tejto strany a zároveň predsedom vlády bol Rudolf Beran, pričom 17. novembra 1938 vznikla tzv. Strana národnej jednoty (SNJ), do ktorej sa združili aj ďalšie pravicové politické subjekty.³⁶ Politický systém v českých krajinách mala dotvárať opozičná ľavicová Národná strana práce,³⁷ ktorá slúžila iba ako kulisa „autoritárskej demokracii“. Medzinárodná a vnútropolitická situácia po Mnichove vytvorila akýsi krízový stav, „umožňujúci“ okliešťovanie demokracie, pričom v rámci SNJ bolo stále viac počut národnosocialisticky orientovaných politikov. Nový režim „vzdvihoval“ najmä dovtedajšie neriešené problémy 1. ČSR, čím sa vymedzoval voči jej predstaviteľom. Ako píše český historik a politológ Jan Rataj „likvidáciu právneho štátu a funkčnosti demokratických inštitúcií sprevádzala celospoločenská personálna politická čistka. Nasmerovaná bola proti ‚benešovcom‘, t. j. tzv. Hradu

32 Advokáti ustalujú definíciu Žida, s. 12.

33 Advokáti ustalujú definíciu Žida, s. 12.

34 Advokáti ustalujú definíciu Žida, s. 12.

35 Známa bola aj ako Agrárna strana.

36 Okrem agrárnikov sa do SNJ pripojili aj Československá strana ľudová, Národné zjednotenie, Národná liga, Československá živnostensko-obchodnícka strana stredostavovská, Československá strana kresťansko-sociálna, Národná obec fašistická, Národná strana ľudová a časť národných socialistov.

37 Jej členmi bola časť predstaviteľov Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej a časť členov Československej strany národno-socialistickej. Národná strana práce sa nepodieľala na vládnej moci a nezohrávala ani kontrolnú funkciu režimu druhej Česko-Slovenskej republiky.

a jeho spolupracovníkom, neflexibilným demokratom, liberálom, socialistom, židom a emigrantom“.³⁸ V súvislosti s týmto citátom sa môže zdať paradoxné to, že druhorepublikový režim preberal mnohé z politiky nemeckej III. ríše, ba dokonca ju považoval za svoj vzor³⁹ (aj v oblasti tzv. židovskej otázky – pozn. P. M), hoci práve táto krajina bola príčinou výrazného územného oklieštenia Č-SR. Je ale známe, že mnohí českí politici, ako napr. Rudolf Beran, sa snažili o „spoluprácu“ s nacistickým Nemeckom už krátko po nástupe Hitlera k moci. Iní politici videli šancu realizovať svoje nenaplnené ambície predchádzajúceho obdobia za pomoci Nemeckej ríše.

Súčasnou SNJ bola aj jej mládežnícka organizácia Mladá národná jednota (MNJ), ktorá mala asi 250 000 členov a patrila k najradikálnejším zoskupeniam najmä v prejavoch antisemitizmu. Svoj program nazvala *Ideový ráđ* a v bode I. s názvom *Národný štát a otázka židovská* definovala židov nasledovne: „*Tento štát je národným štátom tří slovanských kmenů: Čechů, Slováků a Podkarpatorosů. Národ je útvar přirozený, daný krví, jazykem a půdou, k němuž nelze přistoupit pouze projevem vůle. Proto Židé, kteří jsou národem zvláštním, i když mluví slovanským jazykem, nejsou našimi národními příslušníky. Židé budou zásadně považováni za jinonárodní menšinu a jejich právní postavení bude upraveno zvláštním zákonem.*“

Žid je každá osoba, jejíž alespoň jeden prarodič byl židovského náboženství. Židé budou vyloučeni ze státní služby a z vlivu na výchovu národa. Rozsah jejich účasti v jiných oborech bude určen podle zásady poměrnosti. Česká rodová jména budou chráněna zákonem a bude provedena revize změn jmen po roce 1918. Přistěhovalectví jinonárodních živlů bude zakázáno. Bude provedeno přezkoumání všech státních občanství, nabytých po 26. 7. 1914 a všichni Židé, kteří se po tomto dni usídlili na území našeho státu, budou vystěhováni. Naším národním příslušníkům, přistěhovalcům z krajů, oddělených od území našeho státu, bude zajištěna existence. Židé a cizinci nemohou nabývat a držeti pozemkového majetku. Národní kulturu mohou vytvářeti jen lidé zakořenění a spjatí duchovně s vlastí a národem. Proto Židé a ti, kdož nerostou z těchto duchovních základů, nesmějí ovlivňovat národní kulturu a nesmějí působit na výchovu národa.“⁴⁰

O definíciu „pojmu žid“ sa počas druhej československej republiky pokúšala aj komisia pre rasové otázky pri Lekárskej sekcii SNJ, a to na „biologicko-lekárskom“ princípe. Vyplýva to z rasistickej správy uvedenej komisie zo dňa 30. januára 1939. Komisia sa skladala z niektorých kapacít vtedajšej českej vedy a provládnych politických elít.⁴¹ V časti správy s názvom *Co jsou Židé* vypracovanej touto komisiou sa uvádzalo: „*Židia sú samostatnou rasou, rasové zloženie Židov je podstatne*

odlišné od rasového zloženia ostatných Európanov. Dlhým intenzívnym vnútorným krížením, ktoré vykonávali dobrovoľne z dôvodu náboženských (talmud), ale i nútene, zosilnela ich rasová svojráznosť, javiaca sa v telesných znakoch, v niektorých chorobách a rysoch povahových. Z nich možno špeciálne uviesť: povestná súdržnosť Židov, podnikavosť a húževnatosť, schopnosť prekonávať prekážky akýmkoľvek spôsobom. Silno vyvinutý rodinný zmysel. Ziskuchtivosť, túžba po hromadení peňazí. Nechuť k zamestnaniu spojenému s fyzickou prácou a voľba zamestnania jednoduchších a výhodnejších bez špeciálnej námahy (peňažníctvo, obchod a slobodné povolania). Povýšenosť voči iným rasám (vyvolený národ), neznášanlivosť a nedotknuteľnosť, v podriadenom postavení však podliezavosť. Slabšie vyvinutý zmysel pre česť a pohrdanie morálkou voči iným rasám. [...] Židia nie sú národom, ale rasa. Preto Žid zostáva Židom, nech už sa hlási k tej či inej národnosti. Židia dokážu získať národnosť podľa konjunktúry. [...] Miešanie Židov s príslušníkmi nášho národa považujeme za nežiadúce.“⁴²

Český historik Pavel Suk považuje za jedno z prvých protizidovských právnych noriem nariadenie pražskej vlády zo dňa 21. decembra 1938 č. 379 s názvom *O úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě*,⁴³ podľa ktorej mohli byť úradníci zo štátnych a samosprávnych inštitúcií presunutí z úradnej moci do

38 RATAJ, Jan. Návrat a nástup. Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky. *Politologická revue*, roč. 12, 2006, č. 1, s. 15.

39 RATAJ, J. Návrat a nástup, s. 24.

40 FRANKL, Michal, JENŠOVSKÁ, Júlíe. *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století*, s. 179 – 180 [online]. [cit. 2019-02-12]. Dostupné na: http://www.nasinebocizi.cz/wp-content/uploads/2014/02/3-10_Antisemitismus_a_konec_multietnicke_spolecnosti.pdf

41 Napr. bývalý minister zdravotníctva kardiológ prof. Stanislav Mentl, ďalej profesorov Lekárskej fakulty Univerzity Karlovej – prof. Ladislav Borovanský, prof. Jiří Malý, prof. Zdeněk Frankenberger, prof. Vladimír Vondráček, prof. Vladimír Bergauer, RNDr. Josef Talacko, JUDr. Berounský, prof. Jan Bělehrádek.

42 GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2004, s. 216 – 217 a 281; Národní archiv České republiky (ďalej NA) Praha, f. Archiv Rudolfa Berana, signatúra (ďalej sign.) 47-10-2.

43 Vládné nariadenie zo dňa 21. 12. 1938 „o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě“ č. 379/1938 Sb. Sbírká zákonů a nařízení státu československého, čiastka 119 zo dňa 30. 12. 1938, s. 1 299 – 1 304 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/119-1938.pdf>. Pod uvedené vládné nariadenie patrili iba zamestnanci spoločných česko-slovenské úradov na území Slovenska.



Jozef Tiso na jednej z návštev u Adolfa Hitlera (Zdroj: SNA)

akéhokoľvek iného odboru verejnej služby alebo do služieb zamestnávateľov podľa druhej časti. Vládne nariadenie nedefinovalo pojem žid, ba dokonca toto slovo vôbec neuvádzalo, no centrálna vláda venovala v januári 1939 pozornosť židovským štátnym zamestnancom a 27. januára prijala uznesenie, podľa ktorého

nemajú byť títo zamestnanci ponechaní v činnnej službe. Za židov boli považované tie osoby, ktorých „oba rodiče (nemanželská matka) príslušeli, *třebas jen po určitou dobu k židovskému náboženství nebo k židovské národnosti*“.⁴⁴ Uvedené uznesenie obsahujúce „definíciu žida“ prijala vláda Č-SR po stretnutí ministra

zahraničných vecí Františka Chvalkovského s A. Hitlerom a J. von Ribbentropom 21. januára 1939. Na ňom ríšsky kancelár ostro kritizoval vnútornú a zahraničnú politiku Č-SR a žiadal prijať obdobu norimberských zákonov. Na adresu židov poznamenal: „Židia v ríši sú likvidovaní, zatiaľ čo v Česko-Slovensku stále ešte existujú a otravujú svojou prítomnosťou ovzdušie v celom národe.“⁴⁵

Norimberskými zákonmi bol nepochybne inšpirovaný aj návrh ďalšieho vládneho nariadenia centrálnej vlády z konca roka 1938, podľa ktorého mali židia povinnosť prihlásiť a oceniť svoj majetok. Aby mohol byť definovaný pojem židovský majetok, musela tomu predchádzať definícia pojmu žid. Návrh túto definíciu obsahoval a za žida považoval osobu, ktorá mala v tretej generácii aspoň troch židovských rodičov, teda troch prarodičov hlásiacich sa k židovskému náboženstvu. Židom mal byť podľa tejto definície i človek s menej ako troma židovskými prarodičmi, no sám sa hlásil k židovskej viere.⁴⁶

RIEŠENIE TZV. ŽIDOVskej OTÁZKY PODĽA SIDOROVHO KOMITÉTU

Mnohí slovenskí politici už na jeseň roku 1938 verejne deklarovali úmysel tzv. riešenia židovskej otázky legislatívnou cestou. Prvým konkrétnym krokom v tomto smere bolo zriadenie Komisie pre riešenie židovskej otázky na Slovensku vládou Slovenskej krajiny na jej zasadnutí dňa 23. januára 1939. Členmi tejto komisie sa stali štátny minister bez portfeuille a veliteľ Hlinkovej gardy Karol Sidor, z krajinkej vlády minister financií Pavol Teplanský, minister hospodárstva Mikuláš Pružinský, minister dopravy

44 SÚK, Pavel. Zavedení protizidovských zákonů v Protektorátu Čechy a Morava. In: FIAMOVÁ, Martina, ed. *Protizidovské zákonodárstvo na Slovensku a v Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014, s. 88 – 89.

45 PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou ríše*. Praha: Práh, 1998, s. 24.

46 KAMENEC, Ivan. Židovská otázka a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska. *Nové obzory*, 1968, č. 10, s. 168 – 169; SNA Bratislava, f. Úradovňa predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), č. j. 1 077/1942.



Karol Sidor – štátny minister bez portfeuille a veliteľ Hlinkovej gardy sa v januári 1939 stal predsedom Komisie pre riešenie židovskej otázky na Slovensku (Zdroj: SNA)

a verejných prác Ferdinand Ďurčanský a advokát Július Virsík.⁴⁷ Jej vedením bol poverený Karol Sidor, a aj preto bola nazývaná Sidorov komitét. Krátko po jej vzniku sa ešte v tom istom mesiaci vyjadril Karol Sidor v rozhovore pre tlačovú agentúru Exchange Telegraph: „*Židovskú otázku vyriešime zákonom a nie násilím. Vláda už ustanovila komisiu pre prípravu návrhu židovského zákona, ja som jej predsedom. Návrh zákona na úpravu židovskej otázky bude hotový asi o dva týždne a vtedy ho predložíme*

verejnosti.“⁴⁸ Sidorov komitét začal tvoriť návrhy legislatívnych noriem v oblasti tzv. riešenia židovskej otázky, pričom deklaroval postup založený na tzv. hospodárskom princípe. Karol Sidor bol tiež členom ďalších dvoch subkomisii zriadených česko-slovenskou vládou ešte 10. januára 1939 v rámci komisie pre štúdium židovskej otázky. Aj ich úlohou bola príprava protizidovského zákonodarstva.⁴⁹

Pre definíciu pojmu žid na Slovensku je dôležitý už spomínaný návrh z kruhov ústrednej vlády v Prahe, ktorý mal upravovať pohyb židovských obyvateľov v Č-SR. Uvedený návrh podľa historika Ivana Kamenca inšpiroval slovenského autora návrhu legislatívy *O zabezpečení hospodárskej a sociálnej rovnováhy vzhľadom na židovské obyvateľstvo*. Tento návrh bol vytvorený v rámci Sidorovho komitétu a obsahoval aj pokus o definíciu žida. Za žida považoval osobu, ktorá sa 6. októbra 1938 (dátum vyhlásenie autonómie – pozn. P. M.) hlásila k židovskej viere. Autor návrhu považoval za žida aj osoby, ktoré sa síce nehlásili k židovskému náboženstvu, ale židom „*blízkym ideológiami ako komunizmus, slobodomurárstvo atď.*“⁵⁰

Počas pomerne krátkej existencie Sidorovho komitétu vzniklo viacerých návrhov na tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku, no nie všetky obsahovali definíciu pojmu žid. Posledná schôdza tejto komisie sa uskutočnila 5. marca 1939 (po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 už

komisia nefungovala – pozn. P. M.) v hoteli Carlton v Bratislave a zúčastnil sa jej aj šéf slovenského Úradu propagandy Alexander Mach, podpredseda Snemu Slovenskej krajiny a právnik Karol Mederly, krajinský minister školstva a národnej osve-ty Matúš Černák,⁵¹ finančník Anton Mederly – brat Karola.⁵² Návrhy protizidovského zákona podali F. Ďurčanský, K. Mederly a P. Teplanský.⁵³ Komisia vybrala návrh K. Mederlyho, ktorý obsahoval definíciu pojmu žid. Zvolávateľ porady a prítomný K. Sidor si na túto udalosť spomína: „[...] *Boli všetci, ospravedlnil sa inostrannou zaujatostou iba Karol Murgaš. [...] Uzniesli sme sa, že na najbližšej ministerskej rade postavíme sa za návrh Dr. Mederlyho a budeme urgovať rýchle vyriešenie židovskej otázky na Slovensku a to podľa toho, ako aj podľa iných návrhov.*“⁵⁴ Podľa Mederlyho návrhu bola za žida považovaná osoba, ktorá sa do 6. októbra 1938 hlásila k izraelskej viere, ďalej osoba, ktorá sa nehlásila k židovskému náboženstvu, no židom tzv. blízkym ideológiám ako komunizmus a slobodomurárstvo a i. Židia pokrstení po 6. októbri 1938 mohli byť považovaní za nežidov až po uplynutí skúšobnej lehoty v dĺžke tri roky a preskúmaní vládou vymenovanou komisiou. Návrh zákona vymenoval aj zamestnania, ktoré židia nesmú vykonávať (napríklad učitelia, redaktori) alebo len v obmedzenom počte (napríklad advokát, lekár, inžinier). Zákon mal tiež umožniť obmedziť počet židov na vysokých školách, podiel židov na podnikateľskom

47 SNA Bratislava, f. ÚPV, šk. č. 35. List PV oznamujúci vytvorenie Komisie pre riešenie židovskej otázky adresovaný ministerstvám Slovenskej krajiny zo dňa 26. 1. 1939. Pozri tiež NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku – Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939) – Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2001, s. 103 – 104.

48 SIDOR, Karol. Slováci všetkými silami svojej slobody vybudujú svoju vlasť. *Slovák*, roč. 21, 28. 1. 1939, č. 23, s. 1.

49 NIŽŇANSKÝ, E. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, s. 147.

50 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 34.

51 LIPSCHER, L. *Židia v Slovenskom štáte 1939 – 1945*, s. 29.

52 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 32.

53 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 32.

54 SIDOR, Karol. Moje poznámky k historickým dňom. In: BYSTRICKÝ, Valerián, LETZ, Róbert, PODOLEC, Ondrej, eds. *Vznik Slovenského štátu – 14. marec 1939 (Spomienky aktérov historických udalostí) 2. diel*. Bratislava: AEPress s. r. o., 2008, s. 101.

vlastníctve. Návrh mal tiež umožniť židom emigrovať s časťou svojho majetku.⁵⁵ Dňa 7. marca 1939 bol tento návrh vládneho nariadenia s názvom *O zaistení sociálnej a hospodárskej rovnosti v súvisi so židovskou otázkou* prerokovávaný vládou a predložený legislatívnemu oddeleniu predsedníctva vlády.⁵⁶ V návrhu tohto zákona vidieť značnú zhodu v definícii pojmu žid s predchádzajúcim návrhom legislatívy centrálnej vlády *O zabezpečení hospodárskej a sociálnej rovnováhy vzhľadom na židovské obyvateľstvo*. Možno predpokladať, že autor je tá istá osoba, teda Karol Mederly – znalec práva, podpredseda HSLS, predseda ústavnoprávneho výboru a neskorší autor zákona o Slovenskom štáte a spoluautor ústavy Slovenskej republiky z roku 1939. Tento návrh nebol pred 14. marcom 1939 prijatý, no pretransformovaný do vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. z 18. apríla 1939 s názvom *O vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach*.

KAROL MEDERLY A RUDOLF MIKUŠ

V pomníkovskej republike bolo publikované množstvo návrhov na tzv. riešenie židovskej otázky. Tieto návrhy nie sú predmetom tejto štúdie, pretože neobsahujú definície „pojmu žid“, hoci nepochybne inšpirovali tvorcov protižidovskej legislatívy. V tomto smere ale považujeme za dôležité spomenúť rozhovor s provinciálom jezuitov pátrom Rudolfom Mikušom zo dňa 9. februára 1939, ktorý publikoval denník *Slovák*⁵⁷ dňa 10. februára 1939 a časť z neho o deň neskôr aj český denník *Večer*.⁵⁸ Odpovede pátra Mikuša sa v mnohom zhodujú s návrhom K. Mederlyho prednesenom 5. marca



Karol Mederly – autor zákona o Slovenskom štáte a spoluautor ústavy Slovenskej republiky (1939 – 1945) mal významný podiel na texte vládneho nariadenia definujúceho „pojem žid“ (Zdroj: SNA)

na tzv. Sidorovom komitáte: „Cirkev nie je proti zásadnému riešeniu židovskej otázky, ba je to i jej záujem, aby sa ona riešila, a to čím skôr. Nijako jej nemôže byť lahostajné, či úplne cudzie živly stále ohrozujú hmotne a mravne jej veriacich. Cirkev dobre vie, že skoro všetky pokusy v novej dobe poraziť kresťanský svetový názor opierajú sa o zákulisnú prácu židovstva a židovstvom nastrčeného slobodomurárstva. [...] Veď cirkev už od začiatku svojím príkladom dostatočne dokazuje, že je za separovanie židovskej a kresťanskej spoločnosti. A to jej liberálne kruhy odjakživa vytýkali, ako neznášanlivosť. Cirkvi hneď od začiatku prekážalo manželstvo medzi kresťanom a nepokrsteným židom. Cirkev vždy urgovala, aby kresťania a židia nebývali spolu, ale každé mesto muselo mať svoje ghetto (židovskú ulicu), kde by oddelene žili, ba museli nosiť zvláštne

rúcho, čiapky, žlté flaky na rúchu, aby ich každý ako židov spoznal a vyhýbal sa im. [...] Štát môže, ba v dnešných okolnostiach, keď židia svojím vplyvom opanovali i celý verejný a hospodársky život a tým celú nežidovskú spoločnosť rovno ohrozujú, aj musí vyradiť židov z hospodárskeho a verejného života. Ináč zničia celé kresťanské spoločenstvo. Žid presiaknutý učením Talmudu je nebezpečný. Terajší žid nie je židom Starého zákona, je Talmudom nakažený. Talmud je súhrnom kresťanskej spoločnosti nebezpečných náuk. Podľa Talmudu nežid ani nie je človek, ale akoby hováďo bez všetkého práva. A keďže nežidia nemajú v očiach talmudistického žida práv, je talmudistický žid pre kresťanskú spoločnosť nebezpečný. A toto nebezpečenstvo sa musí odstrániť. Preto môže štát zabrániť židom prístup k takým povolaniam, ktoré im umožňujú vplývať na kresťanskú spoločnosť a ju kaziť. Môže ich vyradiť z úradov, vylúčiť ich z istých povolání, ako je advokátske, lekárske, sudcovské, môže ba musí im vziať z rúk tlač a znemožniť im vplývať na výchovu kresťanskej mládeže. Proti tomu sa cirkev nikdy neohlási. [...] Cirkev len toho žida musí pokrstiť, ktorý učenie kresťanské dostatočne zná a úprimne prijíma. Takého, čo len z konjunktúry a pre časné výhody a nie z presvedčenia žiada sv. krst, kňaz pokrstiť nesmie. Preto musí krst obyčajne predchádzať viac-menej dlhšia skúšobná doba, aby sa patričný katechumen s kresťanským učením dostatočne oboznámil a aby sa aj cirkev presvedčila o jeho korektnom úmysle.“⁵⁹ Veľavravné je „odporúčanie“ umiestnené hneď za rozhovorom v denníku *Slovák*: „Tento rozhovor, ktorý v zásadných otázkach úplne vyjasňuje otázku židovskú a postup katalicizmu k nej, môže byť smernicou pre všetkých našich verejných činiteľov, na

55 LIPSCHER, L. *Židia v Slovenskom štáte 1939 – 1945*, s. 30 – 31.

56 KAMENEC, I. *Po stopách tragédie*, s. 32; *Národné noviny*, roč. 70, 8. 3. 1939.

57 *Slovák* – politický denník, ústredný tlačový orgán HSLS.

58 *Večer* – denník Mladej národnej jednoty (mládežníckej organizácie SNJ).

59 MIKUŠ, Rudolf. Štát musí vyradiť židov z hospodárskeho a verejného života. *Slovák*, roč. 21, 10. 2. 1939, č. 34, s. 1.



Po salzburských rokovaniach bol F. Ďurčanský (v strede) zbavený funkcie ministra zahraničných vecí a bola pridelená predsedovi vlády V. Tukovi (vpravo). Tým sa sprísnila aj rasová politika namierená proti židom (Zdroj: SNA)

kresťanskú vieru pred 30. októbrom 1918. Za Žida bola považovaná aj osoba zdržujúca sa v manželstve i konkubínate so židom podľa predchádzajúcich definícií a ich potomkovia. V sporných prípadoch o príslušnosti k židom mal podľa tohto vládneho nariadenia rozhodnúť okresný úrad v mieste bydliska spornej osoby. Druhá časť obmedzila počet židov advokátov na 4 % zo všetkých advokátov na Slovensku, pričom ostatní mali byť vymazaní zo zoznamov advokátskych komôr, hoci § 5 pripúšťal výnimky. Advokátovi židovi bolo podľa § 7 umožnené zastupovať pri súdnom spore len stranu žida. Ďalšie paragrafy

zakazovali židom byť verejnými notármi, židia-redaktori mohli pracovať len v židovských periodikách. Za porušenie tohto vládneho nariadenia hrozilo väznenie alebo finančná pokuta vo výške 1 000 – 5 000 Ks. Pod toto vládne nariadenie sa podpísal ministerský predseda Jozef Tiso a jeho ministri Vojtech Tuka, F. Ďurčanský, Mikuláš Pružinský, Gejza Fritz, Jozef Sivák aj za ministra Júliusa Stanu.⁶³ Odôvodnenie a vykonávací predpis tejto verzie vládneho nariadenia vydalo vo vyhláske ministerstvo pravosúdia a ministerstvo vnútra č. 102/1939 Úr. nov., podľa ktorého mal byť pojem žid „vymedzený

z hľadiska sociálneho a hospodárskeho“.⁶⁴ Splnomocnenie vlády upravovať „vymedzenie pojmu žid“ bolo odvodené od § 4 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte. Podľa tohto paragrafu sa vláda splnomocnila „aby cestou nariadenia vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržanie poriadku a na zabezpečenie záujmov Slovenského štátu“.⁶⁵ Z vyššie uvedených dôvodov vyznieva obhajoba K. Mederlyho pred Národným súdom v Bratislave v máji 1947 paradoxne: „Až do Salzburgu sme sa v sneme hľadeli vyhnuť takému riešeniu židovskej otázky, ktoré by sa srovnávalo s norimberskými zákonmi, avšak po Salzburgu Tuka robil pokusy, aby snem vydal zákon, v ktorom by sa uplatnili rasové zásady.“⁶⁶

Z uvedenej charakteristiky vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. vidieť, že za žida považoval osobu, ktorá mala aspoň jedného rodiča hlásiaceho sa k židovskému náboženstvu, zatiaľ čo norimberské zákony zachádzali až k prarodičom. Slovenská verzia ale tento „hlbší krok do minulosti“ kompenzovala hraničným dátumom 30. október 1918, zatiaľ čo v nemeckom Zákone o ríšskom občianstve, resp. v jeho prvom vykonávacom nariadení, bolo uvedené, že židom je osoba, ktorá sa hlásila k židovskej náboženskej obci 14. novembra 1935 a neskôr, teda v deň prijatia uvedeného zákona.⁶⁷ Vládne nariadenie *O vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach* tak rovnako „zašlo o generáciu hlbšie“, keď viac ako 20-ročný rozdiel medzi 30. októbrom 1918 a prijatím nariadenia definujúceho „pojem žid“ možno, napr. zo sociologického hľadiska, chápať ako ďalšiu generáciu.

Vládnym nariadením č. 63/1939 Sl. z. z 18. apríla 1939 vyvrcholilo

63 Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. 4. 1939, čiastka 14, s. 77 – 79.

64 Úradné noviny, roč. 21, 1939, č. 27, s. 257 – 260.

65 Zákon o samostatnom Slovenskom štáte zo dňa 14. 3. 1939 (zákon č. 1/1939 Sl. z., s. 1).

66 SNA Bratislava, f. Národný súd, šk. č. 133, inv. č. 98, sign. TnIud 15/47. Zápisnica z 5. 5. 1947 pred obžalobou pri NS v Bratislave s K. Mederlym, s. 22 – 23.

67 Prvý dekrét o ríšskom občianskom práve [Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz (RGBI I)], 14. 11. 1935, s. 1 333 [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné na: https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/142/1_vo_reichsbuergergesetz.pdf

obdobie legislatívnych návrhov tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku, ktoré sa stalo súčasťou oficiálnej politiky vtedajšej vlády. Jeho súčasťou sa stala prvýkrát definícia pojmu žid, a to z dôvodu zamedzenia prípadných sporov o tom, koho ešte považovať za žida a koho nie, v príprave ďalšej legislatívy namierenej proti židovskému obyvateľstvu žijúcemu na území Slovenského štátu. Hoci sa táto, ale aj ďalšie návrhy definície pojmu žid odlišovali od seba v závislosti od jednotlivých krajín v Európe, je nepopierateľné, že väčšina uvedených návrhov vychádzala z norimberských zákonov, prijatých v roku 1935. Žiadnych pochyb o „vzore“ v oblasti prístupu k židom v Slovenskom štáte nie je najmä po prijatí vládneho nariadenia č. 198/1941 Sl. z. *O právnom postavení Židov* známeho ako tzv. židovský kódex. Jeho všeobecné ustanovenia § 1 – 5 nanovo vymedzili „pojem žid“, a to na rasovom princípe, kopírujúc do veľkej miery presné znenie norimberských zákonov.⁶⁸

Podľa sčítania obyvateľstva Slovenskej republiky z decembra 1940 sa osoby izraelskej alebo židovskej národnosti museli hlásiť k rovnomenému vierovyznaniu, hoci predtým mohli konvertovať k inému náboženstvu. K uvedenej národnosti mali povinnosť sa hlásiť aj osoby, ktoré mali jedného z rodičov takéhoto vierovyznania a osoby spadajúce pod ďalšie „vymedzenia pojmu žid“ podľa vládneho nariadenia č. 63 z 18. apríla 1939. K židovskej národnosti sa tak na konci roka 1940 prihlásilo aj s cudzincami takmer 87 500 osôb, pričom k izraelskej, resp. židovskej viere sa v rovnakom čase hlásilo asi 86 500 osôb.⁶⁹ Znamená to, že spolu s cudzincami sa de facto všetci židia na území Slovenského štátu prihlásili k rovnomennej národnosti. Spomenuté štatistiky nie sú definitívne. K počtu osôb, ktoré v roku 1940 spadali „pod vládnu definíciu pojmu žid“, je potrebné pripočítať približne ďalších 11 000 ľudí.⁷⁰ Tí emigrovali do času sčítania obyvateľstva⁷¹ najmä pomocou Palestínskeho

úradu Židovskej ústrednej úradovne na územie Palestíny.

Skôr uvedené návrhy definície „pojmu žid“ poukazujú na to, že postavenie židov sa na území Slovenska začalo rapídne meniť po podpísaní Mníchovskej dohody na jeseň 1938. „Inšpiráciou a hybnou silou“ pre tzv. riešenie židovskej otázky nielen na Slovensku, ale v celej strednej Európe, sa stala nacistická Nemecká ríša, ktorá v tomto geopolitickom priestore zaujala hegemonné postavenie. K nej sa upierali aj pohľady politických predstaviteľov zjednotených okolo HSLS, vidiac v nej garanta svojej politiky, čomu prispôbovali aj tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku. Je nepochybné, že norimberské zákony, vychádzajúce už v roku 1935, boli vzorom pre autorov legislatívnych návrhov „definície pojmu žid“. Tie stáli na začiatku ďalších protizidovských noriem vrcholiacich „právnou legalizáciou“ deportácií židov z územia Slovenského štátu na jar roku 1942.

Pavol Makyna • Proposals to Define a Jew in Slovakia in the Years from 1938 to 1939

In Slovakia, the position of Jews started to change shortly after the Munich Agreement was signed in autumn 1938. German Nazi Reich reached a leading hegemonic position in the geopolitical region of the Central Europe and many Slovak politicians tried to use it to meet their political ambitions. There is no doubt that the Nuremberg Laws elaborated already in 1935 were used as an example by the authors of Slovak legislative proposals to define “the term of a Jew”. Those proposals submitted in Slovakia were influenced also by laws and proposals from Hungary and Czech lands. Those proposals culminated by adopting a Governmental Regulation No. 68/1939 called “On the Definition of the Term of a Jew and Regulation the Numbers of Jews Working in Some Free-lance Professions”. This was the beginning of adopting other anti-Jewish laws which culminated in deportations of Jews from the territory of the Slovak State in 1942.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Vyštudoval učiteľstvo histórie a výchovy k občianstvu na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2014 obhájil titul PhD. V súčasnosti je pracovníkom Centra výskumu obdobia neslobody v Ústave pamäti národa a prednáša na Katedre histórie Pedagogickej fakulty UK. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä tzv. riešeniu židovskej otázky a regionálnym dejinám. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na urbanistický vývoj mesta Púchov a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

Kontakt: makyna@upn.gov.sk

68 Vládne nariadenie o právnom postavení Židov z 9. 9. 1941 [online]. [cit. 2020-07-05]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf

69 SNA Bratislava, f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945 – 1951, šk. č. 1 a 38, bez sign.

70 HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2003, s. 50 – 51.

71 Sčítanie ľudu v Slovenskom štáte sa uskutočnilo v dňoch 15. – 21. 12. 1940.

ĽUDIA PÍŠU PREZIDENTOVI REPUBLIKY JOZEFOVI TISOVI O ŽIDOVSKÉJ OTÁZKE (1939 – 1944)

MADELINE VADKERTY

„Slovutný Pán Prezident! Počuli sme zprávy, že ÚHÚ (Ústredný úrad hospodárstva)¹ a min.[isterstvo] vnútra chystá úplne deportovanie židov na žiadosť nemeckej armády na práce do Ukrajiny a Poľska. Prosím, prosím Vás Slovutný Pán Prezident, ak je tomu ozaj tak, tak zabráňte tento čin. Tam by sme prišli všetci na hotový pripravený bitunok. Radšej sa dáme zastreliť a zomreť tu doma, v domovine ktorú sme, verte mi, vždy veľmi milovali. Slovutný Pán Prezident, my chceme radšej tu doma pracovať a hotoví sa chytiť ku každej telesnej práci, vieme že všade je aj tu doma nedostatok pracovných síl, urobte tu tie dávno myslené pracovné tábory; pracovali sme vždy pilne doteraz a chceme to robiť aj ďalej...“²

List Jozefa M. z Bratislavy bol jedným z veľkého množstva listov, ktorými tisíce obyčajných jednotlivcov v rokoch 1939 až 1944 žiadali prezidenta Tisa o tzv. židovskú výnimku kvôli stupňovaniu protižidovských opatrení. Krátka ukážka z uvedeného listu jasne demonštruje vedomie, že deportovaných slovenských židov nečakal žiaden šťastný osud, aj keď nevedeli presne určiť, čo má prísť. Jozef M. napísal celkovo päť zúfalých listov prezidentovi Jozefovi Tisovi a prosil ho, aby zastavil deportácie.

Niekoľko desaťročí boli dokumenty nacistickej proveniencie pre historikov primárnym zdrojom informácií o holokauste. Pochopenie tohto tragického časového obdobia sa však výrazne posunulo, najmä v poslednom štvrtstoročí. Do historiografie vstupuje čoraz viac denníkov, spomienok a videonahrávok. Korešpondencie židov z celej Európy si však zvýšenú pozornosť historikov získala až v posledných rokoch.

Podobne je to aj na Slovensku, kde je osobná korešpondencia židovských občanov svedectvom dopadov protižidovskej legislatívy Slovenského štátu na každodenný život jeho obyvateľov. Dokladá, kam až vedie inštitucionalizovaná nenávisť a extrémny nacionalizmus. V dôsledku celej protižidovskej legislatívy boli židia ponížovaní, spoločensky izolovaní, pauperizovaní a boli im upierané základné ľudské práva. Listy ako svedkovia tej doby prinášajú dôkazy o tom, aký život žili v čase, keď myšlienka, že ich diskriminácia bude ukončená ich zavraždením, pripadala všetkým ešte absurdná.

Cieľom môjho výskumu je, okrem iného, pripomínať, že holokaust nebol abstraktným procesom, ale že sa týkal konkrétnych ľudí a ich individuálnych osudov. Holokaust nám prináša mnohé morálne dilemy a kladie ťažké otázky. Jeden pisateľ vo svojom liste prezidentovi Jozefovi Tisovi – ide o štátneho úradníka s pokrstenou židovskou manželkou – konštatuje: „Moje

manželstvo je podľa príkazu Božieho uzavreté, platné a nerozlučiteľné. Či mám žiadať o občiansky rozvod, a tak seba zachraňovať, môžem tak činiť ako katolík? Čo ma vlastne zaväzuje, či zákon Boží, či zákon svetský?“³

V rokoch 2001 – 2003 som ako zamestnankyňa Múzea a pamätníka holokaustu vo Washingtone (USHMM) absolvovala archívny výskum v Slovenskom národnom archíve (SNA) v Bratislave. Mojou úlohou bolo vybrať archívne dokumenty týkajúce sa holokaustu na Slovensku. Z nich sme následne robili kópie, ktoré by boli k dispozícii bádateľom v USA. Počas tohto výskumu som prvýkrát videla vo fonde Kancelária prezidenta republiky (KPR) listy, ktoré písali prezidentovi Jozefovi Tisovi obyčajní ľudia. Nemohla som na tieto listy zabudnúť, najmä pre ich dramatický, emocionálny a veľmi ľudský charakter. Preto som sa vrátila na Slovensko, aby som ich mohla systematicky skúmať a ďalším výskumom zároveň rekonštruovať osudy ich pisateľov.

1 Oficiálny názov bol Ústredný hospodársky úrad.

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Kancelárie prezidenta republiky (ďalej KPR), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 147, číslo jednania (ďalej č. j.) 4 369. Žiadosť Jozefa M. z Bratislavy o zastavenie príprav deportácií Židov zo Slovenska zo 7. 3. 1942.

3 SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 82, č. j. 13 787. List z 27. 9. 1941.



Prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso a vpravo za ním vedúci prezidentskej kancelárie Anton Neuman, ktorej najväčšou agendou bolo udeľovanie tzv. prezidentských výnimiek spod protizidovských nariadení a zákonov (Zdroj: SNA)

Listy adresované prezidentovi Tisovi sa nachádzajú v SNA v Bratislave práve v už spomínanom fonde KPR. Doteraz neboli hlbšie preštudované, čo vytvára medzeru v poznaní problematiky holokaustu. Skúmanie tejto korešpondencie nám umožňuje zahrnúť hlasy obetí do historického naratívu a rozšíriť naše chápanie židovského utrpenia počas holokaustu. Ten totiž nezačal dobytými vagónmi a koncentračnými tábormi. Začalo sa antisemitskou rétorikou, propagandou a prijatím nariadení, zákonov a vyhlášok, ktoré systematicky prenasledovali židovských spoluobčanov. Listy uložené vo fonde KPR ilustrujú, ako sa slovenskí židia pokúšali zorientovať v pre nich úplne novej situácii a vybadať,

akým smerom sa budú v najbližšej dobe asi uberať ich životné osudy. Listy Tisovi v globále zobrazujú rozsah a povahu židovského utrpenia v období existencie Slovenského štátu.

Inventár k tomuto fondu nie je rozsiahly, a preto bolo nevyhnutné preštudovať každú jednu archívnu škatuľu. Niektoré škatule neobsahovali žiadne relevantné informácie pre môj výskum. Iné obsahovali množstvo spisov s korešpondenciou o tzv. židovskej otázke. Listy nie sú iba papiermi v archíve, ale každý jeden je odrazom skutočnej ľudskej bytosti. Z tohto dôvodu som skúmala aj osudy jednotlivých autorov listov. Veľa informácií k týmto osobám sa nachádza už v samotnom

spise, ako aj na internete. Na získanie informácií som použila Medzinárodnú vyhľadávaciu službu (International Tracing Service), Jad Vašem a Pamätné múzeum holokaustu v USA, prípadne som ďalšie informácie čerpala z iných archívnych fondov.

Vo fonde KPR sú tisícky listov o tzv. židovskej otázke. Každý list, ktorý ľudia písali prezidentovi Tisovi, je prepojený s vtedajšou legislatívou, ktorá zasahovala do osobného života pisateľa. Listy sú svedectvom, ako ľudia reagovali na zlyhanie občianskej spoločnosti, ktorá na Slovensku fungovala predtým, a ako sa židia snažili zákonným spôsobom adaptovať na nové podmienky. Svedčí o tom aj citát z jedného listu, kde sa pisateľ obracia na prezidenta J. Tisu: „[...] vyčerpajúc všetky opravné prostriedky bez akéhokoľvek výsledku sa poníženosťou a s dôverou obraciam na Slovného Pána Prezidenta“.⁴

Židia písali prezidentovi Tisovi o svojich pocitoch, a ako sa cítili v reálnom čase. Boli zúfalí, cítili sa menejcenní a izolovaní. Mali strach, ale v tom čase ešte nevedeli, že celý proces smeruje k vraždeniu. Slovenská vláda prirodzene ešte vtedy nemohla vedieť o priemyselnom charaktere vražd židov v plynových komorách. Od jesene 1941 však už bola, vrátane Jozefa Tisa, informovaná, že nacisti na okupovaných územiach prenasledovali a vraždili židovských občanov.⁵ V tom istom čase nežidia, ktorí chceli arizovať židovský majetok, písali prezidentovi Tisovi taktiež veľmi emocionálne listy a žiadosti. Ak sa týmto žiadostiam nevyhovelo, tak písali, že po svojej smrti nebudú mať čo zanechať svojim deťom, pretože „sú vyhodení na dlažbu“ a svoju situáciu považovali za „vrchol nespravodlivosti“.⁶ Predpokladám, že ani títo pisatelia nevedeli, že proces, na ktorom sa zúčastňujú, viedol ku smrti židovských

4 SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 144, č. j. 1 108. Žiadosť o výnimku z ustanovenia vládneho nariadenia č. 186/1941 z 23. 1. 1942. Pisateľ z Piešťan neskôr zahynul vo vyhľadzovacom tábore v Sobibore.

5 Na prelome rokov 1941 – 1942 sa slovenská vláda dozvedela o masových vraždách židov od slovenských vojakov na východnom fronte a cez diplomatickú korešpondenciu z Vatikánu.

6 SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 113, č. j. 1 547/1942. Arizácia obchodu vdovy Heleny H. z 27. 2. 1942.

3. Tretiu kategóriu tvoria listy od ne-
židov, ktorí sa sťažovali na arizačný
proces, upozorňovali na korupciu
v ňom⁹ (pozri Dokument č. 3).



38 PAMÄŤ NÁRODA 4 • 2020

4. Štvrtá kategória nie je síce početná, no o to zaujímavejšia. Tvorja ju listy nežidovských pisateľov žijúcich v zmiešaných manželstvách so židovskými manželkami. Títo nechceli stratiť zamestnanie vo verejnej službe, čo im hrozilo na základe § 15, bod 3 tzv. Židovského kódexu¹⁰ (pozri Dokument č. 4). Publikované listy som ponechala v dobovej gramatike.

DOKUMENT Č. 1

Nedatované,¹¹ Diviaky nad Nitricou. Žiadosť 17-ročnej Alžbety D. o výnimku spod ustanovení tzv. židovského kódexu adresovaná prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi, originál.

SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 144, č. j. 1 772.

Vaša Excelencia Pán prezident!

Dňa 26-ho septembra 1941, zadala som si žiadosť o láskavé mi priznanie arijskeho pôvodu cestou Vašej milosti. Som nemanželské dieťa židovskej matky od katolíckeho otca a som katolíčkou.

Teraz prichádza mi starať sa o moju slepú starú a o vlastnú matku, ktorá na jednu nohu je polo chromá a preto práce neschopná, ktoré i so mnou následkom židovského kódexu sme bez všetkého príjmového zdroja a preto vo veľkej núdzi.¹² Ja by som išla do práce ale židia ma odmietajú lebo som katolíčkou a do katolíckej rodiny, do úradov, alebo podnikov ma neprijmu, lebo nemám árijského uznania.

Živíme sa už len za odpredané, avšak nutne potrebné náradie. Potme, o zime a často i o hlade trávime svoj život. V tejto krajnej núdzi znovu prosím Vašu láskavosť Pán Prezident, ráčte mi udeliť tej milosti priznania árijskeho pôvodu aby mohla do služby vstúpiť a tak sa postarať o zachránenie života mojej matky o starej matky.

Za Vašu láskavosť stávam sa Vám navždy vďačným dieťaťom,
Alžbeta D.¹³

DOKUMENT Č. 2

1940, 23. december, Trebišov. Žiadosť obchodníka Šimona G. o ponechanie obchodu v jeho vlastníctve adresovaná prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi, originál.

SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 97, č. j. 96.

Vysokovážený Pán Prezident!

V hlbkej úcte podpísaný Šimon G., obchodník v Trebišove, št. občan slovenský, obraciam sa k Vašej Excelencii s mojou prosbou v následovnej záležitosti:

Podpísaný bol som poštmajstrom v Trebišove po dobu 50 rokov, ale som bol v roku 1919 bez penzie zo služby prepustený, vzdor tomu že som pôsobil čestne tak dlhý čas vo verejnej službe.

10 Napríklad jeden pisateľ z Banskej Bystrici píše: „Bol som teda aj ja mladý, zamiloval som sa do židovky, oženil som sa s ňou, priviedol som ju mojou láskou na to, že z presvedčenia sa stala katolíčkou [...] a teraz musím alebo mám byť ešte za to trestaný, zo štátnej služby prepustený?“ SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 68, č. j. 1 942. Žiadosť o výnimku spod Židovského kódexu zo 7. 11. 1941.

11 List bol pravdepodobne napísaný medzi septembrom 1941 a júnom 1942.

12 Jej matka a stará matka zahynuli v Auschwitz v júni 1942. Alžbeta zahynula na jeseň 1944 po Slovenskom národnom povstaní na neznámom mieste.

13 Žiadosť bola zamietnutá.

Ako 70 ročný bezmajetný človek v roku 1921 bol som nútený otvoriť si celkom malý obchod s miešaným tovarom v Trebišove, aby som mohol seba a rodinu veľmi skromne vydržiavať.

Nakoľko toho času pripravuje sa nariadenia, dla ktorého obchody Židov budú zatvorené, úctivé týmto prosím Vašu excelenciu, račte láskavé nariadiť, aby v mojom prípade bola učená výnimka v tom smere, aby mi bol môj malý obchod cestou milosti aj naďalej ponechaný.

Som teraz 89 ročný starý, práceneschopný, majetku z ktorého by som mohol seba a rodinu živiť, nemám v prípade odňatia tohoto malého obchodu, bol by som i s rodinou najväčšej biele a žobraním vystavení na konci môjho života.

Dúfam pevne, že moja výnimočne dôvody dušu do ohľadu vzaté a že moja uctyplná prosba bude priaznivé posudzovaná.¹⁴

V tej nádeji ostávam

V hlbkej úcte:

Šimon G. Obchodník v Trebišove

Trebišov, dňa 23. decembra 1940



Deportácia židov z Trnavy v roku 1942, teda tých, ktorí nezískali tzv. prezidentskú alebo inú výnimku (Zdroj: SNA)

14 Žiadosť zostala nevybavená. Šimon G. bol 4. 5. 1942 vo veku 91 rokov deportovaný do Lubartoweho ghetta a nevieme, či vôbec prežil túto cestu. Ak áno, tak zahynul vo vyhladzovacích táboroch v Sobibore alebo v Treblinku.

DOKUMENT Č. 3

1940, 6. júl, Dulov. Sťažnosť hostinského Jozefa Š. na ponechanie hostinskej živnosti židovke Márie Š. adresovaná prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi, originál.

SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 48, č. j. 8 679/40.

V Dulove, dňa 6. VII. 1940

Slávna kancelária prezidenta republiky v Bratislave

V úcte podpísaný podávam sťažnosť v nasledovnej záležitosti: podľa vládneho nariadenia č. 40/39 slov. zak. mala sa previesť revízia hostinských a vycapnických koncesíí. Dľa môjho vedomie spoločenstvo hostinských v Trenčíne podalo ukresnemu úradu v Trenčíne návrh na odňatie židovských hostinských koncesíí. Hoci bola veľká časť židovských koncesíí zrušená, prečo zostalo ešte mnohé židovských koncesíí najmä v Trenčíne, v Trenčianskych Tepliciach. V Trenčíne je jedna hostinska živnosť ktorej majiteľom je židovka Mária Š., tejto tiež bolo navrhnuté odňatie živnosti, čo sa ale po dnes nestalo. Z totou záležitosťou sa už veľmi mnohé ľudia zaobera a každý si kladie otázku, prečo nebola odňatá dosiaľ koncesia židovkej Š.? Podotýkam, že v Trenčíne boli odňaté všetky navrhnuté židovské koncesie a len táto jediná ostala v prevozu. Zdá sa že sa ponechanie koncesie Š. sa veľmi mnoho intervenuje a ako vidieť s úspechom.

Dovoľujem sa spítať úctivé, že kto nesie zodpovednosť za príliš pomalé vybavovanie? Kto má záujem na tom aby táto židovská koncesia bola ponechaná a prečo? Pokiaľ viem je mnoho statočných Slovákov kresťanov uchádzačov na táto hostinsku živnosť, prečo im nemôže byť tak pridelená?

Takéto jednanie neposlúži slovenskej veci, ale naopak, roztrpčovať bude mnohých rodu-verných Slovákov, ktorí pravom očakávajú že zákony slovenské nedostanú len na papíry, ale bude sa podľa nich pokračovať k dôsledkov. Pevne verím, že slávny úrad zariadi všetko potrebné, aby táto krivda bola najskôr odčinená.¹⁵

Ostávam z pozdravom „Na Stráž!“

Jozef Š., Hostinský

DOKUMENT Č. 4

1940, 27. októbra, Sečovská Polianka. Žiadosť notárskeho pomocníka Karola J. spod ustanovení tzv. Židovského kódexu adresovaná prezidentovi republiky Jozefovi Tisovi, originál.

SNA Bratislava, f. KPR, šk. č. 82, č. j. 12 085.

Slovutný Pán Prezident Slovenskej republiky

Podpísaný Karol J. notársky pomocník v obvodného notárskeho úradu v Sečovskej Polianke, okres Vranov nad Topľou, uchádza sa k Vám s nasledujúcou najúctivejšou prosbou:

Narodil som sa v 30. marca 1901 v Parchovianoch, okres Trebišov. Som zamestnaný už 12 rokov u notárskeho úradu v Sečovskej Polianke ako kancelársky pomocník na systemizovanom mieste.

15 Župný úrad v Trenčíne informoval KPR 3. 8. 1940, že „tá živnosť bola odňatá ako nadpočetná a súčasne bola nariadená likvidácia tohto podniku“. Tento podnik bol zatvorený na základe príkazu ministerstva vnútra zo dňa 1. 8. 1940. Informácie o židovskej obchodníčke sú nedostupné.

Pre nedostatok príležitosti, dňa 11. mája 1935 som sa oženil so Židovkou Šaroltou F., narodenou 28. januára 1912 v Sečovskej Polianke. Z tohoto manželstva sa nám dňa 16. júna 1939 narodilo dieťa menom Lila Šarolta. Som náboženstva ev. ref. a moja manželka dňa 4. II. 1939 vystúpila z židovskej viery a prestúpila do cirkve ev. ref. Dieťa je tiež náboženstva ev. ref. Som teda nežidovským manželom Židovky v dôsledku čoho v zmysle paragraf zak. čis. 198/1941 Sl. z. nemôžem zastávať verejnú službu. Prosím teda úctivé a láskavé v zmysle par 255 cit. nar. oslobodiť z ustanovenia tohto nariadenia.

Som úplne chudobný a mimo príjmu zamestnania ako notársky pomocník nemám žiadneho iného majetku. Moja manželka je tiež úplne chudobná a ten ako trojčlenná rodina z môjho platu veľmi skromne žijeme. Moja manželka od uzavretia manželstva sobášu sa so svojimi príbuznými a vôbec so Židmi nikdy nestýka, bývame zvlášť, osobitne v prenajaté budove. Som tichým a nenáročným pracovníkom, svoju službu ako notársky pomocník konám vždy svedomite, ktorú okolnosť v prípade potreby môžem vierohodne dokázať. Nikdy som sa politikou nezaoberal, za bývalého režimu nebol som organizovaný v žiadne politické strane, teraz som riadnym členom HSĽS. Bol som vždy a budem dobrým Slovákom, voči slovenskému štátu som a nikdy a nijak ani s skutkoch neprehrešil. Keby sme nemali dieťa, by som sa so svojou manželkou rozsobil, teraz však moje dieťa by ostalo bez matky a bez zaopatrenia.

Vzhľadom na uvedené okolnosti úctivé prosím, keďže sa tu jedna o moju existenciu a existenciu môjho malého dieťaťa, ktoré mám veľmi rád, a neviem si predstaviť život bez neho, aby som bol od ustanovenia tohoto nariadenia oslobodený, aby som mohol byť naďalej zamestnaný u tunajšieho notárskeho úradu a pri svojej skromnej a poctivej práci mohol žiť svoju rodinu.

Svoju žiadosť opakujúc a v nádeji na jej prajem vybavenie, ostávam

v Sečovskej Polianke, 27. októbra 1941, Na stráž! Karol J.

Madeline Vadkerty • People Writing Letters on the Jewish Question to President Jozef Tiso (from 1939 – to 1944)

Thousands of ordinary people wrote to then President Jozef Tiso about the so-called “Jewish question” between 1939 and 1944. Not previously studied, this correspondence is in the records of the Office of the President of Republic at the Slovak National Archive in Bratislava. The letters reveal key information about the nature and scope of anti-Semitic persecution by the Slovak State and brings victims’ perspectives into the historical narrative. Most of the letters were requests from Jews who were desperate for presidential exemptions from anti-Jewish legislation. Their petitions represented an attempt to exercise some agency at a time when their universe of options was inexorably shrinking. This article explains who wrote to Tiso and why, how the requests were processed and the fates of those who turned to Tiso for mercy.

Madeline Vadkerty (1957)

Vyštudovala francúzštinu a ruštinu na Georgetown University Washington, D.C. V súčasnosti sa pripravuje na obhajobu doktorátu na americkej univerzite Gratz College v Pensylvánii v doktorandskom programe Samuel P. Mandell Fellow in the Holocaust and Genocide Studies. Je bývalou pracovníčkou Múzea holokaustu vo Washingtone, D.C. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje holokaustu na Slovensku. Je autorkou publikácie *Slovutný pán prezident. Listy Jozefovi Tisovi* (2020) a štúdií *The Holocaust in Slovakia: Jewish Letters to Jozef Tiso (1939–1944)* a *Anti-Jewish Propaganda in the NDH and the Slovak State*.

Kontakt: mvadkerty@hotmail.com

BISKUP PAVOL HNILICA NA OÁZOVOM STRETNUTÍ V POĽSKU V ROKU 1978

MIROSLAW SZUMIŁO

Veľkú úlohu v akcii pomoci pre prenasledovanú katolícku cirkev na Slovensku zohral biskup v emigrácii Pavol Hnilica, ktorý mal od roku 1965 zakázaný vstup do Československa. V tejto situácii sa pokúšal udržiavať kontakty so svojou krajinou pomocou tajných stretnutí na území Poľska a Maďarska. Cez tieto dva štáty bola pašovaná tiež zakázaná náboženská literatúra v slovenskom jazyku. Špecifický charakter mali stretnutia Hnilicu s mladými Slovákmi na oázových akciách Hnutia Svetlo-Život v Krościenku v poľskej časti Pienin.

Pavol Hnilica (1921, Uňatín – 2006, Nové Hradky) vstúpil v roku 1941 do jezuitskej rehole. Po rozpustení mužských reholí v roku 1950 bol deportovaný najprv do Jasova, neskôr do Podolínca a Pezinka. 29. septembra 1950 ho rožňavský biskup Róbert Pobožný tajne vysvätil za kňaza, 2. januára 1951 ho tajne konsekroval za biskupa. Hnilica bol tajne vysväteným biskupom z jezuitskej línie. V decembri 1951 ušiel z Československa, v septembri 1952 prišiel do Ríma, kde významným spôsobom ovplyvnil pápeža Pia XII. V hodnoteení tajnej cirkvi na Slovensku, Hnilica dosiahol zmenu počiatocne váhavého postoja Svätej stolice k tajným biskupským vysviackam na Slovensku. *Personou non grata* sa pre komunistický režim stal už útek do zahraničia, pretože ilegálne opustenie republiky

bolo klasifikované komunistickým režimom ako trestný čin a v tomto zmysle bolo na biskupa vyhlásené celoštátne pátranie.¹

Hnilica sa snažil, aby informoval verejnú mienku západného sveta o tom, čo sa deje v krajinách, v ktorých vládnu komunisti. Odprednášal mnohé prednášky a napísal veľa kníh o situácii prenasledovanej Cirkvi.² Pavol Hnilica podával pápežovi a vatikánskemu Sekretariátu množstvo podrobných správ o situácii Cirkvi v Československu, a najmä na Slovensku.³ Informácie sa k nemu dostávali rôznymi cestami z vlasti, pričom veľkú úlohu nepochybne zohrávala aj spolupráca medzi poľskými a slovenskými rehoľníkmi, ktorá prebiehala od roku 1956.

Počas Druhého vatikánskeho koncilu bol spočiatku poradcom; po

zverejnení biskupskej hodnosti 17. mája 1964 pápežom Pavlom VI. vystupoval už ako koncilový otec. Na štvrtom koncilovom zasadnutí 26. septembra 1965 vystúpil biskup Hnilica v diskusii o Cirkvi v modernom svete. Hovoril v mene ľudí, ktorí trpeli za vieru v Boha a vernosť Cirkvi v jednej tretine sveta, kde vládol bezbožný komunizmus. Biskup povedal: „*Ateizmus je najväčším bludom dnešných čias a najťažšou chorobou ľudstva, lebo sa radikálne stavia proti Bohu a jeho uctievaniu.*“⁴ Po ňom mal príhovor krakovský arcibiskup Karol Wojtyła, ktorý pripomenul biskupom zo Západu, aký je rozdiel medzi ateizmom vyplývajúcim z vlastnej voľby a ateizmom vynúteným násilím zvonka, agresívnym a netolerantným.⁵ Od stretnutí počas koncilu sa začala aj Hnilicova známosť a spolupráca s Wojtylom.

- 1 Viac k tejto téme pozri HRABOVEC, Emília. Svätá stolica a Československo 1945 – 1965. In: HRABOVEC, Emília, BRUGNOTTO, Giullano, JURČAGA, Peter, eds. *Chiesa del Silenzio e diplomazia pontificia 1945 – 1965*. Umlčaná Cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965. Città del Vaticano: Libreria editrice vaticana, 2018; HRABOVEC, Emília. Bischof Pavol Hnilica und der Heilige Stuhl (1951 – 1990). *Slovak Studies: rivista dell'Istituto Storico Slovaccodi Roma*, roč. 5, 2019, č. 1 – 2.
- 2 Najznámejšia je kniha vydaná v roku 1954 pod pseudonymom MICHEL, A. *La lutte du Communisme athée contre l'Eglise dan un pays d'Europe Centrale*. V prebiehu nasledujúcich rokov ju preložili do ďalších deviatich jazykov.
- 3 HNILICA, Pavol, VNUK, František. *Rozhovory. Ľudia a udalosti v živote biskupa Pavla Hnilicu*. Bratislava: Smaragd, 2001, s. 80 – 81; HNILICA, Ján, VNUK, František. *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi, 2. časť 1951 – 1995*. Trnava: Dobrá kniha, 1996, s. 38 – 39.
- 4 Prejav biskupa Hnilicu je publikovaný v RYDLO, Jozef, M. Vatikánska „Ostpolitik“ sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia v súradniciach postoja 2. vatikánskeho koncilu ku komunizmu. In: RYDLO, Jozef, M., ed. *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Libri historiae a Dobrá kniha, 2008, s. 682 – 684.
- 5 HNILICA, J., VNUK, F. *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi*, s. 90 – 91.

Hnilica ako účastník koncilu bol pozvaný na konferenciu poľských biskupov, ktorí vtedy boli prítomní v Ríme. Stretnutie sa uskutočnilo 15. októbra 1964. V zápisnici z konferencie poľských koncilových otcov sa v jednej vete uvádza, že „český biskup,⁶ jezuita, ktorý bol prítomný na koncile, počas polhodinovej prednášky predstavil stav katolíckej cirkvi v Československu“.⁷ Kardinál Stefan Wyszyński vo svojom *Pro memoria* iba poznamenal, že „exilový biskup“ predstavil svoje skúsenosti z obdobia, keď bol odvečnený z duchovného seminára do tábora.⁸

K druhému oficiálnemu stretnutiu došlo o rok neskôr – 14. októbra 1965, keď kardinál Josef Beran a biskup Hnilica spoločne prišli na večeru s poľskými biskupmi. Kardinál Wyszyński ich vtedy uistil, že Poliaci sa modlia za Československo.⁹ Od Vatikánskeho koncilu začala úzka spolupráca Hnilicu s Wyszyńským. Hnilica si spomínal: „Kardinál Stefan Wyszyński, vždy keď prišiel do Ríma, ma pozýval k sebe a vravieval, že sa urazí, ak ho tam ne navštívim. Takisto ma pozýval do Poľska, ako aj priamo pomáhal pri zariaďovaní povolenia na príjazd vtedy, keď to nebolo jednoduché.“¹⁰

Pašovanie náboženskej literatúry organizované Pavlom Hnilicom a jeho spolupracovníkmi sa rozvíjalo vo veľkej miere vďaka dobrej spolupráci s poľskými katolikmi. Balíky s knihami tlačnými Slovenským ústavom svätých Cyrila a Metoda v Ríme (SÚ-SCM) prichádzali do Poľska na adresy predstavených mužských a ženských



Biskup Pavol Hnilica

(Zdroj: Biskup Pavol Mária Hnilica SJ)

kláštorov. Potom boli posielané poštou na Slovensko alebo boli nelegálne pašované v batohoch cez hranice.

V Poľsku bol hlavným organizátorom tejto činnosti kňaz Šebastian Košút (narodený 1921, Čierna Hora), Slovák pochádzajúci z poľskej časti Spiša. Vyštudoval teológiu vo Varšave a potom pracoval na farnostiach v okolí poľského hlavného mesta. V júni 1969 bol zatknutý pre činnosť v protikomunistickej organizácii Ruch a strávil rok vo väzení. V rokoch 1977 – 1980 pôsobil ako kaplán vo varšavskej katedrále, čo mu umožňovalo lepšie organizovať pomoc Slovensku, a bol v neustálom kontakte s kardinálom Wyszyńským.

V roku 1980 otec Košút odišiel z Poľska a usadil sa v Ríme ako osobný sekretár biskupa Hnilicu. Je nositeľom vysokého štátneho vyznamenania Poľskej republiky – Dôstojníckeho kríža Rádu obrodu Poľska.¹¹

Otec Košút spomínal obrovskú angažovanosť Hnilicu pri pašovaní literatúry: „Biskup bol nielen iniciátorom týchto aktivít, ale často prichádzal aj do Poľska, navštevoval rôzne rehoľné domy a osobne rehoľnícky a rehoľníkov podnecoval k apoštolátu prostredníctvom pomoci v posielaní kníh.“¹²

Rozsiahlu sieť prenášania kníh na Slovensko zorganizoval otec Stanisław Ługowski MIC.¹³ Zapojil do nej klerikov z kňazského seminára v Nyse, obyvateľov poľského Podhalia, Krakova, Varšavy a ďalších miest. Na Slovensku nadviazal početné kontakty, vďaka čomu sa na hraniciach veľmi často z rúk do rúk odovzdávali plné pleciaky (hlavne v Tatrách). V poľských ilegálnych tlačiarňach prebiehala aj tlač slovenskej náboženskej literatúry. Osobitnú sieť na prenášanie vytvoril Kazimierz Gajos z Gliwic.¹⁴

Špecifickú úlohu v poľsko-slovenskej spolupráci zohrávalo Hnutie Svetlo – Život (tzv. Oáza). Toto hnutie založil už v 50. rokoch kňaz Franciszek Blachnický, ako jedno z hnutí obnovy v katolíckej cirkvi. Ľudia rôzneho veku a povolania (predovšetkým mládež) sa stretávali v malých formačných skupinách ako aj na 15 dňových rekolekčných stretnutiach (oázach), aby prehĺbili svoj náboženský život. Oázové stretnutia sa konali v Krościenku

6 V poľských oficiálnych cirkevných a štátnych dokumentoch z uvedeného obdobia sa často nerozlišovala národnosť osôb pochádzajúcich z Československa a všetci sa označovali ako Česi.

7 BIAŁKOWSKI, Michał. *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*. Lublin: Gaudium, 2019, s. 491.

8 Archív Inštitútu prímasy Wyszyńskiego (ďalej A IPW) Varšava, fond (ďalej f.) S. Wyszyński, *Pro memoria*, 1964. Záznam z 15. 10. 1964.

9 A IPW Varšava, f. S. Wyszyński, *Pro memoria*, 1965. Záznam zo 14. 10. 1965.

10 SZCZEPANOWICZ, Marian. *Kuriéri božieho slova – skúsenosť a dar*. Turany: P+M, 2018, s. 57.

11 LABJAK, Stanisław. *Šebastián Košút (1941)* [online]. [cit. 2020-10-20]. Dostupné na: <https://www.upn.sk/sk/sebastian-kosut-1941/>

12 SZCZEPANOWICZ, M. *Kuriéri Božieho slova*, s. 103.

13 Spoločnosť kňazov mariánov od Nepoškvrneného počatia Panny Márie.

14 Bližšie na tému prenášania literatúry pozri KMEŤ, Norbert. Przemyt literatury religijnej z Polski na Słowację. In: BŁAŻEK, Petr, JAWORSKI, Paweł, KAMIŃSKI, Łukasz, eds. *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi–Polacy–Słowacy 1938/39–1945–1989. Część II*. Warszawa: IPN, 2009, s. 240 – 245.



Oázové stretnutie poľskej a slovenskej mládeže z 18. 8. 1974. V strede sedí kardinál Karol Wojtyła (Zdroj: HA HSŽ)

a iných miestach v poľsko-slovenskom pohraničí. V roku 1969 do Krościenka prišiel so skupinou študentov Vladimír Jukl – predstaviteľ slovenskej podzemnej cirkvi.¹⁵ V ďalších rokoch tam v čoraz väčšom počte prichádzala slovenská mládež. V roku 1975 vzrástol počet slovenských účastníkov na oázových stretnutiach do 300 ľudí.¹⁶

Na oázové stretnutia s mládežou do Krościenka prichádzal krakovský

arcibiskup Karol Wojtyła. Tam sa s ním prvýkrát stretli Vladimír Jukl i Silvester Krčméry. Oázové náboženské piesne sa rýchlo prekladali do slovenčiny (napríklad *Majster môj* a *Zjednotení v duchu*) a získavali veľkú popularitu. Účastníci oázových stretnutí sa zapájali aj do pašovania náboženskej literatúry cez hranice.

Od roku 1979 už boli na Slovensku organizované tajné oázy Hnutia

Svetlo – Život. Prvé oázové duchovné cvičenia sa uskutočnili v Lomnej na Orave, vo farnosti Zákamenné. S kňazom Blachnickým spolupracoval aj Pavol Hnilica. Kňaz Košut spomínal: „Biskup si veľmi vážil kňaza Franciszka Blachnického, iniciátora oázového hnutia, ktorý bol organizátor absolútne oddaný apoštolskej práci s mládežou. S veľkým zánietením podporoval biskupa Pavla, mal s ním živý kontakt

15 SZCZEPANOWICZ, M. *Kuriéri Božieho slova*, s. 61.

16 Hlavný archív Hnutia Svetlo – Život (ďalej HA HSŽ) Lublin, signatúra (ďalej sign.) 5231250/1. Relacja o Ruch Światło-Życie na Słowacji przekazana przez Petera Vaclavika, s. 1.

v Poľsku a neskôr v Ríme. Podľa vzoru poľských oáz sme spoločne zakladali oázové spoločenstvá na Slovensku.¹⁷

Neskôr v rokoch 1980 – 1981 Hnilica pomáhal Blachnickému pri organizácii oázových stretnutí v Taliansku.¹⁸

Žiaľ, v nám známych historických prameňoch nachádzame málo informácií na tému pobytov Hnilicu v Krościenku. Nevieme ani to, koľkokrát tam bol. Na stretnutie v júli 1975 alebo 1976 spomína kňaz Šebastian Košút, ktorý si zapamätal, že Hnilica pri kázni povzbudzoval k odvahe: „Duch Svätý – hovoril – nepozná hranice, bariéry, ani prekážky. Vyzýval k hľadaniu mnohých spôsobov, ako priniesť duchovnú potechu a písané Božie slovo iným bratom vo viere, ktorí nemohli alebo sa báli prekročiť hranicu. Obrovsky ma prekvapil otvorenou výzvou na pomoc prenášať knihy cez hranicu a hľadať rozličné spôsoby, aby sa náboženské knihy mohli dostať na Slovensko.“¹⁹

V archíve Hnutia Svetlo-Život sa zachoval zvukový záznam zo stretnutia Hnilicu s poľskou a slovenskou mládežou v septembri roku 1978. Táto nahrávka zachytáva iba fragment tohto stretnutia.²⁰

Československá Štátna bezpečnosť (ŠtB) sledovala činnosť Hnilicu v Poľsku. V správe Štátnej bezpečnosti z júla 1977 sa uvádza: „Ve své nepřátelské činnosti Hnilica získal v poslední době plné pochopení a podporu polského episkopátu, přes který navázal úzké spojení na reakční církevní osoby v ČSSR. Na základě získaných poznatků polský klérus přijal spolupráci s čs. církevní emigrací více než ochotně

a v řadě případů jde za rámec únosnosti.“²¹

Na žiadosť československých orgánov sa komunistická Bezpečnostná služba Poľskej ľudovej republiky (PLR) rozhodla zakázať mu vstup do Poľska. IV. oddelenie Ministerstva vnútra už 26. júla 1977 rozhodlo o zapísaní talianskeho občana slovenskej národnosti Pavla Hnilicu do zoznamu nežiadúcich osôb v PLR. V zdôvodnení tohto rozhodnutia nachádzame: „Vyššie menovaný vykonáva nepriateľskú politickú činnosť zameranú proti ČSSR a iným socialistickým krajinám.“²²

Napriek tomuto zákazu Hnilica v lete 1978 pricestoval do Poľska. Keďže na veľvyslanectve PLR v Ríme mu odmietli vydať vstupné víza, obrátil sa na veľvyslanectvo v Zürichu. Tam dostal vízum omylom, pretože úradník, ktorý ho kontroloval, nenahliadol do registra nežiadúcich osôb.²³ Neskôr sa o tom dozvedeli funkcionári ŠtB, ktorí konštatovali: „Hnilica má italský pas s uvedeným povolaním: profesor, takže s pasu se nepozná, že jde o církevní osobu; mohl tudíž žádat o vízum jinde, kde není znám.“²⁴

Stretnutie v lete 1978 bolo posledným stretnutím biskupa Hnilicu so Slováckmi v Krościenku. V nasledujúcich rokoch mu konzekventne zamietali súhlas na návštevy v Poľsku.

V roku 1980 ho vrátili z letiska vo Varšave, kam priletel na pozvanie kardinála Stefana Wyszyńskiego. Kardinál proti tomu protestoval u poľských úradov. Bolo mu povedané, že k tomu došlo na výslovnú žiadosť

Prahy, pretože sa stretával v Poľsku so slovenskými disidentmi a členmi „tajných cirkevných štruktúr“. Na protest podaný na veľvyslanectve PLR v Ríme Hnilica nedostal odpoveď.²⁵ Do Poľska ho pustili výnimočne iba v júni 1981, keď sa zúčastnil pohrebu kardinála Wyszyńskiego.

Vzhľadom na nedostatok zdrojov na tému oázových stretnutí s účasťou Slovákov, má mimoriadnu hodnotu dokument zachovaný v záznamoch ŠtB, týkajúci sa Márie Nechalovej. Obsahuje opis obsahu nahrávky zo stretnutia „predstaviteľa reakčnej slovenskej cirkevnej emigrácie“ biskupa Hnilicu so skupinou mladých Slovákov v Poľsku. Magnetofónová páska s nahrávkou bola nájdená vyšetrovateľom Verejnej bezpečnosti (VB) Obvodnej správy Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) Bratislava IV pri domovej prehliadke v byte Nechalovej v Žiline 18. novembra 1985. Ing. Mária Nechalová, vývojová pracovníčka vo Výskumnom ústave výpočtovej techniky v Žiline, sa v druhej polovici 70. rokov zúčastňovala na pašovaní náboženskej literatúry z Poľska do Československa. Spolu so svojimi priateľmi z Poľska a Slovenska mnohokrát prekračovala hranice v oblasti Tatier, Oravy a Spiša. Bola známa pod pseudonymom „Mery“.²⁶ Okrem kníh pašovala aj kazety s rôznymi nahrávkami.

Štátna bezpečnosť nevedela o pašovaní literatúry Nechalovou. No získala informáciu o stretnutí Nechalovej so signatárom Charty 77 Václavom Malým v máji 1982 na fare vo

17 SZCZEPANOWICZ, M. *Kuriéri Božieho slova*, s. 97, 103 – 104.

18 BLACHNICKI, Franciszek. *Życie swoje oddałem za Kościół*. Kraków: Wydawnictwo Światło-Życie, 2005, s. 128 – 129.

19 SZCZEPANOWICZ, M. *Kuriéri Božieho slova*, s. 103.

20 HA HSŽ Lublin, sign. 349. Spotkanie z biskupem Hnilicą z roku 1978.

21 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Historický fond, sign. H-713, zväzok (ďalej zv.) 18. Správa k Vatikánu z júla 1977, s. 15 – 16.

22 Archiw Instytutu pamięci naroda (ďalej A IPN) Varšava, sign. BU 1368/3090. Akta osobowe cudzoziemca Paolo Hnilicy.

23 A IPN Varšava, sign. BU 1368/3090. Akta osobowe cudzoziemca Paolo Hnilicy.

24 ABS Praha, f. Historický fond, sign. H-713, zv. 22. Ohlas mezi slovenskou kněžskou emigrací na volbu Wojtyły papežem zo 14. 12. 1978, s. 226.

25 ABS Praha, f. Historický fond, sign. H-713, zv. 26. Hnilica poznatky z 21. 7. 1980, s. 275; HNİLICA, J., VNUK, F. *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi*, s. 235.

26 SZCZEPANOWICZ, M. *Kuriéri Božieho slova*, s. 107 – 108.



Záber na identické oázové stretnutie z 18. 8. 1974 (Zdroj: HA HSŽ)

Vrútkach. Pri uvedenom stretnutí hodnotili náboženskú situáciu na Slovensku. Nechalová sa Malému zdôverila, že sa stretáva s biskupom Hnilicom v Poľsku a že má možnosť spojiť s ním aj iné osoby. Na základe tohto ŠtB 10. mája 1984 založila zväzok kontrarozviedneho rozpracovania Nechalovej s krycím menom „MADONA“.²⁷

Dňa 16. novembra 1985 roku pri ceste do Maďarskej ľudovej republiky (MLR) bola Ing. Nechalová

na oddelení pasovej kontroly (OPK) Rusovce nečakane zadržaná, keď vyvážala vo svojom súkromnom vozidle väčšie množstvo valút (nemecké marky, doláre, poľské zloté, forinty). Dňa 18. novembra bola vykonaná domová prehliadka v mieste jej prechodného bydliska v Žiline, pri ktorej bolo nájdených: 26 samizdatov *Náboženstvo a súčasnosť*, *Výber, Pokoj a dobro, Turíce 1984*; 67 kníh „závadovej“²⁸ náboženskej literatúry v slovenskom jazyku vydaných

SÚSCM a Kresťanskou akadémiou v Ríme, Nakladateľstvom jezuitov v Galte a nakladateľstvom Vyšehrad; 33 titulov náboženskej literatúry v poľskom jazyku; 46 závadových náboženských časopisov; 66 magnetofónových kaziet.²⁹

Mária Nechalová bola dňa 24. februára 1986 Obvodným súdom v Bratislave odsúdená na 10 mesiacov odňatia slobody za pašovanie valút. Vyšetrovanie proti nej pokračovalo. Oddelenie vyšetrovania

27 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Zväzky kontrarozviedneho rozpracovania (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR), archívne číslo (ďalej a. č.) 8 921. Ing. Nechalová Mária, správa o výsledku prijatých opatrení – zaslanie z 26. 3. 1986, s. 67 – 71.

28 „Závadová literatúra“ je termínom používaným komunistickým režimom. Celkovo bola literatúra s náboženským obsahom klasifikovaná ako „závadná“, či gramaticky nesprávne „závadová“.

29 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a. č. 8 921. Vyhodnotenie rozpracovania ZPS „MADONA“ z 2. 1. 1986, s. 573.

VB Okresnej správy ZNB v Žiline vznieslo obvinenie pre prípravu na trestný čin poburovania. Podľa materiálov ŠtB nájdených pri domovej prehliadke vyzývali na aktívny odpor proti socialistickému štátu a boli programovo zamerané na poburovanie veriacich občanov. Dňa 15. októbra 1986 Ing. Nechalová bola Okresným súdom v Žiline k súhrnnému trestu odňatia slobody v trvaní 14 mesiacov podmienene na dobu 4 roky.³⁰

Na jednej z kaziet nájdených u Nechalovej sa nachádzala nahrávka zo stretnutia biskupa Pavla Hnilicu so Slováckmi v Poľsku. Dokument, ktorý obsahuje zhrnutie tejto nahrávky, publikujeme nižšie. Štátna bezpečnosť nezistila, kedy a na akom mieste v Poľsku nahrávka vznikla. Z obsahu dokumentu je ale zrejmé, že tu ide o stretnutie Hnilicu s mládežou na oáze v Krościenku.

Určiť dátum môžeme na základe toho, o čom biskup rozprával. Počas rozhovoru s mladými ľuďmi sa spomína Charta 77. Hnilica hovorí aj o knihe *Falošní proroci*,³¹ ktorá vyšla v roku 1978. Pretože v nasledujúcich rokoch už Hnilica nemal možnosť stretávať sa so Slováckmi na oázových stretnutiach, všetko nasvedčuje, že stretnutie sa uskutočnilo v auguste 1978.

Všetky pochybnosti sa rozplynú, keď porovnáme obsah publikovaného dokumentu s vyššie spomínanou nahrávkou, ktorá sa zachovala v archíve Hnutia Svetlo – Život v Poľsku. Nahrávka je datovaná na august 1978. Presný dátum nepoznáme. Jej obsah sa úplne prekrýva so záverečným fragmentom stretnutia biskupa Hnilicu opísaným v dokumente ŠtB.

Začína slovami o stretnutí Hnilicu s generálom jezuitov pátrom Pedro Arrupom³² v Španielsku a výzvou k evanjelizácii Ruska a ateistov. V nasledujúcej časti tejto nahrávky, ktorú neobsahuje nižšie publikovaný dokument, biskup rozdával prítomným zázračné medailóniky Nepoškvrneného Počatia Najsvätejšej Panny Márie a znovu vyzýval k modlitbe za obrátenie Ruska a komunistov. Potom Hnilica v uvoľnenej atmosfére pokračoval v stretnutí s mladými Slováckmi, osobne ich poznávajúc. Podelil sa s nimi aj so svedectvom svojho života, keď im porozprával o likvidácii reholí v roku 1950 a o pobyte v tábore v Podolínci. Z nahrávky vyplýva, že okrem Slováckov sa na stretnutí zúčastnili aj mladí Poliaci.³³

Na nahrávke nájdennej u Nechalovej sa biskup Hnilica kriticky vyjadruje k situácii v Sovietskom zväze (Rusku), hovoril o hospodárskej kríze v tomto štáte a jeho technologickom zaostávaní vzhľadom na Spojené štáty americké. Predovšetkým odkazoval na posolstvo Matky Božej z Fatimy v roku 1917. Vo Fatime predpovedané „omyly Ruska“, t. j. marxizmus a ateizmus, sa rozšírili na celý svet ako „nové evanjelium“, došli dokonca aj do ďalekých afrických štátov. Pripomenul, že „komunizmus je luciferovo učenie“ a „vzbura proti Bohu“. Vyzval prítomných, aby sa zaviazali robiť pre apoštolát v duchu Fatimského posolstva, t. j. obetovať sa na obrátenie Ruska a ateistov. Modlitba a vernosť Bohu prinesú víťazstvo nad ateizmom.

V rozhovore biskupa s mladými ľuďmi sa rozprávalo aj o problémoch, ktoré sa dotýkali situácie katolíkov

na Slovensku. Neznámy muž hovoril, že je potrebné zvýšiť počet biskupov na Slovensku, nielen v diecézach, ale i nových sídelných biskupov. Prosil v mene veriacich, aby Hnilica „povedal Sv. Otcovi, že u nás sú veľmi potrební biskupi so špeciálnymi úlohami a poslaním, pre robotnícku mládež, pre stredoškolskú mládež a pre vysoškolskú mládež“. Hnilica uviedol ako príklad hrdinu jedného univerzitného profesora z Bratislavy, ktorý denne venoval 4 hodiny odpisovaniu náboženských textov pre svojich žiakov. Nabádal prítomných, aby i oni takýmto spôsobom písali. Otvorene hovoril aj o pašovaní náboženskej literatúry. Vyzval, aby mu všetci nechali adresy, na ktoré to z Poľska môže byť zaslané, alebo keď to niekto prenesie do ČSSR, aby mu to bolo doručené domov. Pritom ironicky dodal, že „žiadna iná literatúra nie je tak protikomunistická ako Sv. písmo“.

Podľa názoru dôstojníka ŠtB biskup Pavol Hnilica „mal ostré výpady proti komunizmu, proti socialistickej spoločnosti, ZSSR, proti ateistickej výchove a pripúšťal možnosť vzniku tretej svetovej vojny ako nevyhnutnej. Prítomní sa stotožňovali s jeho výpadmi, čo prejavovali častým potleskom“. Autor správy preto uviedol, že „rozširovanie nahrávky medzi veriacimi má za cieľ vyvolávať odpor voči socialistickej spoločnosti a postupovať podľa HNILICOVÝCH „poučení““.

Štátna bezpečnosť nezistila, ako sa Mária Nechalová dostala k tejto nahrávke. Takýchto kaziet s slovami biskupa Pavla Hnilicu bolo určite viac a kolovali medzi veriacimi na Slovensku. Prispievali k posilneniu viery a nádeje na víťazstvo nad komunizmom.

30 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a. č. 8 921. Záverečná správa z rozpracovania OOO „MADONA“ zo 4. 5. 1987, s. 925 – 926.

31 DÁNYI, Ondrej. *Falošní proroci*. Bratislava: Matica slovenská vo Vydavateľstve Obzor, 1978. Autor bol v skutočnosti dôstojníkom ŠtB ako starší referent XII. správy ZNB, pozri: *Abecedný zoznam príslušníkov útvarov ŠtB, PS a MV – DÁNYI Ondrej* [online]. [cit. 2020-10-20]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/projekty/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/priebeh-sluzby/?id_osoby=109&pismo=D

32 Pedro Arrupe SJ (1907 – 1991), španielsky jezuitský kňaz, v rokoch 1965 – 1983 generálny predstavený Spoločnosti Ježišovej.

33 HA HSŽ Lublin, sign. 349. Spotkanie z biskupem Hnilicą z roku 1978.

DOKUMENT

1985, 13. december, Žilina. Magnetofónová páska s nahrávkou stretnutia biskupa HNILICU v PLR so skupinou turistov zo Slovenska nájdená v byte Ing. Nechalovej³⁴

A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-KR, a. č. 8 921.

S-ŠtB
2. O-ŠtB³⁸ Žilina
Npor. Ovčík
OS – OO 179-98/85³⁹

1 – 3
7
0
1 – VŠEO S-ŠtB Banská Bystrica³⁵
2 – 2. odbor S-ŠtB Banská Bystrica
3 – ZPS³⁶ MADONA, r. č. 15 259³⁷

Žilina 13. 12. 85
P r í s n e t a j n é
10/85

V byte Ing. NECHALOVEJ bola nájdená mg. páska s nahrávkou stretnutia biskupa HNILICU v PLR so skupinou turistov zo Slovenska, pri stretnutí mal HNILICA ostré výpady proti komunizmu, prisľúbil zasielať náboženskej literatúry z Ríma, cez PLR a vyzýval k zoskupeniu v laickom hnutí a k emigrácii – správa. 18. 11. 1985

1) Pri domovej prehliadke v byte Ing. Márie NECHALOVEJ v Žiline, ktorú prevádzal vyšetrovateľ VB Obvodnej správy ZNB Bratislava IV, bola medzi inými vecami nájdená mg. páska s nahrávkou stretnutia členov LA⁴⁰ zo Slovenska, s predstaviteľom reakčnej slovenskej cirkevnej emigrácie, biskupom Pavlom HNILICOM, na území PLR, v nezistenom období. Pri stretnutí HNILICA mal príhovor k účastníkom stretnutia. V úvode im vysvetľoval, že i on bol robotníkom, ešte pred komunizmom, i počas komunizmu a pozná aj robotnícku otázku. Dobre pozná i situáciu v Rusku, pokračoval, že keby Rusko nemalo materiály, suroviny, zlato, bol by tam väčší hlad ako v Indii. Rusko kupuje státisíce vagónov pšenice z Ameriky a Kanady, platí ho zlatom, ktoré boh daroval prírode. Chémia nie je tak ďaleko, že by ho komunistická strana vyrobila. Keby nebolo prírodného bohatstva, tak je tam obrovský hlad. Pokračoval, že je dokázané, že za cárizmu sa vyrábalo viac zrna, ako teraz za komunizmu, napriek tomu, že dnes orú na traktoroch. To znamená, že tam niečo nefunguje. V Rusku napríklad pre ľahké automobily postavili závod Taliani, pre ťažké automobily postavili vlni výrobný komplex Američania. To znamená, že komunizmus krachuje i v ekonomii, kde si najviac zakladal. V Taliansku si tiež myslia, že ich ekonomiku zničila štrajkami komunistická strana a stále štrajkujú. Na otázku jedného poslucháča, či sa ešte stretnú, páter Pavol HNILICA odpovedal, že ak sa vrátia dnes zavčasu, že to môže byť a že im odovzdá každému medailónky sv. apoštolov s tou podmienkou, že každý z nich musí získať dvoch apoštolov pre Rusko. Kto má odvahu môže si zobrať, kto nemá odvahu, nech sa vzdá. Tí, ktorí budú chcieť viac, pošle im koľko budú chcieť, len musia mu dať adresu a určiť spôsob, akým veci doručiť, prípadne pošle to sem do PLR a cez hory si to prenesú. S Oravcami a Podolínčanmi sa môže dohovoriť i na posielaní literatúry, má taký názor, že by ju poslal, na stredisko.

34 Pri prepise bol zachovaný pôvodný pravopis pisateľa.

35 Vyhodnocovací a štatisticko-evidenčný odbor Správy ŠtB Banská Bystrica.

36 Zväzok preverenia signálu.

37 Rukou vpísané údaje.

38 Oddelenie ŠtB.

39 Rukou vpísané údaje.

40 Laický apoštolát.

Ďalej v príhovore vyzval, aby mu všetci nechali adresy, alebo mu dali adresy na ktoré to z Poľska môže byť zaslané, alebo keď to niekto prenesie do ČSSR, aby mu to bolo doručené doma. Upozornil, že ide o náboženskú literatúru, žiadnu protikomunistickú, pritom ironicky dodal, že žiadna iná literatúra nie je tak protikomunistická ako sv. Písmo. Rozvádzal ďalej, že komunizmus tvrdí, že boha niet a sv. Písmo tvrdí opak a preto sme protištátni, slovenský veriaci ľud iste takýto štát nevolil a ani ho nechce, pretože je nezákonný. Ved' i v ústave je zaručené, že písmo sv. sa smie čítať, ale nie tlačíť a dovážať.

Pokračoval, že on poslal jednému študentovi medicíny jednu náboženskú knihu, ktorú vytlačili v Ríme. Študent mu ďakoval s tým, že už ju 15-krát rukou opísal. Jeden univerzitný profesor z Bratislavy, ktorého menou nevie,⁴¹ ale že je dosť populárny, mu povedal, že denne sa venuje 4 hodiny odpisovaniu náboženských textov, pre svojich žiakov. Sú to postavy hrdinstva. Nabádal prítomných, aby i oni takýmto spôsobom písali, rukou, alebo perom a dať to ďalej, je to služba láske a pomoci.

Za týmito slovami všetci prítomní spievali hymnus „Kto za pravdu horí“, po odspievaní HNILICA konštatoval, že túto pieseň a ešte „v sedmobrežnom kruhu Ríma“ a „Sedembolestná panna Mária“ pozná i sv. otec a v roku 1968 mu ju chodili spievať Slováci do Vatikánu.⁴² Ďalej hovoril prítomným, že sa stretol s dvoma študentami, ktorí poslali odkaz sv. otcovi, vyzval, že i oni ak chcú môžu poslať po ňom odkazy, aby napísali lístok a všetci ho podpísali. Tento návrh sa stretol so spontánnym ohlasom. Mladá žena menom Františka sa vyslovila, že až HNILICA povie pápežovi, že slovenská mládež mu je verná a zostane verná i za cenu veľkých obetí a ponesie evanjelium tam, kde to treba. Mládež že ďakuje sv. otcovi, že na nich pamätá, že ho mládež miluje a má v úcte.

Neznámy muž prehovoril ku HNILICOVI, že jeho kniha „Kristus a súčasný človek“ mu veľa dala, dočítal sa i o nebezpečnosti laicizmu. Pochopil to, že by bolo chybou, ak by v cirkvi plnili úlohu kňazov laici, a kňazi a biskupi by si úlohu neplnili. Ďalej hovoril neznámy, že je potrebné zvýšiť počet biskupov u nás, nielen v diecézach, ale i nových sídelných biskupov. Prosil v mene veriacich, aby povedal sv. otcovi, že u nás sú veľmi potrební biskupi so špeciálnymi úlohami a poslaním, pre robotnícku mládež, pre stredoškolskú mládež a pre vysokoškolskú mládež. To preto, aby pôsobenie apoštolátu nebolo živelné, ale koordinované. Na to je potrebná plnosť kňazstva – teda biskupská hodnosť. Prosil ďalej, aby toto vzal na vedomie, pre tento úmysel sa budú modliť, prinášať obety, nielen pre slovenský národ, ale i pre národy Východnej Európy, národy Číny, Kambodže a iné, kde prevláda bojovný ateizmus. HNILICA pochválil neznámeho, potvrdil, že Slovensko potrebuje veľa kňazov, ale že to nie je úplne v kompetencii sv. otca, že budeme mať toľko kňazov, koľko ich vyprosíme u boha. Pápež má právo menovať biskupov, ale má zviazané ruky v tomto prípade.

Jedna zo žien vyslovila želanie navštíviť pápeža. HNILICA ju pozval, že môže prísť i so známymi, pápež že sa pýtava, že⁴³ chodia turisti zo Slovenska. Keď ich vidí poteší sa vždy, keď ich nevidí pýta sa hneď na Slovákov. Neznámy muž slovenského pôvodu žijúci v PLR odkázal pápežovi, že má utrpenie, že nemôže pôsobiť vo svojom kraji a tak chce svoj kňazský život venovať takej svätosti akú potrebuje Kristus v tejto krajine /Poľsko/.

Potom HNILICA vyzval prítomných, aby tí, ktorí majú odvahu aby sa zaviazali robiť pre apoštolát v duchu tzv. Fatimského posolstva, t.j. obetovať sa na obrátenie ateistov⁴⁴. Ak sa chcú ostatní o ňom, o HNILICOVI dozvedieť viac, nech si v ČSSR kúpia knihu „Falošní proroci“, ktorú vydala Matica slovenská.⁴⁵ Píšu v nej, že keď bolo isté, že vo voľbách v Taliansku zvíťazí komunistická strana, tak že on chodil po kostoloch, uliciach, divadlách a hovoril proti komunizmu. Tiež, že chodil po rodinách, rozdával im medailonky p. Márie a vyzýval ich, aby sa modlili za obrátenie ateistov. Dodal, že to je jediná vec, čo o mne napísali pravdivo. Na otázku neznámeho muža, že čo mal spoločné s Chartou⁴⁶ odpovedal: „To bolo rôzne. V Pravde píšu, že čo kolovala po Slovensku, že som ju ja písal a cez americkú spravodajskú službu napísal pre Slovensko. Dávajte si pozor na mňa. Kým takto o mne píšu tešte sa. Keby ma začali chváliť,

41 Nad prečiarknutým slovom je rukou dopísané „neuvedie“.

42 Biskup Hnilica hovorí o stretnutiach Slovákov s pápežom Pavlom VI.

43 Rukou dopísané „či“.

44 Fatimské posolstvo bolo základom apoštolátu biskupa Hnilicu. Dňa 24. 3. 1984 ako turista odslúžil tajne v Chráme Usnutia Bohorodičky v moskovskom Kremli svätú omšu, počas ktorej v zmysle fatimských zjavení zasvätil Rusko Panne Márii.

45 Hnilica tu hovorí o knihe Ondreja Dányiho *Falošní proroci*, ktorú vydala Matica slovenská.

46 Hovorí sa o Charte 77.

tak plačte. Sú proti bohu. Nie my nie sme antikomunisti, oni sú antikristi. Kdekoľvek komunizmus príde začne prenasledovať kresťanov, kresťania neprenasledujú komunistov. Keď sa bránime, potom nás obviňujú.“ Neznáma žena sa zaujímala o to, či môže rozširovať texty o osude ľudstva, keď sa nepolepší. HNILICA na to odpovedal, že to sa má rozširovať, je to pravda. Tresty prídu, ak nesplníme podmienky, ktoré žiadala p. Mária. Niet takej svetovej moci, ktorá by zastavila napredovanie komunizmu, jedine boh. Niet sily, ktorá by zabránila tretej svetovej vojne, to je matematicky isté. Ľudstvo by muselo byť na veľkej morálnej výške, aby zbrane neboli použité. Zbrane budú použité, lebo ľudstvo nie je dobré. Jedine boh môže tomu zamedziť, len naše modlitby môžu zachrániť ľudstvo od svetovej vojny, my sme zodpovední za túto otázku, to nezaručí ani Pacem in terris, ani žiadné takéto hnutia, to zaručí len boh. Potom HNILICA rozdal medailónky apoštolov a opätovne vyzval prítomných, aby sa podpísali pod text: „Zaväzujem sa, chcem pracovať pod vedením matky božej na záchranu tých, ktorí sú bez boha, na záchranu tých, ktorí stratili boha.“ To má zaväzovať aspoň k jednému desiatku ruženca, alebo jednému otčenášu a zdravas Mária. Najväčší trest je odpad od boha. My sme stvorení, aby sme poznali boha. Je to väčší trest ako vojna, odpadlivosť. Vo vojne sa môžu duše spasť. Ateizmus je odpad, boj proti bohu, a preto najväčšou úlohou kresťanov je bojovať za obrátenie ateistov.

Hneď nato HNILICA vyzval, aby sa prihlásila jedna žena s pekným hlasom, potrebujú ženský hlas vo vatikánskom rozhlase. Výzva sa stretla s veľkým ohlasom a hlásilo sa množstvo žien. HNILICA im doporučil, že ich pozýva do Ríma, kde budú srdečne uvítané. Potom HNILICA odsľúžil omšový obrad a pokračoval, že dnes sa viac ako predtým pochybuje o jestvovaní boha, vo svete sa rozširuje bezbožníctvo. Boh chce vykupovať duše, chce mať spoluvykupiteľov, môže sa dotknúť srdca Brežnevovho,⁴⁷ Husákovho,⁴⁸ alebo ateistov iných, ktorí nenávidia cirkev.

V ďalšej časti príhovoru HNILICA hovoril, že on je jezuita. V Španielsku, že hovoril s pátrom generálom Arupem.⁴⁹ Generál ho vyzval, aby hovoril o misijnom probléme v Rusku. Hneď na to sa však ozval provinciál z Madridu, že v Rusku je zakázané evanjelizovanie. HNILICA vysvetlil, že nielen zakázané, ale veľmi riskantné. Keď Ježiš dal rozkaz, choďte do celého sveta, učte všetky národy, tak úmyselne sa odvolal, že mu je daná všetká moc na nebi aj na zemi. To znamená, že aj nad Leninom, Stalinom, Brežnevom. Toto vysvetlenie sa stretlo s búrlivým potleskom a smiechom prítomných. HNILICA pokračoval, že keď nás Ježiš poslal, tak netreba sa pýtať na dovoľenie, lebo on dal dovoľenie a to pre nás stačí /potlesk/.

Dnes kresťania evanjelizujú svet. Svätý otec nazval marxizmus novým evanjeliom, ktoré sa rozšírilo rýchlejšie ako kresťanstvo. Kresťanstvo potrebovalo 300 rokov a ešte sa dostatočne nerozšírilo. Marxizmus potreboval ani nie 100 rokov, ovláda jednu tretinu sveta a do dvoch tretín infiltroval. V takom stredisku kresťanstva, ako je Taliansko, 11 miliónov Talianov volilo vo voľbách marxistov. V tomto roku prišiel za HNILICOM kardinál Rossi⁵⁰ a hovoril, že kresťania strácajú Afriku, Áziu a Latinskú Ameriku, nie že tam prídu k moci komunisti, ale sa infiltrujú do misijných území. Povedal taký príklad, že v jednej nemocnici v pralese u každého pacienta je marxistická kniha. Tiež, že v Afrických krajinách majú černoši tranzistorové rádia z Moskva a počúvajú v 70 rečiach a dialektoch vysielanie z Moskvy. Poznamenal ďalej, že v súčasnosti pracuje vo svete viac apoštolov marxizmu, ako misionárov kresťanských cirkví. Matka Žofia žiada evanjelizovanie ateistov, evanjelizovanie Ruska skrze nás, prisľúbila, že Rusko sa obráti. HNILICA usudzuje ako povedal, že Rusko nemôže obrátiť matka Žofia, ani panna Mária, ale kostol musí obrátiť Rusko a to sme my, to je úloha dneška, naša kresťanská povinnosť.

Ďalej spomínal, že „Keď sme boli v koncentračnom tábore tam sme analyzovali fatimské posolstvo spolu so 700 kňazmi a seminaristami, panna Mária, že vtedy hovorila, že vznikne ateistický systém, ktorí rozšíria učenie do celého sveta, mnohí kresťania budú trpieť, aj sv. otec bude trpieť. Tam sme si pripomenuli, že panna Mária donesie liek na toto zlo, ten liek-penicilín je boh, ten chce aby sa svet zachránil.“ Pokračoval, že ateizmus je komunizmus a komunizmus je luciferovo učenie, tak ako ho nazval Ján XXIII⁵¹ / potlesk /.

47 Leonid Iljič Brežnev (1906 – 1982), sovietsky politik, od roku 1964 prvý tajomník (od 1966 generálny tajomník) Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu.

48 Gustáv Husák (1913 – 1991), slovenský komunistický politik, generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa v rokoch 1969 – 1987.

49 Pedro Arrupe SJ (1907 – 1991), generálny predstavený Spoločnosti Ježišovej v rokoch 1965 – 1983.

50 Opilio Rossi (1910 – 2004), kardinál, viedol Pápežskú radu pre laikov.

51 Svätý Ján XXIII, vl. menom Angelo Giuseppe Roncalli (1881 – 1963), taliansky duchovný a 261. rímsky pápež (v období rokov 1958 – 1963).

To nie je ľudská vzbura, biblický zjav, to je vzbura proti bohu. Mária vytýčila vernosť bohu a to je podstata Fatimy, to je víťazstvo nad ateizmom. Panna Mária, že vyzvala, aby „sme sa stali apoštolmi i sv. otec povedal, že my máme najbližšie do Ruska, ale i najďalej“. Rozvádzal ďalej, že naše modlitby môžu postupovať ďalej, pred nimi niet železnej opony, každý môže byť apoštolom pre bezbožníkov, pre ateistov. Spomínal, že v „koncentráku“ iným seminaristom vysvetľoval, že vtedy sú apoštolátom „títo policajti – politici komisári, my sme za ich spásu zodpovední, z našich rúk bude boh žiadať ich duše“. V závere vystúpenia povedal HNILICA, že panna Mária vo Fatime sa neobrátila na ateistov, ale na dobrých kresťanov, ktorí sa modlia k bohu v prospech ateistov, vyzvala plniť úlohu byť spoluvykupiteľmi ateistov. Ateistov treba usmerňovať, orientovať, ídú proti bohu, nenávidia boha, sú stratenými ovcami, ktoré sú v nebezpečenstve.

2) Tajne vysvätený biskup HNILICA, jezuita, predstaviteľ reakčného krídla slovenskej cirkevnej emigrácie vo Vatikáne, sa stretol na nezistenom mieste, na území PLR so skupinou členov LA zo Slovenska. V príhovore a po odsľúžení omše mal ostré výpady proti komunizmu, proti socialistickej spoločnosti, ZSSR, proti ateistickej výchove a pripúšťal možnosť vzniku tretej svetovej vojny ako nevyhnutnej. Prítomní sa stotožňovali s jeho výpadmi, čo prejavovali častým potleskom. Rozširovanie nahrávky medzi veriacimi má za cieľ vyvolávať odpor voči socialistickej spoločnosti a postupovať podľa HNILICOVÝCH „poučení“.

3) Neoficiálne dokumentované nájdenou mg. páskou pri domovej prehliadke v byte Ing. NECHALOVÉ, viď protokol o prehliadke.

4) Zisťovať akým spôsobom, aké osoby, pre aký účel zabezpečili nahratie stretnutia s biskupom HNILICOM na území PLR, s cieľom dokumentovania protispoločenskej trestnej činnosti objektu akcie „MADONA“.

Vykoná: npor. Ovčík

Termín: ihneď

5) HNILICA Pavol, tajne vysvätený biskup v ČSSR, páter rehole jezuitov, predstaviteľ cirkevnej slovenskej emigrácie v Ríme, bytom Rím-Taliano, nelustrovaný.

Ing. NECHALOVÁ Mária, nar. 23. 2. 1948 Piešťany, slov. národnosti, čs. štát. príslušnosti, slobodná, vývojová pracovníčka vo Výskumnom ústave výpočtovej techniky v Žiline, bytom Prievidza, Nábřeží ČSĽA 22/7, polit. neorganizovaná, evidovaná v ZPS MADONA, r.č. 15259.

6) Je predpoklad, že Ing. NECHALOVÁ sa osobne zúčastnila stretnutia s biskupom HNILICOM v PLR, vzhľadom na jej časté cesty a styky na cirkevnú emigráciu a PLR.

Náčelník O-ŠtB :
mjr. JUDr. Jozef Skála

Spracoval :
npor. Ovčík

Miroslaw Szumiło • Bishop Pavol Hnilica at Oasis Movement Meeting in Poland in 1978

The published document is a written content of the audio recording, which resolved confiscation during a house search by the Security Service in the apartment of Ing. Mária Nechalová in Žilina. The tape recorded the meeting of Bishop Pavel Hnilica with young Slovaks in Krościenko in the Polish Pieniny in 1978, during the meeting of the Light-Life movement Oasis. It is a unique testimony on the contacts of Hnilica, who was active in the exile, with his compatriots in Poland, where he could still have come at that time. It shows indirectly the help of the Polish Church in maintaining contacts with the country by the Slovak church emigration.

Dr hab. Miroslaw Szumiło (1975)

Poľský historik. V súčasnosti pôsobí v Inštitúte histórie Univerzity Marie Curie-Skłodowskej v Lubline a v Inštitúte národnej pamäti. Je šéfredaktorom vedeckého časopisu *Pamięć i Sprawiedliwość* (*Memory and Justice*). Vo svojej vedeckej práci sa zaoberá systémom komunistickej vlády v Poľsku, najmä komunistickou mocenskou elitou v období 1944 – 1989. Je autorom monografie *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce* (2014).

Kontakt: szumilo75@gmail.com

K PRVÝM SLOVENSKÝM LEGISLATÍVNÝM IDEOVÝM NÁVRHOM ŠTÁTOM ORGANIZOVANEJ LÚPEŽE ŽIDOVSKÉHO MAJETKU¹

KATARÍNA ZAVACKÁ

Arizácie patrili na Slovensku k dlhodobo tabuizovaným témam a ich výskum bol prakticky nemožný. Vzhľadom na svoj rozsah boli totiž účinnou režimovou zásobárňou kompromitačného materiálu na množstvo ľudí, ktorí z nich v danom období ťažili. To sa prejavilo i po roku 1989, kedy sa do povedomia verejnosti dostávali práve cez čiastkové údaje o ich výsledkoch, najmä o konkrétnych zúčastnených z prostredia politických alebo kultúrnych elít (napríklad prípad Mistrík-Ondrejov).² Snahy ľudáckych apologetov vykresľovať vojnový Slovenský štát ako ekonomicky úspešný viedli k intenzívnejšiemu výskumu v oblasti hospodárskych dôsledkov realizácie arizácií.³

Menej pozornosti sa dostávalo ich právnemu rámcu, menovite procesom a osobám, ktoré stáli pri zrode tejto idey a jej prenose do slovenského prostredia. Arizácie totiž niekto musel vymyslieť, navrhnúť a presadiť. Prvým, kto sa takýmto úmyslom na Slovensku začal konkrétne zaoberať, bol právnik venujúci sa medzinárodnému právu Ferdinand Ďurčanský. Politický vývoj v nacistickom Nemecku vtedy so záujmom sledovali široké politické aj odborné kruhy. Dôležitosť verejného povedomia o tamojšom dianí odrážal aj názor Tomáša G. Masaryka, že Hit-

lerovu knihu *Mein Kampf* by mal čítať povinne každý štátnik.⁴ Ďurčanský ju s najväčšou pravdepodobnosťou čítal, no ako presvedčený antisemita a obdivovateľ nacistickej politiky považoval postupy Tretej ríše za vzor a chopil sa príležitosti ich presadiť aj doma.

V Nemecku od Hitlerovho nástupu k moci prebiehal doslova právny prevrat.⁵ Už bez akéhokoľvek ohľadu na mierové zmluvy s porazenými štátmi z roku 1919, obsahujúce i ustanovenia o ochrane národných, rasových a náboženských menšín, ktorých porušenie bolo trestné i podľa trestných zákonov štátov v Európe už od 19. storočia, sa

novým „zákonným“ spôsobom likvidovali všeobecné občianske práva a slobody. Pre mnohých dobových pozorovateľov bol zarážajúci najmä fakt, že vzrast útlaku a násillia v Nemecku sa najviditeľnejšie prejavoval vo vzťahu k židom.⁶ No zďaleka sa neobmedzoval iba na nich. Bol nielen štátom nehatený, ale stal sa súčasťou oficiálnej politiky. Austrálsky historik a publicista Stephen H. Roberts, ktorý strávil v Nemecku od roku 1935 vyše roka, publikoval svoje analýzy nacistického režimu v roku 1937. Okamžite sa stali medzinárodným bestsellerom. Varoval v nich, že sa tu rozbieha „ťaženie na úplné vyhubenie

1 Článok je výsledkom projektu APVV-19-0090 *Právna metodológia pre dobu právneho pluralizmu*.

2 TRANČÍK, Martin. *Medzi starým a novým. História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo PT, 1997; HLAVINKA, Ján. „So židom som nevyjednával“. K arizáciám spisovateľa Ľudovíta Mistríka-Ondrejova. *Historický časopis*, roč. 67, č. 3, 2019, s. 501 – 519.

3 HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939–1945. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 148 – 161; NIŽŇANSKÝ, Eduard, HLAVINKA, Ján, eds. *Arizácie. Judaica et Holocaustica I. – Acta historica Posoniensia XI*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010.

4 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna. *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archívárky T. G. Masaryka*. Bratislava: AFP, 1995, s. 253; SOUKUP, Lumír. *Chvilé s Janem Masarykem*. Praha: Ústav dějin UK, 1994, s. 33.

5 HATTENHAUER, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha: C. H. Beck, 1998, s. 604 – 626.

6 Přehled politický a hospodářský. Rasová a myšlenková nesnášenlivost v Německu a její světový ohlas. In: *Zahraniční politika. Věstník ministerstva zahraničních věcí*. Praha: Orbis, 1933, s. 266.



Titulná strana Hitlerovej knihy *Mein Kampf*
(Zdroj: www.wikimedia.org)

židov, najsurovejší pogrom, podporovaný všetkými prostriedkami štátu.⁷ Norimberské zákony, prijaté ríšskym snemom 15. septembra 1935, urobili zo židov doslova nevoľníkov. Prestali byť občanmi, stratili hlasovacie právo, nemali slobodu slova, nesmeli písať do novín, nesmeli sa zamestnať takmer v žiadnom povolání a deložovali ich z ich domov a bytov.

Zrútenie dovtedajších právnych istôt sa netýkalo len židov, ale postihovalo hromadne tých nemeckých občanov, ktorí oponovali nacizmu už pred rokom 1933.⁸ Jedným z prvých Hitlerových zákonov bolo zriadenie mimoriadnych súdov pre politické

previnenia.⁹ Pritom už v marci 1933 bol v súvislosti s požiarom Ríšskeho snemu prijatý zákon o vynášaní a výkone trestu smrti, ktorý mal spätnú platnosť, teda v jeho dôsledku mohol byť človek odsúdený na trest smrti za taký čin, ktorý bol v čase spáchania kvalifikovaný iba ako priestupok.¹⁰ Spätná platnosť tejto právnej normy bola namierená predovšetkým proti osobám, ktoré sa zúčastnili pouličných bojov proti nacistom pred rokom 1933.

Trestný zákonník z roku 1933 mal byť podľa nacistických predstáv „výrazom mravnej normy národa“.¹¹ Kým predošlé zákony trestali „iba previnilcov“, nový mal pôsobiť preventívne, byť „útočnou zbraňou“, ktorá mala chrániť nemecký národ pred verejnými nepriateľmi. Sudcovia boli vyzývaní, aby hľadali „skôr na ducha než na literu zákona“. Mnohé zločiny sa trestali stratou občianskych práv, zbavením občianstva a zabavením všetkého majetku. Takto boli postihovaní napríklad emigranti, ktorí utiekli z Nemecka. Podľa nacistov sa stal zákon „výrazom národnej vôle“.¹² Radikálny odklon od dovtedajšej európskej právnej tradície upevnilo prijatie protiústavného zmocňovacieho zákona v marci 1933 dvojtretinovou väčšinou ešte ako-tak slobodne zvolených poslancov do parlamentu. Zarážajúce bolo, s akou ľahkosťou boli v novej politickej klíme opustené zdanlivo nezvratné princípy právneho štátu. Ďalších volieb v Nemecku, ktoré sa konali 12. novembra 1933, v deň kedy Nemecko vystúpilo zo Spoločnosti národov, sa zúčastnila

už len jedna politická strana – Národnosocialistická nemecká robotnícka strana (NSDAP).¹³

Mnohých ľudí mimo Nemecka fascinovalo Hitlerovo konanie svojou razantnosťou, ignorovaním protiarumentov či platných zmlúv a dohôd a odhodlaním odstrániť, doslova likvidovať všetko, čo mu stálo v ceste k „nastoleniu poriadku“. Zdalo sa, že s ním po boku odrazu nič nie je nemožné a nedosiahnuteľné. V tomto zmysle zapôsobil silným dojmom aj na viacerých politikov na Slovensku, ktorých ciele v zásade súznili s Hitlerovými plánmi. V prvom rade išlo o oslabenie pomníčovského „zvyškového“ Československa vyhlásením autonómie Slovenska. S tým súviselo protiústavné presadenie politickej i faktickej moci tej časti ľudákov, ktorí už i dovtedy spolupracovali s henleinovcami a cez nich s nacistickými predstaviteľmi z Ríše.

Medzi dokumentmi o týchto aktivitách, ktoré sa stali súčasťou materiálov predložených po vojne medzinárodnému vojenskému tribunálu v Norimbergu, bol i doklad 2 801 – PS o rozhovore gen. pol. maršala Hermana W. Göringa so slovenským autonómnym ministrom F. Ďurčanským. Zachytával okrem iného Ďurčanského vyjadrenia, že „vdaka vodcovi bola umožnená Slovákom autonómia“, že „žiadajú úplnú nezávislosť s najsilnejšími politickými, hospodárskymi a vojenskými putami k Nemecku“, že nezávislosť Slovenska mala byť „prehlásená na zhromaždení prvého slovenského snemu“ a že „židovský

7 ROBERTS, Stephen, Henry. *The House that Hitler built*. London: Methuen Publishers, 1937. V češtine vyšla publikácia do roku 1938 prinajmenšom v troch vydaniach. V práci citujeme podľa ROBERTS, Stephen, Henry. *Hitlerovo panství*. Praha: Čin, 1938, s. 284.

8 Nullum crimen sine lege. *Deník Právnik*. Časopis venovaný viedě právní i státní, roč. 73, 1934, s. 403.

9 Tzv. Volksgerichtshof zriadené zákonom z 24. 4. 1934. *Deutsches Reichsgesetzblatt*, 1934, diel I, č. 47, s. 341 – 348; Novelisace německého trestního práva a řízení. *Deník Právnik*. Časopis venovaný viedě právní i státní, roč. 73, 1934, s. 459.

10 Tzv. Lex van der Lubbe z 29. 3. 1933. *Deutsches Reichsgesetzblatt*, 1933, diel I, č. 28, s. 151; MANDL, Vladimír. *Právní soustava Německé říše*. Praha: Právnícké nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 69.

11 OLŠAR, Erich. Nacionálněsocialistické trestní právo německé, *Všehrad. List československých právníků*, roč. 16, 1935, s. 13 – 16 a 52 – 59.

12 ROBERTS, S. H. *Hitlerovo panství*, s. 309.

13 „12. novembra 1933. Pri nemeckých ríšskych voľbách bolo odovzdaných pre národne socialistickú kandidátku 39 miliónov 621 437 hlasov (92.2 %) z 42 969 562 – pri ľudovom hlasovaní o nemeckej zahr. politike sa potom odovzdalo pre Hitlerovu politiku 43 423 529 hlasov proti 2 052 100.“ *Zahraniční politika. Věstník ministerstva zahraničních věcí*, s. 750.



Hermann Göring pred medzinárodným trestným tribunálom v Norimbergu (Zdroj: www.ushmm.org)

problém bude riešený podobne ako v Nemecku¹⁴. V čase po Mníchovskej dohode sa teda Ďurčanský intenzívne podieľal na organizácii vyhlásenia autonómie, na usporiadaní zmanipulovaných „volieb“ s jednotnou kandidátnou listinou a pracoval na zriadení aparátu nových ministerstiev, pričom následne sa v štyroch rezortoch aj stal ministrom (vnútra, verejných prác a dopravy, pravosúdia, zdravotníctva a sociálnych vecí a po 14. marci 1939 zahraničných vecí).

Z pozície ministra vnútra a pravosúdia riadil od 6. októbra 1938 „očistu“ verejnej správy, ktorej výsledkom malo byť oslabenie opozície na miestach verejnej správy a súdnictva. Súbežne začal organizovať práce na protižidovských právnych normách. Tieto aktivity rozvíjal dvoma smermi. Prvý spôsob spočíval na využití nariadení právomoci, ktorou ako minister disponoval,

a to pri menších čiastkových krokoch, ktoré židovskú komunitu zasahovali často bez priamej zmienky. Išlo napríklad o využívanie možnosti preradovať notárov, kde „nepohodlní“ ľudia boli zámerne premiestnení na územia, ktoré mali byť na základe viedenskej arbitráže pripojené k Maďarsku, teda vzápätí *vis maior* ostali bez miesta. Iným typom skrytého protižidovského opatrenia bolo napr. nariadenie Slovenskej krajiny č. 13/1938 Ú. n. o zavedení všeobecného nedeľného odpočinku na Slovensku zo dňa 29. októbra 1938, ktorým sa zrušilo nariadenie uhorského ministra obchodu č. 28 559 K.M./1903 (z 13. júna 1903) so stanovenými výnimkami a s odôvodnením, že „tieto výnimočné predpisy dnešným pomerom na Slovensku nevyhovujú aj s hľadiska nábožensko-mravného ako aj hospodársko-sociálneho“. Text sa teda výslovne o židoch vôbec nezmenšoval,

ale bez budenia pozornosti zrušil výnimku, ktorou sa im z náboženských dôvodov povoľovala nedeľná výroba určitých tovarov a ich predaj.¹⁵

Rozpracúvanie ďalších návrhov protižidovského zákonodarstva sa po vyhlásení autonómie začalo rýchlo rozbiehať. Silnou motiváciou bola šanca siahnuť na majetky občanom a obyvateľom Slovenska, ktorí sa rozhodli odísť a zanechali by na Slovensku nehnuteľné majetky. Pre ľudácku vládu sa stali v tomto čase z finančného hľadiska najzaujímavejšími. Iniciatívy pri príprave návrhov právnych noriem sa tu rozvíjali po línii ministerstiev a po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939 aj separátne v prostredí národnej banky. Tieto návrhy, ktoré v čase existencie zvyškového štátu dostávali podľa stále platných pravidiel na vedomie aj ministerstvá v Prahe, boli zasielané s označením „veľmi súrne“ a „dôverne“. Z predložených textov návrhov vidno, že po formálnej legislatívnej stránke boli na veľmi nízkej úrovni. Po vecnej stránke však bolo zjavné, že nemecký nacistický vzor ignorovania platného práva, resp. európskej demokratickej právnej tradície všeobecne, a jeho prispôbovanie vlastným aktuálnym potrebám bol použitý v najširšej miere. Pričom antisemitizmus patril k najsilnejším impulzom, ktorým sa právne normy autonómie a následne Slovenského štátu podriaďovali.

Dňa 21. februára 1939 tak pripravilo ministerstvo pravosúdia (minister F. Ďurčanský) na odoslanie ďalším relevantným inštitúciám návrh zákona, ktorého účelom mali byť „napravené krivdy vo vlastníctve nehnuteľností patriacich židovským občanom“. Podľa ministerstva pravosúdia sa slovenská verejnosť „už dlho dožadovala riešenia tejto otázky“ a na ministerstvo

14 Dokument č. 2 801 – PS. Rozhovor gen. pol. maršala Göringa so slovenským ministrom dr. Ďurčanským. Nemecká účasť na slovenských udalostiach. In: *Československo a norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu*. Praha: Ministerstvo informací, 1946, s. 337.

15 A kereskedelemügyi m. kir. minister 1903. évi 28.559. számú rendelethe valamennyi magyarországi törvényhatóságához, az ipari munka vásárlási szünetelését szabályozó rendelet közzététele tárgyában. *Rendeletek tára*, 1903, č. 72.

[illegible]

56 PAMĚŤ NÁRODA 4 • 2020

úprava majetkových pomerov niektorých osôb, hodlajúcich sa vysťahovať a náprava v presunoch pôdy. Útek zo Slovenska za cenu straty majetku však bol dôsledkom antisemitizmu. Potvrďovalo to nielen paragrafové znenie týkajúce sa pôdy, ale i návrh § 21, podľa ktorého sa za žida podľa tohto návrhu zákona považoval ten, kto sa „ako žid narodil“, a to bez ohľadu na to, či zmenil svoje náboženstvo on sám alebo jeho rodičia.

Následne po tomto návrhu vzišlo od ministra F. Ďurčanského v rýchlom slede sedem ďalších protižidovských návrhov, pričom v časti z nich sa zavádzal trest nútených prác. Týkalo sa to návrhu zákona o nadobúdání krajinskej príslušnosti a domovského práva na území Slovenskej krajiny, nariadenia o vývoze majetku z územia

Slovenskej krajiny, kde sa pri nedobytnosti pokuty zavádzal trest nútených prác v trvaní až do troch rokov, o prechodnej úprave a revízii advokátskych zoznamov na území Slovenskej krajiny – ktorý ustanovoval aj povinnosť uviesť, či je príslušná osoba žid, o úprave lekárskej praxe na území Slovenskej krajiny s povinnosťou uviesť, či je príslušná osoba žid, o úprave niektorých živnostenských koncesií, o čiastočnej úprave pomeru súkromných zamestnancov a nariadenia o vylúčení niektorých osôb zo štátnych, verejných a iných služieb na území Slovenskej krajiny. Okrem týchto ôsmich návrhov inicioval Ďurčanský upozornenia na „nutnosť urobiť potrebné opatrenia“ v oblasti lekárnických koncesií, zavedenie prísnejšieho

disciplinárneho pokračovania pri advokátskych komorách, ako i urobiť návrh na degradovanie všetkých poddôstojníkov a dôstojníkov (i v zálohe) – židov.¹⁸

Možno konštatovať, že po 14. marci 1939 v protižidovskej politike na Slovensku už nedochádzalo k vývojovému zlomu, ale len k akcelerácii už nastúpených trendov v období tesne nasledujúcom po Mníchovskej dohode a vyhlásení autonómie. Prvé protižidovské návrhy, rovnako ako i opatrenia namierené proti politickým oponentom, vznikali v aparátoch novokonštituovaných slovenských ministerstiev už v čase, kedy svojím obsahom otvorene porušovali stále platnú ústavu z roku 1920 a mnohé ďalšie právne normy.

Katarína Zavacká • First Slovak Legislative Proposals of a State-Organised Robbery of the Jewish Property

The study focuses on the development of legislative frameworks necessary to practical implementation of ideas concerning “Aryanization” of property within the Slovak society. It outlines the influence of Ferdinand Ďurčanský, who was actively engaged in forming of the new ministries’ apparatuses during the period following the autonomy proclamation of Slovakia in autumn 1938, as he himself held multiple ministerial posts (those of interior, public works and transport, justice, and health and social care, while becoming a Minister of foreign affairs too, after the proclamation of the Slovak State). In this paper, the author examines the very processes of creating legal norms aimed on expropriation of Jewish property, by scrutinizing them from the beginning of the draft initiation through internal comment procedures to the final revisions and eventual adoption. Furthermore, she also points out to various euphemisms in their respective wordings, used to better grasp the bedimming of both their intended purpose as well as the target group. The author reasons that the following proclamation of the Slovak State on March 14, 1939 did not bring decisive changes in those policies, but rather only accelerated the trends which had already been set since autumn 1938. Thus, in this period, when first legal norms aimed against both Jews as well as political opposition were produced by the ministerial apparatuses, they openly violated the still valid Constitution of 1920 and contradicted number of other laws.

JUDr. Katarína Zavacká, CSc. (1940)

Absolventka Právnickej fakulty UK v Bratislave. Od roku 1966 pracuje v Ústave štátu a práva SAV. Zaoberá sa výskumom dejín štátu a práva v 20. storočí. Vo svojich prácach sa venuje predovšetkým historicko-právnej analýze procesov budovania a likvidácie demokratických právnych systémov. Je autorkou monografií *Právne formy perzekúcie a trestné právo na Slovensku v rokoch 1938 – 1945* (2017), *Politické trestné činy pred Slovenským najvyšším súdom v rokoch 1939 – 1944* (2013). V desiatkach vedeckých štúdií sa sústredila na témy ako tradícia nariadenia právomoci na Slovensku, cenzúra v čase Slovenského štátu a v povojnovom období, zásahy štátu do slobody vyznania po marci 1939, protižidovské zákonodarstvo, právna veda na Slovensku v rokoch 1918 – 1939, dekréty prezidenta Edvarda Beneša atď. V roku 1991 na žiadosť kanadského ministerstva spravodlivosti spracovala posudok vo veci vojnových zločinov konaných na základe zákonodarstva Slovenského štátu. Je spoluautorkou prvej učebnice občianskej výchovy po roku 1989.

Kontakt: katarina.zavacka@savba.sk

18 SNA Bratislava, f. Ministerstvo pravosúdia, šk. č. 32, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 95, č. j. 6698/39-1. Prezídium ministerstva dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny 3. 3. 1939, č. 1 (minister Ďurčanský).

POZNÁMKY K REALIZÁCIÍ PRÁVNÝCH NORIEM ANTISEMITSKEJ POLITIKY NA SLOVENSKU

IVAN KAMENEC

Anton Vašek, vedúci 14., tzv. židovského oddelenia na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky, si vo svojej knihe (mimochodom, zostavili mu ju dvaja židovskí právnici), na jeseň roku 1942 pochvaľoval, že „*židovská otázka v slovenskom štáte sa vždy usmerňovala v zmysle právneho poriadku a zákonov*“.¹ O niekoľko mesiacov neskôr, v decembri roku 1942, na pôde Snemu Slovenskej republiky poslanec Ján Hollý konštatoval: „*Chaos je v právnych predpisoch, chaos je v arizovaní, chaos je pri vyvážaní židov, chaos je pri povoľovaní či ponechávaní židovských zamestnancov. Jedným slovom pri riešení židovskej otázky je taký stav, že ťažko bude nájsť človeka, ktorý by za takéto riešenie zobral na seba zodpovednosť.*“ Na to z pléna poslanec Pavol Čarnogurský zvolal: „*Tomu nech je Boh milostivý.*“²

Po skončení vojny však Boh k zodpovedným osobám, či už ostali doma, alebo odišli do exilu, milostivý veľmi nebol. To im však neprekážalo, podobne ako ich dnešným horlivým apologetom, aby sami seba pasovali za národných martýrov, odmietajúc pritom akúkoľvek právnú, politickú a morálnu zodpovednosť za zločin holokaustu na Slovensku. J. Hollý na konci svojho citovaného prejavu ešte dodal: „*Je potrebné, aby sa v čo najkratšom čase urobila revízia všetkých opatrení týkajúcich sa židovskej otázky.*“³ Slová dvoch oficiálnych predstaviteľov ľudáckeho režimu, vyslovené takmer v rovnakom čase,

si očividne protirečia. Pritom protižidovská legislatíva bola najfrekvencovanejším problémom vnútornej politiky štátu, čo bolo viditeľné najmä do konca roku 1942. Je príznačné, že známy Židovský kódex (vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z.) bol najrozsiahlejšou právnou normou, ktorá vyšla v Slovenskom zákonníku a svojím rozsahom a počtom paragrafov prevyšovala aj základný zákon každého štátu – Ústavu (185/1939 Sl. z.).

Od začiatku existencie slovenskej štátnosti, teda už v čase autonómie, pripravované a postupne uskutočňované takzvané riešenie židovskej otázky narážalo na legislatívne problémy,

najmä v oblasti zachovania, resp. porušovania štandardných hospodársko-sociálnych, ale aj základných občianskych práv obyvateľov. Uvedomovali si to aj reprezentanti režimu, ktorí veľmi dobre vedeli, že idú tieto práva porušovať, lebo „*pri rešpektovaní právnej praxe nestačili by sme s doterajšími právnymi normami*“.⁴ Jeden z ideológov režimu Štefan Polakovič tvrdil, že „*v tomto energickom kroku [t. j. v riešení židovskej otázky – pozn. I. K.] nejde útok na vlastnícke právo, ktoré pre nás ostáva nedotknuteľným*“.⁵ Aj Jozef Tiso na širšom predsedníctve Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSL'S) vyhlásil, že „*ani právny poriadok nesmie*

- 1 VAŠEK, Anton. *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1942, s. 11. Štrnásť, tzv. židovské oddelenie vzniklo pri Ministerstve vnútra Slovenskej republiky v lete 1941. Malo v praxi uskutočňovať a kontrolovať antisemitské opatrenia v oblasti základných občianskych a ľudských práv židovských obyvateľov na Slovensku. Začiatkom apríla 1942 bol na jeho čelo vymenovaný A. Vašek, ktorý bol jedným z hlavných organizátorov deportácií tunajších židov do nacistických vyhľadzovacích táborov. Verejnosti sa stal známym pod prezývkou „židovský kráľ“, čo vyplývalo z faktu, že za vyňatie jednotlivých osôb spod deportácie bral veľké peňažné úplatky. Po vojne bol odsúdený na trest smrti a popravený.
- 2 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Snem Slovenskej republiky (ďalej SSR), Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky (ďalej TS SSR). 104. zasadnutie z 22. 12. 1942.
- 3 SNA Bratislava, f. SSR, TS SSR. 104. zasadnutie z 22. 12. 1942.
- 4 SNA Bratislava, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), číslo jednania (ďalej č. j.) I/9/1/1939-dôv.
- 5 POLAKOVIČ, Štefan. *K základom slovenského štátu*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1939, s. 15.

byť prekážkou pri riešení životných otázok našej vnútornej politiky“.⁶ Ešte v čase autonómie Karol Sidor očakával, že „prvému slovenskému parlamentu prípadne úloha vyniesť zákony, ktorými sa na Slovensku vyrieši otázka židov“.⁷ O dva mesiace neskôr časopis *Nástup* očakával od nového Snemu Slovenskej krajiny, že prijme „dobrý, kultúrnou výškou sa honosiaci a v živote aplikovateľný židovský zákon“.⁸ Časopis zároveň varoval budúce židovské obete, že spomínaný zákon je dôležitý nielen pre slovenský národ, ale aj pre samých židov, lebo „môžu predísť osudom ešte horším, bezohľadnejším, ktoré by ich mohli bez včasného riešenia postihnúť“. Mimochodom, v nacistickom Nemecku sa rasové norimberské zákony prezentovali tak, že je to vlastne ochrana židovských obyvateľov pred samozvanými nekontrolovateľnými krokmi zo strany väčšinovej spoločnosti.

Je paradoxné, no pritom príznačné, že protižidovská legislatíva v ľudáckom režime sa začala realizovať mimo snemovej pôdy, na úrovni vydávania stoviek vládných nariadení a vyhlášok jednotlivých ministerstiev, resp. centrálnych úradov. Už v čase autonómie sa začalo s prípravou protižidovských právnych opatrení na pôde tzv. Sidorovho komitétu,⁹ kde boli vypracované viaceré návrhy, jednak na definíciu židovského občana, jednak na postupné vyraďovanie židov z hospodárskeho a verejného života. Tieto návrhy dostali po viac alebo menej podstatných úpravách podobu vládných nariadení, prijatých už v prvých mesiacoch existencie nového štátu. Viaceré stavovské organizácie však nečakali na legislatívne opatrenia, ale zo svojho kruhu začali iniciatívne vylučovať židovských



Alexander Mach sa zúčastnil aj na manifestácii v Rišnovciach 5. 2. 1939, kde ako šéf Úradu propagandy vystúpil proti židom a Čechom (Zdroj: SNA)

kolegov (lekári, advokáti, akademické spolky). Uvedené snahy niekde dostali aj brutálne formy v podobe pogromistických akcií proti židovským spoluobčanom (fyzické útoky, bojkot, označovanie a poškodzovanie židovských obchodov, resp. domov, atď.). Hnacími motorom pre podobné akcie neboli len tradičné antisemitské stereotypy, ale aj vidina zmocnenia sa, teda nakradnutia židovského majetku. Ako sľubovali na známom gardistickom zhromaždení v Rišnovciach, vo februári roku 1939 Alexander Mach a Karol Murgaš: „So židmi, ktorí majú

zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my. [...] My Hlinkova garda nepoznáme nijaký židovský majetok, ale len slovenský národný kapitál.“¹⁰ Podobné tendencie boli nesporne ovplyvňované aj príkladmi z nacistického Nemecka (norimberské zákony, krištáľová noc) alebo dobovými antisemitskými udalosťami, resp. prijatou legislatívou v Maďarsku či v Poľsku. „Nemecko nám ukázalo ako zaobchádzať s cudzími živlami. My sme k takým metódam odkázaní ešte viac ako Nemecko. [...] Židia nemôžu počítať, žeby na Slovensku mali pokoj,

6 *Slovák*, roč. 22, 26. 4. 1940.

7 *Slovák*, roč. 20, 30. 11. 1938.

8 *Nástup*, roč. 7, 1. 2. 1939.

9 Sidorov komitét vznikol 23. 1. 1939. Na jeho čele stál vtedajší najvyšší veliteľ Hlinkovej gardy, a člen ústrednej vlády v Prahe, Karol Sidor. Jeho členmi boli ministri autonómnej vlády Ferdinand Ďurčanský, Pavol Teplanský, Mikuláš Pružinský, ako aj advokát Ján Virsik. Na zasadnutí komitétu sa striedavo zúčastňovali aj iní vtedajší politickí a hospodárski činitelia. Po vzniku Slovenského štátu a odchode K. Sidora z vnútornej politiky štátu táto inštitúcia potichu zanikla.

10 *Slovák*, roč. 21, 7. 2. 1939.

nemôžu počítať pre svoju mládež s nejakou budúcnosťou. [...] Nemožno však od vlády očakávať, aby 4 % obyvateľstva alebo vyvražďila alebo dala vystahovať. Jedno i druhé by mohlo mať zlý vplyv na náš obchod.“¹¹ Odhladiť od až zarážajúco cynického obsahu týchto slov, ktoré možno doplniť desiatkami ďalších citátov z dobovej tlače, vidno v akej atmosfére sa začala formovať a postupne radikalizovať antisemitská legislatíva v štáte, ktorá nakoniec nepriamo privedla k deportovaniu a nakoniec k vraždeniu slovenských židov.

Vyvíchaná protizidovská atmosféra bola priaznivá aj na vydávanie miestnych, resp. parciálnych nariadení, na svojoľné represívne akcie v regionálnej pôsobnosti príslušných úradov.¹² V niektorých mestách ešte pred

vydaním arizačného zákona v apríli 1940 (č. 113/1940 Sl. z.) museli byť židovské obchody viditeľne označené. Niekde sa už vydal pre židov zákaz vstupu do verejných miestností, parkov, na športové a kultúrne podujatia. Radikálne fašistické sily sústredené v Hlinkovej garde (HG) požadovali pokračovanie „slovenskej revolúcie“, v ktorej antisemitská agenda mala nezastupiteľné miesto. Často jedinými aktivitami miestnych organizácií Hlinkovej gardy bola surová protizidovská propaganda a výtržnosti, v rámci ktorých sa dalo aj hmotne obohatiť. Hlinkova garda sama seba pasovala za jedinú záruku radikálneho riešenia židovskej otázky na Slovensku.

Už v októbri 1939 prišla HG s návrhom zriadenia gardistami strážených židovských pracovných táborov. Tie mali mať charakter trestných väzenských inštitúcií, kam sa mali posilať židia, ktorí sa „chovajú vyzývavo voči štátu, vláde, Hlinkovej garde alebo sú škodcami slovenskej veci.“¹³ Pravdaže, potenciálnych vinníkov mali určovať príslušné veliteľstvá gardy. Návrh sa síce ešte nepodarilo realizovať, ale

Strana 2.

SLOVÁK

7. februára 1939.

Na Slovensku nebude viac ani českého ani židovského režimu

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

RÍŠŤOVCE, 6. februára. Oba hlavné obce hromadne usporiadali 6. februára manifestáciu antisemitizmu, na ktorú sa hromadne zúčastnili aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie

Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Neuralofila znamená aj úspory.

Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Reč veliteľa K. Murgaša.

Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Tiso, Sidor, Tuka sú jednotní.

Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave. Na manifestáciu prišli aj predstavitelia miestnej propagandy, notári, štátni zamestnanci, ktorí v tomto dni boli v Bratislave.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo. Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

Manifestačné shromáždenie v Rišňovciach. — Prejavy Š. Macha a K. Murgaša. 2100 gardistov nastúpilo.

11 Národné noviny, roč. 69, 18. 11. 1938; 26. 2. 1939; 9. 2. 1939.

12 Podrobnejšie pozri Úradné noviny z rokov 1939, 1940.

13 SNA Bratislava, f. Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (ďalej HÚPV), č. j. 14/1940.

naučili robote.“¹⁴ Nastúpeniu do pracovnej skupiny sa mohli majetnejší židia ešte vykúpiť, čo tiež bol pre HG vítaný zdroj nekontrolovateľného obohatovania sa a vydierania.

V lete roku 1939 vznikol Akčný výbor (AV) pre riešenie židovskej otázky. Tvorilo ho 5 členov HG a 5 členov Deutsche Partei (DP). Výbor mal „kontrolovať plnenie platných židovských nariadení, vylúčiť židov zo všetkých odborov života, v ktorých sa stýkajú s árijským obyvateľstvom Slovenskej republiky“.¹⁵ Nemeckí členovia AV žiadali vysťahovať židov zo všetkých obcí, v ktorých bola prevaha nemeckých obyvateľov. AV sa obracal so svojimi žiadosťami a sťažnosťami na premiéra, neskôr prezidenta J. Tisu s rôznymi žiadosťami a sťažnosťami na málo radikálny postup voči židom. Jeho ambície, aby dostal do svojej právomoci celé riešenie židovskej otázky, sa však nenaplnili. Na jeseň 1940 výbor potichu zanikol. Po salzburských rokovaníach v júli roku 1940 sa perzekúcia, resp. diskriminácia židov jednoznačne zostrila a takpovediac sa zinsitucionalizovala v podobe vytvorenia Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHÚ) a vytvorením 14. židovského oddelenia ministerstva vnútra, ktoré iniciovali a z vlastnej iniciatívy vydávali desiatky protižidovských nariadení a vyhlášok. Medzníkom tu bolo prijatie ústavného zákona, ktorým Snem Slovenskej republiky (SR) odovzdal vláde na jeden rok všetky právomoci, aby definitívne vyriešila židovskú otázku.¹⁶ Bol to začiatok procesu, ktorý poslanec J. Hollý opísal v reči citovanej na začiatku tohto príspevku. Neskôr sa mnohí poslanci snažili zbaviť svojej zodpovednosti, keď tvrdili, že vláda a jej podriadené úrady zneužili svoje právomoci.

Pri prijímaní zákona v septembri 1940 však jeden z nich – František Orlický, sebavedomo vyhlásil: „K praktickému riešeniu tohto problému [židovskej otázky – pozn. I. K.] sa prišlo v prvom rade pod vplyvom víťazného nacionálneho socializmu v Nemecku, ktorý nám ukázal cestu. [...] Nastúpili sme túto cestu pri plnom vedomí toho, čo v tejto veci podnikáme, nastúpili sme ju s pevným odhodlaním, že sa nebudeme pozeráť na postoj, ktorí k nášmu podnikaniu zaujmajú rôzni pseudohumanisti [...] nebudeme nás mýliť ani nesprávne a falošné argumentovanie, že naše počínanie v tejto veci je nekresťanské.“¹⁷ Myslím, že tieto slová, veľakrát opakované a potvrdzované nielen oficiálnou propagandou, ale aj najvyššími predstaviteľmi štátu na čele s prezidentom a predsedom HSLS J. Tisom, verne charakterizujú ideologické pozadie a zdôvodňovanie protižidovskej legislatívy, najmä v rokoch 1940 – 1942.

Už dva roky pred prijatím židovského kódexu, teda v roku 1939, sa v gardistických návrhoch objavili návrhy a požiadavky na označenie všetkých židov „na čele či na chrbte, na ich vyhnutie zo Slovenska do Palestíny alebo Anglicka“.¹⁸ V jednom z vtedy šírených gardistických letákov sa, okrem iného, písalo: „Nás neobalamútia hlúpu frázou, že žid je tiež človek [...] židia sú zástupcami a agentmi diablov [...] diabol, keď sa chce ľuďom podobať, vytvoril si žida. Žid nie je výtvor boží, ale diabolský a preto žid nie je človek, len ako človek vyzerá. [...] Ten, kto židov akýmkoľvek spôsobom podporuje alebo chráni – toho trest boží neminie.“¹⁹ Z citovaných slov možno usudzovať, že vo väčšinovej spoločnosti sa vyskytovali aj prejavy nesúhlasu s právnymi i so svojvoľnými

protižidovskými opatreniami. Pracovník Úradu propagandy Ctibor Pokorný obvinil ich hlásateľov, že sú ovplyvnení „zvrhlou medzinárodnou židovskou kultúrou. [...] Títo obmedzení úbožiaci, či už patria medzi kaviarenských demokratov, barových socialistov, salónnych komunistov alebo iných snobov, svojím odmietavým stanoviskom k slovenskému nacionalizmu, svojím pasívnym postojom k slovenskej štátnosti a svojím deštruktívnym kritikárstvom, sú bezcenným balastom slovenskej národnej pospolitosti a prekážkou zdravého vývinu v slovenskom štáte. Títo „inteligenti“ presiaknutí duchom getovej kultúry, najviac brzdia riešenie židovskej otázky na Slovensku a tým sa stávajú, hoci aj mimovoľne, vítanými partnermi židovstva – proti záujmom vlastného národa“.²⁰ Neboli to však iba hlasy vychádzajúce z radikálnych kruhov a z prostredia Hlinkovej gardy. Trochu miernejším, ale takisto nenávisným slovníkom sa zdôvodňoval postup voči židom aj v radoch tzv. konzervatívneho krídla vo vedení HSLS. V denníku *Slovák* sa krátko po vypuknutí vojny, okrem iného, písalo: „Mali sme a máme i dnes príčiny dívať sa na židov nielen s rezervou, dešpektom, ale môžeme ich právom obviňovať z neúspechov a pohrôm, ktoré náš národ stihli. A je preto dnes tým čudnejšie, keď počúvame, že židom sa robí krivda, že by sa malo proti nim prejavovať viac ľudskosti a pod. [...] Židom ako orientálcom je pojem ľudskej cti neznámy a vyhýbajú sa mu. Preto boj proti židom a radikálne riešenie židovskej otázky musíme brať ako nevyhnutnosť, keď chceme zachovať náš národ. Musíme odložiť stranou falošnú a nemiernu sentimentalitu“.²¹ (Bez úmyslu nejakej násilnej aktualizácie podobné hlasy

14 *Gardista*, roč. 1, 15. 4. 1939; 29. 4. 1939.

15 SNA Bratislava, f. HÚPV, č. j. 12/1942.

16 *Slovenský zákonník 1940*. Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z.

17 SNA Bratislava, f. SSR, TS SSR. 43. zasadnutie z 3. 9. 1940.

18 SNA Bratislava, f. Úrad predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), č. j. 3 599/1939.

19 SNA Bratislava, f. MV, č. j. 7 206/1939.

20 POKORNÝ, Ctibor. *Židovstvo na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin: Kompas, 1940, s. 43.

21 *Slovák*, roč. 21, 23. 9. 1939.



Príslušníci Deutsche Partei, ktorí sa tiež podieľali na tzv. riešení židovskej otázky na Slovensku (Zdroj: SNA)

sa v iných súvislostiach a v modifikovanej podobe objavujú i dnes nielen na stránkach anonymných sociálnych sietí a niektorých tlačových periodík, ale tiež v prejavoch viacerých, poslaneckou imunitou chránených členov Národnej rady SR.)

Na jeseň roku 1940 sa spustila doslovne lavína vydávania antisemitských právnych noriem, ktoré sa týkali všetkých oblastí života tunajšej židovskej komunity. Jej príslušníkom neboli odoberané len ich hospodárske a sociálne práva, ale boli postupne a stále v rýchlejšom tempe zbavovaní aj

základných občianskych, nakoniec aj ľudských práv, ktoré im formálne zaručovala ústava. Nešlo tu iba o postup v rámci arizačného, resp. likvidačného procesu, ale židia boli okrádani aj o svoj osobný majetok, ktorý museli odovzdať, museli sa vysťahovať z určených ulíc a bytov, mali zákaz navštevovať kultúrne a športové podujatia, vstupovať bez povolenia do verejných miestností, okrem návštevy synagógy, museli označovať svoje úradné listy Dávidovou hviezdou a písmenom Ž, nesmeli sa zhromažďovať na ulici, ani vo svojich domoch a bytoch, bola pre

nich určená ranná a večerná policajná hodina, bol obmedzený ich prístup nakupovania na verejných trhoch, príslušníci HG a Freiwillige Schutzstaffel (FS) mohli bez každého úradného povolenia robiť u židovských obyvateľov domové prehliadky, zákaz voľného cestovania bez úradného povolenia, vyhradené miesta vo verejných dopravných prostriedkoch, atď. Firemné tabule a recepty židovských lekárov, lekárníkov a veterinárov, ktorým bola ponechaná prax, museli byť tiež označené šesťcípou Dávidovou hviezdou a títo nositelia výnimiek



Židovská štvrť v Bratislave v období Slovenskej republiky (Zdroj: SNA)

nesmeli inzerovať svoje služby v novinách. Dokonca bol predložený, no nerealizovaný, návrh na používanie fyzických trestov (palicovanie) židovských previnilcov, ktorí nedodržiavajú antisemitské nariadenia. Spomínané opatrenia a mnoho ďalších právnych noriem s celoštátnou pôsobnosťou boli vydávané jednak ministerstvom vnútra, jednak ÚHÚ, ktorý prejavil v tomto smere do polovice roka 1942

najviac aktivít. Neboli to však len centrálné, ale aj regionálne úrady – od župných, okresných, až po miestne, ktoré z vlastnej iniciatívy vydávali v okruhu svojho pôsobenia desiatky vyhlášok. Tie mali za úlohu šikanovať, občiansky i ľudsky ponižovať príslušníkov miestnej židovskej komunity.²²

S neobyčajnou brutalitou, a dokonca s časovým predstihom v porovnaní s celoštátnymi opatreniami,

sa antisemitské opatrenia realizovali v regióne Šarišsko-zemplínskej župy, čo dobre vystihoval nadpis v tamojšom regionálnom denníku HSLS: „*Pästou do židovských práv v Prešove*.“²³ Jedným z opatrení bolo, že židia na území župy viac ako pol roka pred vydaním Židovského kódexu museli na ľavom ramene vrchného odevu nosiť označenie – žltú pásku.²⁴ Na rozdiel od kódexu označenie museli nosiť aj všetky deti

22 Bližšie pozri *Úradné noviny* z rokov 1940, 1941.

23 *Slovenská sloboda*, roč. 4, 13. 1. 1941.

24 *Úradné noviny*, roč. 23, 8. 3. 1941; 5. 4. 1941.

bez ohľadu na vek. Objavil sa tiež návrh, aby aj detské kočiariky boli oblepené žltou páskou. Nariadenie ešte viac zastrašilo židov, ale stretlo sa aj so zdesením a nesúhlasom u časti väčšinovej spoločnosti, lebo „medzi samými árijcami vyvolalo rozhorčenie, najmä keď sa zistilo, že hanobne musia byť označení aj kresťania – bývalí židia, ba aj ich deti [...] je to mimo ľudskej a zvlášť mimo kresťanskej dôstojnosti, nič konkrétneho sa tým nedocieli, len posmech vyvoláva a nám je treba budovať, nie cirkus robiť.“²⁵ Z dokumentov vyplýva, že *spiritus movens* týchto opatrení bol hlavne prešovský župan Andrej Dudáš, ktorý protižidovské opatrenia realizoval s tichým súhlasom svojho nadriadeného úradu – ministerstva vnútra. Tam sa aj po spomínaných protestoch sťažoval, že „u nás je ešte stále veľa háklivých a precitlivých pseudohumanistov“.²⁶ Nitriansky župan Štefan Haššík zas navrhol, aby sa židovskí muži povinne obliekali podľa tradičného spôsobu orientálnych ortodoxných židov – nesmeli by sa holiť, museli by nosiť pajesy, obliekať si kaftany, nosiť klobúky atď., čo by uľahčilo kontrolu plnenia antisemitských nariadení a sprísnilo všeobecnú izoláciu židovských občanov.²⁷ Dva citované dokumenty, ktoré možno doplniť mnohými podobnými prameňmi, ukazujú, k akým doslovne zahanbujúcim absurditám dospeli z vlastnej iniciatívy slovenskí fašisti pri svojom antisemitskom ťažení. Na túto skutočnosť upozorňujeme aj preto, že príslušníci ľudáckeho politického exilu sa po vojne obracali na západné štáty s rôznymi memorandami, v ktorých

bezočivo tvrdili, že oni chceli riešiť židovskú otázku „vždy kresťansky a ľudsky“, no prekazil im to nátlak nacistov a „za to, čo sa stalo mimo územie Slovenskej republiky neberieme zodpovednosť“.²⁸

Po vydaní Židovského kódexu sa spustila ďalšia lavína vyhlášok.²⁹ Tie upravovali, konkretizovali a neraz ešte sprísňovali jednotlivé paragrafy kódexu, ktorý privítala oficiálna propaganda priam s oslavami, keď sa už predtým objavovali objednané hlasy požadujúce riešiť židovskú otázku na rasovom princípe. Proti obsahu a následkom kódexu sa však ozvali aj protestné hlasy, ktoré propaganda i sami zostavovatelia kódexu odmietali a jeho znenie odôvodňovali priam absurdnými argumentmi. Jeden z autorov kódexu, graduovaný právnik Jozef Martinka tvrdil, že nariadenie č. 198/1941 bolo nutné prijať, „lebo rovnaké zákony pre všetkých ľudí môžu platiť len vtedy, ak sú všetci toho istého svetonáhľadu a tých istých mravných zásad [...] tak ako nemôžu platiť pre ludožrútov a civilizovaných ľudí, nemôžu ony platiť ani pre židov a ostatných“.³⁰

V prvej polovici roku 1942 vyšlo v Úradných novinách viacero vyhlášok, vydaných ministerstvom vnútra a ÚHÚ, ktoré už priamo súviseli s prípravou a priebehom deportácií slovenských židov do nacistických vyhladzovacích táborov. Patrili k nim napríklad: Príkaz na odovzdanie ďalších druhov predmetov v osobnom vlastníctve židov – najmä šatstva, z ktorého si mohli ponechať len presne určený počet kusov; opakujúca sa evidencia všetkých

židovských obyvateľov, vrátane detí do 15 rokov a ich bydliska; zákaz židom bývať v stanoch, aby sa tak nemohli vyhnúť evidencii, zákaz zdržiavať sa mimo bytu v čase od 18.00 hod. večer do 8.00 hod. ráno; nežidovské rodiny mali zákaz kupovať, skladovať a uchovávať predmety vo vlastníctve židov; bol vydaný zákaz sťahovania sa židov z obce do obce alebo meniť ubytovanie, atď.³¹ Treba ešte upozorniť na fakt, že deportácie do polovice mája 1942 sa uskutočňovali bez akéhokoľvek zákonného podkladu, ak neberieme do úvahy § 22 Židovského kódexu. Ten umožňoval poslať židov vo veku od 16 do 60 rokov na práce, ktoré im prikáže ministerstvo vnútra.³² Od 11. apríla, v rámci tzv. rodinných transportov, však odchádzalo „na práce“ aj tisíce detí, vrátane batoliat a starých ľudí, úplne nevládných, slepých a inak telesne či duševne chorých osôb. Prvý návrh o vysťahovaní židov z dielne ministerstva vnútra v marci 1942 predsedníctvo snemu odmietlo prerokovať. Ústavný zákon o vysťahovaní židov prijal Snem SR, za zvláštnych okolností až 15. mája 1942, kedy bolo zo Slovenska deportovaných už takmer 40-tisíc osôb.³³

Od druhej polovice roku 1942 počet všetkých druhov legislatívnych opatrení viditeľne upadá. Väčšina z nich sa týkala nejakých korekcií, ktoré sa pokúšali zmenšiť hospodárske straty, vzniknuté v rámci arizačného procesu. Medzi pripravovanými, ale nerealizovanými návrhmi bola dokonca aj novelizácia Židovského kódexu, „lebo jeho zásady sú neprijateľné“.³⁴ Režim celým dovedajším tzv. riešením

25 SNA Bratislava, f. ÚHÚ, č. j. 2 840/1941, prez.

26 SNA Bratislava, f. ÚPV, č. j. 12 442/1941.

27 Štátny archív (ďalej ŠA) Nitra, f. Župný úrad Nitra III. Hlásenie Š. Haššíka o situácii v župe z 30. 7. 1941.

28 SNA Bratislava, f. Národný súd (ďalej NS), Dr. Jozef Tiso, signatúra (ďalej sign.) Tnľud.6/46; f. NS, Timoteus Ištók, sign. Tnľud., 41/46.

29 Vid' *Úradné noviny* z posledných troch mesiacov roku 1941.

30 MARTINKA, Jozef. Codex iuris Judaici. *Gardista*, roč. 3, 14., 16. a 17. 9. 1941.

31 *Úradné noviny* z prvej polovice roku 1942.

32 *Slovenský zákonník 1941*. Nariadenie o právnom postavení židov do dňa 9. 9. 1941, č. 198/1941 Sl. z.

33 Bližšie pozri KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 187 – 197.

34 SNA Bratislava, f. SSR, Predsedníctvo snemu, č. j. 1 526/1942; f. SSR, Zápisnice zo snemových výborov, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 265, bez čísla; šk. č. 272, bez čísla.

židovskej otázky bol vtedy však už po právnej, ako aj morálnej stránke tak kompromitovaný, že nenašiel v sebe dosť politickej ani právnej sily a odvahy, aby vedel urobiť v danom smere nejakú nápravu.

Ešte v prvej polovici roka 1944 nachádzame v *Úradných novinách* niekoľko vyhlášok, ktoré opätovne zakazovali bývať židom na hlavných uliciach v mestách stredného a západného Slovenska, resp. v domoch a bytoch postavených po roku 1920. Týkalo sa to Banskej Bystrice, Trenčína, Topoľčian, Hlohovca, Piešťan. Tieto opatrenia asi súviseli s núteným vysťahovaním židovských obyvateľov zo Šarišsko-zemplínskej župy, kam sa približoval front, na územie stredného, resp. západného Slovenska.

K tomuto problému sa asi vzťahovala aj vyhláška o zaistení a ďalšom vedení židovských matrik z východoslovenskej župy.³⁵

V posledných mesiacoch existencie Slovenskej republiky, keď územie štátu obsadili nacistické jednotky, vláda vydala z akejsi byrokratickej zotrvačnosti ešte niekoľko viac formálnych než praktických protižidovských nariadení. Týkali sa správy arizovaného majetku. V existujúcej situácii až groteskne vyznievajú výzvy, aby si vojnoví poškodení podávali prihlášky o arizovanie (zväčša už „vytunelovaných“) bývalých židovských podnikov.³⁶

Na záver treba konštatovať, že povstalecká Slovenská národná rada hneď vo svojich prvých nariadeniach zrušila všetky legislatívne protižidovské

opatrenia ľudáckej vlády a arizačné majetkové prevody.³⁷ Prirodzene, platnosť týchto právnych úprav platila iba na povstaleckom a potom až na oslobodenom území. V povojnovom období boli v modifikovanej podobe revitalizované reštitučným zákonom týkajúcim sa arizačného procesu.³⁸ Na území, ktoré ešte kontrolovala ľudácka vláda alebo nemecké okupačné jednotky, na tamajších židovských občanov platili všetky predchádzajúce antisemitské nariadenia. Navyše, židia boli zatýkaní a znova deportovaní do vyhladzovacích táborov alebo boli vraždení priamo na Slovensku. Všetky druhy predchádzajúcich výnimiek stratili svoj význam, lebo nacistické okupačné jednotky a pohotovostné oddiely HG ich nerešpektovali.

Ivan Kamenec • Notes on Implementation of Anti-Semitic Policy Legal Norms in Slovakia

The process of Holocaust in Slovakia from 1939 to 1945 was framed by a monstrous coulisse of legislative measures. The Slovak Republic Parliament adopted two constitutional laws on that issue, and other standard laws. The Government, central and regional authorities of all levels issued thousands of various discrimination and persecution regulations, through which the local Jewish citizens were gradually, systematically and in graduating intensity deprived of their political, economic, social, and finally also basic civic and human rights. That process culminated in issuing the Governmental Regulation No. 198/41, the so-called Jewish Code and in adopting the Emigration Law No. 68/42, as those pieces of legislation were applied when two thirds (more than 57.000) of local Jews were forcefully deported from the territory of the Slovak Republic and murdered in Nazi extermination camps. At the same time, the adopted legislation was accompanied by hateful anti-Semitic propaganda, as well as by wanton brutal attacks against “Non-Aryan” citizens. From the end of 1942, when the state was getting into deeper and deeper political and moral crises and international isolation, in part of governmental circles there were weak attempts of partial correction of the then anti-Semitic policy. But those attempts were fully unsuccessful, as the regime was too compromised, and it could not find sufficient political and moral strength to correct its anti-Semitic policy in more significant way. This was also confirmed by the development after autumn 1944, when the territory of Slovakia was occupied by Nazi occupation troops.

PhDr. Ivan Kamenec, CSc. (1938)

Vyštudoval históriu a dejiny umenia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Pracoval v Slovenskom národnom archíve, v Slovenskom národnom múzeu a od roku 1969 je pracovníkom Historického ústavu SAV, kde v roku 1971 získal vedeckú hodnosť CSc. Vo svojom výskume sa zaoberá politickými a kultúrnymi dejinami Slovenska v 20. storočí, s osobitným prihliadnutím na problematiku Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. K jeho najvýznamnejším odborným prácam patria monografie *Po stopách tragédie; Hľadanie a blúdenie v dejinách; Tragédia politika, kňaza a človeka – Jozef Tiso 1887 – 1947; Slovenský štát v obrazoch*. Je spoluautorom viacerých historických syntetických prác a edícií dokumentov. V domácich a zahraničných odborných časopisoch publikoval viac ako dvesto štúdií k moderným dejinám Slovenska.

Kontakt: ivan.kamenec@savba.sk

35 *Úradné noviny* z prvej polovice roku 1944.

36 SNA Bratislava, f. ÚPV, č. j. 4 655/1944.

37 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*. Nariadenie 1/1944 Sb. n. z 5. 9. 1944 a nariadenie 11/1944 Sb. n. z 29. 9. 1944.

38 Zákon č.128/1946 Zb.

EMIL ZACHAR – NÁČELNÍK KRAJSKÉHO ODBORU PASOV A VÍZ V STREDOSLOVENSKOM KRAJI

DANIEL HALČÍN

Po druhej svetovej vojne ovládli komunisti spravodajské zložky štátu a personálne ich obsadili svojimi sympatizantmi. Príslušníkom Štátnej bezpečnosti, ktorí boli oddaní komunistickej strane sa otvárala možnosť na dovtedy nevídanú celoživotnú kariéru. Často sa však takéto kariéry mohli rýchlo skončiť po tom, ako sa daný príslušník bezpečnosti priplietol k niektorej politicky kompromitujúcej udalosti. Jedným z mnohých príslušníkov, ktorým komunisti umožnili uplatniť sa v bezpečnostných zložkách štátu, bol aj Emil Zachar. Po svojom vstupe do služieb Štátnej bezpečnosti sa aktívne podieľal na februárovom komunistickom prevrate v roku 1948 a neskôr ako člen utajenej skupiny ST sa podieľal aj na spravodajskom rozpracovaní vtedajších straníckych špičiek. Vrchol svojej kariéry dosiahol Zachar ako náčelník krajského odboru pasov a víz, špecializovanej zložke ministerstva vnútra, ktorá vydávala žiadateľom cestovné doklady.

Emil Zachar sa narodil 22. júla 1919 v Banskej Štiavnici do viacdetej rodiny. Ako nemanželský syn vyrastal bez otca. Otca nemal spoločného ani s jedným zo svojich súrodencov. Jeho matka Mária Krížová, rodená Zacharová, mala z prvého manželstva štyroch synov, ktorí nosili po otcovi, baníkov štiavnických baní, priezvisko Krížovci. Po jeho smrti sa rodina rozpadla. Mária Krížová po svojom odvození nadviazala vzťah s iným baníkom, ktorý takisto niesol priezvisko Kríž. Tento sa stal otcom jej mladšie-

ho syna Emila. Keďže matka za svojho partnera nebola vydatá, syn niesol jej priezvisko za slobodna.

S partnerom sa Mária Krížová rozšla krátko po Emilovom narodení a ďalej sa už nestýkali. Emil Zachar neskôr svojho otca zapieral vo všetkých svojich životopisoch. Väčšinou uvádzal, že ho nepozná a nič o ňom nevie. Jeho meno je spomenuté v dotazníku Ministerstva vnútra z roku 1958,¹ kde sa uvádza ako Emanuel Kríž s poznámkou, že zomrel v roku 1954. V osobnom spise Emilovho mladšieho brata Augustína

Zachara je meno tohto muža uvedené ako Emil Kríž.² Mária Krížová v roku 1923, už ako 42-ročná, porodila ďalšiemu partnerovi syna Augustína Zachara. Ani o tomto vzťahu personálne spisy oboch bratov nič bližšie neuvádzajú, zrejme je iba to, že obaja mladší synovia neskôr vyrastali bez otca. Augustín Zachar pôsobil neskôr, podobne ako Emil, v Štátnej bezpečnosti.³ Celkovo Mária Zacharová porodila dvanásť detí, z ktorých sa dospelosti dožilo iba šesť.⁴

Zacharove životopisy uvádzajú iba málo údajov o jeho vzťahu s nevlastnými

- 1 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Personálne spisy, PS/S VIII, personálny spis (ďalej PS) Emila Zachara (1919). Doplnok k dotazníku Ministerstva vnútra z 7. 2. 1958, s. 381.
- 2 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Ustanovka na Zachara Augustína napísaná podporúčikom Koišom, náčelníkom Okresného oddelenia ŠtB Banská Bystrica v roku 1952.
- 3 Augustín Zachar nastúpil do služieb Ministerstva vnútra roku 1953, pôsobil na kontrarozviednych oddeleniach zameraných proti činnosti nepriateľských rozviadok, najmä na úseku boja proti vizuálnej špionáži – pozorovanie vojenských objektov cudzincami. V rokoch 1955 až 1956 pôsobil ako zástupca náčelníka II. – kontrarozviedneho odboru. V rokoch 1955 až 1957 bol náčelníkom ŠtB v okrese Žiar nad Hronom. Neskôr pôsobil opäť v kontrarozviedke, konkrétne na úseku výjazdov a navrátilcov (kontroly osôb žiadajúcich o cestovné doklady a osôb, ktoré sa chceli vrátiť z emigrácie). Od roku 1975 pôsobil Augustín Zachar v zložke Ochrany štátnych hraníc – oddelení pasovej kontroly (OPK). A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Osobná evidenčná karta.
- 4 Vysoká mortalita u novorodencov a malých detí nebola začiatkom minulého storočia ničím nezvyčajná. Deti sa napríklad stávali obeťou rôznych infekcií. Do dvadsiaty rok minulého storočia umieralo v priemere 20 % novorodencov. Úmrtnosť novorodencov a detí do veku piatich rokov tvorila 40 – 50 % objemu celkovej úmrtnosti obyvateľstva. Pozri TIŠLIAR, Pavol, ŠPROCHA, Branislav. *Premeny vybraných charakteristik obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*, s. 59 [online]. [cit. 2021-01-08]. Dostupné na: https://www.muzeologia.sk/index_html_files/Premeny_obyvatelstva_TISLIAR,%20SPROCHA.pdf

bratmi. Matka a dvaja najmladší synovia sa považovali za „jedinú pravú rodinu“ a so staršími súrodencami Krížovcami sa takmer nestretávali.⁵ Podľa vlastných slov mal Emil Zachar častejší kontakt iba s bratom Jánom Krížom.⁶ Brat Ján bol presvedčeným komunistom a mladému Emilovi nosil rôzne komunistické materiály ako tlač, brožúry a letáky. Emil Zachar sa pre komunizmus nadchol priam s náboženským zápalom a sám mal neskôr v takomto duchu vychovávať aj svojho mladšieho brata Augustína.⁷ Zacharovo komunistické zanievanie však pravdepodobne narážalo na nepochopenie matky. Oboch synov sa totiž snažila vychovávať v prísne kresťanskom duchu. Mala na nich veľký vplyv, obaja sa preto v dospievaní, napriek viacerým Zacharovým tvrdeniam, otvorene politicky neprejavovali.⁸ Napriek jej náboženskej výchove prejavoval Emil v neskoršom dospelom živote značnú osobnú averziu voči katolíckemu kléru.

Zachar navštevoval ľudovú školu v Banskej Štiavnici, po jej vychodení bol prijatý na osemročné Štátne slovenské gymnázium v tom istom meste.⁹ V tom čase navštevovalo gymnázium menej ako päť percent slovenských detí.



Náčelník oddelenia pasov a víz KS-MV Banská Bystrica Emil Zachar (Zdroj: A ÚPN)

Zacharov mladší brat Augustín neskôr študoval meštiansku školu, čím sa zaradil medzi približne jedenásť percent detí na Slovensku.¹⁰

Rodina podľa tvrdení Emila Zachara žila v chudobných pomeroch. Bývali v podnájme, hlavný príjem rodiny bola matkina banícka penzia po zosnulom manželovi. Matka Mária zároveň pracovala ako robotníčka. Pretože tieto zdroje nestačili na živobytie pre obe jej deti, Emil Zachar počas štúdií bol vychovávaný u svojej babky.¹¹

Počas štúdií sa Zachar naučil čiastočne po francúzsky a po nemecky. Od

štvrtého ročníka štúdia sa podľa svojich slov angažoval vo viacerých študentských ľavicových spolkoch. Na škole sa údajne snažil komunisticky agitovať, vďaka čomu bol neoblíbený medzi študentmi a profesormi. Jeho vášnivý radikalizmus mu od nich mal vyniesť posmešnú prezývku „*bolševik Čapajev*“.¹²

V roku 1937 prerušil Zachar štúdiá. Sedem mesiacov pracoval ako lesný robotník (denne zarobil 10 korún). Ďalšie dva mesiace pomáhal stavať trať Banská Bystrica – Diviaky (s hodinovou mzdou 2,90 korún). Ako dôvod prerušeného štúdia uvádzal nutnosť pomáhať matke s obživou rodiny, v skutočnosti však mal problémy v štúdiu, dvakrát musel opakovať ročník. Zo svojich školských neúspechov obviňoval „buržoázných“ slovenských alebo českých profesorov,¹³ ktorí ho vraj nemali radi pre jeho chudobný pôvod a netolerovali mu to, čo bohatším študentom. „*Počas štúdií na gymnáziu patrím som medzi najchudobnejších žiakov, prečo som bol aj odstrkovaný a veľmi podceňovaný meštiackými živlami. Odražilo sa to tiež v tom, že som mával slabý prospech a dva razy ma nechali prepadnúť, zatiaľ čo bohatí synovia so*

5 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Zachara Augustína (1923). Ustanovka na Zachara Augustína napísaná podporučiťkom Koišom, náčelníkom Okresného oddelenia ŠtB Banská Bystrica v roku 1952.

6 Podľa Emila Zachara sa Ján Kríž zúčastnil revolúcie v Maďarsku, čím myslel Maďarskú republiku rád – štátny útvar existujúci od 21. 3. do 1. 9. 1919. Po bolševickom Rusku išlo o druhý štát sovietskeho typu v Európe. Počas maďarsko-česko-slovenskej vojny bola v dňoch 6. – 10. 6. 1919 obsadená maďarskou armádou aj samotná Banská Štiavnica. Syn Jána Kríža mal byť zabitý 22. 10. 1944 v bojoch pri Telgárte. Ján Kríž po 2. svetovej vojne už nevstúpil naspäť do komunistickej strany. Iný Zacharov brat – František – mal byť podľa Zacharových tvrdení internovaný nemeckou armádou. A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník poverenictva vnútra – odbor Z, 1. 7. 1947, s. 60.

7 Augustín Zachar sa však po absolvovaní asi štyroch ročníkov meštianskej školy zamestnal v Bratislave a s rodinou sa stretával málokedy. O svojom bratovi Emilovi sa neskôr zmieňoval veľmi ojedinele, iba v tom zmysle, že tiež pracuje na Krajskej správe ministerstva vnútra (KS-MV) Banská Bystrica a že je jediným súrodencom, s ktorým sa častejšie stretáva.

8 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Ustanovka na Zachara Augustína napísaná podporučiťkom Koišom, náčelníkom Okresného oddelenia ŠtB Banská Bystrica v roku 1952.

9 Pre zaujímavosť, medzi slovenský pedagogický zbor na tomto gymnáziu patrila učiteľka slovenčiny Alžbeta Göllnerová – Gwerková (1905 – 1944), ktorá počas vojny pôsobila v ilegálnom protifašistickom hnutí a v novembri 1944 bola nacistami popravená v Kremničke. V tom istom roku ako Zachar ukončili na tomto gymnáziu štúdium aj Gustáv Valach a Július Pántik, neskorší významní slovenskí herci. Pravdepodobne tak patrili medzi Zacharových spolužiakov. Viac pozri *Dejiny Gymnázia Andreja Kmeťa v Banskej Štiavnici* [online]. [cit. 2020-08-25]. Dostupné na: <https://gymbs.edupage.org/text10/>

10 Pozri ZACHAROVÁ, Jarmila. *Českí učitelé a slovenské školstvo v rokoch 1918 – 1939*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2015, s. 18.

11 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Kádrové vyhodnotenie Emila Zachara z 28. 1. 1954, s. 174.

12 Vasilij Ivanovič Čapajev (1888 – 1919), bolševický dôstojník z obdobia Ruskej občianskej vojny (1917 – 1922). Vzniklo o ňom niekoľko sovietskych románov, ktoré ho vykresľovali ako hrdinu občianskej vojny a vzor sovietskeho človeka.

13 Na Slovensku v tom čase nebol dostatok kvalitných pedagógov, čo bolo dôsledkom maďarizácie z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie. Z toho dôvodu prišlo na Slovensko veľké množstvo českých učiteľov a odborníkov, ktorí neskôr, po vyhlásení Slovenského štátu, museli Slovensko opustiť. Podrobnejšie pozri *Dejiny Gymnázia Andreja Kmeťa v Banskej Štiavnici*.

slabými vedomosťami mali dobré, alebo veľmi dobré prospechy.“¹⁴

V roku 1938 vstúpil Zachar do Zväzu priateľov Sovietskeho zväzu.¹⁵ Jeho členstvo v tomto spolku však trvalo iba niekoľko mesiacov, pretože bol k 15. októbru 1938 rozpustený. Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 prispel Zachar niekoľkými príspevkami do študentského časopisu *Sitno*.¹⁶ Údajne išlo o niekoľko básní, článok o Vladimírovi Majakovskom¹⁷ a o niekoľko prekladov sovietskej prózy z češtiny. Zachar neuviedol, koľko čísel časopisu vyšlo, iba uvádza, že jeho vydávanie bolo zakázané ministerstvom školstva v roku 1940 pre politicky nevyhovujúce zameranie.¹⁸

Emil Zachar si z detstva nepochybne odniesol nejednu traumy. Neutešené sociálne pomery, nemanželský pôvod a z neho plynúce posmešky okolia sa museli podpísať na jeho psychike. Podľa posudku a hodnotení z roku 1949 bol Emil Zachar po osobnostnej stránke málo pribojný, nesamostatný,

neustálenej, zakríknutej povahy, s dávkou nervozity, čo bolo podľa jeho inštruktora následkom biednych pomerov z detstva.¹⁹ Výčitky z nedostatku samostatnosti a zakríknutosti ho sprevádzali aj neskôr, v interných hodnoteniach Štátnej bezpečnosti. Bola v ňom však aj silná túžba po sebauplatnení a vyznačoval sa pomstychtivosťou a tvrdosťou.²⁰ Tieto svoje vlastnosti zrejme prejavoval tam, kde mal za sebou autoritu obávanéj štátnej inštitúcie.

ČINNOSŤ V KOMUNISTICKOM ODBOJI

Emil Zachar, podľa vlastných slov, v roku 1940 iba s problémami zložil maturitnú skúšku. Po ukončení gymnaziálneho štúdia si v júni 1940 našiel zamestnanie v poštovom rezorte Ministerstva dopravy a verejných prác ako poštový elév.²¹ Prestaľoval sa z Banskej Štiavnice do Bratislavy. Tu pracoval v doručovní úradných listových zásielok na poštovom úrade Bratislava 1. Náplňou

jeho práce bolo triedenie zásielok a vedenie kartotéky. Zachar bol hodnotený ako usilovný, svedomitý, tichej povahy.²²

V roku 1940 sa Zachar po prvýkrát dostal do problémov s úradmi Slovenskej republiky. Podľa svojich slov mal byť na žandárskej stanici v Banskej Štiavnici vyšetrovaný pre rozširovanie komunistických letákov.²³ V dokumente z októbra 1940 žandárska stanica v Banskej Štiavnici odpovedala na list Okresného úradu ohľadom vyšetrovania Emila Zachara. Z tejto odpovede vyplýva, že Okresný úrad Banská Štiavnica sa informoval, či žandárska stanica disponuje vyšetrovacím spisom na Emila Zachara a taktiež na štátno-bezpečnostnú charakteristiku jeho rodiny. Veliteľ žandárskej stanice v svojej odpovedi uviedol, že takýmto vyšetrovacím spisom stanica nedisponuje a k Zacharovi, ani k jeho rodine, nie sú zistené žiadne problematizujúce poznatky.²⁴

Dňa 23. októbra 1940 Zachar narukoval na základnú vojenskú službu

14 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 375 – 376.

15 Zväz priateľov Sovietskeho zväzu bol spoločenský, osvetový a politický spolok, pôsobiaci v Československu, ktorý mal za cieľ svojej činnosti propagáciu Sovietskeho zväzu a jeho úspechov.

16 Zachar označuje zameranie časopisu ako „progresívne“ alebo „avantgardné“, nie ako komunistické. Malo ísť o mesačník študentov a banskoštiavnickej inteligencie, ktorý vychádzal v rokoch 1930 – 1940 a ktorý mal vyhranený protifašistický charakter. Pozri POPRAC, Vladimír. *Banská Štiavnica a Ladislav Exnár, partizánsky veliteľ oddielu Sitno* [online]. [cit. 2020-08-25]. Dostupné na: http://www.banskastiavnica.sk/stranka_data/subory/stiavnicke-noviny/2015/30-2015-sn30web.pdf

17 Vladimír Vladimirovič Majakovskij (1893 – 1930). Ruský dramatik, básnik a spisovateľ. V dvadsiatych rokoch minulého storočia patril k popredným sovietskym umelcom a písal propagandistickú komunistickú poéziu. Bol spoluzakladateľom avantgardného umeleckého smeru – ruského futurizmu, ktorý sa vyhŕňoval voči tradícii a idealizoval vplyv techniky na spoločnosť. Podrobnejšie k jeho osobe pozri PLCH, Martin. *Majakovskij Vladimír Vladimirovič* [online]. [cit. 2021-01-13]. Dostupné na: <https://encyklopedia.sme.sk/c/1050856/majakovskij-vladimir-vladimirovic.html>

18 Viacerí autori píšuci do *Sitna* sa po roku 1948 stali významnými funkcionármi komunistickej strany. Zachar spomína napríklad Jaroslava Šolca, ktorý sa neskôr stal majorom na ministerstve národnej obrany a Emila Turčana, ktorý sa stal príslušníkom Povereníctva vnútra. V časopise podľa Zachara publikovali viaceré, po vojne významné osobnosti, napr. Ján Július Tóth, slovenský publicista, zameraný na obdobie Slovenského národného povstania (SNP) a riaditeľ Múzea SNP. Medzi autorov *Sitna* patril aj režisér, scenárista a riaditeľ Krátkeho filmu Ján Beer a prof. MUDr. Ladislav Šimun, CSc., neskorší docent Kliniky plastickej chirurgie v Bratislave. Podľa Zacharových tvrdení ďalší traja zo študentských redaktorov časopisu neprežili vojnu. A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis, s. 223; Životopis – príloha k osobnému dotazníku Povereníctva vnútra z 18. 9. 1949, s. 127; Životopis ako príloha k Dotazníku Ministerstva vnútra z 8. 7. 1950, s. 141; LIPTÁKOVÁ, Edita. Prof. MUDr. Ladislav Šimun, CSc. *Vaľčiansky hlásnik*, roč. 27, 2019, č. 4, s. 12.

19 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Kádrový posudok na Emila Zachara zo dňa 21. 9. 1949, s. 252.

20 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Psychotechnický posudok na Emila Zachara od Psychotechnického ústavu Krajského úradu ochrany práce v Bratislave zo dňa 15. 4. 1947, s. 48.

21 Stredoškolský čakateľ na úradnícku funkciu.

22 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). List prednostu Poštového úradu z 1. 10. 1940, s. 26.

23 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník Ministerstva dopravy a verejných prác – rezort poštový, Príloha rozkazu HVNB č. 10 zprav./1945 z 27. 6. 1945, s. 39.

24 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Odpoveď veliteľa Žandárskej stanice Banská Štiavnica z 12. 10. 1940 Okresnému úradu Banská Štiavnica, s. 183.

k 6. pešiemu pluku Slovenskej armády. Postupne pôsobil v Prešove, Trebišove a v Bardejove. K 20. marcu 1941 bol uvoľnený do civilu ako živiť matky a mladšieho brata a vrátil sa na svoje pôvodné pracovné miesto na poštovom úrade Bratislava 1. Po napadnutí ZSSR nacistickým Nemeckom v lete 1941 sa Zachar podľa svojich tvrdení zapojil do ilegálnej komunistickej činnosti. Niektoré jeho údajné aktivity mohli byť veľmi nebezpečné a ľahko mohli mať za následok zatknutie zo strany Ústrednej štátnej bezpečnosti (ÚŠB).²⁵ Neexistuje však potvrdenie týchto aktivít z nezávislého zdroja a väčšina týchto tvrdení pochádza iba od Zachara samotného. Mal sa napríklad údajne zúčastňovať na konšpiračných bytových stretnutiach s členmi ilegálne pôsobiacej Komunistickej strany Slovenska (KSS). Niekoľkokrát tiež prispel na zbierky pre rodiny komunistov, ktorých zaistila ÚŠB. Podľa svojich tvrdení u seba v podnájme na Štefanovičovej ulici v Bratislave ubytoval tri politicky a rasovo prenasledované osoby. Napríklad uvádza osobu s menom doktor Gemaier, ktorý mal neskôr padnúť počas Slovenského národného povstania. Spomína aj iného, bližšie neurčeného muža, ktorý sa po druhej svetovej vojne mal stať



V rokoch 1940 – 1941 vykonával E. Zachar vojenskú službu v slovenskej armáde (Zdroj: SNA)

komunistickým funkcionárom v Kladne alebo inde v severných Čechách.²⁶

Na poštovom úrade Bratislava 1 pracovalo niekoľko komunistov, činných v ilegalite. Boli to najmä Jozef Šmehýl²⁷ a Rudolf Čech, ktorí mali byť aj neskôr za tieto aktivity uväznení. Okrem nich na tejto bratislavskej pošte pracovalo aj niekoľko ďalších presvedčených komunistov, Zachar

však neuviedol širšie podrobnosti, iba ich priezvisko.²⁸ Spoločne mali všetci ukrývať pred ÚŠB poštu, ktorá politiky kompromitovala odosielateľa alebo prijímateľa, a ničiť poštu obsahujúcu udania na partizánov alebo na členov KSS.²⁹ „Uzniesli sme sa, že v obore v akom pracujeme, budeme brzdiť všetky nariadenia a obzvlášť, keďže sa jedná o zachovanie listového tajomstva,

- 25 Ústredňa štátnej bezpečnosti bola počas Slovenskej republiky 1940 – 1945 najvyšším policajným úradom. Vznikla 1. 1. 1940, utvorená bola na základe ešte prvorepublikového vládneho nariadenia č. 51/1936 Zb., o organizácii policajnej správy a policajnej služby. Jej činnosť bola zameraná na protištátne trestné činy politického charakteru a na obranné spravodajstvo (kontrarozvedku). Do septembra 1944 bola súčasťou ministerstva vnútra, po vypuknutí SNP sa stala súčasťou ministerstva národnej obrany. ÚŠB sa skladala z kancelárie prednostu, spravodajského oddelenia a národnostného oddelenia. Pod právomoc ÚŠB patril aj zaisťovací tábor v Ilave. ÚŠB disponovala tiež vlastnou sieťou tajných spolupracovníkov. K problematike ÚŠB pozri MEDVECKÝ, Matej. *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, s. 19 – 65.
- 26 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis Emila Zachara z roku 1950, s. 234.
- 27 Podľa Emila Zachara mal byť Jozef Šmehýl dlhoročný, ešte predvojnový člen komunistickej strany. Šmehýl mal byť počas Slovenského štátu väznený pre komunistickú propagačnú činnosť v cele Krajského súdu v Bratislave a v zaisťovacom tábore v Ilave. A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 376.
- 28 Komunistickí pracovníci pošty Mokoš, Frňák, Húšťava sú uvedení bez krstného mena.
- 29 Komunistická strana Slovenska bola politická strana činná v rokoch 1939 až 1948. Vznikla odčlenením od Komunistickej strany Československa (KSČ) v máji 1939. Celkovo na jej čele pôsobil postupne päť ilegálnych ústredných výborov. KSS nebola ako KSČ členom Kominterny (medzinárodná komunistická organizácia zlučujúca komunistické strany. Jednotlivé strany boli podriadené politickému diktátu Moskvy), avšak z Moskvy dostávala smernice prostredníctvom Ústredného výboru KSČ. V decembri 1943 bola medzi komunistami a občianskym odbojom podpísaná tzv. Vianočnej dohoda, ktorá si dala za cieľ obnovu Československa. Na jej základe vznikla Slovenská národná rada. 17. 9. 1944 došlo na zjazde v Banskej Bystrici k zlúčeniu personálne a organizačne veľmi oslabenej sociálnej demokracie s komunistami. 29. 9. 1948 sa KSS zlúčila s KSČ a ďalej už pôsobila iba ako územná organizácia KSČ na Slovensku. K ilegálnej KSS pozri SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní*. Banská Bystrica: Belianum; Univerzita Mateja Bela, 2013.

*budeme sabotovať. Listy, ktoré obsahovali ilegálne letáky, pozvánky na tajné schôdzky sme pred roznášaním pošty a pred kontrolu UŠB schovávali, aby agenti provokatéri a nepriatelia komunistov nemohli získať dokumentárny materiál proti súdruhom. Po kontrole UŠB sme takúto poštu dali spoľahlivým listonošom, ktorí ju potom doručili na patričné miesta. Pracoval som v dodávni úradných zásielok, kde som každé dňa po vypovedaní vojny SSSR schovával listy vojakov pred cenzúrou UŠB a po takejto kontrole, dal som listy doručiť. V roku 1944 pred povstaním chodili húfne udania na partizánov, členov KSS. Takéto listy sme tajne otvárali v nočnej službe a v záchode som ich hromadne ničil, často i za účasti Šmehýla.*³⁰ Malo ísť o celé stovky takto zničených listov.³¹

Zachar sa v roku 1942 pokúsil vstúpiť do KSS. Za jeho vstup sa zaručil bývalý spolužiak a bývalý redaktor časopisu *Sitno* Jozef Zachar.³² Komunista Jozef Šmehýl mu však po vyplnení prihlášky

nikdy nevydal stranícku legitimáciu. Ako E. Zachar sám uviedol: „*Roku 1942 vstúpil som do ilegálnej KSS, prihlášku som dostal od bývalého polit. väzňa Jozefa Šmehýla, prihlášku som vyplnil a odovzdal, legitimáciu som však neobdržal.*“³³

Zachar mal v odboji tiež slúžiť ako spojka medzi komunisticky orientovanými poštármi, zapojenými do odbojových aktivít.³⁴ Komunistická strana fungovala v prísnej ilegalite. Bola rozdelená na jednotlivé ilegálne bunky, ktoré spolu priamo nekomunikovali. KSS trpela častými zatknutiami jej členov zo strany UŠB. Spojenie medzi bunkami KSS a s vedením komunistickej strany vykonávali špeciálne vybrané spojky. Zdá sa teda neobvyklé, aby Zachar vykonával funkciu spojky medzi ilegálnymi pracovníkmi, keďže KSS (reprezentovaná Šmehýlom alebo inými osobami) mu zjavne nedôverovala dostatočne na to, aby ho prijala za člena strany.

Hoci Emil Zachar uvádza, že bol známy svojou komunistickou agitáciou,

nebol v skutočnosti nikdy policajne perzekvovaný. Pracovné záznamy nespomínajú nijakú reálnu represiu režimu voči jeho osobe. Zachar bol potrestaný iba poriadkovým trestom s výstrahou a hrozbou pokuty, keď počas nočnej služby vpustil do miestnosti cudzieho poštového úradníka a urážlivo napádal svojho vlastného dozorného poštového úradníka.³⁵ Okrem trestu mal podľa dokumentácie zamestnávateľa v marci roka 1941 iba zápis za neodôvodnenú desaťdňovú neprítomnosť v službe. Zachar sa považoval za obeť represie a nespravodlivosti následkom konfliktu s prednostom poštového úradu Pavlom Baucom a tiež ministerským radcom Dr. Ladislavom Joštiakom, ktorého Zachar opisuje ako „fašistického diktátora“ poštového rezortu.³⁶ P. Bauco a L. Joštiak sa Zacharovi mali údajne vyhrážať, že ho pre jeho komunistickú agitáciu medzi poštármi dajú zaistiť UŠB a internovať do Ilavy.³⁷ Títo dvaja funkcionári poštového rezortu mali osobne zamedziť

30 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 236.

31 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 10. 7. 1946, s. 231.

32 Išlo o menovca, nie o príbuznú osobu.

33 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis – príloha k osobnému dotazníku Povereníctva vnútra, s. 127.

34 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923), Dotazník. Príloha k rozkazu Hlavného veliteľstva národnej bezpečnosti č. 10 zprav./1945 z 27. 6. 1945, s. 40.

35 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Ustanovka na Emila Zachara zo 4. 2. 1955.

36 JUDr. Ladislav Joštiak (1914). Počas Slovenskej republiky vykonával funkciu ministerského komisára a prednostu personálneho odboru (Ministerstvo dopravy, verejných prác a poštový rezort), kde mal na starosti osobné veci aktívnych zamestnancov úradníckych kategórií. Bol člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS) a Hlinkovej gardy, nebol však v nej politicky aktívny. Pred príchodom Červenej armády ušiel do Nemecka, odkiaľ sa však po krátkom čase vrátil. V roku 1946 prepustený z poštového rezortu, hoci mu nikdy nebolo preukázané páchanie trestnej činnosti za Slovenskej republiky. Neskôr sa zamestnal ako žeriavnik v Pozemných stavbách. V roku 1952 bol spolu s manželkou a dvoma maloletými deťmi (deväťročná dcéra a trojročný syn) v rámci „Akcii B“ vysťahovaný z Bratislavy na Oravu do Tvrdošína. Dôvodom bolo jeho vedúce postavenie za Slovenského štátu a tiež presvedčenie ŠtB, že L. Joštiak, nedobrovoľne donútený k manuálnej práci, nebude mať kladný vzťah ku komunistickému režimu. „Akcii B“ sledovala okrem vysťahovania bohatších ľudí a príslušníkov nekomunistických politických strán z miest tiež získanie bytov vyššej kategórie pre robotnícku triedu. Byty obvykle obsadili kádre ako riadiaci pracovníci závodov, politici, príslušníci ŠtB alebo armády. L. Joštiak sa neskôr zamestnal ako sekretár riaditeľa v Jednote Trstená. Pôsobil zároveň ako právnik v okresnom a krajskom zväze spotrebných družstiev v Trstenej. Bol vedený ako závodová osoba, neustále bol kontrolovaný na pracovisku a v mieste bydliska. ŠtB ho evidovala ako nepriateľskú osobu štvrtej, pre režim najmenej nebezpečnej kategórie. A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Zväzky taktického fondu (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-T), archívne číslo (ďalej a. č.) 1 822. Taktický spis k osobe Ladislava Joštiaka (1914). K „Akcii B“ pozri AKCIA B (1952 – 1953) [online]. [cit. 2021-01-13]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/data/files/skladacky-2017-1_2.pdf

37 Tábor v Ilave patril pod kompetenciu UŠB, po septembri 1944 ho riadili nemecké bezpečnostné jednotky. Tábor slúžil na izoláciu politických nepriateľov režimu, aby nemohli v spoločnosti šíriť myšlienky v rozpore s politikou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany HLS. Osoby boli do tohto tábora umiestňované bez rozhodnutia súdu, a teda aj bez určenie presnej dĺžky väzby. Tábor bol preplnený a väzni v ňom museli žiť v nevyhovujúcich hygienických podmienkach. Dochádzalo aj k prípadom psychického a fyzického násillia. V rokoch 1938 až v1944 prešlo táborom v Ilave cca 2 500 osôb. K zaisťovaciemu táboru v Ilave pozri VICEN, Jozef. K problematike zaisťovacieho tábora Ilava v rokoch 1939 – 1945. (Perzekučno-represívny prostriedok). In: ŠMIGEL, Michal, MIČKO, Peter, eds. *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 135 – 143.



Budova väznice v Ilave. Počas Slovenskej republiky slúžila ako zaisťovací tábor pre odporcov vtedajšieho režimu a prešiel si ním aj Zacharov priateľ a mentor Jozef Šmehýl

(Zdroj: www.ilava.sk)

jeho povýšeniu a zapríčiniť jeho vylúčenie z poštového prevádzkového kurzu. V inom zo svojich životopisov Zachar uviedol odlišné dôvody zastavenia kariérneho rastu: „Poznamenávam, že za býv. ČSR a za tzv. Slovenského štátu som nebol členom žiadnej aktivistickej organizácie a ani som s týmito organizáciami nesympatizoval, ba naopak, nenávidel som ich. Z týchto dôvodov som ani nezískal žiadny postup v poštových službách a tiež som sa o to za žiadnych okolností nezaujímal, ba radikálne odmietavo som sa postavil proti mojej účasti v prevádzkových kurzoch a tak som zostal na najnižšom stupni ako poštový elév s najnižším platom. Viedol ma k tomu môj politický nesúhlas s fašistickým režimom tzv. Slovenského štátu.“³⁸

ČINNOSŤ POČAS SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

Dňa 29. augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie ako reakcia domáceho odbojového hnutia na vstup nemeckých vojsk na územie Slovenskej republiky.³⁹ Už 2. septembra Zachar spolu s dvoma kamarátmi odišiel z Bratislavy do rodnej Banskej Štiavnice, ktorá už v tej dobe bola súčasťou povstaleckého územia. Ešte pred útokom rozdal svoje civilné šaty niekoľkým vojakom slovenskej armády, aby sa aj oni mohli dostať na povstalecké územie. V Banskej Štiavnici sa stretol s niektorými svojimi známymi a kamarátmi, napríklad so spolužiakom Jozefom Zacharom mladším a s jeho

otcom. Jozef Zachar starší mu spolu s členom revolučného národného výboru⁴⁰ v Banskej Štiavnici Viliamom Froncom našli zaradenie na miestnom poštovom úrade. Mal tam na starosti kontrolu telefonických hovorov, cenzúru telegrafov a listových zásielok. Do bojov sa nezapojil. Povstalci potrebovali proti nemeckej armáde, ktorá bola lepšie vycvičená a vyzbrojená, každého bojaschopného vojaka. Emil Zachar pritom aspoň čiastočne absolvoval základnú vojenskú službu v slovenskej armáde, a teda mohol povstalcom ponúknuť viac ako iba cenzúru na pošte.

Už o mesiac neskôr musel Emil Zachar z Banskej Štiavnice utiecť. Vojaci z 3. taktickej skupiny povstaleckej armády opustili mesto bez boja, pretože hrozilo, že po páde Žiaru nad Hronom príde k ich obklúčeniu. Banská Štiavnica bola obsadená nemeckými jednotkami 9. októbra 1944. Po jej páde sa Zachar so skupinou vojakov a partizánov zdržiaval v kopcoch medzi obcami Prenčov a Svätý Anton.⁴¹ Tieto obce sú od seba vzdialené približne 7 kilometrov. Zachar uvádza, že „za povstania zúčastnil som sa bojov v Prenčove, Pri Sv. Antole s francúzskymi a ruskými partizánmi, s partizánskou skupinou „Sitno“ v Krupine a na Polane (i po povstaní)“.⁴² V dňoch 10. až 18. októbra prebiehali v okolí Sv. Antola prudké boje medzi nemeckou vojenskou skupinou „Schill“ a povstaleckými jednotkami. Zachar sa pravdepodobne nezúčastnil nijakej šarvátky, ale podieľal

38 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 377.

39 Za naplánovaním a realizáciou Povstania stáli najmä niektoré osobnosti v slovenskej armáde. Najmä išlo o podplukovníka Jána Goliana a jeho skupinu Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici, kde sa vytvorilo tzv. Vojenské ústredie – orgán pre vojenskú prípravu povstania. Bližšie pozri JABLONICKÝ, Jozef, KROPILÁK, Miroslav. *Slovník Slovenského národného povstania*. Bratislava: EPOCHA, 1970, s. 316 – 317.

40 Územná jednotka štátnej správy na povstaleckom území na úrovni obce, alebo okresu.

41 V rokoch 1960 – 1996 mala obec názov Antol. Zachar nesprávne spájal tieto dva názvy do tvaru Sv. Antol.

42 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník Ministerstva dopravy a verejných prác – rezort poštový, Príloha rozkazu HVNB č.10 zprav./1945 z 27. 6. 1945, s. 39. Partizánsku skupinu „Sitno“ založil komunisticky odbojár Ladislav Exner v roku 1940 ako jednu z prvých „jánošíkovských“, t. j. partizánskych skupín zakladaných KSS. Skupina pôsobila v štiavnických vrchoch. V lete 1944 prešla z Poľska na Slovensko pôvodne sovietska brigáda Alexander Nevský, aby tu pôsobila v rámci partizánskeho-záškodníckeho boja. Pripojili sa k nej postupne slovenskí dobrovoľníci najmä z radov vojakov dvoch východoslovenských divízií a neskôr dobrovoľníkov z Banskej Štiavnice. Zloženie zväzu bolo medzinárodné. Napr. v Nitrianskej partizánskej brigáde, ktorá bola jeho súčasťou bojovali Rusi, Ukrajinci, Slováci, Francúzi, Bulhari a iné národnosti. V SNP bojovalo približne dvesto francúzskych partizánov, ktorí sa skladali z vojnových zajatcov, internovaných v Maďarsku, alebo v Rakúsku, odkiaľ po vypuknutí SNP odišli bojovať na Slovensko. Viac k partizánskej skupine Sitno pozri GAŽO, Emil. *Partizánske hnutie na Slovensku: Organizácia a bojová činnosť jednotiek II*. Druhé, doplnené spracovanie. Bratislava, 1984, s. 309 – 310. Rukopis; KLUBERT, Tomáš. *Smrť sa volala Schill*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014, s. 114 – 115.

sa, ako uvádza, na hliadkovaní v tomto priestore.⁴³ Po tom, ako nemecká armáda vytlačila povstalcov z okolia Prenčova a Sv. Antona, sa Zachar s ustupujúcimi povstalcami dostal do Krupiny. Tam sa zdržal bližšie neurčenú krátku dobu (najviac niekoľko dní, keďže Krupina čoskoro padla). Mal údajne vykonávať bližšie neurčenú činnosť na miestnej pošte. Zachar sa napokon dostal 13. októbra do Zvolenskej Slatiny. Ako uvádza, aj v Zvolenskej Slatine „konal službu na poštovom úrade“,⁴⁴ v telefónnej ústredni.⁴⁵

Dňa 26. októbra 1944 dobyli nemecké jednotky Zvolen a okolité oblasti a o deň neskôr padla aj Banská

Bystrica. Následne vydal generál Rudolf Viest⁴⁶ príkaz, aby povstalecká armáda prešla na partizánsky spôsob boja. V horskom masíve Poľana sa mala vybudovať základňa pre boj povstaleckých jednotiek v horách.⁴⁷

Zachar odišiel zo Zvolenskej Slatiny so skupinou známych z Banskej Štiavnice cez Hrochof do oblasti pohoria Poľany, kde sa opäť podieľal na hliadkovej službe a na prieskumoch okolia Detvy a Očovej. Z tejto oblasti prešiel podľa svojich tvrdení 5. novembra 1944 horami do Banskej Štiavnice, čím sa skončila jeho účasť na Povstaní. Partizánske skupiny na Poľane a inde naďalej kladli odpor nemeckej armáde.

V Banskej Štiavnici sa pravdepodobne zdržiaval u svojej matky, u svojich nevlastných bratov a u rodinných známych. Žil v strachu zo zatknutia, pretože ho okolie poznalo ako komunistu, preto často striedal bydlisko. V Banskej Štiavnici sa takmer určite stretol aj so svojím bratom Augustínom, ktorý do Štiavnice prišiel 26. októbra. Mesto bolo obsadené nemeckou armádou a Pohotovostnými oddielmi Hlinkovej gardy (POHG)⁴⁸ a prebiehalo v ňom zatýkanie účastníkov Povstania.⁴⁹ Podľa Zacharových tvrdení ho hľadali gardisti a Gestapo,⁵⁰ a tak aj na prosby svojej matky odcestoval po niekoľkých dňoch z Banskej Štiavnice späť do Bratislavy. Zachar

43 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník ministerstva vnútra z 8. 7. 1950, s. 136.

44 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 376; Dotazník ministerstva vnútra z 28. 9. 1954, s. 383; Životopis z 23. 9. 1950, s. 235.

45 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník Ministerstva národnej bezpečnosti z 27. 12. 1950, s. 245.

46 Rudolf Viest (1890 – 1945). Veliteľ 1. povstaleckej československej armády na Slovensku. Počas prvej svetovej vojny príslušník čs. légii. Za 1. ČSR príslušník čs. armády, kde dosiahol v roku 1933 hodnosť brigádneho generála a v roku 1938 divízneho generála. V septembri 1939 emigroval cez Južosláviu do Francúzska, kde bol v roku 1940 veliteľom čs. divízie. V Londýne bol členom Štátnej rady a minister exilovej československej vlády. Dňa 6. 10. 1944 odletel cez Moskvu do Banskej Bystrice, kde prevzal od Jána Goliana vedenie nad povstaleckou armádou. Dňa 3. 11. 1944 bol spolu s Jánom Golianom zajatý nemeckou vojenskou skupinou „Schill“ a odvezený do Bratislavy. Po výsluchu v Bratislave boli transportovaní do Berlína, kde boli odsúdení na trest smrti. Obaja generáli zahynuli za neznámych okolností v koncentračnom tábore Flossenbürg. K životu Rudolfa Viesta pozri STANISLAV, Ján, GAJDOŠ, Milan. Generál Rudolf Viest – slovenský národovec a československý vlastenec. In: TÓTH, Dezider, SOKOL, Ladislav, eds. *Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939 – 1944)*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR, 2002, s. 7 – 50.

47 Pozri FREMAL, Karol. *Povstalecká dráma na Poľane* [online]. [cit. 2020-08-25]. Dostupné na: <https://www.permonrevue.sk/povstalecka-drama-na-polane/>

48 Ozbrojené zložky Hlinkovej gardy (HG), organizované na vojenskom základe, ktoré vznikli po vypuknutí septembri 1944. Okrem vykonávania pomocných prác ako napr. stráženie mostov a komunikácií spolupracovali s nemeckou armádou a jednotkami SS na protižidovských a protipartizánskych akciách. Viacerí ich príslušníci sa podieľali na vojnových zločinoch (ako napríklad podiel na masakrách v Kremničke a Nemeckej na prelome rokov 1944 a 1945). K POHG pozri SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 385 – 440.

49 Napríklad mal byť zaistený jeho spolužiak Jozef Zachar ml., ktorý mal byť neskôr popravený a pochovaný v masovom hrobe. A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 235. V oblasti stredného Slovenska, vrátane Banskej Štiavnice pôsobili jednotky SS „Einsatzkommando 14“, ktoré spolu s jednotkami POHG zatýkali a popravovali najmä Židov, Rómov, účastníkov povstania a osoby podozrivé z pomáhania povstalcovi. Bližšie pozri HALAJ, Dušan, MIČEV, Stanislav, STANISLAV, Ján, RODÁK, Jozef. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1990, s. 17 – 63.

50 Gestapo, plným názvom Geheime Staatspolizei (Tajná štátna polícia) bola nemecká tajná polícia existujúca v rokoch 1933 až 1945. Pôsobila na území nacistického Nemecka a na ním okupovaných územiach. Úlohami gestapa boli odhaľovanie a likvidovanie nepriateľov nacistického Nemecka, rozviedna a kontrarozviedna činnosť. Gestapo malo široké právomoci, podozrivých a ich rodiny mohlo bez súdneho rozhodnutia zatýkať, posilať do koncentračných táborov alebo popravovať. Bolo zodpovedné za väznenie, mučenie a popravy statisícov osôb. Počas Norimberského procesu v roku 1946 bolo Gestapo označené za zločineckú organizáciu. Gestapo na Slovensku začalo pôsobiť od roku 1939 na základe pozvania ministra vnútra Vojtecha Tuku. Do vypuknutia SNP bola jeho činnosť obmedzená. Príslušníci Gestapa sa napríklad v spolupráci so slovenskými orgánmi zúčastňovali na spoločných protikomunistických akciách. Niektoré zatknuté osoby ÚŠB tiež vydalo Gestapu na vyšetrovanie. Po vypuknutí povstania začalo Gestapo na Slovensku pôsobiť v ďaleko väčšej miere. Ako uvádza slovenský historik Matej Medvecký: „Zriadili si tu úradovne, väznice a začali vo veľkom s raziami a zatýkaním. Terčom ich zátahov už neboli len židia a odbojáři, ale aj niektorí príslušníci ÚŠB, pri ktorých Gestapo nadobudlo dojem, že im niečo zatajili, prípadne, že komunikovali s odbojom.“ GRZNÁROVÁ Iveta. *Na Gestapo sme najskôr frflali. Potom prišiel strach* [online]. [cit. 2020-10-06] Dostupné na: <https://style.hnonline.sk/vikend/528074-na-gestapo-sme-najskor-frflali-potom-prisiel-strach>; *Gestapo* [online]. [cit. 2020-10-06]. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/gestapo> [cit. 2020-10-06]. K spolupráci Gestapa a ÚŠB pozri viac: MEDVECKÝ, M. *Spravodajské eso slovenského štátu*, s. 59 – 82.



Povstaleckí vojaci bojovali ešte v novembri 1944 na vrchu Poľana. Na snímke sú vojaci z delostreleckej batérie Duchoň (Zdroj: A MSNP)

si neskôr priznal, že tak nemal robiť, že nemal utiecť z boja, hoci nie je jasné, čo sa pre odboj dalo v meste v danej dobe vôbec zmysluplne robiť. „Sebakriticky si priznávam, že pokiaľ sa týka tejto mojej činnosti, činu po potlačení povstania, že som nejednal správne, keď som ušiel na prosbu svojej matky do Bratislavy a že som od 11. 11. 1944 do 1. 1. 1945 vykonával službu na poštovom úrade v Topoľčanoch. Toto svoje počínanie som vtedy ihneď analyzoval, nevedel som momentálne vystihnúť, či som jednal správne, alebo nesprávne. Až keď som ušiel domov do B. Štiavnice, v značnej miere som si uvedomil, že som nesprávne jednal. Pri preverovaní začiatkom r. 1949 som si prvý raz tento mylný krok uvedomil, vo svojom vnútri znovu prežil, teraz si to

plne uvedomujem a si túto chybu priznávam.“⁵¹

V Bratislave Zachar vyhľadal svojho starého mentora Jozefa Šmehýla, u ktorého potom aj krátko býval. Šmehýl mu poradil, aby sa opätovne prihlásil na svoje staré pracovné miesto na Poštovom úrade v Bratislave. Vďaka Šmehýlovým kontaktom Zachara opäť prijali do poštových služieb. Z trestu ho však (zrejme pre neospravedlnené prerušenie práce) preložili na Poštový úrad Topoľčany, kde od 10. novembra do 1. januára 1945 predával v listárni známky.⁵² Podľa Osobného služobného výkazu bol na vlastnú žiadosť 15. novembra preložený ako poštový elév do Topoľčian, kde nastúpil do zamestnania 19. novembra. Zacharov osobný

výkaz nespomína stratu zamestnania, opätovné prijatie, nijaký trest a neobsahuje ani zmienku o neospravedlnenej dobe vyše dvoch mesiacov, ktoré mal Zachar stráviť v Povstaní.⁵³

V Topoľčanoch sa Emil Zachar necítil bezpečne. Mal pocit, že ho neustále pozorujú „gardistické živly“, že sa prezradí jeho účasť v SNP a že ho zatkne Gestapo alebo ÚŠB. Prvého januára 1945 si Zachar zobral dovolenku a opäť sa vrátil do Banskej Štiavnice. Jeho matka poslala zamestnávateľovi do Topoľčian potvrdenie od lekára o práceneschopnosti. Ako Zachar uviedol, v Banskej Štiavnici naďalej prebiehali rozsiahle zatýkania a vyšetrovania účastníkov SNP a komunistov. Na Zachara mal byť podľa jeho slov vydaný zatykač, opakovane ho údajne mali doma hľadať gardisti, alebo gestapo.⁵⁴ Zachar sa schovával v lese a domov sa chodil iba zohriať a najesť. Toto schovávanie sa napokon skočilo začiatkom marca, kedy bola Banská Štiavnica oslobodená Červenou armádou.

ŽIVOT MLADŠIEHO BRATA AUGUSTÍNA ZACHARA POČAS POVSTANIA

Zaujímavé informácie z obdobia SNP sa dajú dohľadať aj k životu Zacharovho nevlastného brata Augustína. Od novembra 1940 bol zamestnaný ako elév vo Vojenskom zemepisnom ústave (VZÚ)⁵⁵ v Bratislave. Tam pôsobil aj ako vojak na vojenskej prezenčnej

51 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 235.

52 V jeho služobných materiáloch sa uvádza, že bol na vlastnú žiadosť preložený 19. novembra ako poštový elév do Topoľčian. A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Osobný služobný výkaz, s. 12.

53 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Osobný služobný výkaz Emila Zachara, s. 29.

54 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis, príloha k dotazníku ministerstva vnútra z 8. 7. 1950, s. 142. Ide opäť o jedno z neoveriteľných tvrdení, ktoré má oporu iba v Zacharových životopisoch. Vo svojich viacerých životopisoch ho uvádza iba raz. Vzhľadom na to, že zatknutý a popravený mal byť jeho spolužiak a bývalý spoluautor časopisu *Sitno* Jozef Zachar. ml., je však v medziach pravdepodobnosti, že sa po E. Zacharovi pátralo.

55 Vojenský zemepisný ústav (VZÚ) Bratislava vznikol 1. 10. 1940 na základoch pôvodného predvojnového VZÚ Praha. VZÚ Bratislava pôvodne sídlil v priestoroch bratislavských Dunajských kasární. VZÚ sa zároveň delil o budovu s Vojenskou vysokou školou. Počas bombardovania Bratislavy americkým vojenským letectvom 16. 6. 1944 boli Dunajské kasárne vážne poškodené. Preto bolo rozhodnuté o preložení VZÚ do záložných objektov v Harmanci. Časť VZÚ bola presunutá v júli 1944, tlačiarenská zložka ostala v Bratislave a s jej presunom sa počítalo do konca roka. Zvyšný personál VZÚ bol z Bratislavy pred príchodom frontu evakuovaný na jar 1945. Po skončení vojny bol ústav opäť včlenený do VZÚ Praha. Od roku 1948 v Harmanci pôsobil VZÚ Praha – odlúčená časť Banská Bystrica, ktorý sa v roku 1952 premenoval na Vojenský kartografický ústav. Bližšie pozri MAREK, Jozef. *Po stopách Vojenského zemepisného ústavu na Slovensku*. Bratislava: Slovenská spoločnosť geodetov a kartografov, 2011. s. 223 – 226; KOZOLKA, Jaroslav. Vysoká vojenská škola 1940 – 1945, 3. časť. *Vojenská história: Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, ročník 21, 2017, č. 3, 2017, s. 49.

službe a tiež ako vojak v zálohe⁵⁶ od 27. mája 1941 do 1. septembra 1944. V auguste 1944 sa Augustín počas dovolenky v Banskej Štiavnici mal dozvedieť o chystanom vypuknutí SNP. Dňa 27. augusta sa vrátil do Dunajských kasární v Bratislave,⁵⁷ kde mal o príprave Povstania informovať svojich kolegov z VZÚ. Ďalej sa mal podieľať na ich chystanom hromadnom odchode do Povstania a tiež na odchode mužstva aspirantskej školy (Vojenskej akadémie) zo Štúrových kasární, čo však bolo znemožnené odzbrojením bratislavskej posádky nemeckou armádou 1. septembra 1944.⁵⁸ O chystanom Povstaní boli samozrejme informovaní aj velitelia bratislavskej posádky, ako aj veliteľia Vysokej vojenskej školy, a nebolo teda nutné informácie o SNP získavať

od A. Zachara. Povstalecké vedenie pôvodne počítalo s bratislavskou posádkou pre obranu Bratislavy aspoň na niekoľko dní,⁵⁹ než by sa odsunula na povstalecké územie. Po vypuknutí Povstania však podplukovník Ján Goliaň⁶⁰ poslal po majorovi Jánovi Kovačovičovi⁶¹ pre bratislavskú posádku príkaz, aby sa 1. septembra vydala na pochod smerom na Banskú Bystricu.⁶² V tento deň v bratislavských vojenských útvaroch, vrátane Vojenskej akadémie, začali prípravy na večerný odchod, o čom sa však nemecké vedenie pravdepodobne včas dozvedelo. Jednotlivé bratislavské kasárne tak vďaka nerozhodnosti povstaleckého vedenia potom počas 1. a 2. septembra 1944 odzbrojila nemecká armáda.⁶³

A. Zachara mali Nemci spolu s jeho kolegami z VZÚ internovať

v Dunajských kasárňach. Za pomoci zamestnancov Štátnej knihtlačiarne sa mu však podarilo utiecť z objektu. Neskôr bol označený za dezertéra.⁶⁴

Augustín Zachar si napriek svojej prvotnej agitácii nechal Povstanie ujsť. Odišiel opačným smerom (na západ) do Borského Svätého Mikuláša,⁶⁵ kde býval u nevlastného brata Jozefa Kríža. Brat mu „po známosti“ vybavil u miestneho notára občiansky preukaz a cestovné povolenie. A. Zachar sa vďaka týmto dokladom nasledujúce týždne živil ako podomový predajca. 26. októbra 1944 sa vrátil do Banskej Štiavnice, pretože v Borskom Svätom Mikuláši mu malo hroziť zatknutie pre dezerciu. V Ustanovke zo 14. apríla 1953 sa k tomuto uvádza, že do Banskej Bystrice sa snažil dostať s osobou s priezviskom Löbel, ktorá

56 Záložník je vojak, ktorý po ukončení aktívnej služby v armáde pôsobí v civilnom zamestnaní, ale naďalej ostáva v pohotovosti pre prípadný vojnový konflikt. Povinná vojenská služba bola v danej dobe dvojročná, takže A. Zachar bol v aktívnej službe pravdepodobne do konca mája 1943 a ďalej bol zamestnaný vo VZÚ ako civil a vo vzťahu k armáde bol záložníkom.

57 Išlo o pôvodnú budovu Lendererovho paláca, stojacu na mieste dnešného parčíka na Šafárikovom námestí (bývalé nástupište autobusov). Budova kasární však v tej dobe bola už z väčšej časti vyhorenou ruinou a pravdepodobne sa v nej nemohla zdržiavať väčšia posádka. V danej dobe sa v objekte mohli nachádzať napríklad tlačiarenské zariadenia VZÚ, ktoré ešte neboli presunuté do Harmanca, možno tiež menšia personálna zložka VZÚ. Po zásahu bombami v júni 1944 celý strop nad druhým poschodím vyhorel a strop prvého poschodia sa miestami zrútil. Budova nebola teda už ďalej použiteľná a v roku 1947 bola zbúraná. *Evidenčný list pamätihodností mesta Bratislavy. Lendererov palác* [online]. [cit. 2020-09-21]. Dostupné na: http://muop.bratislava.sk/assets/File.ashx?id_org=600176&id_dokumenty=4014

58 Areál kasární sa nachádzal mieste dnešných vojenských objektov na Kutuzovovej ulici v miestnej časti Tehelné pole.

59 Vojaci bratislavskej posádky mali za úlohu obranu mesta, zmocnenia sa rozhlasu, zatknutie členov slovenskej vlády a zničenie mostu cez Dunaj. Až potom sa mala bratislavská posádka organizovane presunúť na povstalecké územie na strednom Slovensku. Pozri JABLONICKÝ, J., KROPILÁK, M. *Slovník Slovenského národného povstania*, s. 30.

60 Ján Goliaň (1906 – 1945). Vojenský organizátor Slovenského národného povstania a prvý veliteľ povstaleckej armády. Zúčastnil sa ako náčelník štábu Rýchlej divízie bojov na východnom fronte proti Sovietskemu zväzu (ZSSR), kde nadviazal kontakt s partizánskymi oddielmi. V januári 1944 bol menovaný do funkcie náčelníka štábu Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici, kde okolo seba zoskupil skupinu dôstojníkov, ktorá udržiavala kontakt s exilovou Londýnskou vládou. Na jar 1944 ho ilegálna SNR a E. Beneš poverili vypracovaním plánu na vojenskú prípravu povstania. 1. 9. 1944 ho E. Beneš vymenoval za veliteľa 1. čs. armády na Slovensku a 5. septembra 1944 bol SNR vymenovaný za brigádneho generála. Veliteľom povstaleckej armády bol do 7. októbra, keď velenie odovzdal generálovi Rudolfovi Viestovi a ďalej pôsobil ako jeho zástupca. Spolu s R. Viestom bol nemeckou armádou zajatý 3. 11. 1944 pri Pohronskom Bukovci. Po výsluchu v Bratislave boli transportovaní do Berlína, kde boli odsúdení na trest smrti. Obaja generáli zahynuli za neznámych okolností v koncentračnom tábore Flossenbürg. Pozri CSÉFALVAY, František. KOVAČOVIČ Ján. In: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2013, s. 74 – 75; TÓTH, Dezider, ed. *Generál Goliaň a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliaňa*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2006.

61 Ján Kovačovič (1903). Člen Vojenského ústredia poverený prípravou SNP v Bratislave. V čase začiatku SNP bol veliteľom strážneho oddielu v Bratislave. Od septembra 1944 sa zúčastnil bojov v SNP na strane povstalcov. Po vojne pôsobil opäť v československej armáde. V rokoch 1949 až 1951 bol väznený Táboře nútených prác Mírov. Pozri CSÉFALVAY, F. GOLIAN Ján. In: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska*, s. 127 – 128.

62 JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji: Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 72 – 73.

63 K okolnostiam odzbrojenia bratislavskej posádky pozri JABLONICKÝ, J. *Samizdat o odboji*, s. 86 – 94.

64 Z bratislavskej posádky dezertovalo približne 1 200 vojakov, ale iba menšina sa pridala k povstaniu, väčšinou sa skrývali vo svojich rodinách. JABLONICKÝ, J. *Samizdat o odboji*, s. 92.

65 Dnes Borský Mikuláš v okrese Senica. Obec je vzdialená cca 66 km severozápadne od Bratislavy a nebola súčasťou povstaleckého územia.



Augustín Zachar bol podobne ako jeho brat Emil dlhoročným príslušníkom Štátnej bezpečnosti (Zdroj: A ÚPN)

bola židovskej národnosti.⁶⁶ Je však otázne, prečo sa ako dezertér vrátil práve do (nedávno obsadenej) Banskej Štiavnice, kde bola značná pravdepodobnosť, že ho ako mladého muža zastavia vojenské hliadky nemeckej armády alebo POHG. V Banskej Štiavniči sa pravdepodobne zdržiaval u svojej mamy a u nevlastných bratov. Dňa 10. novembra sa vrátil opäť do Bratislavy (zrejme spolu s bratom Emilom). Tu sa potom zamestnal ako reprofotograf,⁶⁷ čo aj bola jeho predchádzajúca funkcia vo VZÚ. Dňa 12. februára 1945 napokon odišiel do obce Nemecké Pravno,⁶⁸ kde sa dočkal príchodu Červenej armády.⁶⁹

K osobe A. Zachara existuje v personálnom spise ešte jedno (zrejme nepodložené) udanie, že Augustín Zachar patril počas 2. svetovej vojny vo VZÚ medzi osoby s pozitívnym vzťahom k vtedajšiemu

autoritatívnemu režimu a že mal prenasledovať sympatizantov partizánskeho hnutia.⁷⁰

POVOJNOVÉ PÔSOBENIE V POŠTOVOM REZORTE

Hneď po oslobodení sa Emil Zachar prihlásil na sekretariát KSS v Banskej Štiavniči, kde pomáhal v organizačnej činnosti. Zamestnal sa na pošte v Banskej Štiavniči. V tom čase mal tiež prispievať článkami a poéziou do straníckych časopisov, napríklad uviedol *Hlas ľudu*, čo bol stranícky časopis ilegálnej KSS.⁷¹ Toto tvrdenie je však otázne. Posledné číslo *Hlasu ľudu* totiž vyšlo 23. februára 1945⁷² a Banská Štiavnica bola oslobodená až 6. marca toho istého roku. Z Banskej Štiavnice bol Zachar preložený na poštu do Zvolena, okrem toho tam pôsobil aj na okresnom sekretariáte KSS. Koncom roka 1945 bol na vlastnú žiadosť opäť preložený na Poštový úrad Bratislava 1. Tam bol zvolený za tajomníka Základnej organizácie KSS pri Povereníctve pôšt v Bratislave (neskôr Krajská správa spojov). V rámci pracovného zaradenia bol Zachar naďalej zaradený ako poštový elév.

Po skončení vojny sa na Slovensku začal zápas medzi komunistickými a nekomunistickými politickými prúdmi, reprezentovanými dvoma povolenými stranami, KSS a Demokratickou stranou (DS). Komunisti sa pripravovali na prevzatie moci za každú cenu. K týmto cieľom si dopomáhali demagógiou a zneužívaním

dominantného postavenia v bezpečnostných zložkách štátu, zastrašovaním a neskôr aj zatýkaním svojich politických oponentov. Na bratislavskej pošte sa Zachar ihneď zapojil do mocenského súboja s kolegami, ktorí patrili medzi sympatizantov DS. Funkcionári poštového rezortu, sympatizujúci s DS, prekladali komunistických agitátorov z miesta na miesto. „*Pracovne a funkčne zostal som stále ako poštový elév, nakoľko na popredných miestach zostali na Povereníctve pôšt sedieť reakčné živly, hlinkovci a demokrati [...] ktorí podkopávali prácu ZO-KSS a jej členov.*“⁷³

Zachar patril medzi tých radikálov, ktorí si priali tvrdší postup voči oponentom. Zo strany komunistov padali najmä obvinenia z ľudáctva. Zachar „*po vojne osobne prenasledoval mnohých exponentov slovenského štátu (okresný poštový úrad Ba 1) pri previerkach, čo malo za následok, že títo boli prepustení z práce.*“⁷⁴

Nové a vyššie spoločenské postavenie viedlo viacerých komunistických funkcionárov v poštovom rezorte k zneužívaniu svojej pozície na osobné obohatenie. Zachar spomína hlavne predsedu ZO KSS, svojho kolegu z odboja na bratislavskej pošte, Rudolfa Čecha, ktorý sa mal viac ako straníckemu boju venovať šmeline. Zachar uvádza, že do ZO KSS vstúpilo viacero „nepriateľských“, alebo „oportunistických živlov“, čo naznačuje, že obchodovaním na čiernom trhu si privyrábalo viacero súdruhov z bratislavskej KSS. Povojnovo stranícke obdobie Zachar dokonca

66 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Ustanovka na Augustína Zachara zo 14. 4. 1953.

67 Reprofotografovanie je vyhotovovanie fotiek z dvojrozmerných predlôh – fotografií, stránok kníh, obrázkov a podobne.

68 Dnes Nitrianske Pravno v okrese Prievidza.

69 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Životopis.

70 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Úradný záznam z výpovede inšpektora Mareka z 20. 2. 1963.

71 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 377.

72 KRECHLER, Vladimír a kol. *Príručný slovník k dejinám KSČ*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964, s. 232.

73 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 377.

74 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). List ZO KSS pri okresnom poštovom úrade Bratislava 1 pre kádrový odbor KS-MV Banská Bystrica zo dňa 9. 4. 1954, s. 191. Hoci nemáme konkrétne záznamy, že išlo o dôsledok Zacharovej intervencie, v roku 1946 bol z poštového rezortu prepustený napr. Dr. Ladislav Joštiak, ktorého Zachar poznal z pôsobenia na pošte ako protikomunisticky zameraného nadriadeného.

priamo charakterizoval ako „lumpenproletársky život“.⁷⁵ Podľa svojich slov mal na tieto nedostatky upozorňovať na schôdzach, zároveň však priznáva, že vo svojej kritike „nebol dôsledný“ a mal „energiejšie a tvrdšie odhaľovať nepriateľov a bojovať proti nim“.⁷⁶

Zachar evidentne upravoval a prispôboval svoje neskoršie spomienky momentálnej politickej a vnútrostraníckej situácii. Dokazuje to napríklad aj jeho zmenený vzťah k svojmu mentorovi a človeku, ktorému za veľa vďačil – Jozefovi Šmehýlovi. Šmehýl bol po vojne obvinený tajomníkom KSS v Bratislave z toho, že počas väzby v Ilave prezradil vyšetrovateľom ÚŠB mená ilegálnych komunistických pracovníkov. Na základe tohto obvinenia bol Šmehýl po vojne vylúčený z KSS. Zachar sa svojho bývalého mentora nepokúsil zastáť, hoci vedel, že nikto iný s podobným obvinením neprišiel. Naopak, v jednom zo svojich životopisov Šmehýla kritizoval, že v ZO KSS „škodil svojou lavičiarskou činnosťou“.⁷⁷

V roku 1946 sa Zachar oženil. Jeho manželstvo však bolo poznačené hádkami a nemalo dlhé trvanie. Zacharova manželka nezdieľala jeho povojnový antiklerikalizmus.⁷⁸ Podľa jeho slov mu tiež mala vyčítať, že svoju funkciu nevyužíva na osobné obohatenie. Predhádzala mu v tomto ohľade úspešnejších a menej škrupulóznych kolegov, najmä už zmieneného Rudolfa Čecha.⁷⁹ Manželstvo vydržalo rok, potom sa manželka na Zacharovu žiadosť rozviedla.

PÔSOBNIE V ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI DO FEBRUÁRA 1948

Zachar sa v roku 1946 odhodlal svoje dovtedajšie politické agitovanie

SLUŽOBNÁ PRÍSAHA

príslušníka Sboru národnej bezpečnosti podľa nariadenia ministra vnútra zo dňa 7. júna 1949, čís. 171 Sb. vydaného k prevezení § 6 zákona zo dňa 21. decembra 1948, čís. 286 Sb., o národnej bezpečnosti.

Ja, občan ľudovodemokratickej republiky Československej, prisahám, že budem vždy čestným, statočným, ukázneným a ostražitým príslušníkom Sboru národnej bezpečnosti, budem prísne zachovávať a strážiť služobné a štátne tajomstvo a bezpodmienečne plniť uložené mi povinnosti a rozkazy svojich veliteľov a nadriadených.

Prisahám, že budem do posledného dychu verný a oddaný Československej republike, jej ľudu, ľudovodemokratickému zriadeniu a jej zákonom, prezidentovi republiky a vláde.

Prisahám, že budem brániť vždy a všade, mužne a nebojáčne, nešetiac svojej krvi ani života, bezpečnosť štátu, bezpečnosť všetkých jeho občanov, ľudovodemokratické zriadenie a revolučné vymoženosti pracujúceho ľudu, vedeného robotníckou triedou k socializmu.

Akonáhle poruším slávnostnú prisahu, nech mňa postihne tvrdý trest zákona, obecná nenávisť a opovrhnutie pracujúceho ľudu.

TAK PRÍSAHÁM

V Banskej Bystrici dňa 22. októbra 1948

Emil Zachar
Podpis

Potvrdzujem, že táto prisaha bola vykonaná v mojej prítomnosti.

V Banskej Bystrici dňa 22. októbra 1948.

Rudolf Čech
Podpis svedka

pos. Čech
Podpis predstaveného veliteľa

Služobná prisaha E. Zachara (Zdroj: A ÚPN)

75 Karol Marx a Friedrich Engels označovali ako lumpenproletariát neschopné, neproduktívne, kriminálne vrstvy proletariátu, ktoré nemali triedne vedomie, nechávali sa podplatiť buržoáziou a dopúšťali sa kriminálnych trestných činov. Lumpenproletariátom boli považovaní, zločinci, šarlatáni, dobrodruhovia, prostitútky a podobné deviantné skupiny. Pozri ŠANDEROVÁ, Jadwiga. *Lumpenproletariát* [online]. [cit. 2021-01-13]. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Lumpenproletari%C3%A1t>

76 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis 23. 9. 1950, s. 236.

77 Táto fráza mala zrejme znamenať, že Šmehýl sa názorovo odchyľoval od hlavnej straníckej línie KSS.

78 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Kádrový posudok Výboru ZO-KSS pri okresnom poštovom úrade Bratislava 1 na Emila Zachara zo dňa 9. 4. 1954, s. 191.

79 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 236.

vymeniť za praktické potieranie nepriateľov komunizmu a 15. júla 1946 si podal prihlášku do Štátnej bezpečnosti pôsobiacej pod označením VI. odbor Povereníctva vnútra.⁸⁰ V tomto spravodajskom útvaru už v tej dobe dominovali komunisti, systematicky pracujúci na prebratí moci. Komunisti si dobre uvedomovali mocenský význam politickej polície, a preto sa snažili, aby bol čo najväčší počet prijatých uchádzačov na VI. odbor z radov členov a sympatizantov KSS. V roku 1945 bolo 52 percent príslušníkov VI. odboru členmi KSS a množstvo tzv. apolitických príslušníkov patrilo medzi sympatizantov KSS. Iba 4,5 % zamestnancov patrilo medzi členov Demokratickej strany.⁸¹

Československo bolo v tom čase ešte prevažne demokratickým štátom (aj keď s viacerými nedemokratickými

prvkami)⁸² a komunisti v ňom ešte stále naplno neuchopili moc. Napríklad v máji 1946 utrpeli vo voľbách na Slovensku porážku od Demokratickej strany.⁸³ Napriek tomu Zachar v žiadosti o prijatie do služieb Povereníctva vnútra uviedol, že chce „verne slúžiť ČSR pri budovaní socializmu a pri odstraňovaní akejkoľvek reakcie. Dosaďadné moje zamestnanie neumožnilo a neumožňuje mi oddať sa tomuto cieľu“.⁸⁴ Neskôr svoju motiváciu formuloval podobne: „Do týchto služieb som vstúpil z toho dôvodu, aby som aktívnejšie mohol pomáhať robotníckej triede a strane v boji proti nepriateľovi.“⁸⁵ V júli 1946 zaslal Zachar na Povereníctvo vnútra životopis, kde sa vyznal z toho, že po novembri 1945 nebol pre prenasledovanie „kolaborantov, zradcov a byrokratov“ povýšený do vyššej

funkcie v poštovom rezorte a že chce ďalej slúžiť „socialistickej vlasti“ nielen slovami, ale aj skutkami.⁸⁶

Zacharovo prijatie odporučil SPROV.⁸⁷ 29. júla 1946 bol pozvaný na schôdzku do budovy VI. odboru Povereníctva vnútra na Vajanského nábreží číslo 6 v Bratislave. Žiadosť o prijatie začalo riešiť Povereníctvo vnútra až od februára nasledujúceho roku. VII. odbor nariadil odbočke Štátnej bezpečnosti v Banskej Bystrici a stanici Národnej bezpečnosti v Banskej Štiavnici vyšetriť štátoobčiansku a politickú spoľahlivosť Zachara a jeho príbuzných.⁸⁸ Oba útvary v marci 1947 uviedli, že Zachar pochádza z dobrej, vlasteneckej rodiny, on aj jeho príbuzní sú mravne zachovalí a nie sú proti nim zistené žiadne politicky kompromitujúce informácie. V apríli povereník

80 VI. odbor vznikol na Povereníctve vnútra 1. 12. 1945. Odbor sa delil na štátobezpečnostnú sekciu, zameranú na politickú situáciu a na spravodajskú sekciu (rozviedka a kontrarozviedka a spravodajská technika). Vedenie KSS malo cez osobné väzby na príslušníkov priamy vplyv na činnosť VI. Odboru. Tento vplyv KSS uplatňovala najmä v prípadoch káz s politickým presahom. V roku 1946 došlo k premenovaniu VI. Odboru na Odbor Z a 1. januára 1947 k premenovaniu Odboru Z na VII. odbor Povereníctva vnútra (Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo). Pozri MEDVEČKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Félix. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 22 – 24.

81 MEDVEČKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félix, s. 15.*

82 Pre politický systém povojnového Československa sa v tej dobe ujal komunistami presadzovaný termín „ľudová demokracia“, dnes sa o tejto dobe hovorí ako o „obmedzenej“, „limitovanej“ alebo „hybridnej“ demokracii. Išlo o politický systém, kde síce prevažovali demokratické prvky, ale z dnešného pohľadu obsahoval tiež prvky výrazne nedemokratické. Napríklad povolené boli iba tie politické strany, ktoré boli združené v Národnom fronte Čechov a Slovákov. Tie vládali ako široká koalícia bez existujúcej opozície. Osoby nemeckej a maďarskej národnosti boli zbavené občianstva a majetku a štát pristúpil k ich odsunu z územia republiky na základe uplatňovania kolektívnej viny. Činnosť retribučného súdництва bola komunistami ovplyvňovaná tak, aby mala charakter triedneho boja proti buržoázii. Z verejného a politického života boli vylúčené osoby späté s vojnovými režimami. Komunistická strana mala prevahu v rozhodujúcich štátnych rezortoch, najmä v Štátnej bezpečnosti a túto prevahu zneužívala v boji proti svojim odporcom. Štát tiež neumožňoval slobodné súkromné cestovanie do zahraničia. Bližšie pozri LETZ, Róbert. *Politický režim na Slovensku 1944 – 1948 (Charakteristika režimu, jeho základné trendy vývoja k februáru 1948)*. In: PODOLEC, Ondrej, ed. *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14. – 15. február 2008*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 109 – 126; SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati, 44 – 48: kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2010, s. 187 – 189; RYCHLÍK, Jan. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, s. 10 – 11.

83 Vďaka tzv. Aprílovej dohode podpísanej 30. 3. 1946 sa v DS zjednotili protestantské, ako aj katolícke názorové prúdy a DS tak reprezentovala širokú koalíciu protikomunistických názorových prúdov. Vo voľbách na Slovensku v roku 1946 napokon získala DS 62 % a KSS iba 31 % hlasov.

84 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Žiadosť o prijatie do služby, s. 220.

85 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník ministerstva vnútra z 8. 7. 1950, s. 139.

86 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 10. 7. 1946, s. 231.

87 Zväz politických a rasovo prenasledovaných oslobodených väzňov. Ľavicovo orientovaná organizácia bývalých odbojárov. Aktivity SPROVU sa zameriavali na zabezpečovanie finančných a sociálnych výhod pre bývalých politických väzňov a pozostalých obetí. Neskôr spolu s inými odbojáorskými organizáciami zlúčený do Zväzu protifašistických bojovníkov. Pozri KÁRPÁTY, Vojtech. *Sprivatizované Povstanie. Násilné zlučovanie odbojárov pod komunistickou taktovkou* [online]. [cit. 2021-01-13]. Dostupné na: <http://archiv.extraplus.sk/content/view/2763>

88 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). List Povereníctva vnútra – VII. odbor pre Odbočky Štátnej bezpečnosti v Bratislave a Banskej Bystrici z 27. 2. 1947, s. 45.

vnútra Mikuláš Ferjenčík⁸⁹ pozval Zachara na prijímacie skúšky a lekársku prehliadku. Prijímacie skúšky Zachar úspešne zložil.

Psychologický posudok uvádza zvýšené sebavedomie a túžbu po seba-realizácii. Zachar však podľa tohto posudku tiež prejavoval iba málo samostatnosti v úsudku, bol viac schopný poslúchať ako rozkazovať a bol vyhodnotený ako silno ovplyvniteľný. Jeho neurotická labilita bola vyhodnotená na stupnici od 1 do 5 známku 3. Uvádza sa, že je pomstychtivý a tvrdý. Zachar bol vyhodnotený ako osoba, vhodná pre kancelársku prácu.⁹⁰ Dňa 19. apríla zažiadala VII. odbor Povereníctvo pôšt a telegraficky o Zacharovu uvoľnenie, nakoľko na jeho službe mal mať VII. odbor osobitný záujem.⁹¹ Povereníctvo pôšt súhlasilo so Zacharovým uvoľnením 26. apríla, kedy bol zároveň aj prebratý do stavu Povereníctva vnútra. Dňa 30. júna 1947 bol Zachar uvoľnený z poštových služieb. Opúšťal tak zamestnanie, v ktorom mal v tom čase už viacero nových problémov, najmä s neospravedlnenou neúčastou na pracovisku.⁹²

Na VII. odbor v Bratislave nastúpil Zachar až 1. júla 1947 ako civilný zamestnanec. V životopise si uvádza ako

svoje prvé zaradenie I. odbor. Takáto zložka však v rámci VII. odboru v tom čase neexistovala. Pravdepodobne mal teda na mysli oddelenie Z-I (obranne spravodajstvo politické), ktoré bolo súčasťou skupiny Z-A. Po dvoch týždňoch bol preraďovaný na vízový referát pasového oddelenia Povereníctva vnútra. Toto oddelenie malo od začiatku roka 1947 označenie Z-VII, malo v náplni práce repatriáciu, evidenciu cudzincov, povoľovanie pobytu a pasové záležitosti.⁹³ K 9. februáru 1948 je jeho zaradenie uvedené ako Z-B, čo bola zahraničná obrana, teda rozvedka. Tam však pôsobil iba jeden mesiac, potom sa opäť vrátil na vízový referát pasového oddelenia.⁹⁴ Po roku činnosti už bol považovaný za zaslúžilého zamestnanca. Bol vyhodnotený ako „*iniciatívny, po každej stránke spoľahlivý*“.⁹⁵

FEBRUÁROVÉ UDALOSTI Z ROKU 1948

Napriek tomu, že komunisti od roku 1945 postupne získali prevahu v silových zložkách štátu, bolo začiatkom roka 1948 Československo posledným štátom strednej a východnej Európy, kde ešte komunisti úplne neuchopili moc. Vo februári toho roku došlo k sérii známych udalostí, ktoré tento



Povereník pre veci vnútorné v Zbore povereníkov na Slovensku Mikuláš Ferjenčík (Zdroj: A MSNP)

stav zmenili. Na protest proti preraďovaniu niektorých nekomunistických veliteľov Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v Prahe a proti zneužívaniu Bezpečnosti komunistami odstúpilo 20. februára 1948 dvanásť nekomunistických ministrov v nádeji, že prezident Edvard Beneš vládu rozpustí a vypíše nové voľby. Keďže sa k tomuto kroku nepridali ďalší ministri, vláda nepadla. Klement Gottwald následne

- 89 Mikuláš Ferjenčík (1904 – 1988). V československej armáde a armáde Slovenskej republiky pôsobil ako dôstojník vo vojenských veterinárnych útvaroch. V roku 1941 sa zúčastnil ťaženia slovenskej armády na východnom fronte. Od mája 1942 pôsobil v odbojovej skupine Dr. Vavra Šrobára. Ako spolupracovník podplukovníka Jána Goliana v ilegálnom vojenskom ústredí sa podieľal na prípravách SNP. Po vojne pôsobil ako štátny tajomník Ministerstva národnej obrany a neskôr od augusta 1946 ako povereník pre veci vnútorné. Od novembra 1946 si pražské Ministerstvo vnútra (MV) vyhradilo právo riadiť činnosť spravodajskej služby na Slovensku a Povereníctvo vnútra malo iba zabezpečiť jej riadny chod. Komunisti si tak zabezpečili nemožnosť samostatného konania Mikuláša Ferjenčíka. Nevýrazný M. Ferjenčík nedokázal zabrániť komunistickým neposlušným v ich nezákonnostiach a dokonca odmietal kritiku činnosti Štátnej bezpečnosti. Koncom februára 1948 sa zriekol funkcie povereníka a vrátil sa do armády, kde pôsobil ako inšpektor brannej výchovy v Prahe. V auguste 1948 emigroval do americkej okupačnej zóny v Nemecku. V Spojených štátoch neskôr pôsobil v exilovej organizácii Československá národná rada v USA. V roku 1992 bol *in memoriam* povýšený do hodnosti armádneho generála. K jeho osobe pozri ČAPLOVIČ, Miloslav. Ferjenčík Mikuláš. In: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*, s. 65 – 66; MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixu*, s. 25.
- 90 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Psychotechnický posudok na Emila Zachara od Psychotechnického ústavu Krajského úradu ochrany práce v Bratislave zo dňa 15. 4. 1947, s. 48.
- 91 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). List povereníctva vnútra pre Povereníctvo pôšt a telegrafov z 19. 4. 1947, s. 50.
- 92 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Ustanovka na Emila Zachara zo 4. 2. 1955.
- 93 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixu*, s. 25.
- 94 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 237.
- 95 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Povereníctvo vnútra – osobné oddelenie. Návrh na povýšenie Emila Zachara z 9. 2. 1948, s. 92.

nahradil ministrov, ktorí z vlády odstúpili, svojimi nominantmi, prevažne z radov komunistov. Prostredníctvom tlaku ulice vyvíjali komunisti na prezidenta E. Beneša silný tlak, aby akceptoval Gottwaldových ľudí.

Neskôr, 25. februára 1948 sa k nekomunistickým ministrom, ktorí podali demisiu, pripojili ešte dvaja ministri za sociálnu demokraciu (Václav Majer, František Tymeš). Za takejto situácie mal prezident Beneš vládu rozpustiť.⁹⁶ Prezident E. Beneš však namiesto toho akceptoval doplnenie vlády tak, ako požadoval K. Gottwald. Vznikla tak druhá, väčšinovo komunistická vláda Klementa Gottwalda. Komunisti týmto fakticky uchopili moc v štáte.⁹⁷

Politický súboj vo februári 1948 neprebíhal iba na uliciach a v parlamente. V napätých chvíľach, keď ulica tlačila na prezidenta Edvarda Beneša, aby prijal Gottwaldových komunistických nominantov, boli všetky ozbrojené komunistické organizácie v pohotovosti. V pohotovosti boli takisto príslušníci VII. odboru, ako aj Ľudové milície (LM).⁹⁸ Keby sa veci nevyvíjali priaznivo pre komunistov, boli pripravení prevziať moc silou. Príslušníci Štátnej bezpečnosti zatýkali tých príslušníkov ZNB, ktorých považovali za im nebezpečných. Obsadzovali pošty, telefónne a telegrafné ústredne, odpočúvali telefonické hovory funkcionárov DS, obsadzovali sekretariáty DS od miestnej, až po centrálnu úroveň. 23. februára 1948 vtrhli na ústredný sekretariát Demokratickej strany najprv členovia Odborov ZNB a neskôr asi štyridsaťčlenná

V ý p i s .

Povereníctvo vnútra – odbor štátnej bezpečnosti.

Číslo : 1137/0212-1949.

S o z n a m
príslušníkov ŠtB navrhnutých na vyznamenanie.

Výnos Povereníctva vnútra odboru BK č. 525-A-BK-sekr./1949 z 3.2.1949.

Povereníctvo vnútra – odbor BA :

Por. čís.	Hodnosť:	Meno a priezvisko:	O d ť v o d n e n i e :
1.	pplk.	Sedmík Viktor	Navrhovaní sa mimoriadne zaslúžili o výstavbu ľudovodemokratickej Republiky. Od oslobodenia pracujú neúnavne a iniciatívne a najmä vo februárových udalostiach sa vysoko zaslúžili o zlikvidovanie reakčných a rozvratných elementov, čím značne prispeli k napredovaniu k socializmu pre blaho pracujúceho ľudu.
2.	pplk.	Baláž Teodor	
3.	hl.taj.	Mišej František	
4.	taj.	Hagara František	
5.	taj.	Čermák Šimon	
6.	kpt.	Orlík Štefan	
7.	kpt.	Paulík Pavol	
8.	hl.taj.	Bél Matej	
9.	kpt.	Želčan Vladimír	
10.	hl.taj.	Vomáčka Miroslav	
11.	taj.	Zachar Emil	
12.	kat. adj.	Belanský Ondrej	
13.	ofcl.	Hloža Jozef	
14.	ofcl.	Strcula Otto	
15.	hl.ofcl.	Ovčergel Štefan	
16.	akt.elév	Filan Ľudovít	
17.	por.	Smolický Štefan	
18.	ofcl.	Holobradý Štefan	

Za správnosť výpisu:
Bratislava, 29.10.1949.

Emil Zachar patril medzi popredných príslušníkov ŠtB navrhnutých na vyznamenanie za účasť na komunistickom prevrate vo februári 1948 (Zdroj: ABS)

skupina bývalých partizánov pod vedením Juraja Špitzer.⁹⁹ Pri tejto akcii asistovali príslušníci VII. odboru, ktorí získali zoznamy ľudí, spolupracujúcich

s DS. Akcia však nepriniesla želaný výsledok, keďže niektorí poslanci a funkcionári DS sa o razii dozvedeli vopred. V čase obsadenia Ústredného

96 Pozri VEBER, Václav. Jak to bylo s demisemi v únoru 1948. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč. 3, 2009, č. 1, s. 5 – 10.

97 Zmenu vnútropolitického režimu formálne potvrdilo prijatie novej ústavy (Ústava 9. mája) v máji 1948, ktorá Československo definovala ako ľudovodemokratický štát na ceste k socializmu. Ústava síce navonok zachovávala niektoré demokratické prvky (napr. osobné slobody a nezávislé súdnictvo), tie však v praxi neboli dodržiavané.

98 Ľudové milície boli ozbrojenou zložkou komunistickej strany. K Ľudovým milíciám pozri BAŠTA, Jiří. *Ľudové milice 1948–1969: nelegální armáda Komunistické strany Československa*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013.

99 Juraj Špitzer (1919 – 1995). Slovenský spisovateľ a publicista. Pre svoj židovský pôvod bol počas Slovenského štátu dva roky internovaný v zbernom tábore Nováky. Zúčastnil sa SNP, kde velil židovskej partizánskej jednotke a tiež bol príslušníkom Hornonitrianskej partizánskej brigády. Po vojne patril k radikálnym kritikom tzv. buržoázných nacionalistov a avantgardnej skupiny ľavicových intelektuálov DAV. Neskôr pôsobil v Ústave slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied (SAV), na poste šéfredaktora Kultúrneho života a ako tajomník Zväzu československých spisovateľov (ZČS). Po roku 1969 bol ako zástanca tzv. Pražskej jari zo ZČS vylúčený a mal zákaz publikovať. K jeho osobe pozri MARUŠIAK, Juraj. ŠPITZER Juraj. In: PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 331 – 334.

sekretariátu sa preto v budove už nenachádzali a uzamkli si stoly aj trezory.¹⁰⁰

Súčasťou príprav komunistov na silové prebratie moci bol aj Emil Zachar. „Pred februárovými udalosťami boli sme vybraní spoľahliví orgánovia ŠtB (členovia strany), za tým účelom aby sme zistili politickú a bezpečnostnú situáciu v rôznych oblastiach Slovenska a aby sme podľa daných pokynov usmiernili bývalé OŠB.¹⁰¹ Ja som bol poslaný spolu so súdruhom Gленном, (toho času KV ŠtB¹⁰² Bratislava) na južné Slovensko (oblasť Komárno), kde sme úkol splnili. Cez februárové udalosti som vykonával službu v telefonickej a telegrafickej ústredni Bratislava a taktiež na ÚSDS, odkiaľ som získal kompromitujúci materiál na bývalých veliteľov HVNB¹⁰³ Bratislava a odovzdal som bo veliteľstvu. Ďalej som upozornil súdruhov z Pover. pôst na nepriateľské živly, ktoré sa tam nachádzali a ktoré boli prepustené, alebo zaradené na podradnejšie pracovné miesto.“¹⁰⁴

V dotazníku ministerstva vnútra Zachar uviedol: „Počas februárových udalostí v r. 1948 ako orgán Poverenictva vnútra, odb. ŠtB vykonával som službu v telefónnej a telegrafickej ústredni na Poštovom úrade Bratislava 1 a tiež na býv. Ústrednom sekretariáte DS v Bratislave a spolu s ďalšími orgánmi ŠtB, z ktorých si menom pamätám Františka Sekáča, Júliusa Fukasu, Glendu a Emila Turčana.¹⁰⁵ Úkol spočíval chrániť záujmy robotníckej triedy a KSČ a byť v pohotovosti proti úkladom triednych nepriateľov. Úkol som si riadne plnil.“¹⁰⁶

Angažovanie sa na strane komunistov Zacharovi po februárových udalostiach kariérne výrazne pomohlo. Dňa 2. marca 1948 bol V. odborom, osobným oddelením civilných zamestnancov NB, navrhnutý na povýšenie z aktuárskeho eléva na aktuárskeho tajomníka. Patril medzi zamestnancov, ktorí „svojou neúnnavnou a nad mieru vynikajúcou činnosťou prispeli ku konsolidácii pomerov na Slovensku. Vo vykonávaní svojich služobných povinností



Veliteľ štátnej bezpečnosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 Rudolf Viktorín (Zdroj: ABS)

sa všetci menovaní osvedčili ,veľmi dobre‘ Ich ustanovenie, resp. povýšenie navrhujem s účinnosťou odo dňa 1. apríla 1948“. Novovymenovaný povereník vnútra Daniel Okáli¹⁰⁷ Zachara

100 Pozri MEDVECKÝ, Matej. *Za červené Slovensko: štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 277 – 278; LETZ, Róbert. Február 1948 zo slovenskej perspektívy. *Securitas imperii*, 2013, č. 22, s. 29.

101 Odbočky štátnej bezpečnosti boli regionálne útvary VII. odboru Poverenictva vnútra. Pôvodný názov bol Oblastné bezpečnostné referáty (OBR). Celkovo OBR vznikli v roku 1945 v sídlach dvadsiatich Oblastných veliteľstiev národnej bezpečnosti. V januári 1947 sa pretransformovali na OŠB. Mali zložku štátnej bezpečnosti a zložku spravodajskú. Zanikli 31. 3. 1948 prechodom štátnobezpečnostných útvarov na okresné územné členenie. Bližšie pozri MEDVECKÝ, Matej. Zabezpečiť bezpečnosť Slovenska. VI. odbor Poverenictva vnútra. In: SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 302 – 312; ČERNÁK, Tomáš. Úloha Júliusa Ďuriša na Slovensku počas februárových udalostí 1948. In: SOKOLOVIČ, P., ed. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 195; PEŠEK, Jan. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda vyd. Slovenskej akadémie vied, 1999, s. 12 a 23.

102 Krajské veliteľstvo štátnej bezpečnosti.

103 Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti. Bol to útvar Poverenictva vnútra pre veci vnútorné a bezpečnostnú službu. Vzniklo 23. 2. 1945, keď Poverenictvo Slovenskej národnej rady rozpustilo dovtedajšiu organizáciu žandárstva a polície a zriadilo vojensky organizovaný zbor Národnú bezpečnosť s nadriadenou zložkou HVNB. Členilo sa na päť oddelení, druhé neuniformované oddelenie malo bezpečnostnú a spravodajskú agendu. Išlo o prvý útvar so štátnobezpečnostnými úlohami na oslobodenom Slovensku. V máji 1945 prišlo k rekonštrukcii Poverenictva pre veci vnútorné, vznikli štyri odbory, štátnobezpečnostné otázky riešilo 2. oddelenie III. odboru. V marci 1948 sa premenovalo na Zemské veliteľstvo národnej bezpečnosti. Pozri PEŠEK, J. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku*, s. 11 – 14.

104 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 237.

105 Emil Turčan (28. 2. 1921). Bol to Zacharov známy ešte z písania do študentského časopisu *Sitno*. V roku 1948 bol prednostom technického oddelenia III. odboru Poverenictva vnútra a v roku 1951 vykonával funkciu II. pomocníka krajského veliteľa KV ŠtB Bratislava. MEDVECKÝ, Matej. K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948. *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 2, s. 34; MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixu*, s. 42.

106 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník MV z 28. 9. 1954, s. 386.

107 Daniel Okáli (1903 – 1987). V marci 1948 nahradil vo funkcii povereníka vnútra Gustáva Husáka. Pred druhou svetovou vojnou bol členom literárnej skupiny DAV. Po vojne zastával funkciu predsedu Československej presídľovacej komisie, ktorá uskutočňovala výmenu obyvateľstva medzi Maďarskom a Československou republikou. V roku 1951 bol zatknutý a v roku 1954 v procese so skupinou tzv. buržoázných nacionalistov odsúdený na 18 rokov väzenia. Neskôr pracoval v Ústave slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied. Bližšie pozri PEŠEK, Jan. OKÁLI Daniel. In: PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 245 – 248.

na základe rozhodnutia Zboru povereníkov z 15. marca 1948 oslobodil od nutnosti vykonania ustanovujúcej skúšky aktuárskej a skrátil mu čakaciu dobu. Udelil mu platové ohodnotenie v platovej kategórii úradníkov „aktuársky tajomník“, avšak s podmienkou, že zloží aktuársku skúšku.¹⁰⁸

PÔSOBNIE NA ŠTUDIJO-INŠTRUKTÁŽNOM ODDELENÍ A V SKUPINE ST

V marci 1948 prišlo k reorganizácii štruktúry Povereníctva vnútra. Vzniklo šesť odborov. Dovtedajší VII. odbor sa premenoval na III. odbor-Bezpečnosť. Delil sa na skupiny A (štátna bezpečnosť) a B (všeobecná bezpečnosť). Prednostom III. odboru bol Rudolf Viktorín,¹⁰⁹ jeho zástupcom bol Viktor Sedmík.¹¹⁰ Zachar pracoval na vízovom referáte do mája 1948, kedy bol

prevelený na oddelenie A-XIV (Politické spravodajstvo). Až do konca roka 1948 nie je z dokumentov zrejmé jeho činnosť. Od roku 1948 bol členom výboru ZO KSS pri Povereníctve vnútra, odbor ŠtB. V ZO KSS bol pokladníkom. Vypracoval tam kartotečný systém platenia straníckych príspevkov. Od októbra 1948 do konca roka 1949 pracoval vo vyhodnocovacej skupine.¹¹¹

V roku 1948 sa uskutočnila reforma zložiek ZNB, ktorá mala za cieľ priniesť unifikáciu bezpečnostných zložiek pod jednotným velením pražského ministerstva vnútra. Podľa pražského vzoru vznikla v Bratislave Skupina I. – bezpečnosť, rozdelená na tri odbory. Odbor BK zabezpečoval koordináciu medzi ministerstvom vnútra v Prahe na zložkami ŠtB a NB na Slovensku a správny výkon rozhodnutí a opatrení ministerstva v slovenských podmienkach. Tento

odbor bol plne podriadený pražskému centru. Odbor BA pod vedením Viktora Sedmíka bol Štátnou bezpečnosťou. Odbor BC reprezentoval policajné zložky, ktoré sa v roku 1950 stali Verejnou bezpečnosťou.¹¹²

Začiatkom januára 1949 bol Zachar preradený do kmeňového stavu príslušníkov ZNB v hodnosti nadporučíka. Pôsobil na študijnom¹¹³ a inštruktážnom oddelení skupiny BA. Dva mesiace pracoval ako inštruktor pre Krajské veliteľstvo ŠtB Žilina (ďalej KV-ŠtB)¹¹⁴ a po tejto dobe ako inštruktor pre KV-ŠtB Banská Bystrica. Prednosta Odboru BA Viktor Sedmík jeho činnosť vyhodnotil nasledovne: „Svoju funkciu zastával dobre, všemožne sa snažil o pozdvihnutie úrovne ŠtB služby, pokiaľ to bolo v jeho možnostiach. Je snaživý, v práci presný až úzkostlivý. Potrebuje však prehĺbiť svoje znalosti a prepracovať sa na vyššiu

108 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Návrh na uznesenie Zboru povereníkov zo dňa 16. 3. 1948, s. 108.

109 Rudolf Viktorín (1896 – 1986). V rokoch 1945 až 1948 veliteľ Štátnej bezpečnosti na Slovensku. Po vyhlásení Slovenského štátu pôsobil v odboji, bol predsedom ilegálneho Národného výboru pre Severozápadné Slovensko, členom odbojovej skupiny Flóra napojenej na Československú exilovú vládu v Londýne a vojenského odbojového ústredia v Bratislave. V júni 1941 bol zatknutý a do októbra rovnakého roka väznený v Ilave. Aktívne sa zúčastnil príprav SNP a aj bojov počas povstania. Bol člen povstaleckej Slovenskej národnej rady a v rokoch 1945 – 1950 člen Ústredného výboru KSS. V roku 1945 sa stal zástupcom hlavného veliteľa Národnej bezpečnosti a veliteľom 2. oddelenia Hlavného veliteľstva NB v Bratislave. Od decembra 1945 pôsobil ako prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra. Na čele tohto útvaru zotrval aj po jeho transformácii na Odbor Z a neskôr VII. odbor a od marca roku 1948 na III odbor. Z funkcie veliteľa ŠtB na Slovensku odišiel koncom roka 1948. Ďalej pôsobil ako prednosta Koordinačného odboru Povereníctva vnútra. Od januára 1950 do apríla 1950 riadil až do jeho zrušenia odbor BK Skupiny I. bezpečnosť. V septembri 1951 odišiel na vlastnú žiadosť zo služieb ZNB. V januári 1952 bol zatknutý a v decembri 1953 bol odsúdený v politickom procese so skupinou Oskar Valášek a spol. na 23 rokov odňatia slobody. Prepustený bol v roku 1959 a v roku 1963 bol rehabilitovaný. Pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB: prípad Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)*. Bratislava: Chronos, 2019, s. 11 – 13, 96 – 97.

110 Viktor Sedmík (1916 – 1970). Zástupca Rudolfa Viktorína. Zúčastnil sa SNP, kde velil četníckej jednotke a pôsobil ako spravodajca na štábe Veliteľstva československého četníctva na Slovensku. Po oslobodení vstúpil do KSS. Vo februári 1945 na oslobodenom území organizoval novo vytvorenú policajnú zložku Národnú bezpečnosť na južnom Slovensku na oslobodenom území a stal sa zástupcom veliteľa 2. oddelenia NB (Rudolfa Viktorína). Od apríla 1946 viedol II. sekciu VI. odboru (spravodajská) a súčasne bol aj zástupcom veliteľa VI. odboru (R. Viktorína). Podieľal sa na plánovaní akcií majúcich za cieľ rozbitie a kompromitovanie DS a nariaďoval zatknutia nekomunistických členov ZNB. Od marca 1948 bol prednostom štátnej bezpečnosti (III. odbor Povereníctva vnútra, skupina A). V rokoch 1949 až 1950 riadil BA odbor Povereníctva vnútra. Z rozhodnutia ÚV KSS bol od apríla 1950 preradený na kontrolné oddelenie Povereníctva dopravy, koncom júna rovnakého roku však na vlastnú žiadosť odišiel zo služieb Zboru národnej bezpečnosti. Po odchode zo ZNB pôsobil ako pedagóg. V januári 1952 bol zatknutý a súdený v politickom procese so skupinou Oskar Valášek a spol. V decembri 1953 bol odsúdený na 21 rokov odňatia slobody. Prepustený bol v roku 1959 a v roku 1963 bol rehabilitovaný. Pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*, s. 16 – 96.

111 Pravdepodobne bola súčasťou študijno-inštruktážneho oddelenia.

112 MEDVEČKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixu*, s. 38 – 41.

113 Ako uvádza Matej Medvecký „študijné či analytické oddelenia sú totiž kľúčovou zložkou každej spravodajskej služby. Sú miestom, kde sa analyzujú a zhodnocujú poznatky, pripravujú postupy a podobne“. Pozri MEDVEČKÝ, M. *Za červené Slovensko*, s. 92.

114 Krajské veliteľstva ŠtB a NB (VB) vznikli v januári 1949 v sídlach krajských národných výborov ako dôsledok prechodu na krajské územnosprávne členenie (vzniklo šesť krajov). Ako uvádza historik Jan Pešek „osoby poverené velením krajských veliteľstiev ŠtB si nemohli byť isté, dňom ani hodinou kedy a ako vo funkcii skončia. Personálna obmena bola veľmi intenzívna [...] V sledovanom období rokov 1948 – 1953 sa osoby vo funkcii krajského veliteľa vymenili v priemere štyri až päť krát“. PEŠEK, J. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku*, s. 43 – 44.

úroveň. Strane a myšlienke socializmu je naprosto oddaný. Je mlčanlivý, skromného a tichého vystupovania, úlohy ŠtB ako aj poslanie ŠtB chápe triedne a uvedomele. Pokiaľ sa týka charakterových závad a iných závad, u menovaného sa nevyskytujú v takej miere, že by boli prekážkou jeho ďalšieho rozvoja, vývoja je schopný.¹¹⁵ Ako neuspokojivé však bolo hodnotené jeho málo sebavedomé vystupovanie pred príslušníkmi ŠtB v krajoch, v ktorých mal usmerňovať a kontrolovať: „Po osobnostnej stránke je neustálenej povahy, zakríknutej, s dávkou nervozity, asi dôsledok biednych pomerov.“¹¹⁶ „Svoju prácu vykonával svedomito, až úzkostlivo. Problémy riešil politicky správne. Ako inštruktor sa dobre uplatnil, avšak problematické bolo jeho zakríknuté správanie.“¹¹⁷ Z funkcie inštruktora ŠtB

bol napokon Viktorom Sedmíkom odvolaný na konci roka 1949. Podľa Zachara sa tak stalo preto, že „poukazoval na chyby, čo mu nebolo vhodné“.¹¹⁸ Je však málo pravdepodobné, že by sa zakríknutý Zachar púšťal do profesijne samovražednej kritiky vtedy druhého najsilnejšieho muža slovenskej ŠtB. Tento názor Zachar uviedol až v roku 1954, teda až potom ako bol V. Sedmík odsúdený v procese s Oskarom Valáškom.¹¹⁹

V tom čase bol Emil Zachar aj predsedom výboru ZO KSS pri ŠtB v Bratislave. Túto funkciu však zrejme nevykonával dôsledne, keďže väčšinu času pôsobil v banskobystrickom kraji. Ako tiež sám uznal vo svojom životopise, vo výbore sa nevedel presadiť, chýbali mu organizačné schopnosti aj potrebná iniciatíva.¹²⁰

Zachar od začiatku roka 1950 pôsobil naďalej v študijnom a inštruktážnom oddelení, tentoraz pod vedením ďalšieho silného muža ŠtB, Teodora Baláza,¹²¹ v skupine s označením ST. On sám svoju činnosť popísal nasledovne: „Od februára 1950 do 1. 8. 1956 som viedol stranícku skupinu vyšetrujúcu stranícke záležitosti súvisiace s IX. zjazdom“.¹²² „Potom som pracoval na študijnom oddelení a mal som na starosti vedenie rozpracovávaní rôznych nepriateľských živlov v strane.“¹²³ O čo išlo? Táto prísne utajená skupina vznikla 10. októbra 1949 po porade komunistických funkcionárov Ladislava Kopřivu,¹²⁴ Karola Švába,¹²⁵ Viliama Širokého. Pri výbere príslušníkov skupiny ST sa obchádzalo kádrové oddelenie ÚV KSS, nakoľko jeho vedúcim

115 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Veliteľský posudok prednostu odboru BA Viktora Sedmíka na Emila Zachara, s. 127.

116 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Veliteľský kádrový posudok Kádrového oddelenia Povereníctva vnútra odb. BK zo dňa 21. 9. 1949, s. 252.

117 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Veliteľský posudok na Emila Zachara zo dňa 18. 6. 1950, s. 253.

118 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Zachara Emila (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 378.

119 Oskar Valášek (24. 1. 1921). V rokoch 1949 – 1951 vedúci branno-bezpečnostného oddelenia ÚV KSS. V apríli 1951 bol zatknutý a v procese, ktorý niesol jeho meno, odsúdený na 23 rokov väzenia. Na slobodu bol prepustený 10. 5. 1960 na základe amnestie prezidenta republiky. V roku 1963 bol rehabilitovaný. Bližšie pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*, s. 47, 91 – 93.

120 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 237.

121 Teodor Baláž (1917 – 1994). Pôvodným povoláním strojný zámočník. V rokoch 1940 – 1943 vykonával prezenčnú vojenskú službu pri leteckom pluku v Piešťanoch. Počas služby v armáde plánoval uniesť lietadlo do ZSSR. V apríli 1943 bol zatknutý pre ilegálnu činnosť a väznený do septembra 1943. Po prepustení sa zapojil do ilegálnej činnosti KSS. V júli 1944 odletel do ZSSR. Po vypuknutí SNP sa vrátil na Slovensko. Po potlačení SNP opäť odišiel do ZSSR, kde pracoval v politickom spravodajstve. V roku 1945 sa opäť vrátil na Slovensko, kde v Košiciach pôsobil na 2. oddelení NB. Neskôr bol preložený do Bratislavy, kde sa stal zástupcom prednostu politického oddelenia oblastného veliteľstva Národnej bezpečnosti. Postupne pôsobil ako veliteľ 1. oddelenia obranného spravodajstva II. sekcie VI., po reorganizácii VII. odboru a súčasne aj ako zástupca prednostu sekcie. V rokoch 1947 – 48 pôsobil ako prednosta oddelenia Z-XIV (politické spravodajstvo vnútorné). Neskôr pôsobil ako zástupca Viktora Sedmíka v odbore BA (štátna bezpečnosť) a ako prednosta skupiny BAa (vnútorná štátna bezpečnosť). Viedol skupinu ST, ktorá vyhľadávala tzv. vnútorného nepriateľa v radoch komunistickej strany. Od apríla 1950 viedol odbor BA Povereníctva vnútra, po jeho zrušení sa stal zástupcom námestníka ministra národnej bezpečnosti generála Josefa Pavla. V tejto funkcii pôsobil do svojho zatknutia v roku 1951. Bol súdený v skupine Oskar Valášek a spol. V roku 1953 bol odsúdený na 25 rokov odňatia slobody. Prepustený bol v roku 1960 a rehabilitovaný v roku 1963. Pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*, s. 13 – 15; 97 – 100.

122 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 23. 9. 1950, s. 237.

123 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 378.

124 Ladislav Kopřiva (1897 – 1971). Od roku 1929 bol členom ÚV KSČ, v rokoch 1935 – 1938 bol poslancom Národného zhromaždenia. Počas druhej svetovej vojny bol väznený v koncentračnom tábore Dachau. V rokoch 1946 – 1954 bol člen predsedníctva ÚV KSČ. V období 1950 až 1952 pôsobil ako minister národnej bezpečnosti. Pozri BĀRTA, Milan. KOPŘIVA Ladislav. In: KALOUS, Jan a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: Ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 92 – 94.

125 Karel Šváb (Praha 1904 – 1952). Bývalý komunistický odbojár. V roku 1939 väznený v koncentračnom tábore Sachsenhausen. Po vojne vedúci evidenčného odboru KSČ a neskôr bezpečnostného sekretariátu ÚV KSČ. V rokoch 1950 – 1951 námestník ministra národnej bezpečnosti. V tejto funkcii sa podieľala na hľadaní, tzv. vnútorného nepriateľa v radoch KSČ. Vo februári 1951 bol zatknutý, obvinený v procese s Rudolfom Slánskym a v roku 1952 bol popravený. Pozri SOMMER, Vítězslav. ŠVÁB Karel. In: KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 181 – 183.

bol Karol Šmidke,¹²⁶ ktorý patril medzi osoby, na ktoré skupina ST zbierala kompromitujúce materiály. Skupina ST rozpracovávala stranícke špičky ako napríklad Vladimíra Clementisa,¹²⁷

Karola Šmidkeho, Kolomana Moškoviča,¹²⁸ Gustáva Husáka,¹²⁹ Ladislava Novomestského, Antona Rašlu,¹³⁰ ale aj bývalého partizána Jozefa Trojana.¹³¹ Činnosť skupiny ST bola počiatkom

neskoršieho procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami, ktorý nadväzoval na proces s tzv. sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho. Tieto procesy boli následkom samostatnej národnej

- 126 Karol Šmidke (1897 – 1952). V rokoch 1945 až 1951 bol členom ÚV KSČ a tiež členom ÚV KSS. V roku 1939 emigroval do Sovietskeho zväzu. Tam vyštudoval Ústrednú politickú školu Kominterny a podieľal sa na vysielaní rádiových relácií *Za slovenskú slobodu*, ktorú vysielalo moskovské vedenie KSČ. V ZSSR navštevoval zajatých vojakov slovenskej armády a presviedčal ich na vstup do nových československých jednotiek vznikajúcich v meste Buzuluk (1. čs. samostatný poľný prapor v ZSSR). V roku 1943 sa vrátil na Slovensko, kde vytvoril spolu s Gustávom Husákom a *Ladislavom Novomeským* 5. ilegálne vedenie KSS. Bol jedným zo signatárov Vianočnej dohody z decembra 1943, ktorou vznikla ilegálna Slovenská národná rada. V auguste 1944 odletel do Moskvy ako člen delegácie, ktorá mala koordinovať začiatok SNP so sovietskou stranou. Na územie Slovenska sa vrátil po vypuknutí Povstania v septembri 1944. Podieľal sa na organizovaní zjednocovacieho zjazdu KSS a sociálnej demokracie zo 17. septembra. Bol náčelníkom Hlavného štábu partizánskeho hnutia na Slovensku. Po potlačení povstania pôsobil ďalej v ilegale. Od roku 1945 bol poslancom Slovenskej národnej rady za KSS a od roku 1948 poslancom Národného zhromaždenia za KSČ. Patril k politikom KSS, ktorí po vojne odmietali prílišný centralizmus obmedzujúci kompetencie slovenských orgánov. Na IX. zjazde KSS v roku 1950 bol obvinený z tzv. buržoázneho nacionalizmu o rok na to bol uvoľnený z funkcie člena ÚV KSČ. Zomrel v decembri 1952 za nevyjasnených okolností. Pozri KINČOK, Branislav. Nezrealizovaný prípad. Protistranícka skupina Karol Šmidke a spol. *Pamäť národa*, roč. 16, 2020, č. 1; SCHMIDT, Igor, KRNO, Martin. *Karol Šmidke – z buriča poslanec a odbojár. Nedocenená osobnosť novodobých slovenských dejín* [online]. [cit. 2021-01-13]. Dostupné na: https://www.noveslovo.sk/c/Karol_Smidke_Z_burica_poslanec_a_odbojar_1
- 127 Vladimír Clementis (1902 – 1952). Významný slovenský komunistický politik a minister zahraničných vecí ČSR. Pred 2. svetovou vojnou bol poslancom Národného zhromaždenia za KSČ. Po roku 1939 pôsobil vo Francúzku, a Anglicku. Po vojne pôsobil v rezorte ministerstva zahraničných vecí ako štátny tajomník, po smrti Jana Masaryka v roku 1948 sa stal ministrom zahraničných vecí a v tejto funkcii pôsobil až do roku 1950. V roku 1951 bol zatknutý a odsúdený v procese s tzv. protištátnym sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho na trest smrti. Popravený bol 3. 12. 1952. V roku 1963 bol rehabilitovaný. Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav. CLEMENTIS Vladimír. In: PEŠEK, J. a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 52 – 55.
- 128 Koloman Moško (Moškovič) (1906 – 1972). Člen KSČ od roku 1925. V roku 1939 emigroval do Veľkej Británie, kde pôsobil ako člen vedenia KSČ v Londýne. Po roku 1946 bol tajomníkom ÚV KSS. Po roku 1949 stal objektom vyšetrovania ŠtB. Stalo sa tak na osobnú intervenciu M. T. Lichačeva – sovietskeho poradcu pre odhaľovanie nepriateľov vo vnútri strany. V novembri 1952 bol zatknutý a súdený v procese s tzv. protištátnym sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho. Odsúdený bol na 12 rokov väzenia. V roku 1955 bol prepustený na slobodu vďaka amnestii prezidenta republiky Antonína Zápotockého. Pozri PEŠEK, Ján. MOŠKOVIČ Koloman. In: PEŠEK, J. a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 239 – 241.
- 129 Gustáv Husák (1913 – 1991). Pravdepodobne najvýznamnejší slovenský komunistický politik. Počas Slovenskej republiky bol súčasťou piateho ilegálneho ústredného vedenia KSS. Bol signatárom tzv. Vianočnej dohody, ktorou vznikla ilegálna Slovenská národná rada. Po vojne zastával funkciu povereníka pre veci vnútorné, v tejto funkcii presadzoval ovládnutie silových zložiek komunistami a nariaďoval ŠtB akcie zamerané na rozbitie DS. Od roku 1946 do 1947 bol predseda Zboru povereníkov. Počas februára 1948 zbavil nekomunistických povereníkov vedením ich rezortov. V apríli 1950 bol obvinený z tzv. buržoázneho nacionalizmu a odvolaný z postu predsedu Zboru povereníkov. Vo februári 1951 bol zatknutý a v roku 1954 odsúdený v procese s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami za velezradu na doživotný trest odňatia slobody. Prepustený bol v roku 1960 na amnestiu. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa nahradil v roku 1969 Alexandra Dubčeka na poste prvého tajomníka ÚV KSČ. Od roku 1971 bol generálnym tajomníkom ÚV KSČ. Od roku 1975 bol zároveň aj československým prezidentom. Funkcie generálneho tajomníka ÚV KSČ sa vzdal v roku 1987, z funkcie prezidenta republiky abdikoval v decembri 1989. Pozri BARNOVSKÝ, Michal. HUSÁK Gustáv. In: PEŠEK, J. a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 139 – 148.
- 130 Anton Rašla (1911 – 2007). Od roku 1939 pôsobil ako sudca vojenských súdov. Aktívne sa zúčastnil príprav povstania. Po vojne bol jedným z troch prokurátorov v procese s prezidentom Slovenskej republiky Jozefom Tisom. Neskôr sa podieľal ako prokurátor na viacerých politických procesoch, najznámejší je pravdepodobne proces s členmi tzv. Bielej légie, kde boli vynesené tri rozsudky smrti. Napokon bol v roku 1954 aj Rašla odsúdený vo vykonštruovanom procese na doživotný trest odňatia slobody, väznený bol dva roky. V roku 1963 bol rehabilitovaný. Pozri MASKALÍK, Alexej. RAŠLA Anton. In: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*, s. 205 – 206.; BŮHM, Tibor. *Kto ste, generál Rašla?* [online]. [cit. 2020-09-30]. Dostupné na: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/dejiny-23.htm>
- 131 Jozef Trojan (1906 – 1953). Počas SNP veliteľ partizánskej jednotky operujúcej na Hornej Nitre. Po vojne riaditeľ Baťových závodov v Baťovanoch (dnes mestská časť Partizánskeho) a v rokoch 1945 – 1946 poslanec Dočasného národného zhromaždenia za KSS. Priateľ Tedora Baláža. V roku 1949 bol zatknutý a obvinený z velezrady, napriek mučeniu sa však k obvineniam nepriznal. V procese z roku 1953 bol odsúdený pre údajné nadvládanie na vraždu piatich ľudí, ku ktorej došlo po vojne v Baťovanoch. Popravený bol 29. 12. 1953. K jeho osobe bližšie pozri PAVLÍČEK, Karel, HORÁK Jiří. *Tragický osud. Jozef Trojan, rodák z Horních Heřmanic*. [cit. 2018-01-09]. Dostupné na: https://www.mestysbudisov.cz/e_download.php?file=data/editor/66cs_161.pdf&original=pr201303.pdf



**Prednosta odboru BA Povereníctva vnútra
Viktor Sedmík** (Zdroj: ABS)



**Prednosta odboru BAa Povereníctva vnútra
Teodor Baláž** (Zdroj: ABS)



Členská legitimácia KSČ (Zdroj: A ÚPN)

politiky juhoslovanského predsedu vlády Josipa Broza Tita, ktorý sa odmietol podriaďovať diktátu Moskvy. Získané informácie boli prísne tajné a mohol s nimi disponovať iba Viliam Široký¹³² a Karel Šváb. Spojenie medzi skupinou ST a nimi zabezpečoval bezpečnostný referent ÚV KSS Oskar Valášek. Teodor Baláž však býval v podnájme u Širokého, ktorý preto bol o činnosti skupiny veľmi dobre informovaný.¹³³ Do činnosti skupiny ST zasahovali priamo aj sovietski poradcovia, napríklad Michail Lichačev¹³⁴ si u Baláža vyslovene vyžiadal skutočné

alebo domnelé informácie o nepriateľskej činnosti sledovaných predstaviteľov KSS.¹³⁵

Po osobnej stránke sa Zacharovi v tom čase nevedlo zle. Poberal plat 5 330 korún (na porovnanie, v poštových službách zarábala Zachar 950 – 2 500 korún), býval v podnájme v luxusnom bratislavskom hoteli Carlton a stravoval sa v reštauráciách.¹³⁶ Pracovné a osobné pomery na bratislavskej ŠtB však neboli dobré. Súperenie na Povereníctve vnútra so sympatizantmi DS vystriedalo súperenie medzi členmi ŠtB navzájom.

Jednotliví silní muži ŠtB a skupinky okolo nich viedli medzi sebou mocenské boje a organizovali na pracovisku „palácové prevraty“. Každý z nich pritom zhromažďoval na svojich súperov kompromitujúci materiál. Ako uvádza Ivica Bumová „atmosféra na bratislavskom odbore ŠtB bola v nasledujúcich mesiacoch [...] čoraz dusnejšia. Prišpievali k tomu presuny a odchody ľudí z odboru, bezpečnostné a stranícke previerky, každodenné ideologické školenia, vynútené sebakritiky na straníckych schôdzach. Všetky tieto aktivity spoločne vzrastajúcu nedôveru medzi

132 Viliam Široký (1902 – 1971). Podpredseda československej vlády (1945 – 1953) a predseda KSS (1945 – 1954), člen predsedníctva ústredného výboru KSČ. V rokoch 1950 – 1953 minister zahraničných vecí. V rokoch 1953 – 1963 bol predsedom československej vlády. Viliam Široký bol iniciátorom politických procesov na Slovensku, najmä procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami. Viac k jeho osobe pozri PEŠEK Jan. ŠIROKÝ Viliam. In: PEŠEK, J. a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 317 – 323.

133 KINČOK, B. Nezrealizovaný prípad. Protistranícka skupina Karol Šmidke a spol., s. 10.

134 Plukovník Michail Timofejevič Lichačev (1913 – 1954). Vyšetrovateľ sovietskeho Ministerstva pre štátnu bezpečnosť (MGB) pôsobiaci v Československu od októbra 1949 do polovice roka 1950. Do Československa bol spolu s plukovníkom Nikolajom Ivanovičom Makarovom (1905 – 1976) vyslaný pripraviť politický proces s vybranými predstaviteľmi KSČ. Obaja sa síce podieľali na príprave procesu s Miladou Horákovou, avšak nedokázali zabezpečiť požadovaný veľký proces s predstaviteľmi KSČ. Lichačev s Makarovom boli preto v lete 1950 odvolaní späť do ZSSR a nahradení novou skupinou sovietskych poradcov. V roku 1951 bol Lichačev v ZSSR zatknutý a v decembri 1954 bol odsúdený na smrť pre podiel na straníckych čistkách počas tzv. Leningradskej aféry. Ihneď po vynesení rozsudku bol popravený. Bližšie pozri ŽÁČEK, Pavel. První garnitura sovětských poradců v Praze: ovládnutí a řízení československého bezpečnostního aparátu, 1949–1953. *Securitas imperii*, č. 31, 2017, s. 42; PARRISH, Michael. *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939–1953*. Westport (USA): Praeger, 1996, s. 275.

135 PEŠEK, J. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, s. 68.

136 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Dotazník ministerstva vnútra z 8. 7. 1950, s. 135.

zamestnancami (každý bol potenciálny zradca, prípadne konkurent) a vyvoľávali ďalšie intrigy voči neoblíbeným spolupracovníkom¹³⁷.

Po pôsobení v skupine ST bol Zachar prevelený do štvormesačnej Ústrednej politickej školy pre kádrových pracovníkov v Modre-Harmónii. Počas tohto pobytu mal prísť do konfliktu s Oskarom Valáškom, ktorý ho mal presvedčať, aby odišiel zo služieb ŠtB do civilného zamestnania.¹³⁸ Podľa Valáškového názoru sa teda Zachar zjavne do služieb ŠtB nehodil.

DOPADY PROCESU SO SKUPINOU OSKAR VALÁŠEK A SPOL. NA ZACHAROVU KARIÉRU

Po absolvovaní Ústrednej politickej školy v Harmónii bol Zachar v decembri 1950 prevelený na Krajské veliteľstvo ŠtB (KV-ŠtB) v Banskej Bystrici, kde nastúpil na funkciu veliteľa kádrového oddelenia. A zároveň pôsobil ako učiteľ krúžku marxizmu-leninizmu na banskobystrickom KV-ŠtB. Ako kádrový pracovník sa prejavoval „veľmi dobre, najmä pokiaľ išlo o rozmiestňovanie a výchovu kádrov“. Neskoršie hodnotenia však tiež uvádzajú, že bol ľahko ovplyvniteľný.¹³⁹

V tejto funkcii zažil Zachar svoj prvý kariérny pád. Po politických procesoch s tzv. buržoáznymi nacionalistami pokračovalo hľadanie „vnútorného nepriateľa“ aj medzi príslušníkmi bezpečnosti. Zatknutí boli postupne viacerí, v minulosti významní, príslušníci slovenskej ŠtB. Väčšina z nich mala židovský pôvod, okrem T. Baláza, V. Sedmíka a R. Viktorína,



Krajský veliteľ ŠtB v Banskej Bystrici Miroslav Vomáčka (Zdroj: ABS)

ktorí boli zaradení medzi skupinu buržoázných nacionalistov. Obvinenia vypracovali vyšetrovacie orgány ŠtB v Prahe. Obžalovaní boli v procese obvinení zo spolupráce s vyfabrikovaným sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho a so skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku, napríklad s Gustávom Husákom, Danielom Okálim a inými osobami z predchádzajúceho procesu. Ďalšie obvinenia padali podľa toho, či obžalovaný bol, alebo nebol židovského pôvodu. Obžaloba pracovala s konštrukciou, že existovali vzájomné konkurenčné skupiny buržoázných nacionalistov a sionistov,¹⁴⁰ spojené spoločným záujmami nepriateľskými k ČSSR. Buržoázni nacionalisti mali mariť príkazy pražského centra v Štátnej bezpečnosti a udržiavať konšpiračné styky s juhoslovanskými

diplomatmi. Obe tieto skupiny mali podľa obvinení dosadzovať tzv. sionistov alebo „buržoázných nacionalistov“ do radov bezpečnosti, mariť jej činnosť a spolupracovať so zahraničnými rozviedkami. Zároveň sa mali obe skupiny nelegálne obohacovať. Podobne ako v ostatných politických procesoch boli takéto obvinenia z väčšej časti absurdné (až na pravdivé obvinenia zo šmeliny a používanie nezákonných metód pri vyšetrovaní) a odrážali paranoické konštrukcie, momentálne prevládajúce v sovietskej politike.¹⁴¹

Ozveny zatýkania na bratislavskej ŠtB pocítil aj Emil Zachar. K 1. augustu 1951 bol odvolaný z postu náčelníka kádrového odboru v Banskej Bystrici a služobne zaradený na VI. vyšetrovací odbor tamojšieho KV ŠtB. V posudku z roku 1952 sa ako dôvod síce uvádza jeho ľahká ovplyvniteľnosť,¹⁴² táto však dovtedy Zacharovi v kariére neprekážala. Pravdepodobnejšie teda je, že mu kariérne poškodilo priateľstvo s Teodorom Balázom, ktorý bol v tom čase už zatknutý. V Zacharovom kádrovom vyhodnotení z júla 1951 sa uvádza: „Má široký okruh známych a medzi nimi jsou osoby, které jsou t. č. zajištěny, jako Teodor Baláž, pplk. SNB. Ostatní přátelé jsou vysokými stranickými funkcionáři [...] Jako kádrový pracovník se na svém místě odvědčil, je třeba prošetřit jeho styky se zajištěným Balážem a dle výsledku šetření udělati závěr.“¹⁴³

Zacharovi nepomohlo, že sa dištancoval aj od priateľstva s Balázom, aj od všetkých ostatných zatknutých kolegov. Zmena tónu v jeho popise bývalých kolegov je evidentná.

137 ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*, s. 49.

138 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 378.

139 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Návrh na zaradenie pre štúdium práv na dialku zo dňa 16. 8. 1952, s. 158.

140 Sionizmus označuje ideológiu a taktiež hnutie, ktoré presadzovalo vznik židovského štátu v Palestíne a jeho udržiavanie proti vonkajším hrozbám. Sionisti podporovali prisťahovalectvo Židov do Palestíny. ZSSR a taktiež ČSR spočiatku podporovali myšlienku vzniku samostatného židovského štátu a nebránili ani odchodu Židov, aj keď preferovali odchod predovšetkým starších osôb. Keďže v Izraeli si komunizmus nikdy nezískal väčšiu podporu, a pretože tento štát mal aj silné väzby na USA, socialistický tábor neskôr podporoval arabských súperov Izraela.

141 Pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*, s. 65 – 72.

142 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Návrh na zaradenie pre štúdium práv na dialku zo dňa 16. 8. 1952, s. 158.

143 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Kádrové vyhodnotenie z 22. 7. 1951, s. 151.

„Pri prevádzaní tejto práce boli voči mne robené rôzne intrigy zo strany sionistov, ktorí boli zahniezdení v ŠtB ako bol Běl, Čermák, Čermáková, Fodor, Kraus, Glézer,¹⁴⁴ Horský¹⁴⁵ a iní. Tieto intrigy robené voči mne a iným orgánom Pov. vnútra mohli byť robené preto, že s týmito sionistickými živlami bol rafinovaným spôsobom v spojení býv. pplk. Baláž, s ktorými hral na jednu kartu. Ja som dlhú dobu tomuto lotrovi veril a len pri rozpore celej situácie, ktorá bola na Pover. vnútra, odbor ŠtB a neskôršie na KV ŠtB Banská Bystrica, som prišiel k tomu, že Baláž len naoko vystupoval proti už zmieneným sionistickým živlom, zahniezdených v orgánoch Pov. vnútra a v zákulisí sa s nimi spojoval. Túto situáciu s patričnými poznatkami a úvahami som vylíčil do zvláštnej správy, ktorú som adresoval vtedajšiemu ministrovi NB s. Kopřivovi a osobne som ju zanesol na MNB.“¹⁴⁶

Od komunistických funkcionárov, ktorí upadli do nemilosti strany sa očakávala aj verejná sebakritika. Túto musel podstúpiť aj Emil Zachar. Sebakajúcne preto požiadal o svoje

uvoľnenie z funkcie, hoci rozhodnutie o jeho preradení bolo takmer určite predtým urobené na vyšších stranických úrovniach. Samozrejme, snažil sa zo svojich stranických hriechov obviňovať najmä tých, ktorí už boli sami v nemilosti. Zachar takto kritizoval najmä Oskara Valáška, ktorý mal KV-ŠtB škodiť ako „nepriateľský živel“ a veliteľa KV-ŠtB B. Bystrica Miroslava Vomáčku,¹⁴⁷ ktorý mal byť za zlý stav KV-ŠtB zodpovedný svojou nedôslednosťou.¹⁴⁸

ZAČIATKY NA KV-ŠTB BANSKÁ BYSTRICA

Na VI. odbore Zachar spočiatku vyhodnocoval stav rozpracovania osôb, ktoré boli navrhnuté k „realizácii“ (teda k zatknutiu a vyšetrovaniu). Zacharovi noví nadriadení vedeli o jeho činnosti na študijnom odbore v Bratislave. Predpokladali, že je skúseným vyšetrovateľom politických prípadov. Mal mať podľa veliteľstva ŠtB „v tomto smere patričnú prax – odbornú znalosť skúsenosti“.¹⁴⁹ Po dvoch týždňoch bol Zachar na rozkaz kádrového odboru MNB zo VI. odboru prevelený na

hospodárske oddelenie KV-ŠtB. Tam obsluhoval príručnú pokladnicu, čo vzhľadom na jeho predchádzajúce funkcie vyvoláva dojem potrestania. Zacharove pracovné hodnotenia z tej doby obsahovali prvky netypickej kritiky.

Po pridelení na hospodársky odbor Zachar začal prejavovať „akúsi duševnú depresiu a to z toho dôvodu, že bol zbavený predošlej funkcie [...] Na zadení jeho pracovného úseku počína si dobre, ovšem nie do takej miery ako by sa to od neho vyžadovalo, čo však odvodňujem preto, nakoľko po odbornej stránke, týkajúcej sa jeho zaradenia, nemal vzhľadom na krátku dobu si odborné znalosti osvojiť. V partajnej práci je na patričnej úrovni [...] Za terajšieho stavu nie je schopný na tunajšom odd. zastávať vyššiu funkciu vzhľadom na to, že krátku dobu pracuje na tomto oddelení a nemá možnosti za tak krátku dobu načerpať odborných znalostí, aby vedel celkove prácu usmerňovať“.¹⁵⁰

Koncom septembra 1951 mal byť Zachar znovu na rozkaz kádrového odboru pozbavený aj funkcie na hospodárskom odbore, tentoraz kvôli tomu,

144 Nesprávne uvedené meno Juraja Glasera.

145 Išlo o bývalých vysokopostavených príslušníkov bratislavskej Štátnej bezpečnosti odsúdených v procese Oskar Valášek a spol. Všetci boli židovského pôvodu a spolu s Oskarom Valášekom reprezentovali v obvineniach v procese „sionistickú“ časť vyfabrikovaného protištátneho sprisahania. Matej Bel (20. 1. 1914) – v roku 1949 veliteľ skupiny BA/a, Šimon Čermák (5. 12. 1924) – pred svojím zatknutím v roku 1951 zástupca krajského veliteľa ŠtB v Bratislave, Mikuláš Fodor (11. 12. 1928) – veliteľ vyšetrovacieho oddelenia KV ŠtB Bratislava, Martin Kraus (16. 9. 1920) – v roku 1950 vedúci skupiny hospodárskeho spravodajstva KV ŠtB Bratislava, Juraj Glaser (29. 4. 1920), od začiatku roka 1951 veliteľ vyšetrovacieho oddelenia KV ŠtB Bratislava, v tejto funkcii bol predchodca Mikuláša Fodora, Mikuláš Horský (6. 12. 1915) – po februári 1948 prednosta pasového oddelenia Poverenictva vnútra. Od apríla 1950 viedol operatívny sektor BA/a. K procesu s Oskarom Valáškom a spol. pozri ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, I. *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB*.

146 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 379.

147 Miroslav Vomáčka (1. 2. 1915). Krajský veliteľ ŠtB v Banskej Bystrici v období od augusta 1950 do októbra 1951. Koncom roka 1951 bola na vlastnú žiadosť prepustený. V januári 1952 bol zatknutý ŠtB a začiatkom roka 1954 bol odsúdený Najvyšším vojenským súdom v Prahe za trestné činy porušenia povinností verejného činiteľa a porušenia povinností verejného činiteľa z nebanlivosti na dva roky odňatia slobody. Podľa súdu mal M. Vomáčka osobne intervenovať v prospech trestne stíhanej osoby a tiež mal na pracovisku konzumovať alkoholické nápoje. SIVOŠ, Jerguš. Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. *Securitas imperii*, č. 21, 2012, s. 83. Alkoholizmus bol v danej dobe v zločkách ŠtB všeobecne rozšírený a zväčša tolerovaný neduh spôsobený najmä nízkymi kritériami pre výber príslušníkov. Na prijatie stačilo členstvo v komunistickej strane a robotnícky pôvod. Pozri LACKO, Martin, SABO, Ján. *Žandár troch režimov. Gustáv Polčík a jeho služba v Prievidzi v rokoch 1942 – 1972*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 249.

148 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 378.

149 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Zachar Emil, npor. – Správa o zaradení na VI. oddelenie z 19. 10. 1951, s. 156.

150 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Veliteľský posudok veliteľa hospodárskeho oddelenia stržm. Danko z 20. 10. 1951, s. 254.

že toto zaradenie nezodpovedalo jeho hodnosti. Po dohode kádrových pracovníkov MNB a KV-ŠtB však napokon v tejto funkcii zotrval,¹⁵¹ a to až do novembra toho istého roka, keď bol zaradený ako vedúci sekretariátu náčelníka VI. (vyšetrovacieho odboru).

Náčelník VI. odboru uviedol, že „po príchode na VI. odbor bolo na ňom vidieť, že neovláda písomné práce na 6. odbore a ku každej sebemenšej veci potreboval pomoc, nakoľko v tejto problematike ani do tej doby nepracoval“.¹⁵² V nasledujúcom roku sa však jeho služobné posudky zlepšili. Zachar si osvojil administratívnu časť práce vyšetrovacieho odboru, aj keď ju ešte nedokázal vykonávať samostatne. „Na niektoré práce, ktoré súvisia s problematikou VI. odboru je zvlášť vhodný. U menovaného je však ešte doposiaľ málo vidieť sebazodpovednosti, na ktorú okolnosť ho je potrebné ešte vychovať. O prácu má záujem a to i o takú, ktorá nesúvisí s jeho problematikou. Je u neho vidieť snahu. Súduhom rád pomôže a keď je to potrebné, pracuje bez ohľadu na čas a osobného pohodlia [...] Doposiaľ na tunajšom odbore zastával a zastáva funkciu ‚vedúceho sekretariátu‘ náčelníka VI. odboru, ale vzhľadom nato, že má záujem o vyšetrovanie, k čomu sa i sám pričína, dá sa u neho predpokladať, že v budúcnosti by sa mohol stať z neho vyšetrovací pracovník.“¹⁵³

Keďže Emil Zachar o vyšetrovanie prejavil záujem a na sekretariáte „nemal tak súrnu prácu“, bol v roku 1952 nadriadenými využitý aj ako vyšetrovateľ. Pretože s vyšetrovaním osôb nemal vôbec skúsenosti, pridelený mu náčelník VI. odboru menej dôležité prípady („osoby s menšou trestnou činnosťou“). Zachar si mal počiť v novej úlohe úspešne: „Ako začiatočník si pri vyšetrovaní počínal dobre a pridelených mu vyšetrovancov z trestnej činnosti usvedčil. Túto prácu, bolo u neho vidieť, že prijímal s ochotou.“¹⁵⁴

Na tomto mieste treba spomenúť, ako vyšetrovatelia ŠtB začiatkom 50. rokov získavali priznania obvinených. Bežne sa používali nátlakové a násilné metódy. Zachar pracoval na VI. odbore (a celkovo v Štátnej bezpečnosti) dostatočne dlho na to, aby sa s podobnou praxou prinajmenšom stretol a vedel o nej. Dochádzalo napríklad k bitiu vyšetrovaných osôb. Obetiam bol odopieraný spánok, strava a lekárske ošetrovanie. Vyšetrované osoby boli nútené k dlhodobému státiu, alebo k dlhému pochodovaniu v cele. Vyšetrovatelia si svojvoľne prispôbovali výpovede vyšetrovaných osôb, alebo dôkazy priamo fabrikovali. Osoby, ktoré sa ocitli v rukách ŠtB boli tiež zastrášané hrozbami dlhého väznenia, či spoločenských dopadov na rodinu. Všetky tieto násilné metódy boli prirodzene formálne

zakázané a navonok kritizované ako „porušovanie smerníc strany“, alebo „zanášanie gestapáckych metód do bezpečnosti“.¹⁵⁵ V skutočnosti však používanie násilia bolo v rámci ŠtB celoštátne nastavenou a vyžadovanou normou.

Jedným z dôvodov, prečo sa používali takéto násilné metódy bolo aj personálne zloženie ŠtB v prvej polovici 50. rokov. Príslušníci ŠtB obvykle nemali predchádzajúcu policajnú prax¹⁵⁶ a väčšinou ani neovládali patričné právne predpisy. Išlo prevažne o nevzdelaných, tvrdých ľudí, ktorí do bezpečnosti prišli priamo z továrni.¹⁵⁷ Pochádzali obvykle z biednych životných pomerov, v detstve zažili hospodársku krízu. Viacerí z nich mali za sebou partizánsku minulosť. Vďaka komunistickej strane dostali príležitosť na kariéru, ktorá by pre nich bola do tej doby nemysliteľná. Pre komunistických agitátorov nebolo vôbec ťažké prebudiť v nich nenávisť ku spoločenským vrstvám, ktoré sa označovali ako „bývalí ľudia“¹⁵⁸ a „triedni nepriatelia“. Vďaka nekonečným politickým školeniam boli príslušníci ŠtB až nábožensky presvedčení o správnosti a nevyhnutnosti svojho konania. Vyšetrovateľom bolo zo strany nadriadených zdôrazňované, aby sa na svoje obete pozerali ako na nepriateľov a podľa toho sa k nim aj správali. Vyšetrovatelia, ktorí sa zdráhali používať

151 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Zachar Emil, npor. – Správa o zaradení na VI. oddelenie z 19. 10. 1951, s. 156.

152 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Posudok náčelníka 6. odboru vstržm. Feťka z 18. 8. 1952, s. 255.

153 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Posudok náčelníka 6. odboru vstržm. Feťka z 18. 8. 1952, s. 255.

154 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Posudok náčelníka 6. odboru vstržm. Feťka z 18. 8. 1952, s. 255.

155 K násilným metódam ŠtB pri výsluchoch pozri PEŠEK, J. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku*, s. 62 – 65.

156 V roku 1950 bolo zo služieb Štátnej bezpečnosti na Slovensku prepustených 273 „nespolahlivých“ príslušníkov, ktorí pred rokom 1945 slúžili v žandárstve a polícii vojnovnej Slovenskej republiky, z toho 24 bolo prepustených z KV ŠtB Banská Bystrica. Odchodom skúsených príslušníkov katastrofálne upadla odborná úroveň slovenskej ŠtB. PEŠEK, J. *Štátna Bezpečnosť na Slovensku*, s. 49.

157 Podľa českého historika Karel Kaplana takmer 90 % príslušníkov ŠtB v polovici päťdesiatich rokov nespĺňalo kvalifikačné požiadavky. V roku 1956 nemalo ukončené základné všeobecné vzdelanie 35,6 % pracovníkov bezpečnosti a ministerstva vnútra. V roku 1958 nemalo ukončené základné vzdelanie 34,1 % príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti. Z príslušníkov s ukončeným základným vzdelaním dosiahlo 3,5 % nižšie odborné vzdelanie, 1,4 % vyššie odborné vzdelanie, stredoškolské vzdelanie s maturitou (jedenásťročné) 2,4%, a iba 1,7% vysokoškolské vzdelanie. Pozri KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnosť: Státní bezpečnost 1948–1956*. Brno: Doplněk, 1999. s. 11; FROLÍK, Jan. Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, roč. 41, 1991, č. 2, s. 471.

158 Príslušníci. „porazených tried“, napríklad osoby späté pred nástupom komunizmu s podnikaním a finančným kapitálom, angažované v politike a iné politicky nepohodlné kategórie osôb.

— 3 —

Doplňujúci údaje k rubrikám č. 1.–35.

foto 4x4



Z roku 1964

Z roku 19

Od kedy den, mes., rok	Do kedy den, mes., rok	30. Práběh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
		Popis činnosti - funkcie a ďalšie údaje	Název súčastí	
1.7.1947	31.12.1948	Prijatý k MV a zaradený ako akt.taj.	BA odb.Bratislava	
1.1.1949	31.12.1952	Premiestnený a zaradený ako podriadený príslušník.	KV-štb.B.Bystrica	
1.1.1953	28.2.1953	Pridelený dôstojník násekretariát	KS-štb.B.Bystrica	KR č.5/53
1.3.1953	31.3.1954	Star.referent 2.odboru	KS-MV B.Bystrica	KR č.6/53
1.4.1954	30.9.1954	Referent 1.oddelenia 3.odboru	KS-MV B.Bystrica	KR č.13/54
1.10.1954	31.10.1954	Star.referent 1.odd.3.odboru	KS-MV B.Bystrica	KR č.54/54
1.11.1954	31.3.1960	Náčelník vnútorného oddelenia	KS-MV B.Bystrica	KR č.67/54
1.4.1960	30.6.1963	Náčelník vnútorného oddelenia	KS-MV B.Bystrica	KR č.17/60
1.7.1963		Náčelník oddelenia pasov a víz	KS-MV B.Bystrica	KR č.20/63
15.7.1971		Dočasne ustanovený náčelník krajského odboru pasov a víz Banská Bystrica	KS ZNB B.Bystrica	247/71
28. 9. 1946		Prípustnosť vo služ.pomere podľa príloh. ZúB podľa § 106, odč. 1 písm. a) a d. č. 160/74 z 26. 10. 1946. Odstupné nálež. vo výške 5-mesačného trvalého služobného príjmu ku dňu splnenia nároku na starobný dôchodok (§ 106, odč. 1 zák. č. 160/74 z 26. 10. 1946, odč. 4 a d. č. 164, odč. 1 ZMLÚK č. 14/47). Splňuje podmienky nároku na príjmovú zo službu (§ 110 a 111 zák. č. 160/74 z 26. 10. 1946). Služobná miera nároku na dôchodok vzniká za celkovú, celkovú a trvalú prírastok v ZúB. Dôstoj. nemajú splniť podmienky nároku na starobný dôchodok stanovené v § 102, odč. 1 písm. a) zák. č. 160/74 z 26. 10. 1946 o sociálnom zabezpečení. Hornou služobnú pomeru podľa ZúB podľa § 106, odč. 1 zák. č. 160/74 z 26. 10. 1946.		
31. 4. 1946		KR - 100/76 KR - 446/56		

Evidenčná karta príslušníka ministerstva vnútra E. Zachara (Zdroj: A ÚPN)

násilie, boli označovaní za alibistov, ktorí si nechcú „zašpiníť ruky“, a preto pomáhajú nepriateľovi.

V auguste 1952 bol Zachar navrhnutý náčelníkom Krajskej správy ŠtB (KS-ŠtB) kapitánom Novákom na diaľkové

štúdium práva.¹⁵⁹ Tento návrh zamietol kádrový odbor MNB s tým, že žiadosť bola podaná neskoro.¹⁶⁰ Zachar pôsobil na VI. odbore až do októbra 1952. Potom podľa svojho životopisu pôsobil do marca 1953 v referáte strážnej služby objektu KS-ŠtB¹⁶¹ ako dozorca útvaru.¹⁶² V jeho personálnej karte je uvedené, že od januára do marca 1953 pôsobil ako dôstojník na sekretariáte KS-ŠtB.¹⁶³ K aktívnej činnosti príslušníka ŠtB sa Emil Zachar vrátil v marci 1953, keď bol ako starší referent zaradený na 1. oddelení II. odboru KS-ŠtB. II odbor sa zameriaval na „politické spravodajstvo“ (de facto bol politickou políciou) a prvé oddelenie rozpracovávalo tzv. trockistov, „nepriateľov v strane“, „buržoáznych nacionalistov“ a „sionistov“.¹⁶⁴

V pracovnom hodnotení z augusta roka 1953 sa píše, že Zacharovi viac sedela písomná agenda a vyhodnocovanie spisov ako operatívna práca. V tej totiž stále prejavoval neskúsenosť a nesamostatnosť. Prejavovalo sa to napríklad tým, že sa „nechal unášať pokynmi referenta strážmajstra Dobiáša“¹⁶⁵ Strážmajster Dobiáš mal pritom nielen nižšiu hodnotu ako nadporučík Zachar, ale tiež aj nižšiu funkciu – Zachar bol starší referent a Dobiáš iba referent. Zachar vedel „správne hodnotiť prípady z politického hľadiska“, k čomu mu mala dopomôcť znalosť „politických pomerov z minulosti“. Inak povedané, ako dlhoročný komunista, bývalý inštruktor ŠtB a člen skupiny ST mal dostatočný prehľad o nepohodlných občanoch a o komunistoch, ktorí boli obeťami rôznych straníckych čistiek.

V septembri 1953 sa zlúčili krajské správy štátnej a verejnej bezpečnosti

159 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Návrh na zaradenie pre štúdium práv na diaľku zo dňa 16. 8. 1952, s. 158.

160 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). List náčelníka I. odboru Krajskej správy ministerstva národnej bezpečnosti z 23. 8. 1952, s. 159.

161 Krajské správy ŠtB vznikli v polovici roka 1952 reorganizáciou Krajských veliteľstiev ŠtB. Pozri SIVOŠ, J. Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948 – 1953, s. 65 – 66.

162 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 379.

163 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Personálna evidenčná karta príslušníka MV, s. 4.

164 SIVOŠ, J. Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948 – 1953, s. 67.

165 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobný posudok Emila Zachara z 3. 8. 1953, s. 258. Pravdepodobne išlo o príslušníka ŠtB strážmajstra Jána Dobiáša (19. 3. 1928).

b) politický profil

V danom prípade ide o predvojnového člena strany, ktorý si svoje stranické a služobné povinnosti plní zodpovedne. Úlohy na svojom pracovisku chápe predovšetkým z hľadiska celospoločenského. Je dôsledný a dbá na to, aby cesty do zahraničia boli povolené len ľuďom, ktorí z hľadiska záujmov nášho štátu takúto dôveru požívajú. Táto dôslednosť je uplatňovaná ako na úseku pasovej, tak i vízovej činnosti v rámci nášho kraja. Politicky sa angažuje, je aktivistom S KV KSS a tajomníkom lektorskej skupiny pre medzinárodné vzťahy pri S KV KSS. Ako lektor i ako aktivista si svoje povinnosti plní zodpovedne. V duchu marxizmu-leninizmu vychováva aj svoju rodinu, ktorá žije podľa zásad socialistickej morálky.

Pri riadení práce opiera sa jednak o ZO KSS ako i stranícku skupinu, najmä ak ide o posudzovanie vecí, kde sa vyžaduje kolektívne rozhodovanie. Je schopný politicky pracovať, verejne vystupovať a podnecovať svojich podriadených k pracovnej iniciatíve.

Má dobrý vzťah k našim spojencom, najmä k Sovietskému zväzu. Je schopný rozpoznať politicky správne metódy a bojovať takto proti revizionizmu a oportunizmu.

Politický profil E. Zachara z roku 1974 (Zdroj: A ÚPN)

do krajských správ ministerstva vnútra (KS-MV). V súvislosti s touto zmenou prišlo k prečíslovaniu odborov ŠtB. Dovtedajší II. odbor (politické spravodajstvo) bol po novom označený ako III. odbor.¹⁶⁶ Zachar tu naďalej pôsobil na 1. oddelení. Bol však prevelený zo staršieho referenta na nižšiu funkciu referenta. Hlavný dôvodom tejto zmeny bolo to, že III. odbor mal v systemizačných tabuľkách iba jedno voľné miesto pre staršieho referenta a prednosť na túto pozíciu dostal absolvent školy F. E. Dzeržinského v Moskve. Ako dôvod tohto kroku sa však spomína to, že Zachar nemal vtedy ešte vypracovanú dostatočnú sieť zverbovaných agentov (agentúrnu sieť).¹⁶⁷ Neskôr sa Zacharove služobné hodnotenia zlepšili. Jeho hodnotenie zo

septembra 1954 uvádza, že „*menovaný na svojom pracovisku pričinil sa o vybudovanie agentúry, v práci sa preukázal ako schopný orgán a iniciatívny*“.¹⁶⁸ V októbri 1954 bol Zachar preto opäť povýšený na staršieho referenta a tiež do hodnosti kapitána. Na KS-MV bol Zachar propagátorom dejín Komunistickej strany ZSSR, tiež bol členom výboru Zväzu československo-sovietskeho priateľstva.¹⁶⁹

NÁČELNÍK VNÚTORNÉHO ODDELENIA KS-MV BANSKÁ BYSTRICA

V novembri 1954 bol Emil Zachar bol menovaný do funkcie náčelníka vnútorného oddelenia KS-MV Banská Bystrica.¹⁷⁰ Ukončil tým svoje pôsobenie na operatívnych útvaroch Štátnej

bezpečnosti.¹⁷¹ Nasledujúcich deväť rokov potom pôsobil v jej administratívnej zložke. Ako vyplýva z pracovných posudkov z predchádzajúcich období, Zachar sa nevedel zbaviť svojej zakríknutosti a bol ovplyvniteľný svojimi kolegami.

Príslušník ŠtB danej doby sa okrem pevného ideologického presvedčenia musel vyznačovať aj agresivitou, ráznosťou a ochotou použiť násilie. Alebo musel byť dostatočne psychicky silný na to, aby mohol takýto kolektív riadiť. Zachar bol síce presvedčený komunista, ale mal slabú osobnosť. Preto bola pre neho administratíva pravdepodobne zmysluplnejšou kariérnou cestou, ako vyšetrovanie obvinených, alebo získavanie agentov. Už od svojho pôsobenia na

166 Pozri MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V *stopách železného Félixu*, s. 69 – 71.

167 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobný posudok Emila Zachara z 26. 8. 1954, s. 273.

168 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Nadporučík Zachar Emil – preradenie na staršieho referenta z 10. 9. 1954, s. 315.

169 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Životopis z 28. 9. 1954, s. 379. Zväz československo-sovietskeho priateľstva (ZČSP) bola celoštátna masová organizácia majúca za cieľ výchovu k pozitívnemu vzťahu k ZSSR. ZČSP propagoval výučbu ruského jazyka, sovietsku históriu a úspechy ZSSR na poli vedy a kultúry a umenia. Do ZČSP vstupovali celé pracovné a študijné kolektívy. Členstvo bolo síce navonok dobrovoľné, ale v skutočnosti sa zohľadňovalo v kádrových posudkoch. Bližšie pozri *Sväz československo-sovietskeho priateľstva (SČSP)* [online]. [cit. 2020-02-10]. Dostupné na: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/scsp.php>

170 Táto funkcia mala aj označenie ako náčelník sekretariátu.

171 V danej dobe sa výraz Štátna bezpečnosť používal minimálne, tieto zložky sa obvykle nazývali operatívnymi útvarmi Ministerstva vnútra. Pod operatívnou činnosťou spravodajských zložiek sa chápu opatrenia, obvykle tajného charakteru, vykonávané za účelom odhaľovania, dokumentovania a predchádzania trestnej činnosti.

pošte vedel dobre pracovať s rôznymi kartotékami. Na rozdiel od väčšiny svojich kolegov mal tiež ukončené stredoškolské vzdelanie, dobrý pravo-
pis a bola mu vlastná systematickosť a poriadok. Ako náčelník vnútorného oddelenia KS-MV mal Zachar na starosti prenášanie rozkazov z vedenia a štábu KS-MV na náčelníkov operatívnych útvarov a okresných oddelení MV v kraji. Zachar bol v pozícii náčelníka vnútorného oddelenia informovaný o plánoch činnosti jednotlivých operatívnych oddelení KS-MV a kontroloval plnenie úloh.¹⁷² Úlohou vnútorného odboru bolo aj vedenie spisovej agendy, napríklad vedenie tajných a prísne tajných spisov vedenie evidencie rozkazov vedenia KS-MV a rozkazov, vyhlášok či nariadení ministra vnútra. Pod Zacharovo vedenie spadali aj administratívni pracovníci jednotlivých odborov KS-MV a tiež administratívni pracovníci OO-MV.¹⁷³ Zacharova činnosť na pozícii náčelníka vnútorného oddelenia bola celkovo vyhodnotená veľmi dobre. Bol dôsledný na dodržiavanie termínov a zaviedol poriadok do spisovej agendy. Bol pracovitý, mal dobrú znalosť predpisov, či rozkazov. Na druhej strane sa v jeho hodnoteniach objavuje aj kritika. Zachar napríklad neovládá ruský jazyk.¹⁷⁴ Opäť sa spomínali problémy, súvisiace s jeho slabým sebavedomím. V hodnotení z roku

1955 sa priamo uvádza, že Zachar trpí komplexom menejcennosti, „čo sa najmä prejavuje v jednaní so stránkami a pri udeľovaní rozkazov [...] jeho komplex menejcennosti značne ovplyvňuje i jeho nemoc,¹⁷⁵ na ktorú sa však už lieči dlhšie“. Bola mu tiež vyčítaná máľkosť k niektorým podriadeným,¹⁷⁷ ktorí neplnili termíny úloh, a nerozhodnosť.

NÁČELNÍK KRAJSKÉHO ODBORU PASOV A VÍZ

V roku 1963 dosiahol Emil Zachar vrchol svojej kariéry, keď sa stal náčelníkom novovzniknutého Odboru pasov a víz (PaV) KS-MV. Tento útvar vznikol v tom istom roku rozkazom ministra vnútra Lubomíra Štrougala¹⁷⁸ č. 16/1963. V článku 1 spomínaného rozkazu je uvedené, že odbory PaV sú zodpovedné za politicky správne posúdenie každej žiadosti o cestovné doklady podľa príslušných smerníc.¹⁷⁹

Kontrola cestovného ruchu patrila medzi prioritné bezpečnostné problematiky ministerstva vnútra. Režim síce fyzicky oddelil svoju hranicu od západných štátov kilometrami pohraničného pásma aj so zátarasami, avšak nemohol prechod hraníc úplne zavrieť. Prúd osôb aj naďalej cestoval obomi smermi. Socialistický a kapitalistický svet nemohli byť úplne oddelené. Existoval vzájomný obchod, diplomatické styky, organizovali sa medzinárodné

konferencie a výstavy, bolo tiež veľa rozdelených rodín, ktorých členovia žili v oboch svetových blokoch.

Do vzniku špecializovaných zložiek MV pre pasovú a cudzineckú problematiku sa o takúto agendu delila Štátna bezpečnosť (I. zvláštny odbor MV), Verejná bezpečnosť (Orgány zahraničnej agendy a občianskych preukazov) a ministerstvo vnútra, ktoré vydávalo žiadateľom diplomatické pasy. Prax vydávania cestovných dokladov bola taká, že v okresoch a krajských mestách žiadali občania o cestovné doklady na útvaroch VB, ktoré slúžili ako príjem a výdajňa dokladov. Ich žiadosti však posudzovali príslušníci ŠtB, s ktorými občania nemuseli prichádzať do kontaktu. Nárast cestovného ruchu v začiatkoch 60. rokov a neujasnené kompetencie medzi oboma zložkami ministerstva vnútra spôsobili, že takýto model kontroly prestal vyhovovať. Pre vízovú, pasovú a cudzineckú agendu bolo nutné zaviesť jednotné vedenie. Útvary pasov a víz v tejto dobe aspoň navonok neboli zaradené pod zložky ŠtB, ale mali status osobitných útvarov MV, ktoré podliehali ministromi a jeho námestníkom. S ostatnými zložkami MV (ŠtB a VB) však úzko spolupracovali.¹⁸⁰

Napriek tomu, že útvary pre PaV nepatrili medzi „operatívne útvary“ (medzi zložky ŠtB boli zaradené až

172 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobné hodnotenie z doby od 1. 1. 1956 do 31. 12. 1957, s. 268.

173 Okresné oddelenia Ministerstva vnútra.

174 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobné hodnotenie z obdobia 1. 1. 1958 až 30. 9. 1959, s. 212.

175 Táto choroba nie je v dokumente uvedená.

176 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobné hodnotenie z obdobia 1. 11. 1954 až 30. 11. 1955, s. 267.

177 Tieto práce obvykle sekretárky, referentky vykonávali ženy (pisárky- spisov).

178 Lubomír Štrougal (1924). V rokoch 1956 – 1961 minister poľnohospodárstva ČSSR, minister vnútra ČSSR v rokoch 1961 – 1965). 1970 – 1988 predseda vlády ČSSR. Bližšie k jeho osobe pozri CVRČEK, Lukáš. ŠTROUGAL Lubomír. In: KALOUS, J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 164 – 170.

179 Rozkaz ministra vnútra (ďalej RMV) č. 16/1963. „Nová organizace pasové, vízové a cizinecké agendy – zřízení a statut správy pasů a víz MV“.

180 „Orgány pasovej a vízovej agendy so svojimi útvarmi v centrále, v krajoch a okresoch sú odborovo samostatnou zložkou Ministerstva vnútra. V rámci zákonných predpisov a stanovených politických zásad samostatne rozhodujú v správnom riadení na úseku pasovej, vízovej a cudzineckej agendy. Pritom sa súčasne podieľajú na zabezpečovaní záujmov bezpečnosti republiky, v tomto smere úzko spolupracujú s príslušnými útvarmi Štátnej a Verejnej bezpečnosti.“ RMV Josefa Kudrny z 1. 10. 1966 č. 36/1966. „Zásady pro uspořádání řídicí činnosti ve Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy“. In: ŽÁČEK, Pavel. *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2005, s. 68.



Cestovná doložka (Zdroj: www.vyrocienvembra89.sk)

v roku 1979),¹⁸¹ veľká časť ich personálneho obsadenia v minulosti v ŠtB pôsobila. To bolo dané jednak tým, že časť príslušníkov pôsobila pred rokom 1963 na I. zvláštnom odbore, a tiež tým, že od týchto zložiek sa čakalo, že tiež budú vykonávať štátno-bezpečnostné úkony, ktoré do tej doby vykonával I. zvláštny odbor. Príslušníci odboru pasov a víz mali byť preto postupne doplnení o tých príslušníkov útvarov ŠtB, ktorí už pre vyšší vek, alebo zo zdravotných

dôvodov nemohli plniť svoje pôvodné úlohy.¹⁸²

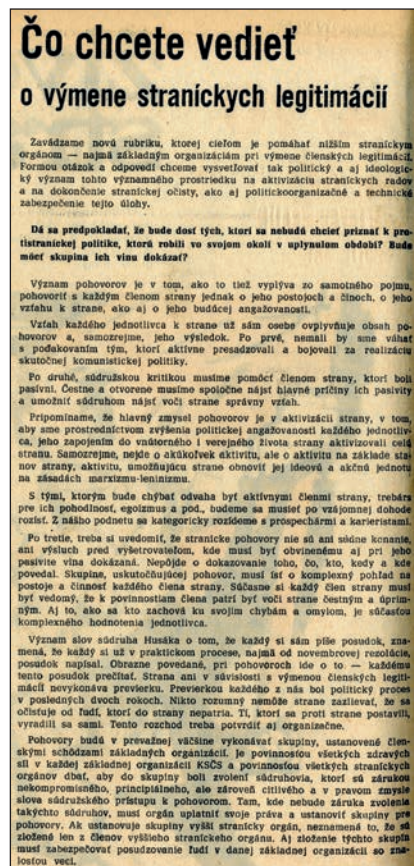
Značná časť činnosti útvarov PaV mala represívny a aj spravodajský rozmer. Útvary PaV napríklad dávali rozvedke aj kontrarozvedke tipy na vhodných agentov z kategórie žiadateľov o cestovné doklady. Zložky PaV na požiadanie ŠtB zavádzali na žiadateľov o cestovné doklady tzv. blokácie. Útvar ŠtB, žiadajúci o zavedenie blokácie, sa mohol iba informovať, či si daná osoba zažiadala o povolenie na vycestovanie

do zahraničia. Mohlo však tiež ísť priamo o požiadavku, aby sa takejto osobe pozdržalo vydanie cestovného dokladu, aby sa jej doklad nevydal, alebo ak už vydaný bol, aby jej bol odňatý. Žiadateľov o zahraničné cesty, na ktorých nebola požiadavka blokácie, preverovali zložky PaV, v spolupráci s Verejnou bezpečnosťou. Zložky PaV oznamovali príslušným útvarom ŠtB akékoľvek informácie štátno-bezpečnostného charakteru, najmä ak išlo o podozrenie prípravy žiadateľa na emigráciu.¹⁸³

181 RMV ČSSR č. 13/1979 (vydaný námestníkom ministra vnútra Jánom Kováčom) zo 4. 7. 1979. „Organizace federálního ministerstva vnitra, útvarů Sboru národní bezpečnosti řízených ministrem vnitra Československé socialistické republiky, útvarů vojsk ministerstva vnitra, odpovědnost za jejich řízení a vymezení pravomocí náměstků ministra vnitra Československé socialistické republiky“, čl. II. In: ŽÁČEK, P. *Nástroj triedneho štátu*, s. 156.

182 A ÚPN Bratislava, f. R 012, KS ZNB v Bratislave, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 45, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 523. Organizácia súčasť z 19. 2. 1963.

183 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Organizační a vnitřní správa FMV, IV. díl (ďalej A 6/4), inv. č. 1 300. Příloha č. 1 k RMV ČSSR č. 41/1970. „Smernice k provádění bezpečnostních opatření při výjezdech čs. státních občanů do kapitalistických států“, čl. 2 a 5.



Normalizačné stranické čistky v komunistickej strane boli realizované formou tzv. výmeny členských legitimácií (Zdroj: *Zo života strany*)

Na ilustráciu činnosti útvarov pasov a víz môžeme uviesť niekoľko štatistických údajov z výkazov ročnej činnosti Odboru pasov a víz Banská Bystrica za rok 1973. Na tejto zložke Zachar v roku 1973 riadil 50 podriadených príslušníkov. 14 z nich pracovalo na krajskom odbore v Banskej Bystrici a 37 príslušníkov bolo zaradených na okresných oddeleniach pasov a víz (OOPV). V roku 1973 prijali útvary

PaV v Stredoslovenskom kraji 101 400 žiadostí o zahraničnú cestu, z toho 3 067 žiadostí o cestu do kapitalistického zahraničia. Celkovo 504 týchto žiadostí bolo zamietnutých. Útvary PaV prijali tiež 20 žiadostí o návrat emigrovaných osôb pre celkovo 50 ľudí, 4 tieto žiadosti boli zamietnuté. Príslušníci PaV vykonali 2 923 bezpečnostných previerok žiadateľov o zahraničnú cestu a odovzdali po týchto previerkach zložkám ŠtB 157 bezpečnostných poznatkov. Ku koncu roka 1973 evidovali zložky PaV v Stredoslovenskom kraji 19 937 žiadostí o blokáciu (z toho 3 318 na požiadavku ŠtB, 7 617 na požiadavku Verejnej bezpečnosti a 8 156 na požiadavku zložiek PaV), z tohto počtu bolo 7 052 osôb blokovaných pre emigráciu.

Do cestovnej doložky¹⁸⁴ mohli pracovníci PaV umiestniť tajný kód, ktorý signalizoval na hraniciach pracovníkom Oddelenia pasovej kontroly (OPK) osobitnú úlohu, ktorú bolo treba vykonať pri kontrole cestujúceho. Medzi takéto akcie patrila napríklad požiadavka na hľadanie pašovaného tovaru, zbrani, literatúry alebo požiadavka dávať pozor na náznaky príprav emigrácie.¹⁸⁵ V roku 1973 bolo takto vyžiadaných 43 úkonov pri odchode a 25 pri príchode do krajiny. Vykonalo sa tiež 1 037 pohovorov s vízovými cudzincami a získalo sa 173 štátno-bezpečnostne zaujímavých poznatkov pre ŠtB.¹⁸⁶

Po roku 1969 prišlo k zásadnému sprísneniu podmienok cestovania občanov do zahraničia. Napríklad do roku 1969 sa dalo vycestovať na tzv. pozvanie. Išlo o alternatívu

k získaniu tzv. devízového príslubu.¹⁸⁷ Znamenalo to, že osoba v zahraničí sa mohla písomne zaviazat, že za československého občana zabezpečí finančné prostriedky na jeho pobyt v cudzine. V októbri 1969 však vláda schválila nariadenie č. 114/1969, ktoré určilo, že získanie cestovnej doložky bude viazané na získanie devízového príslubu.¹⁸⁸ Na tomto správnom úkone banka spolupracovala s útvarmi PaV. Príslušníci PaV však boli členmi poradných komisií riaditeľa pobočky SBČS, ktoré rozhodovali o prideľovaní devízových prostriedkov.¹⁸⁹ Zamietnutie vydania devízových prostriedkov teda fakticky znamenalo aj zamietnutie cesty občana ČSR do zahraničia. Banka vyrozumela iba úspešných žiadateľov. Neúspešný žiadateľ sa mohol proti neprideleniu devízového príslubu odvolať, ale žiadosť obvykle banka zamietla s odôvodnením, že práve nedisponuje dostatkem bankoviek cudzej meny.¹⁹⁰ Komunistický režim takto získal administratívny nástroj, ako jednoducho zabrániť nežiaducim cestám občanov do zahraničia.

V archíve Ústavu pamäti národa sa zachovalo viacero Zacharom písaných dokumentov, vrátane viacerých rukopisov, časovo spadajúcich do začiatku 70. rokov. Napriek povinným ideologickým frázam ide po formálnej stránke o štylisticky solídne spracované a informačne bohaté materiály. Zdá sa, že Zacharovi administratívna stránka jeho povolania vyhovovala a že sa po odbornej stránke vypracoval na schopného veliteľa svojho

- 184 Jednorazové výjavné povolenie, ktoré vydávali útvary PaV. Cestovná doložka obsahovala vyznačenie času, počas ktorého sa osoba mohla zdržovať v zahraničí a štáty, ktoré mohla navštíviť. Mala podobu pečiatky v pase, alebo papierového dokumentu, ktorý sa prikladal k cestovnému pasu.
- 185 ABS Praha, f. Organizační a vnitřní správa FMV, V. díl (A 6/5), inv. č. 803. Príloha k NMV ČSSR č. 52/1970. „Směrnice k vydávání výjezdních doložek k cestám čs. občanů do kapitalistických států“, čl. 7.
- 186 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, Odbor pasov a víz, D9, šk. č. 3, inv. č. 34. Vyhodnotenie činnosti KOPV a OOPV za rok 1973.
- 187 Písomný súhlas Štátnej banky Československej (ŠBČS), že žiadateľovi o cestu budú vydané finančné prostriedky v cudzej mene.
- 188 To opatrenia sa netýkalo ciest za príbuznými v priamom pokolení, súrodencami a manželmi. Ak však išlo o návštevu emigrantov, bola potrebné udelenie výnimky, o ktorú musel požiadať niektorý z útvarov ZNB.
- 189 RYCHLÍK, J. *Devízové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*, s. 18 – 19.
- 190 RYCHLÍK, J. *Devízové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*, s. 31 – 32.

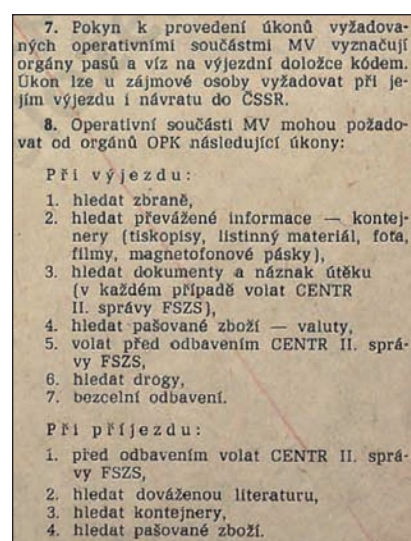
útvary. Nie veľmi kladne sa však dá hodnotiť morálna stránka jeho povolania. Emil Zachar svoju prácu považoval v prvom rade za službu režimu a nie za administratívnu službu pre občanov. V jeho služobnom hodnotení z roku 1974 je uvedený: „Úlohy na svojom pracovisku chápe predovšetkým z hľadiska celospoločenského. Je dôsledný a dbá na to, aby cesty do zahraničia bolo povoľované len ľuďom, ktorí z hľadiska záujmov nášho štátu takúto dôveru požívajú. Táto dôslednosť je uplatňovaná ako na úseku pasovej, tak i vízovej činnosti v rámci nášho kraja [...] Jeho dôslednosť pri plnení úloh je tu dokázaná i najnižším počtom emigrovaných osôb zo Stredoslovenského kraja za posledných niekoľko rokov [...] vedie všetkých príslušníkov k vyťažovaniu ako našich občanov, tak aj vízových cudzincov,¹⁹¹ pričom úzko spolupracuje s operatívou ŠtB. V poslednom období sa i v tomto smere zlepšila i kvalita predoperačných poznatkov [...] Z hľadiska plnenia úloh hodnotený má dobré organizačné schopnosti a jeho štýl práce vyhovuje súčasnej náplni a pracovným podmienkam KOPV¹⁹² a OOPV v rámci kraja [...] Z hľadiska odborného je menovaného treba hodnotiť ako schopného náčelníka pre uvedenú funkciu. Kvalifikačné požiadavky v plnom rozsahu nesplňuje. Vzhľadom na jeho vek a zdravotný stav vyžadované nebudú [...] V danom prípade ide o triedne uvedomeného, politicky vyspelého funkcionára ktorý má predpoklady aj naďalej funkciu vykonávať. Jeho zdravotný stav je čiastočne narušený, ale je zabezpečovaná dostatočná starostlivosť o jeho odborné a aktívne liečenie.“¹⁹³

Zaujímavé by bolo bližšie poznať, aký mal Emil Zachar pracovný vzťah

so svojím mladším bratom Augustínom. Augustín Zachar pôsobil od začiatku roka 1964 do konca marca 1975 na oddelení, ktoré sledovalo vízových cudzincov v Stredoslovenskom kraji a ohľadom činnosti proti cudzincom metodicky usmerňoval okresné oddelenia ŠtB.¹⁹⁴ Obaja bratia tak pravdepodobne prichádzali okrem rodinného styku aj do pracovného kontaktu. Administratívna kontrola cudzincov, rozhovory s nimi a súčinnosť pri ich vypovedaní z republiky patrili totiž medzi základnú agendu zložiek PaV. Personálne spisy oboch bratov však k ich spolupráci neobsahujú bližšie informácie.

PÔSOBNIE POČAS ROKOV 1968 – 1969 A TZV. NORMALIZÁCIE

Na kariéry veliteľov bezpečnostného aparátu mal zásadný dopad postoj k obdobiu tzv. Pražskej jari v roku 1968 a k následnej invázii vojsk Varšavskej zmluvy. Začiatkom januára 1968 bol do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ zvolený Alexander Dubček. V apríli vláda prijala Akčný program KSČ, ktorý si dal za cieľ demokratizáciu a liberalizáciu socializmu (odstránenie cenzúry, povolenie nekomunistických spolkov, federalizáciu štátu a pod.). Akčný program KSČ si tiež dával za cieľ väčšiu slobodu cestovania československých občanov do cudziny. Tento dokument obsahoval text, ktorý si dával za cieľ „právne presne zaručiť ústavnú slobodu pohybu, zejména výjezd našich občanů do zahraničí; jde hlavně o to, aby občan měl právní nárok i na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině a aby lidé nebyli bezdůvodně stavěni do postavení emigrantů“.¹⁹⁵



Pracovníci útvarov pasov a víz mohli do cestovnej doložky umiestniť kód určujúci vykonanie osobitnej kontroly cestujúceho na hraniciach (Zdroj: www.ustrcr.cz)

Emil Zachar sa ako dogmatický komunista pravdepodobne nestotožňoval s prebiehajúcimi spoločenským zmenami. Napriek svojim neskorším tvrdeniam im však nijako otvorene neoponoval. Vo vyhodnotení činnosti na úseku pasovej agendy v Stredoslovenskom kraji za rok 1968 Zachar uvádza: „Pokiaľ ide o politickú a praktickú činnosť pracovníkov PV v rámci kraja, ktorá vyplýva z línie strany a zo zákonných a interných noriem MV pre vybavovanie PV záležitostí, títo sa kladne postavili za závery januárového pléna ÚV KSČS¹⁹⁶ 1968, proti deformáciám minulého obdobia a zároveň za Akčný program KSČS a programové vyhlásenie vlády [...] V dôsledku zvýšeného záujmu o cesty do cudziny a uplatňovania zásad slobody cestovania našich občanov do zahraničia, zakotvených v Akčnom programe

191 Osoby zo zahraničia, ktoré navštívili ČSSR na platné československé víza.

192 Krajský odbor pasov a víz.

193 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Služobné hodnotenie zo dňa 1. 7. 1974, s. 263 – 265.

194 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Služobné hodnotenia Augustína Zachara za dobu od 1. 1. 1968 do 31. 12. 1970.

195 Akčný program KSČ [online]. [cit. 2020-10-27]. Dostupné na: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf

196 Touto skratkou je myslený Ústredný výbor Komunistickej strany Česko-Slovenska, obvykle sa táto skratka uvádza v tvare ÚV KSČ.

KSČS sa v priebehu roka 1968 zvýšil počet žiadostí o cesty do KŠ¹⁹⁷ [...] v pojanuárovom období – na rozdiel od predchádzajúceho obdobia dochádzalo k veľmi málo prípadom zamietnutia žiadostí o cesty do cudziny. Stalo sa tak najmä predovšetkým z toho dôvodu, že najmä orgány ŠtB v dôsledku sústavných útokov na nich zo strany rôznych protisocialistických a protisovietskych síl a býv. ministra vnútra Pavla¹⁹⁸ mali zviazané ruky a svoje úsilie s prostriedky nemohli správne zameriavať v smere konkretizácie dôvodov potreby zamietnutia tej – ktorej zahraničnej cesty. Ako už bolo naznačené, predchádzajúce negatívne zasahovanie do činnosti bezpečnostných orgánov sa odrazilo v tom, že KOPV¹⁹⁹ vo svojom rozhodovaní nemala k dispozícii konkrétne fakty pre nepovoľovanie ciest do cudziny a tieto bolo nutné povoľovať. Prejavilo sa to v podstatnom znížení počtu zamietnutých žiadostí o cesty do cudziny, i odvolaní. Zatiaľ čo v roku 1967 počet zamietnutých žiadostí činil 130, v roku 1968 sa počet zamietnutých žiadostí znížil na 26 a odvolaní na 18, z ktorého počtu 14 odvolaní bolo po opätovnom preskúmaní vybavené kladne.²⁰⁰

V neskoršom normalizačnom období bolo pochopiteľne pre kariéry príslušníkov ZNB dôležité, aby sa od politiky Socializmu s ľudskou tvárou dištancovali. Zachar krízové roky

1968/1969 opísal nasledovne: „V r. 1968 som na členských schôdzach i mimo nich verejne odsudzoval činnosť revizionistických, pravicovo-opportunistickej a antisocialistických živlov u nás, i nesprávny nemarxistický postup vtedajšieho vedenia strany. Vstupom spojeneckých vojsk na naše územie som bol spolu s manželkou nadšený, lebo v ňom sme videli naše oslobodenie pred hroziacou kontrarevolúciou. V tomto zmysle som tento akt na pracovisku i vo verejnom živote vždy a všade hodnotil a propagoval, za čo som bol terčom útoku zo strany oportunistickej a kolísavých živlov.“²⁰¹

Po nástupe tzv. normalizácie sa Zachar ako predseda Kontrolnej a revíznej komisie²⁰² ZO KSS KS-ZNB Banská Bystrica podieľal na normalizačných previerkach, jeho slovami na „očistenie strany od oportunistickej, kolísavých a pasívnych živlov“. Stranícke čistky, v komunistickej strane realizované formou „výmeny členských legitimácií“, sa začali začiatkom roku 1970.²⁰³ Ich cieľom bolo vylúčenie osôb, ktoré sa angažovali počas Pražskej jari na strane reformistov. V slovníku strany to boli „pravicoví oportunisti“, „úchylkári“, alebo „revizionisti“. Takýmto osobám boli členské legitimácie odňaté. S ostatnými členmi strany sa konali pohovory, na ktorých museli strániči vyjadriť svoj súhlas s inváziou

a odsúdiť politiku Pražskej jari. Ak tak neurobili (alebo ak im nepomohli vplyvní priatelia v strane), nebola im vydaná nová stranícka legitimácia. Na Slovensku bolo takto postihnutých 53-tisíc členov komunistickej strany, v rámci Československa išlo celkovo o 327-tisíc osôb.²⁰⁴ Osoby vylúčené zo strany a ich rodinní príslušníci sa stali občanmi druhej kategórie. Stratili zamestnanie, ich deti nemohli študovať na vysokých školách, nemohli cestovať do zahraničia, hrozilo im sledovanie zo strany ŠtB a mnohé ďalšie perzekúcie. Na týchto straníckych previerkach sa podieľal aj Zacharov brat Augustín, ktorý bol členom pohovorej komisie v národnom podniku Harmanecké papierne a pri výmene straníckych legitimácií sa „prejavoval ako zásadový člen strany, ktorý sa nezľakol ani sťažností, ani vyhrožovania“.²⁰⁵

Emil Zachar pokračoval vo svojej kariére náčelníka odboru PaV v Stredoslovenskom kraji až do konca júla 1976, kedy bol uvoľnený zo služieb ZNB. Zachar odchádzal na dôchodok vo veku 57 rokov (ku dňu splnenia nároku na priznanie starobného dôchodku), s odstupným vo výške piatich mesačných príjmov a s dosiahnutou hodnotou podplukovníka.²⁰⁶

ZÁVER

Každá doba má svojich kladných a svojich záporných hrdinov.

197 Kapitalistické (západné) štáty.

198 Josef Pavel (1908 – 1973). V dňoch 8. 4. 1968 – 31. 8. 1968 bol ministrom vnútra ČSSR. V tejto funkcii sa pokúsil o reformu bezpečnostných zložiek. Po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy bol donútený odstúpiť z funkcie. Viac k osobe Josefa Pavla pozri GREGOR, Michal. Josef Pavel a jeho pád. *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 4, s. 82 – 86.

199 Krajský odbor pasov a víz.

200 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, Odbor pasov a víz, D9, šk. č. 1, inv. č. 13. Vyhodnotenie činnosti na úseku pasovej agendy v Stredoslovenskom kraji za rok 1968 – Správa pre MV SSR SPV.

201 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Doplnok k dotazníku MV zo dňa 8. 2. 1972, s. 382.

202 Kontrolné orgány straníckych jednotiek KSS.

203 Vyhlásené boli 28. – 30. januára 1970 na zasadnutí ÚV KSČ listom pre základné organizácie strany.

204 JANCURA, Vladimír. *Čistky 1970. Niektorí stratili prácu a niektorí česť* [online]. [cit. 2020-08-25]. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/552512-cistky-1970-niektor-stratil-pracu-a-niektor-cest/>

205 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Augustína Zachara (1923). Služobné hodnotenia Augustína Zachara za dobu od 1. 1. 1968 do 31. 12. 1970.

206 A ÚPN Bratislava, f. Personálne spisy, PS/S VIII, PS Emila Zachara (1919). Kádrový rozkaz náčelníka KS-ZNB č. 168/1976, s. 390.

Slovenské dejiny po roku 1948 poznajú mnohých ľudí, ktorí pre svoje presvedčenie obetovali osobnú slobodu a pohodlie, niekedy aj svoj život. Táto doba si však našla aj mnoho ľudí, ktorí boli ochotní v službách štátu perzekvovať skutočných alebo domnelých oponentov režimu. Emil Zachar bol ďalším v rade z mnohých, pôvodne ničím výnimočných ľudí, ktorým režim doprial výmenou za ich lojalitu kariéru, ktorá by bola pre nich nedostupná v demokratickom spoločenskom zriadení. Až do svojho

vstupu do služieb bezpečnostných zložiek štátu bol Zachar úradníkom najnižšej kategórie. Zapojoval sa do viacerých dramatických udalostí vojnovnej doby, jeho rola v odboji a SNP však pravdepodobne nebola veľmi výrazná. Výraznejšie sa v živote presadil až ako príslušník represívnych zložiek komunistického režimu. Emil Zachar sa počas svojej kariéry príslušníka ZNB podieľal na viacerých činnostiach, ktoré priniesli problémy a traumy veľkému množstvu ľudí. Zúčastnil sa priprav februárového

prevratu roku 1948, keď získaval kompromitujúce materiály na nepohodlných veliteľov HVNB. Ako člen „skupiny ST“ sa podieľal na príprave neskorších politických procesov s vedúcimi predstaviteľmi KSS. V roku 1970 bol členom pohovorových komisií pri vydávaní, resp. nevydávaní straníckych legitímácii podľa politického hodnotenia. Predovšetkým sa však ako náčelník krajského odboru pasov a víz sa podieľal na upieraní práva občanom Československa slobodne vycestovať za hranice.

Daniel Halčín • Emil Zachar – Regional Chief of Passports and Visa Section in the Central Slovakia Region

The contribution deals with life and career of Emil Zachar, the Regional Chief of Passports and Visa Section in Banská Bystrica. Using him as an example, the author describes the safety apparatus development in Slovakia after WW2. The article deals also with the issue of how the tourism was overseen by Passports and visa sections of the National Security Corps. Emil Zachar grew up without his father in poor conditions. After leaving school, he worked as a lower post officer in Bratislava. In 1941, when the Soviet Union was attacked by Nazi Germany, he became involved in the anti-Communist resistance. At his working place, he destroyed letters including indictments against people active in the resistance and members of then illegal Communist Party. At the end of 1944, Zachar participated in the Slovak National Uprising in Central Slovakia. He did not probably take part in armed fights and his participation was of a marginal character. Zachar started to work with the State Security in 1947, operating under the name Section VII of the Ministry of Interior. That intelligence unit was dominated by the Communists and their supporters, who focused their activities on compromising and removing political opponents. As a person working with the Section VII, he took active part in the Communist February Coup in 1948. First, as a member of the hidden group, he participated also in preparation of political trials of then Communist Party's leaders. At the beginning of the 1950ties, various State Security members were imprisoned and convicted in the trial Oskar Valášek et al., people that used to belong to Zachar's close persons. After that, Zachar was temporarily removed to lower working positions within the State Security. In 1954 he was appointed Chief of Interior Department of the Regional Administration of the Ministry of Interior in Banská Bystrica. Later, from 1963 to 1976, he became the Chief of Passports and Visa Section. Those specialized units of the Ministry of Interior used to issue travelling documents to the applicants. Issuing, or non-issuing of such documents was a political decision and often it was misused as a form of repression against inconvenient citizens or foreigners.

Mgr. Daniel Halčín (1980)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. V Ústave pamäti národa pracuje od roku 2009. V súčasnosti pôsobí v Oddelení dokumentácie Centra výskumu obdobia neslobody, kde sa zameriava na rekonštrukciu organizačnej a personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti v krajoch a okresoch na území Slovenska. V časopise Pamäť národa publikoval najmä profily vedúcich príslušníkov Štátnej bezpečnosti. Podieľa sa na tvorbe zoznamov príslušníkov Štátnej bezpečnosti, dostupných na internetovej stránke ÚPN.

Kontakt: halcin@upn.gov.sk

FILIP TARIŠKA – OBEŤ NÁSILNEJ KOLEKTIVIZÁCIE

BRANISLAV KINČOK

Proces kolektivizácie československého poľnohospodárstva v rokoch 1949 – 1960 radikálnym spôsobom ovplyvnil život na slovenskom vidieku. Zasiahol sociálne a kultúrne zázemie celej dedinskej spoločnosti a prevrátil jej tradičný hodnotový systém. Počiatočná nedôvera a nezáujem roľníkov o vstup do jednotných roľníckych družstiev, ktorý pramenil z obáv o zavádzanie kolchozných praktík a zo zmeny jeho sociálneho statusu, vyvolal zo strany stranického a štátneho aparátu cieľenú a účelovú perzekúciu rôznych sociálnych vrstiev slovenskej dediny, predovšetkým však bohatých roľníkov. Pred neprávostami a nespravodlivosťou nemali možnosť úniku a nemohli sa ani brániť.¹ Jednou z obetí tohto násilného procesu bol aj Filip Tariška, ktorý sa po dlhých rokoch strávených na prácach v USA vrátil domov k rodine a za zarobené peniaze si postupne vybudoval životaschopné hospodárstvo. Komunistický režim ho však začiatkom 50. rokov označil za tzv. dedinského boháča, násilným spôsobom mu vzal ťažko nadobudnutú pôdu a majetok a jeho samého poslal do väzenia.

Filip Tariška sa narodil 4. júla 1894 v obci Veľké Kozmálovce v maloroľníckej rodine Filipa Tarišku a Kataríny, rodenej Pastierovej.² Po dovŕšení dospelosti nevidel Filip v rodnej obci a ani v Uhorsku žiadnu perspektívu slušného života bez chudoby a strádania. Jeho rodina totiž vlastnila len 4 ha poľnohospodárskej pôdy a keďže Filip mal ďalších šesť súrodencov, zdedením by získal len sedminu z jej celkovej výmery. Uvedomoval si, že z takéhoto majetku svoju budúcu rodinu neužije.³ Preto sa rozhodol odísť za prácou do zahraničia a za zarobené peniaze si plánoval

doma kúpiť poľnohospodársku pôdu
a vybudovať hospodárstvo, ktoré by
uživilo jeho rodinu.

V októbri 1913 – vo veku 19 rokov – odišiel do USA a usadil sa v Palmer-tone, štát Pensylvánia.⁴ Najskôr nastúpil do školy, kde sa rýchlo naučil základy angličtiny a čoskoro začal pracovať ako robotník v železiarňach. Keďže bol snaživý a pracovitý, postupne sa vypracoval a dokázal slušne vyžiť. Časť zarobených peňazí zasielal svojim rodičom do Veľkých Kozmáloviec, časť investoval do akcií rôznych podnikov. Jeho pracovné nasadenie však na čas prerušila prvá svetová vojna, keďže Filip

bol v roku 1917 povolaný do americkej armády. Podľa svedectva jeho vnuka mal byť pôvodne súčasťou expedičného zboru, ktorý mal pôsobiť v Európe (údajne už bol so svojou jednotkou aj naložený), no nakoniec sa tak nestalo a frontových bojov sa nezúčastnil. Po vojne sa vrátil do civilného života a pracoval v železniarňach, neskôr aj v automobilovom priemysle.⁵ Postupne si aj na úkor svojho zdravia našetril dostatočné množstvo finančných prostriedkov, a tak sa v máji 1927 vrátil na Slovensko. Vo Veľkých Kozmálovciach začal stavať rodinný dom a neskôr sa oženil s Máriou, rod. Jančovou. Vo

1 K problematike kolektivizácie českého a slovenského poľnohospodárstva napríklad pozri CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov: UNIVERSUM, 2005; HLAVOVÁ, Viera. *Kulak – triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava: VEDA, 2010; ROKOSKÝ, Jaroslav, SVOBODA, Libor, eds. *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013; VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014.

2 *Matrika krštených 1890 – 1895, Starý Tekov* [online]. [cit. 2020-11-25]. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3357-9BTW-PS5?i=28&wc=9PQ3-J44%3A107654301%2C109488101%2C138282801%2C128247501&cc=1554443>

3 Osobný archív (ďalej OA) B. Kinčoka. Žiadosť E. Tarišku o zrušenie rozsudku zo 16. 7. 1969.

4 List or Manifest of Alien Passengers for the United States of Immigration officer at Port of Arrival, New York, 8. 2. 1928 [online]. [cit. 2020-11-25]. Dostupné na: <https://heritage.statueofliberty.org/passenger-details/czoxMjoiOTAxNzYyMzkzMTYwIjJs=/czo5OiJwYXNzZW5n-ZXliOw==#passengerListAnchor>

5 OA B. Kinčoka. Rozhovor s Jozefom Tariškom (1951) zo 17. 11. 2020.

februári 1928 však opäť vycestoval za prácou do USA a v decembri 1929 ho nasledovala aj manželka Mária.⁶ Neplánovali tu však ostať dlhodobo – Mária, ktorá čakala prvé dieťa, sa domov vrátila už v júni 1930,⁷ Filip ju nasledoval o rok,⁸ pričom ho už doma čakal prvorodený syn Lukáč (neskôr sa im narodila aj dcéra Mária).

Po definitívnom návrate na Slovensko začal Filip budovať svoje hospodárstvo – do začiatku 40. rokov nakúpil postupne v katastri obcí Veľké Kozmálovce a Kozárovce (pozemky z bývalého veľkostatku Korlat) poľnohospodársku pôdu vo výmere 20, resp. 16,5 ha.⁹ Zaradil sa tak medzi najbohatších roľníkov v obci a vďaka dlhoročnému pobytu v USA aj medzi najvplyvnejších. Poznatky zo života v USA konfrontoval s realitou slovenského vidieka. Chudobnejším roľníkom odovzdával svoje skúsenosti a určite ich nabádal, že usilovnou prácou môžu ovplyvniť pomery, v akých žijú. Určite si však uvedomoval limity československej reality, ktorú začiatkom 30. rokov negatívnym spôsobom ovplyvňovala hospodárska kríza. Tá sa v priebehu roka 1931 prejavila aj vo Veľkých Kozmálovciach. Vďaka výraznému zníženiu cien dobytka a neúrode (ovplyvnila ju aj veľká povodeň) nedisponovali mnohí Veľkokozmálovčania dostatočnými finančnými prostriedkami, a preto odmietli v tomto roku zaplatiť dane. Daňový úrad v Leviciach začal tieto pohľadávky vymáhať exekúciami, ktorých bolo v obci vyhlásených celkovo 60. Dňa 29. decembra 1931 prišiel do

obce daňový exekútor a dlžníkom dal poslednú možnosť zaplatiť dane. Dvaja občania sa však vzopreli a dane aj tak nezaplatili. Preprave ich zabavených vecí do Levíc však zabránil približne 200-členný dav občanov.¹⁰ Svojich spoluobčanov – roľníkov sa zastal aj Filip Tariška, ktorý patril k najagilnejším účastníkom „vzbury“. Vďaka tomu sa ocitol medzi 19 občanmi Veľkých Kozmáloviec, na ktorých bolo podané trestné oznámenie a neskôr aj obžaloba.¹¹ F. Tarišku odsúdil súd na peňažnú pokutu.

Obdobie druhej svetovej vojny prežil F. Tariška prácou na svojom hospodárstve. Bez väčších škôd prežil a trojmesačnú prítomnosť sovietsko-nemeckého frontu v obci. Také šťastie však nemal jeho brat Ján – vládny komisár obce, ktorého 14. januára 1945 usmrtila nemecká delostrelecká mína.

Po roku 1945 sa F. Tariška rozhodol investovať do nákupu poľnohospodárskych strojov, ktoré by mechanizovali prácu na poliach. V roku 1947 spolu s ďalšími štyrmi väčšími roľníkmi založil v obci Voľné strojové združenie (stal sa jeho predsedom) a za sumu 97 350 Kčs kúpil traktor Zetor 25.¹² Február 1948 a prevzatie moci komunistami predstavovali zvrát v ďalšom vývoji Československa. Zmeny výrazným spôsobom zasiahli aj do života Filipa Tarišku, ktorý sa ako bohatý roľník stal pre komunistický režim prekážkou v plánovanej socializácii slovenskej dediny.

Koncom 40. rokov 20. storočia predstavovali bohatí roľníci a gazdovia



Filip Tariška počas pobytu v USA

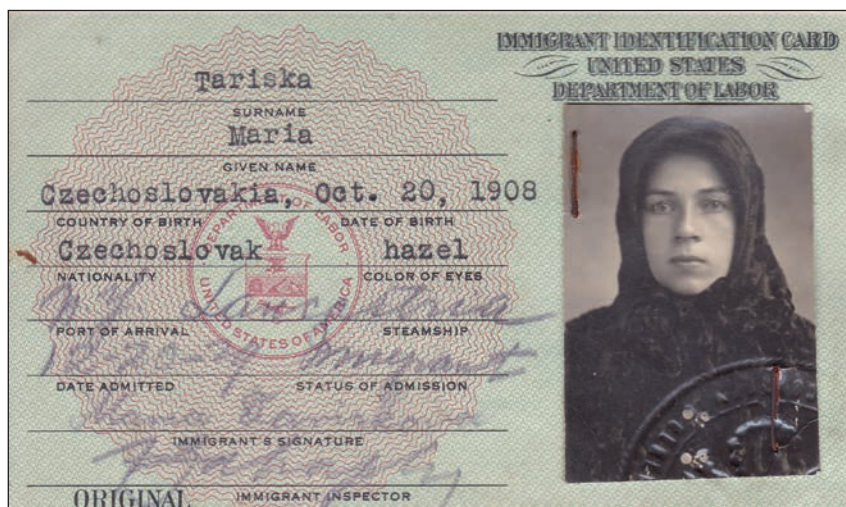
(Zdroj: Archív E. Tarišku st.)

poslednú kapitalistickú vrstvu na slovenskej dedine. Išlo o vlastníkov poľnohospodárskych usadlostí v rozmedzí od 20 do 50 ha pôdy. Svoje gazdovstvá obhospodarovali spolu so svojimi rodinnými príslušníkmi, zamestnávali 1 – 2 pracovné sily, najímali si sezónnych robotníkov, vlastnili živú ťažnú silu (kone, kravy), mali už aj značné strojové vybavenie (zberové a mlátiace stroje, traktory) a hospodárske budovy. Viacerí boli priekopníkmi technického pokroku, členmi a funkcionármi rôznych strojových, skladiskových či iných foriem roľníckych družstiev. Po februári 1948 začal komunistický režim bohatých roľníkov označovať za „dedinských boháčov“ a „kulakov“. Najmä pejoratívne označenie „kulak“

- 6 List or Manifest of Alien Passengers for the United States of Immigration officer at Port of Arrival, New York, 20. 12. 1929 [online]. [cit. 2020 11-25]. Dostupné na: <https://heritage.statueofliberty.org/passenger-details/czoxMjoiOTAxNzYxNzY0NDcyIjls=/czo5OjIwYXNzZW5nZXliOw==#passengerListAnchor>
- 7 OA B. Kinčoka. Cestovný pas M. Tariškovej.
- 8 OA B. Kinčoka. Cestovný pas F. Tarišku vydaný Konzulátom československej republiky v Pittsburghu 29. mája 1931.
- 9 Pri konfiškácii poľnohospodárskej pôdy v roku 1952 miestne orgány konštatovali, že F. Tariška vlastnil 20 ha pôdy. OA B. Kinčoka. Odpis zápisnice z konfiškácie majetku Filipa Tarišku z 22. 10. 1952. Koncom 60. rokov však F. Tariška udával, že vlastnil iba 16,5 ha pôdy. OA B. Kinčoka. Žiadosť F. Tarišku o zrušenie rozsudku zo 16. 7. 1969.
- 10 Štátny archív (ďalej ŠA) Nitra, pracovisko Archív Levice (ďalej p. A LV), fond (ďalej f.) Okresný úrad Levice (ďalej OÚLV) prez., číslo jednania (ďalej č. j.) 25/1932. Hlásenie o násilnom zmaření daňovej exekúcie vo Veľkých Kozmálovciach z 2. 1. 1932.
- 11 ŠA Nitra, p. A LV, f. OÚLV prez., č. j. 25/1932. Oznámenie četníckej stanice v Rybníku z 1. 2. 1932.
- 12 OA B. Kinčoka. Faktúra z 20. 8. 1947; Žiadosť o subvenciu na zakúpený traktor z 15. 12. 1947.

malo emotívne podnecovať nenávisť, závisť a nepriateľstvo voči bohatším roľníkom. Postupne sa oba termíny stali synonymom nepriateľa socializmu a budovania jednotných roľníckych družstiev (JRD) a zároveň nálepkou, ktorú dávali regionálni stranícky funkcionári a štátni úradníci každému roľníkovi, ktorý nechcel vstúpiť do družstva.¹³

Filip Tariška stál na rozmedzí medzi stredným a bohatým roľníkom. Podľa formy a rozsahu jeho perzekúcie môžeme predpokladať, že v obci Veľké Kozmálovce plnil úlohu „dedinského boháča“, resp. „dedinského špekulanta“. Dotklo sa ho už jedno z prvých opatrení, ktoré mali obmedziť ekonomickú silu zámožných vrstiev dediny – výkup poľnohospodárskych strojov. Koncom roka 1950 od neho oficiálne „odkúpili“ traktor Zetor 25 spolu s pluhmi pre JRD Mýtnu Ludany, no do roku 1989 mu zaň nik nezaplatil.¹⁴ Ekonomicky ho ruinoval aj fakt, že Roľnícke strojové družstvo Levice – sklad Veľké Kozmálovce mu nezaplatilo 42 230,90 Kčs za odovzdané obilie a krmivo.¹⁵ Najtvrdším ekonomickým opatrením voči roľníkom však boli neúmerne vysoké dodávkové povinnosti voči štátu – tzv. kontingenty. V roku 1951 dostali štátne orgány inštrukciu od poverenictva spravodlivosti: „Kulakovi sa musí dať taký kontingent, aby ho nemohol splniť, a potom ho postaviť pred súd.“ Bez strojového vybavenia a pracovných síl mohli bohatí roľníci vysoké dodávkové úlohy splniť len veľmi ťažko.¹⁶ Neúnosné kontingenty ničili aj Filipa Tarišku. Dňa 18. júla 1950 mu Okresný národný výbor (ONV) v Leviciach za nesplnenie dodávkovej povinnosti – neodovzdanie 860 kg



Manželka Mária, preukaz imigranta (Zdroj: Archív E. Tarišku st.)

bravčoviny pre potreby verejného zásobovania – vymeral peňažnú pokutu vo výške 1 700 Kčs, ktorá sa v prípade nezaplatenia menila na 17 dní väzenia.¹⁷

Zo zachovaných dokumentov a výpovedí pamätníkov nevieme definovať vzťah Filipa Tarišku k zakladaniu JRD. Môžeme však predpokladať, že na základe životných skúseností nadobudnutých v USA sa k tomuto procesu staval negatívne. Keďže v obci patril medzi najvplyvnejšie osoby, jeho príklad určite nasledovali aj viacerí menší roľníci. Aj toto mohol byť dôvod, prečo sa vo Veľkých Kozmálovciach začiatkom 50. rokov nedarilo zriadiť ani len prípravný výbor nového JRD. Dialo sa tak napriek tomu, že obec pravidelne navštevovali rôzne okresné aj krajské stranícke delegácie, ktoré agitovali a apelovali na roľníkov, aby založili JRD. Situáciu komplikoval aj fakt, že proti vzniku JRD boli aj samotní členovia Miestneho národného výboru

(MNV) vo Veľkých Kozmálovciach.¹⁸ Stranícki funkcionári nakoniec usúdili, že cesta k založeniu JRD vedie iba cez odstránenie hlavnej prekážky tohto procesu, ktorým bol Filip Tariška.

V tomto období už išlo o overený a funkčný spôsob. Najskôr Filipovi vymerali na rok 1951 neprimerané kontingenty. Keďže ich nedokázal splniť, 22. septembra 1951 ho zatkli a umiestnili do vyšetrovacej väzby okresného súdu v Leviciach. Krátko po jeho zatknutí prišlo k jeho domu auto a podľa manželky „zobrali všetko (myslia sa hospodárske produkty, najmä obilniny – pozn. B. K.) [...] Keď som vravela, že čo budeme siať a jeť, keď všetko zobrali, oni mi na to povedali, že sa oni o to starajú. A teraz sa nestarajú ničto čo sa bude siať, čo sa bude jeť, peniaze za zbožie sme nedostali, ani za kukuricu“. Manželka s dvomi deťmi tak nemali čo zasíť na poliach – úrady im síce vyčlenili obilie na osev, avšak v pokročilom jesennom čase, keď už

13 HLAVOVÁ, Viera. *Kulak – triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava: VEDA, 2010, s. 13 – 16.

14 OA B. Kinčoka. Výmer z 5. 12. 1950; Žiadosť F. Tarišku o zrušenie rozsudku zo 16. 7. 1969.

15 OA B. Kinčoka. Žiadosť F. Tarišku o zrušenie rozsudku zo 16. 7. 1969.

16 HLAVOVÁ, V. *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 34 – 35.

17 OA B. Kinčoka. Trestný príkaz z 18. 7. 1950.

18 ŠA Nitra, p. A LV, f. Miestny národný výbor (ďalej MNV) Veľké Kozmálovce, zápisnice pléna 1950 – 1952, 1954 – 1968, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 1, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 3. Zápisnica za zasadnutia pléna MNV Veľké Kozmálovce z 28. 6. 1952.

malo byť dávno zasiaté, a najmä nemali si ho za čo kúpiť. Tak zostali polia neobsiate.¹⁹ Situáciu postihnutej rodiny zhoršil aj odchod syna Lukáča na základnú vojenskú službu 1. októbra 1951, kde ako „politicky nespoľahlivý“ syn „dedinského boháča“ narukoval do ťažkých (banských) pomocných technických práporov a až do 25. novembra 1953 pracoval v Ostravsko-karvinských uhoľných baniach.

Okresná prokuratúra v Leviciach podala na Filipa Tarišku 12. októbra 1951 obžalobu pre trestný čin sabotáže. Dôvodom bolo nesplnenie kontingentu na rok 1951. Podľa prokuratúry tým nesplnil, alebo porušil „*povinnosť svojho povolania, zamestnania, alebo plnenie takej povinnosti obchádza*“, čím spáchal trestný čin sabotáže. Dôkazom takejto činnosti malo byť čiastočné priznanie obvineného a výsledky „stopovania“. Obžaloba Filipa Tarišku charakterizovala ako „*dedinského špekulanta*“, ktorý má „*záporný vzťah ku socializácii dediny [...] čo dokázal tým, že nesúhlasí s vývojom na dedine a proti tomuto vývoju sa stavia záporne*“.²⁰ Rozsudkom Okresného súdu v Leviciach z 15. novembra 1951 bol uznaný vinným zo spáchania trestného činu ohrozenia jednotného hospodárskeho plánu podľa § 135 odsek 1, 2. Súd rozsudok odôvodnil tým, že Filip Tariška zo 95 metrákov pšenice dodal 57 metra, z 95 metrov jačmeňa dodal 35,35 metra, z 1 526 kusov vajec dodal 626 kusov, zo 700 kg hovädzieho mäsa nedodal nič, z bravčového mäsa mal odovzdať 756 kg, no odovzdal len 101 kg a z 5 620 litrov mlieka dodal len 260 litrov. Zároveň mal prepísané

chovať 4 ošípané, z toho dve matky, no nechoval ani jednu. Okresný súd v Leviciach ho preto odsúdil na 8 mesiacov odňatia slobody a peňažný trest 10 000 Kčs, ktorý sa v prípade nezaplatenia zmenil na ďalších 20 dní väzenia. Zároveň súd vyslovil prepadnutie celého majetku v prospech štátu.²¹ Prokurátor a aj odsúdený sa proti rozsudku ihneď odvolali, a tak bol F. Tariška ešte v ten istý deň prepustený z vyšetrovacej väzy.²²

Po návrate na slobodu už nedokázal plnohodnotne obrábať svoju pôdu, pretože ani na jar roku 1952 ju nemal čím obsiať. Za odobraté obilie (oficiálne deklarované ako odovzdaný obilný kontingent) mu totiž nik nezaplatil a tieto financie sa nepodarilo získať ani Miestnemu národnému výboru (MNV) vo Veľkých Kozmálovciach. Keďže vedenie obce nedokázalo zabezpečiť osev všetkej poľnohospodárskej pôdy F. Tarišku, požiadalo ONV v Leviciach a Zlatých Moravciach, aby aspoň polia ležiace v katastri obce Kozárovce prideliť tamorajšiemu JRD.²³

Medzitým sa už plánovalo odvolacie konanie pred Krajským súdom v Nitre (25. marec 1952). Z dôvodu, že sa pred súd nedostavil obhajca obžalovaného, však bolo pojednávanie odročené až na 17. júna 1952.²⁴ V ten deň Krajský súd v Nitre obe odvolania odmietol,²⁵ čím rozsudok získal právoplatnosť. Filip Tariška však do väzenia hneď neputoval a na slobode žil ešte tri nasledujúce mesiace. Rozsudok Okresného súdu v Leviciach sa však začal čiastočne uplatňovať 22. októbra 1952, kedy MNV vo Veľkých Kozmálovciach (asistovali aj pracovníci ONV



Syn Lukáč (v strede) ako príslušník ťažkých (banských) PTP po vyfárani z bane „Evžen“ (kasárne Petřvald-Březiny) (Zdroj: Archív E. Tarišku st.)

v Leviciach) Filipovi Tariškovi skonfiškovať všetok hnuteľný i nehnuteľný majetok – vrátane hospodárskych zvierat, domu a ornej pôdy. Dokonca mu skonfiškovali aj také veci ako metly, domáce nite, duše a plášte na bicykel! Taktiež mu skonfiškovali 5,61 ha pôdy, ktorá sa nachádzala v katastrálnom území Veľkých Kozmáloviec. Zvyšných 14,5 ha nachádzajúcich sa v katastrálnom území obce Kozárovce prepadli JRD Kozárovce. Celkove mu skonfiškovali majetok v hodnote 292 645 Kčs.²⁶ Môžeme predpokladať, že načasovanie tejto konfiškácie nebolo náhodné a mala priamy súvis so vznikom JRD vo Veľkých

19 OA B. Kinčoka. List M. Tariškovej zo 7. 11. 1951.

20 OA B. Kinčoka. Žaloba na F. Tarišku z 12. 10. 1951.

21 OA B. Kinčoka. Rozsudok Okresného súdu v Leviciach z 15. 11. 1951.

22 OA B. Kinčoka. Čiastočný opis uznesenia Krajského súdu v Nitre zo 17. 6. 1952.

23 ŠA Nitra, p. A LV, f. MNV Veľké Kozmálovce, zápisnice pléna 1950 – 1952, 1954 – 1968, šk. č. 1, inv. č. 3. Zápisnica zo zasadnutia pléna MNV Veľké Kozmálovce z 5. 3. 1952; Zápisnica zo zasadnutia pléna MNV Veľké Kozmálovce z 22. 4. 1952.

24 OA B. Kinčoka. Informácia Právnej poradne č. 3 Nitra, pobočka Levice zo 6. 3. 1952; Informácia Právnej poradne č. 3 Nitra, pobočka Levice z 31. 5. 1952.

25 OA B. Kinčoka. Čiastočný opis uznesenia Krajského súdu v Nitre zo 17. 6. 1952.

26 OA B. Kinčoka. Odpis zápisnice z konfiškácie majetku Filipa Tarišku z 22. 10. 1952.



Prví členovia JRD vo Veľkých Kozmálovciach (Zdroj: Archív B. Kinčoka)

Kozmálovciach (21. septembra 1952). Dokonca sa natíska konštatovanie, že konfiškácia majetku mala zabezpečiť funkčnosť JRD. Podporuje ho najmä fakt, že už krátko po založení JRD bola v skonfiškovanom dome Filipa Tarišku zriadená jeho prvá kancelária.²⁷ Jeho rodina tak zostala bez akéhokoľvek majetku a hlavne bez strechy nad hlavou. Navyše v takýchto prípadoch hrozilo rodinám perzekvovaných „dedinských boháčov“ aj nútené vysídlenie. Takýto zásah sa údajne pripravoval aj proti rodine F. Tarišku, ktorá mala byť vysťahovaná na Moravu.²⁸ Toto sa nakoniec nezrealizovalo, pretože miestne úrady ponechali (pravdepodobne neoficiálne) rodinu bývať v konfiškovanom dome. Môžeme predpokladať, že v tomto prípade zaúradoval vplyv prostredia malej dediny, kde každý každého dobre pozná, a tak sa miestnym straníckym funkcionárom, ktorí zaiste F. Tarišku aj naďalej istým spôsobom rešpektovali, podarilo aspoň v niektorých oblastiach utlmiť perzekučný zásah proti jeho osobe. Hlava

rodiny však 29. októbra 1952 vo veku 58 rokov putovala do výkonu trestu vo väznici v Ilave. Keďže F. Tariška nezaplatil peňažný trest uvedený v rozsudku z 15. novembra 1951, Okresná prokuratúra v Leviciach mu ho 9. januára 1953 premenila na náhradný trest odňatia slobody na 20 dní.

Manželka Mária sa v nasledujúcich mesiacoch snažila dostať manžela z väzenia. Dňa 23. marca 1953 napísala Okresnej prokuratúre v Leviciach žiadosť o zníženie trestu manžela Filipa. Podľa nej bol odsúdený za to, že neobrobil pozemky ležiace v katastri obce Kozárovce. Svoju žiadosť odôvodňovala tým, že na jeseň roku 1951 nemohli obrobiť pozemky z dôvodu, že manžel bol v tom čase vo väzení. Jej žiadosť podporil aj MNV a JRD Veľké Kozmálovce.²⁹

Do tejto situácie však zasiahli udalosti skorej jari roku 1953, kedy zomrel dovtedajší prezident republiky Klement Gottwald a vo funkcii ho nahradil Antonín Zápotocký. Ten 4. mája 1953 vyhlásil amnestiu, ktorá sa vzťahovala aj na Filipa Tarišku a odpúšťala mu

neodpykanú časť trestu odňatia slobody v dĺžke 25 dní a náhradný trest odňatia slobody v trvaní 20 dní za nezaplatenie peňažného trestu.³⁰ V deň vyhlásenia amnestie tak bol F. Tariška prepustený z väznice v Ilave na slobodu.

Tešiť sa však nemohol, pretože práve v tomto čase sa proti nemu pripravovalo ďalšie súdne pojednávanie, tentoraz pred ľudovým súdom v Zlatých Moravciach. Opäť bol obvinený zo spáchania trestného činu ohrozenia jednotného hospodárskeho plánu podľa § 135. Dôvodom boli opäť nesplnené kontingenty, tentoraz z poľnohospodárskej pôdy v katastri obce Kozárovce, ktorá bola v tomto období súčasťou okresu Zlaté Moravce. Súd ho 27. mája 1953 uznal vinným a odsúdil ho na podmienený trest 6 mesiacov odňatia slobody a peňažný trest vo výške 5 000 Kčs (náhradný trest 1 mesiac odňatia slobody). Aj na tento rozsudok sa však vzťahovala amnestia prezidenta republiky zo 4. mája 1953, a tak súd po vynesení rozsudku konštatoval, že sa na Filipa Tarišku hľadí ako na neodsúdeného.³¹ Napriek tomu sa na rozsudok z 27. mája 1953 vzťahovala aj amnestia prezidenta republiky z 9. mája 1955, podľa ktorej sa mu odpúšťal podmienenčne uložený trest odňatia slobody na 6 mesiacov a peňažný trest vo výške 5 000 Kčs.³²

Po prepustení na slobodu sa Filip Tariška zamestnal ako robotník Pozemných stavieb Nitra a neskôr Levice a pracoval na výstavbe závodov v Žiari nad Hronom a Závodov S. M. Kirova v Tlmačoch, no čoskoro odišiel do dôchodku. Rodina naďalej bývala v konfiškovanom dome, ktorý v septembri 1955 ONV – finančný odbor v Leviciach previedol do vlastníctva JRD Veľké Kozmálovce. Pôda v katastri obce bola odovzdaná do trvalého

27 Archív Obecného úradu (ďalej A OcÚ) Veľké Kozmálovce, *Kronika obce Veľké Kozmálovce okres Levice*, s. 52 a 57.

28 OA B. Kinčoka. Rozhovor s Jozefom Tariškom (1951) zo 17. 11. 2020.

29 OA B. Kinčoka. Žiadosť M. Tariškovej o zníženie trestu manžela F. Tarišku z 23. 3. 1953.

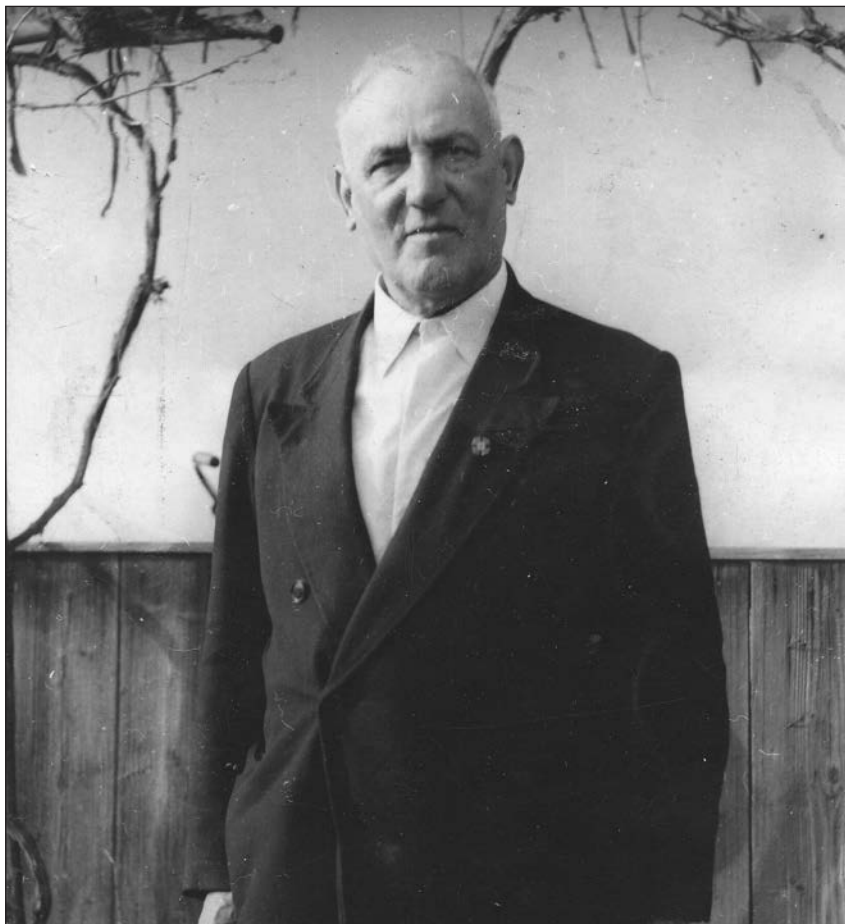
30 OA B. Kinčoka. Uznesenie Okresnej prokuratúry v Leviciach z 16. 6. 1953.

31 OA B. Kinčoka. Uznesenie ľudového súdu v Zlatých Moravciach z 27. mája 1953.

32 OA B. Kinčoka. Uznesenie Okresnej prokuratúry v Zlatých Moravciach z 23. 5. 1955.

bezplatného užívania JRD, živý inventár a zásoby mu odpredal za 9 485 Kčs a mŕtvy inventár odovzdal JRD bezplatne. Ostatný nepoľnohospodársky inventár odovzdal do úschovy MNV vo Veľkých Kozmálovciach.³³

Po uvoľnení politických pomerov v roku 1968 začal F. Tariška bojovať o svoju rehabilitáciu a spravodlivé navrátenie jeho skonfiškovaného majetku. V júni 1969 si podal na Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky (SSR) v Bratislave žiadosť o vrátenie prepadaného osobného majetku. Žiadal aj o vrátenie hnutelností a domu, v ktorom však stále býval.³⁴ Dňa 16. júla 1969 si podal na to isté ministerstvo žiadosť o zrušenie rozsudku Okresného súdu v Leviciach z 15. novembra 1951 a uznesenia odvolacieho Krajského súdu v Nitre zo 17. júna 1952 a nahradenie škôd, ktoré mu boli týmto rozsudkom spôsobené.³⁵ Ministerstvo spravodlivosti SSR mu 20. februára 1970 v rámci prvej žiadosti priznalo nasledujúce odškodnenie – vrátilo mu do vlastníctva rodinný dom s dvorom a záhradou a vyplátilo peňažnú náhradu za časť prepadaného majetku, ktorý môže byť v osobnom vlastníctve alebo v osobnom užívaní v celkovej sume 784 Kčs. Avšak nevrátili mu a ani nenahradili ostatné prepadané nehnuteľnosti (najmä pôdu).³⁶ Preto podal 26. marca 1970 na Okresný súd v Leviciach žalobu na československý štát, v ktorej žiadal peňažnú náhradu za všetok skonfiškovaný majetok a priznanie náhrady zárobku ušlého po dobu väzby.³⁷ Okresný súd v Leviciach 13. augusta 1970 priznal Filipovi Tariškovi odškodné vo výške 2 071,20 Kčs.³⁸ Vrátenie rodinného



Filip Tariška ako dôchodca (Zdroj: Archív E. Tarišku st.)

domu, dvora a záhrady, ktoré vlastnil štát a trvalo užívalo JRD Veľké Kozmálovce, sa oficiálne zrealizovalo v septembri 1970.³⁹ Filip Tariška však nebol jediným členom rodiny, ktorý bojoval o svoju súdnu rehabilitáciu. Jeho dcéra Mária si v polovici 60. rokov vzala za manžela bývalého poslanca Národného zhromaždenia za Stranu slovenskej obrody (1948 – 1951) a politického väzňa Petra Danieliča, ktorého Štátny

súd v Prahe 31. júla 1951 odsúdil vo vykonštruovanom politickom procese na trest odňatia slobody v trvaní 20 rokov.⁴⁰

Filip Tariška sa úplnej rehabilitácie svojej osoby a plného finančného odškodnenia za zhabaný majetok nedožil, pretože 16. decembra 1977 zomrel. Jeho potomkovia však tento boj nevzdali a po roku 1989 ho dotiahli do úspešného konca.

33 OA B. Kinčoka. Rozhodnutie ONV – finančný odbor v Leviciach z 9. 9. 1955.

34 OA B. Kinčoka. Žiadosť F. Tarišku o vrátenie prepadaného osobného majetku z 25. 6. 1969.

35 OA B. Kinčoka. Žiadosť F. Tarišku o zrušenie rozsudku zo 16. 7. 1969.

36 OA B. Kinčoka. Rozhodnutie ministerstva spravodlivosti SSR z 20. 2. 1970.

37 OA B. Kinčoka. Žaloba F. Tarišku z 26. 3. 1970; Dodatok k žalobe z 13. 5. 1970.

38 OA B. Kinčoka. Informácia ministerstva spravodlivosti SSR zo 14. 10. 1970.

39 OA B. Kinčoka. Rozhodnutie ONV – finančný odbor v Leviciach z 8. 9. 1970.

40 Bližšie k prípadu Petra Danieliča pozri KINČOK, Branislav. Mechanizmus tvorby politických procesov na príklade poslanca Národného zhromaždenia Petra Danieliča. *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 4, s. 31 – 50.

BIOGRAFICKÝ PROFIL MICHALA KRAJŇÁKA

ĽUBOSLAV HROMJÁK

V roku 2021 si pripomenieme 25. výročie smrti kňaza Spišskej diecézy Michala Krajňáka, ktorý patrí do skupiny kňazov perzekuovaných komunistickým režimom a ktorý sa napriek zložitému sociálnemu postaveniu zaslúžil o záchranu významnej stredovekej sakrálnej stavby, zapísanej do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, Chrám Ducha Svätého v Žehre.

Michal Krajňák sa narodil 26. marca 1924 v Spišských Vlachoch ako jedno z piatich detí rodičov Michala (1899 – 1980) a Alžbety, rodenej Zahurancovej (1898 – 1978).¹ Obaja rodičia pochádzali zo spišskej obce Bystrany. Po sobáši sa usadili v Spišských Vlachoch, kde si postavili dom. Sviatosť krstu prijal Michal Krajňák 30. marca 1924. Pokrstil ho miestny farár Pavol Doľák. Otec bol kováčom, ktorý pôsobil na veľkostatku grófa Čákiho (Csáky) v Bystranoch. Preto sa rodina neskôr presťahovala do Bystrany.² Michal Krajňák ľudovú školu navštevoval v Spišských Vlachoch, gymnázium v rokoch 1935 – 1941 v Spišskej Novej Vsi a v rokoch 1941 – 1943 ako odchovanec malého seminára Spišskej diecézy, vedeného jezuitmi, študoval na gymnáziu v Levoči. Počas formácie v malom seminári v Levoči ho spišský biskup Ján Vojtaššák, vzhľadom na zložitú finančnú situáciu v rodine, finančne podporoval.³ Gymnaziálne štúdiá ukončil maturitnou skúškou dňa 8. júna 1943. Prihlásil sa na štúdium

teológie na Vysokú školu bohosloveckú v Spišskej Kapitule. Po úspešnom absolvovaní prijímacích skúšok 1. júla 1943 sa 7. septembra 1943 zapísal do prvého ročníka Vysokej školy bohosloveckej v Spišskej Kapitule spolu s ďalšími študentmi prvého ročníka, ktorými boli: Jozef Garstka z Lubice, Štefan Kupčov z Liptovskej Tepličky a Ján Šimanský zo Sečoviec, ktorí študovali za Spišskú diecézu, a Ján Ludrovský z Margecian a Vendelín Štefanovský z Oreského, ktorí študovali za Rožňavskú a Košickú apoštolskú administratúru, na čele ktorej stál Jozef Čársky.⁴ V čase jeho nástupu spišský seminár dosahoval vrchol svojej činnosti. Rektorom spišského seminára bol významný slovenský neotomista Ferko Skyčák, prefektom štúdií bol Mikuláš Stanislav a neskôr Oto Oberhauser. Tu získal kvalitné teologické vzdelanie u profesorov, akými boli Ferko Skyčák, Ladislav Hanus, Jozef Špirko, Štefan Barnáš, Ján Jalovecký, Valentín Kalinay, Jozef Ligoš, Mikuláš Stanislav a Jozef Brandobur. Patril medzi mimoriadne nadaných študentov a iba zriedkakedy mal horší výsledok



Bohoslovec Michal Krajňák
(Zdroj: A BÚ Spišské Podhradie)

ako *eminenter*. Najväčšie problémy mu spôsobovalo štúdium liturgiky u profesora Jaloveckého a morálka u Ladislava Hanusa.⁵ Ročník, v ktorom študoval, bol veľmi malý. Dotkli sa ho roky

- 1 Archív Rímskokatolíckeho farského úradu Spišské Vlachy. Matrika pokrstených, zv. VII/14/17; Archív Biskupského úradu (ďalej A BÚ) Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Identifikačná karta poslucháča Vysokej školy bohosloveckej, nedatované; *Protocollum status personalis sacerdotum dioecesis Scepusiensis ab anno 1848, tomus I., ab A – L*, s. 348 – 349. Mal sestru Máriu Kobulniczkú, ktorá pracovala ako vedúca účtovníčka Advokátskej poradne v Košiciach. Brat Ján bol konštruktérom a pracoval vo Východoslovenských strojárňach v Košiciach. Ďalší brat Ladislav pôsobil ako učiteľ na základnej škole v Nižnom Medzeve a sestra Irena pracovala spočiatku ako pestúnka v Materskej škole v Bystranoch a neskôr ako gazdiná na fare v Žehre.
- 2 Po roku 1945 otec pracoval ako kováč na Štátnych majetkoch, neskôr na Jednotnom roľníckom družstve v Bystranoch. Matka bola ženou v domácnosti. A BÚ Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Životopis z 10. 6. 1960.
- 3 A BÚ Spišské Podhradie, fond (ďalej f.) Spišské biskupstvo (ďalej SpB), č. 3 110/1941.
- 4 A BÚ Spišské Podhradie, *Duplicatum matrica cleri junioris dioec. scepus a. sch. 1943 – 44*, f. 5 – 6.
- 5 A BÚ Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Identifikačná karta poslucháča Vysokej školy bohosloveckej, nedatované.



Michal Krajňák s kňazmi diecézy v Poľanovciach (1976) (Zdroj: Archív Ľ. Hromjáka)

druhej svetovej vojny. Posledný piaty ročník skončili všetci traja spišskí bohoslovci, ktorí sa prihlásili do prvého ročníka Michal Krajňák, Štefan Kupčov a Ján Šimacký, kým študenti za Rožňavskú a Košickú apoštolskú administratúru po skončení vojny v roku 1945 prešli do kňazského seminára do Košíc.⁶ Michal Krajňák počas teologických štúdií vážne ochorel a takmer celý rok prežil na internom oddelení v Levoči. Na jeho kňazskú vysviacku ho doviezli v sanitke.⁷ Dňa 6. júna 1948 vkladáním rúk spišského biskupa Jána

Vojtašáka bol v Katedrále sv. Martina v Spišskej Kapitule vysvätený za kňaza Spišskej diecézy.⁸

Jeho prvou kaplánskou stanicou boli Spišské Vlchy, kde pôsobil ako farár veľmi významný kňaz Spišskej diecézy, dlhoročný riaditeľ Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule Jozef Brandobur. V tejto farnosti slúžil však len jednu svätú omšu, pretože vzhľadom na jeho zlý zdravotný stav bol prevezený na liečenie do Vysokých Tatier.⁹ Po ukončení liečby bol 1. mája 1949 preložený za kaplána do Bobrova.¹⁰

Tu sa dostal do stretu s nastupujúcou komunistickou mocou, keď v nedeľu 23. októbra 1949 v kostole predniesol kázeň, v ktorej kritizoval postoj štátu voči Katolíckej cirkvi v Československu výrokom, že „*kým v ostatných častiach sveta sa stavajú kostoly, u nás sa zatvárajú*“.¹¹ Taktiež v jednu januárovú nedeľu v roku 1950 počas homílie na text evanjelia o búrke na mori použil Petrove slová „*Pane, zachráň nás, hyňieme*“, čo vyhodnotila komunistická štátna moc za poburujúci prejav voči štátnemu zriadeniu. Dňa 13. februára

6 A BÚ Spišské Podhradie, *Matrica Cleri Junioris Seminarii Dioec. Scepus. Anni academ. 1947–8*, f. 1 – 2.

7 SALANCI, Stanislav. Tvoje milosrdenstvo Pane ospevovať budem naveky. *Tešiteľ*, roč. 6, 2016, č. 10, s. 8.

8 A BÚ Spišské Podhradie, f. SpB, č. 1 234/1948; *Protocollum status personalis sacerdotum dioecesis Scepusiensis ab anno 1848, tomus I., ab A – L*, s. 348 – 349; Osobný spis Michal Krajňák. Identifikačná karta poslucháča Vysokej školy bohosloveckej, nedatované.

9 SALANCI, S. Tvoje milosrdenstvo Pane ospevovať budem naveky, s. 8.

10 A BÚ Spišské Podhradie, f. SpB, č. 894/1949; *Protocollum status personalis sacerdotum dioecesis Scepusiensis ab anno 1848, tomus I., ab A – L*, s. 348 – 349.

11 A BÚ Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Rehabilitácia.

1950 bol zatknutý a vyšetrovaný Štátnou bezpečnosťou v Bratislave.¹² Štátny súd v Bratislave ho najprv rozsudkom Or III 85/50 zo dňa 16. marca 1950 nespravodlivo odsúdil pre údajné poburovanie proti republike na dva roky a desať mesiacov väzenia a peňažný trest 20 000 Kčs a následne rozsudkom Štátneho súdu v Bratislave Or III 108/50 zo 6. septembra 1950 Štátny súd v Bratislave zrušil pôvodný rozsudok a odsúdil ho za velezradu na trest odňatia slobody na dobu sedemnásť rokov a desať mesiacov nepodmienečne, stratu občianskych práv na desať rokov, peňažný trest 70 000 Kčs a konfiškáciu majetku. Dôvodom prvej obžaloby bolo, že 23. októbra 1949 v Bobrove počas homílie poburoval proti republike, kým dôvodom druhej obžaloby boli poburujúce kázne proti štátnemu zriadeniu, prečítanie obežníka týkajúceho sa schizmatickej Katolíckej akcie, v ktorom sa zakazoval veriacim vstup do schizmatickej Katolíckej akcie, vysvetľovanie zlého vplyvu socializmu deťom na hodinách náboženstva. Väznili ho najprv v Leopoldove, od roku 1951 v Ilave a v rokoch 1953 – 1960 na Mírove v Českej republike.

Rozhodnutím prezidenta republiky o amnestii mu bol 9. mája 1960 zvyšok trestu odpustený a tým celý trest skrátený na desať rokov. Počas výkonu trestu vykonával rôzne druhy technickej práce a získal prax v jemnej mechanike. Pracoval pre podnik MEOPTA Přerov. Po prepustení na slobodu dňa 10. mája 1960¹³ však nezískal potrebný štátny súhlas na vykonávanie kňazskej služby a bol zaradený do výroby. Do roku 1968 bol zamestnancom Mestskej telekomunikačnej správy v Košiciach ako montér vonkajších zariadení, potom ako merací technik, technik spojov a nakoniec ako



Michal Krajňák v roku 1963

(Zdroj: A BÚ Spišské Podhradie)

vedúci montážneho oddelenia. V tomto období v rokoch 1960 – 1963 získal odborné vzdelanie na Strednej priemyselnej škole elektrotechnickej v Košiciach odbor oznamovacia technika, ktoré ukončil s vyznamenaním 5. júna 1963. Odbornú prácu napísal na tému *Návrh rekonštrukcie siete miestneho rozhlasu v južnej časti mesta Košice*. Po politickom uvoľnení počas tzv. Pražskej jari získal štátny súhlas na vykonávanie pastoračnej služby a spišský kapitulný vikár Andrej Scheffer ho 1. júla 1968 vymenoval za kaplána do Letanoviec.¹⁴ Tu pôsobil do 15. júna 1970, kedy bol vymenovaný za správcu farnosti v Hnilci.

Na jeho návrh na uskutočnenie prieskumového konania rozhodnutím Najvyššieho súdu SSR č. 6 Tor 21/73 zo dňa 7. júna 1974 a Krajského súdu v Banskej Bystrici rozsudkom č. 17 Tr 41/68 zo dňa 17. januára 1975 rozsudok Štátneho súdu v Bratislave zrušil a Michala Krajňáka rehabilitoval.

Dňa 1. júla 1974 bol preložený za správcu farnosti do Žehry, kde pôsobil až do svojej smrti.¹⁵ Na fare mu robila gazdinú jeho sestra Irena, ktorá mu

pomáhala v pastoračných aktivitách farnosti a vyznačovala sa veľmi intenzívnym duchovným životom, ktorý oslovoval mnohých veriacich. Veľkú pozornosť venoval Chrámu sv. Ducha v Žehre a zásadným spôsobom sa pričínil o jeho reštaurovanie, vyzdvihnutie jeho vzácneho duchovného a kultúrneho dedičstva a jeho turistickú propagáciu, ako aj jeho zaradenie medzi pamiatky UNESCO. Sám zostavil odborný text turistického sprievodcu po chráme, ktorý v roku 1994 vyšiel tlačou pod názvom *Kostol sv. Ducha Žehra*. Počas jeho pôsobenia bol tento chrám 15. marca 1985 vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku¹⁶ a 11. decembra 1993 bol spolu so Spišským hradom, Spišskou Kapitulou a Spišským Podhradím zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.¹⁷ Pre chrám zabezpečil organ. Vybudoval nový Kostol sv. Martina v Granč-Petrovciach. Zomrel počas tragickej nehody na križovatke medzi Hodkovcami a Bijacovcami 20. mája 1996 v 73. roku života a v 48. roku kňazskej služby. Pohrebné obrady vykonal 24. mája 1996 dopoludnia spišský biskup František Tondra za prítomnosti 62 kňazov zo Spišskej, Košickej a Rožňavskej diecézy. Na pohrebe sa zúčastnil aj pomocný spišský biskup Andrej Imrich a predstavení spišského seminára. Jeho telo bolo uložené na cintoríne v Žehre.

Osudy tohto kňaza, perzekvovaného komunistickým režimom, si zasluhujú komplexný vedecký výskum. Tento príspevok zachytáva len základné medzníky a údaje zo života tohto kňaza Spišskej diecézy, ktoré by mohli poslúžiť bádateľom ako základná os, od ktorej by sa mohol odvíjať ďalší solídny výskum.

12 A BÚ Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Životopis z 10. 6. 1960.

13 A BÚ Spišské Podhradie, Osobný spis Michal Krajňák. Potvrdenie o prepustení z väzenia.

14 A BÚ Spišské Podhradie, f. SpB, č. 782/1968.

15 A BÚ Spišské Podhradie, *Protocollum status personalis Sacerdotum dioecesis Scepusiensis ab anno 1848, tomus I., ab A – L*, s. 348 – 349.

16 KRAJŇÁK, Michal. *Kostol sv. Ducha Žehra*. Žehra: Rímskokatolícky farský úrad, 1994, s. 1.

17 HROMJÁK, Ľuboslav. *Dejiny Spišského Podhradia vo svetle inštitúcií*. Spišské Podhradie: Tlačiareň GG Kežmarok, 2019, s. 37; CHALUPECKÝ, Ivan. Spišské Podhradie. In: KENDERA, Radislav a kol. *Slovensko v klenotnici UNESCO*. Bratislava: RAX, 2005, s. 69.

ZÁZRAČNÝ NÁVRAT ZO SIBÍRSKEHO GULAGU

SPOMIENKY JÚLIUSA LINDTNERA

MAGDALÉNA LINDTNEROVÁ

Asi pred trinástimi rokmi sa náš otec Július Lindtner (7. február 1925 – 12. marec 2019) rozhovoril o tom, čo prežil vo svojej mladosti. Dovtedy sme ani len netušili, ako tvrdo ho zasiahla druhá svetová vojna a zajatie v Sovietskom zväze. Všetko nosil v sebe. Vždy, keď k nám prišiel na návštevu, ho to ťahalo k veľkej mape, ktorá visí v detskej izbe. Zaujímal ho územie Sibíri za polárnym kruhom oproti ostrovu Nová zem. Na moje otázky, čo tam toľko študuje, neodpovedal. Až raz, keď bol silno nachladnutý a uložila som ho do postele pod mapu, rozhovoril sa o tom, čo prežil počas vojny a po nej. Jeho manželka a synovia to dovtedy ani len netušili. Bolo to smutné počúvanie. Sedela som pri ňom s čajom a napäto sledovala svokrovo rozprávanie. Potom svoj príbeh rozprával ešte mnohokrát a stále pridával nové spomienky, vynárajúce sa mu z mysle. Dnes už nie je medzi nami a ostali po ňom len spomienky.

Rodina Lindtnerovcov sa prisťahovala na Slovensko, konkrétne na Spiš, s mnohými ďalšími krajanmi z Dolného Saska v Nemecku počas druhej veľkej vlny sťahovania v 16. storočí. Boli to zväčša remeselníci evanjelického vierovyznania a vďaka svojej vzdelanosti a pracovitosti prispeli k rozvoju miestneho regiónu. Svoju nemeckú národnosť si títo ľudia udržali až do konca druhej svetovej vojny. Potom bola väčšina z nich vysídlená alebo boli zavraždení sovietskou armádou.¹

Július Lindtner sa narodil 7. februára 1925 v Spišskej Novej Vsi. V jeho rodine sa prevažne hovorilo nemecky, ale aj slovensky a maďarsky. Keď mal jeden rok, umrela mu matka Mária a so svojou dvojročnou sestrou Hedvigou

sa stali polosírotami. Matka vraj bola veľmi nábožná žena. Keďže manželova rodina sa správala k nej chladno, často chodila do kostola a modlila sa, aby ju prijali. To sa jej stalo osudným, prechladla, dostala zápal pľúc a zanedlho zomrela. Otec Rudolf našiel deťom opatrovatelku. Keď raz prišiel nečakane domov, uvidel ju, ako trestá neposlušného, uplakaného Ďulu (jeho domácke meno) pri ponáraní do vane so studenou vodou. Opatrovateľku okamžite vyhodil a usúdil, že sa musí oženiť, čo aj zakrátko urobil. K prvým deťom pribudla po 4 rokoch sestrička Gabika. Jedného dňa išiel Rudolf so svojou novou manželkou Katarínou po námestí a v jednom dome krásne spievali. Poprosil manželku, aby tam išla pozrieť a zistiť, čo sú to za kresťania.



Július Lindtner (1950)
(Zdroj: Archív M. Lindtnerovej)

1 Masové exekúcie príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku mali na svedomí hlavne partizánske jednotky, často pod velením sovietskych partizánskych veliteľov. Najväčšie masové exekúcie sa udiali 21. – 31. augusta 1944 v Sklabini, kde partizánske jednotky (najmä 2. slovenská partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika) zabili 119 civilistov a 21. septembra 1944 v Sklenom, kde príslušníci z 1. československej partizánskej brigády J. V. Stalina zabili 187 civilistov. Bližšie k problematike pozri UHRÍN, Marián. II. slovenská partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika a represálie. SOKOLOVIČ, Peter, zost. *Perzekúcie na Slovensku 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 305 – 320; SCHVARC, Michal. Masová exekúcia v Sklenom 21. septembra 1944 v širšom dejinnom kontexte. *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 3, s. 4 – 13.

Boli to členovia Cirkvi adventistov siedmeho dňa a Katarína sa čoskoro stala tiež členkou tejto cirkvi. Deti začali s mamou navštevovať pobožnosti a neskôr sa tiež stali členmi. Keď mala Gabika 12 rokov, Katarína ochorela na rakovinu a zomrela. Rodina Rudolfa však nedovolila Katarínu pochovať do veľkej rodinnej hrobky, pretože odišla z rímskokatolíckej cirkvi. Otec Rudolf sa nestal tak ako jeho manželka a 3 deti členom Cirkvi adventistov siedmeho dňa. Bránilo mu v tom presvedčenie, že bez zárobku v sobotu neuživí rodinu. Bol totiž medovníkár a hlavný zárobok mal na trhoch, ktoré sa bez výnimky konali každú sobotu. Po niekoľkých rokoch sa Rudolf oženil tretí raz a pribudla ďalšia sestra Eva.

V roku 1944 na jeseň musel Július, vtedy 19-ročný, narukovať do nemeckej armády.² Nesplnenie rozkazu znamenalo trest smrti. V tej dobe už bol členom Cirkvi adventistov. Keď mal na fronte zobrať do ruky zbraň a strieľať na nepriateľov, Július prosil veliteľa, aby to nemusel robiť, že je to proti Božiemu zákonu. Veliteľ mu vyhovel, pretože zistil, že keď je Ďula s nimi v boji, aj keď on priamo nestrieľa, nemali straty na životoch.

Asi po 6 mesiacoch po skončení vojny, boli zajatí príslušníci nemeckej armády transportovaní do gulagov.³ Aj vojaci Ďulovho pluku boli naložení do vagónov pre dobytok a začala sa strastiplná, niekoľko mesiacov trvajúca cesta do gulagu za polárnym kruhom. V jednom vagóne sa viezlo 100 väzňov a pretože nebolo miesto, ležali na boku a na povel sa otáčali na druhý bok. Keď dostali vodu, vypili ju väzni pri dverách a ostatným sa neušlo. Kým medzi sebou zaviedli aký-taký poriadok,



Svadobná fotografia Júliusa a Anny (1954) (Zdroj: Archív M. Lindtnerovej)

- 2 Dňa 7. júna 1944 bola v Bratislave podpísaná dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o splnení brannej povinnosti slovenských štátnych príslušníkov nemeckej národnosti v nemeckej brannej moci – Waffen-SS. Podľa zmluvy si teda mali etnickí Nemci zo Slovenska bez stanovenia hornej vekovej hranice splniť svoju „brannú povinnosť počas trvania tejto vojny“ vo Waffen-SS. Ako osoba nemeckej národnosti bol definovaný ten, kto sa pri sčítaní ľudu v decembri 1940 hlásil za Nemca. Bližšie k problematike pozri SCHVARC, Michal. „Každý Nemec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ Nábor a služba slovenských Nemcov vo Waffen-SS 1939 – 1945. *Historický časopis*, roč. 67, 2019, č. 4, s. 659 – 693.
- 3 GULAG (z ruštiny Hlavná správa táborov) bol systém trestaneckých pracovných táborov, ktorý sa začal budovať po boľševickej revolúcii a najväčšie rozšírenie dosiahol počas Stalinovej vlády. Vojenské osoby boli prevažne deportované do táborov pre vojnových zajatcov (GUVPI). Presný počet odviečených zo Slovenska nebol nikdy vyčíslený. Menne zdokumentovaných je posiaľ vyše šesťtisíc mien, no konečné číslo bude zrejme niekoľkonásobne vyššie.

mnohí z nich zomreli. Krajina, ktorou prechádzali, bola pustá, žiadne stanice, občas nejaká dedina. Silným zážitkom bol prechod cez rieku Volga. Trval niekoľko hodín aj preto, lebo vlak išiel krokom. Nemeckí vojaci začali spievať v ruštine „Volga, Volga velikája rieká“. Otec ma neskôr poprosil, aby som mu zohnala text piesne. Urobilo to na neho obrovský dojem. Občas, keď si myslel, že ho nikto nepočuje, si úvodné tóny piesne vyspevoval.

Ako sa volalo mesto, kde prišli, neviem. Otec to nespomínal alebo nevedel. Ľudia z tej oblasti sa správali k nemeckým vojakom nenávisťne, pohŕdavo a neprejavili im žiadny súcit. Mali prísny zákaz dávať väzňom jedlo, pričom však aj sami ho mali málo. Chodili krásne oblečení vo vyšivovaných kožuchoch, domy mali z dreva a aj cesty, ktoré spájali jednotlivé obydľia, boli z dosiek pribitých vedľa seba. Zem v čase leta totiž bola neustále rozbahnená. V oblasti neboli žiadne ovocné a iné stromy. Zodpovednosť za výchovu detí prevzal štát. Deti žili v škôlkach a ani poobede sa k rodičom nevracali. V škôlkach dostávali deti jedno ovocie každý deň. Dospelé ovocie nemali, v obchodoch sa totiž nepredávalo. Rodičia mohli deti občas na krátko vidieť. Tak mali čas budovať socializmus bez toho, aby ich deti zdržiavali. Mestečko bolo závislé hlavne od dovozu potravín.

Väzni pracovali v kameňolome, stávali aj cesty a železnicu. Bola to ťažká a úmorná práca. Ich denný prídel stravy bol jeden zemiak a jedna naberačka polievky. Ukradnúť zemiak z poľa znamenalo pre delikventa 14 dní ostrej basy. Jediné, čo sa v tej oblasti urodilo, boli malé zemiaky a cvikla. Počas troch mesiacov ich stačili zasadiť aj zobrať úrodu. Zvyšnú časť roka snežilo. Väzni si preto sami varili polievku z listov červenej repy a otec tvrdí, že to im pomohlo prežiť. Po návrate často nútil svoju manželku uvariť takú polievku (prevarená voda bez soli a 4 listy cvikly). Samozrejme, jeho žena mu ju nikdy neuvarila, pretože vraj „hlúposti nebude počúvať ani robiť“.

Veliteľ gulagu sa volal Tatarov. Podľa otca to bol spravodlivý človek,



Krátko po návrate z gulagu so sestrami Hedvigou a Gabikou (1948) (Zdroj: Archív M. Lindtnerovej)

akurát nevidel, ako jeho podriadení kšeftujú s jedlom. Sovietski vojaci jedlo určené väzňom predávali civilistom. Väzni pritom mreli po tisícoch a aj preto v tábore časom vypukla vzbu- ra. Spomínaný veliteľ ju riešil, pričom čelil požiadavke, aby zodpovednosť za kuchyňu zveril väzňom. Chceli si sami variť a spravodlivo deliť jedlo medzi 6 000 väznených osôb. Po prešetroení veliteľ naozaj zistil, že to, čo tvrdia väzni o sovietskych dozorcoch, je pravda. Vojakov potrestal a väzňom dovolil prevziať zodpovednosť za kuchyňu. Vďaka tomuto opatreniu väzni prestali umierať.

Hygienické podmienky v tábore boli otrasné. Toaletu tvorila veľká rozložitá diera v zemi premostená kusom dreva. Potrebu vykonávali naraz viacerí väzni, ale museli dávať pozor na nosnosť trámu. Ak to neodhadli dobre, trám sa prelomil a všetci sa ocitli v jame. Voda na umývanie buď zamrzla alebo takmer nebola. Hygienické pomôcky vrátane mydla nemali. Väzni boli zablšení, zavšívavení a po zhasnutí svetla ich napádali v obrovských množstvách ploštice. Boli aktívne v noci, vyrojili sa po tisícoch, otravovali väzňov, ktorí tak nemohli spať. Keď to otec občas rozprával, jeho poslucháči sa rýchlo vytratili.

Vo vedľajšom kameňolome pracovali ženy. Boli to mladé Nemky, ktoré pozbierali z Berlína a ostatných častí dobytého Nemecka. Ženy nevýslovne trpeli. Nosili veľké balvany, ktoré nakladali do malých vozíkov na koľajniciach. Boli vychudnuté na kosť a zomierali nielen od nedostatku jedla, ale aj od „pozornosti“ sovietskych vojakov. Otec to vyjadril nasledovne: „Hynuli v ich náručí.“ Raz na jednej stanici, kde sa križovali vlaky, využil nepozornosť strážnych a rozprával sa s jednou Nemkou z Berlína. Žena ležala na špinavých nosidlách a zomierala. Už len šepkala. Tieto ženy už nikdy rodnú vlasť nevideli. Sovieti často tieto zúbožené ženy dávali paradoxne nemeckým väzňom za vzor, pretože dievčatá vraj „tvrdó robia, vláčia kame- ne a vy sa ulievate“.

Kto ochorel, zomrel. Lieky neboli. Nekonečné nástupy a hlásenia boli každodennou realitou. V týchto podmienkach náš otec vydržal 3 roky. Po celú dobu ho posilňovala viera v Božiu pomoc.

Keď dovŕšil 22 rokov, prežil niečo nezvyčajné. V ten deň ochorel a musel zostať v tábore, teda nešiel do práce. Počas dňa dal veliteľ nastúpiť všetkých väzňov, ktorí ostali v tábore. Urobili zoznam, natlačili ich do vagónov pre dobytok a vlak sa pohol. Toho dňa pri

nástupe počul otec po dlhom čase opäť svoje meno Lindtner. Väzni sa normálne hlásili len číslom. Otec si ho aj po rokoch pamätal a recitoval ako násobilku svoje osemmiestne identifikačné číslo. Až neskôr vybraní väzni pochopili, že vlak sa vracia domov. Aj späť ho sprievádzali sovietski vojaci. Spravodlivo rozdeľovali väzňom jedlo, vodu a správali sa k nim slušne. Až po rokoch sa otec dozvedel, že to bol nejaký dohovor o návrate nemeckých zajatcov.⁴ Týkalo sa to len malej časti väzňov, ostatní tam ostali a domov sa nikdy nevrátili.

Aj na ceste späť zomierali bývalí nemeckí vojaci na následky predchádzajúceho strádania. Ale tentoraz ich nevyhodili z vlaku, ale zhromažďovali v jednom vagóne a presne registrovali ich mená. Veliteľ vlaku začal hľadať človeka, ktorý by sa nebál mŕtvych spoluväzňov a cestoval s nimi vo vagóne oddelene od ostatných. Na túto prácu sa prihlásil náš otec, ktorý z Biblie vedel, že mŕtvi spia a nemôžu ublížiť, ako sa domnievali ostatní. Ale nebyť Božej ochrany, asi by sa jeho cesta domov skončila. Na jednej stanici mu zabudli doniesť vodu, tak si išiel po ňu sám. Vtom ho zbadal nejaký ozbrojený domorodec, ktorý sa rozhodol uloviť si otroka na poľnohospodárske práce. Vychudnutého Ďulu si prehodil cez plec a kráčal s ním cez širokárne pole domov. Otec si myslel, že to je koniec. Bolo mu jasné, že toto asi neprežije a volal k Bohu o pomoc. Naraz začul: „Stoj!“ Veliteľ si totiž spomenul na väžňa vo vagóne mŕtvych, a keď ho nenašiel, išiel ho hľadať okolo vlaku. A potom ho zazrel, ako mizne v poli. Pod hrozbou nabitého samopalu veliteľ otca vyslobodil a spolu sa vracali k vlaku. Ten sa medzitým už pohol, takže obaja museli naskočiť.

Konečne docestovali do Čiernej nad Tisou a po prechode hraníc otec z vlaku ušiel. Vlak ďalej pokračoval do Prahy, kde väzňov umiestnili



Július Lindtner s manželkou Annou a synmi Jánom, Rudolfom a Petrom (1962)

(Zdroj: Archív M. Lindtnerovej)

v zbernom tábore a potom ich po dvoch rokoch previezli do Nemecka. Náš otec sa po strastiplnej ceste vrátil domov do Spišskej Novej Vsi, avšak bez dokladov. Keby ho chytili a zistili, že je nemecký vojak vracajúci sa z gulagu, asi by to nedopadlo dobre. Písal sa rok 1948. Tretia mama mala na úrade nejakú známosť a pomohla synovi vybaviť si slovenské doklady. Vďaka nim mohol žiť bez strachu, mohol pracovať a mohol sa stretnúť so svojim otcom Rudolfom.

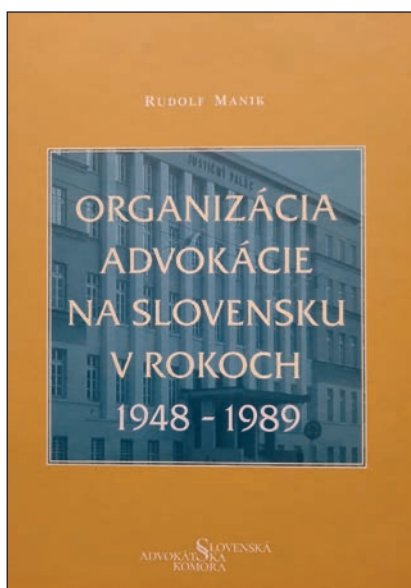
Jeho otec Rudolf bol pritom tiež v 1945 roku naložený do transportu, ktorý smeroval do sibírskeho gulagu. S ním tam cestovali ďalší starší remeselníci nemeckého pôvodu, ktorých pozbierali sovietski vojaci v Spišskej Novej Vsi. Vo vlaku, ktorý smeroval na Ukrajinu, sa títo 50-roční muži zoznámili so sovietskym dôstojníkom. Ten zistil, že vzhľadom na svoj vek do transportu na Sibír vlastne nepatria a navrhol im, že keď vlak spomalí, nech vyskočia a on nebude na nich strieľať. Päť mužov z nášho mesta ho poslúchlo a všetci z vlaku vyskočili. Bolo krátko po vojne a oni sa šťastne dostali domov.

Po celú dobu rodina, otec, tretia matka a sestry nemali o Ďulovi žiadne správy. Aká bola ich radosť, keď sa najprv otec Rudolf hneď po vojne a za 3 roky aj syn Július vrátil domov!

Július sa v roku 1954 oženil s Annou Kabovou. Celý život pracoval ako elektrikár v blízkom Tatrasvite. Po večeroch pokračoval v otcovom remesle medovníkára. Jeho manželka mu tiež pomáhala. Spoločne vychovali troch synov. Po kúpe pozemku a výstavbe domčeka si v ňom vytvorili útulný domov a niekoľko nasledujúcich desaťročí sa ich príbytok menil v sobotu aj na modlitebňu Cirkvi adventistov siedmeho dňa.

Ich synovia dospeli, osamostatnili sa a založili si vlastné rodiny. Július so svojou manželkou ostali bývať v rodinnom domčeku v Spišskej Novej Vsi. Postupne im však síl ubúdalo a nakoniec sa o nich začala starať ich ďalšia nevesta Darinka. Napriek jej príkladnej a obetavej starostlivosti Július Lindtner 12. marca 2019 odišiel na večný odpočinok vo veku 94 rokov. Za niekoľko mesiacov ho nasledovala aj jeho manželka.

4 Počas druhej svetovej vojny sa do sovietskeho zajatia dostalo približne 2,88 milióna nemeckých zajatcov a ich spojencov, ktorí museli pracovať na obnove zničených sovietskych miest. Do roku 1948 z nich repatriovali 1,8 milióna osôb, poslední sa však vrátili domov po rokoch nútených prác až v roku 1956.



RUDOLF MANIK

ORGANIZÁCIA ADVOKÁCIE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1948 – 1989

Bratislava: Slovenská advokátska komora, 2020, 288 s.

V roku 2020 obohatila knižný trh na Slovensku publikácia z oblasti histórie jedného z právnických povolání v období socialistickej etapy nášho dejinného vývoja. Táto monografia je výsledkom dlhodobého záujmu autora Rudolfa Manika o predkladanú problematiku (napríklad *Z dejín advokácie na Slovensku* (2005), *História advokácie na Slovensku* (2011)). Pôsobenie jednotlivých profesií právnikov na území Slovenskej republiky v rokoch 1948 až 1989 u nás pritom doposiaľ nebolo bližšie spracované. Anotovaná monografia sa zaoberá v súčasnosti najpočetnejším právnickým stavom, ktorý tvorí viac ako 6 000 advokátov a asi 2 000 advokátskych koncipientov. V období komunistického režimu však bolo, ako to z textu knihy vyplýva, povolanie advokáta značne zaznávané, a tak napríklad v roku 1961 pôsobilo na Slovensku len 144 advokátov. Práve represie v radoch advokátskeho stavu,

ich ostrakizovanie a na druhej strane rezistencia a snaha pomôcť klientom tvoria popri nosnej téme, a to pôsobení právnych zástupcov v rámci združení a poradní, obsah anotovanej knihy.

Po úvode publikácie, ktorá mapuje viac ako štyri decénia vývoja slovenskej advokácie, nasledujú štyri kapitoly venované jednotlivým časovým úsekom obdobia socializmu na Slovensku. Úvodná kapitola, nazvaná autorom triviálne „*Februárové víťazstvo pracujúceho ľudu*“ a *advokácia*, pojednáva o stave tohto slobodného povolania v Československu v druhej polovici 40. rokov 20. storočia. U Rudolfa Manika používanie terminológie z dôb nedávno minulých v textovej časti monografie nie je nič nezvyčajné. Prvá podkapitola *Československá advokácia koncom obdobia Tretej republiky* mapuje obdobie prerastania „*národnej a demokratickej revolúcie*“ do revolúcie socialistickej, vymedzené rokmi 1945 až 1948. Čitateľ sa môže dozvedieť o stratách v radoch advokátov a koncipientov v druhej svetovej vojne i o závere existencie advokátskych komôr, z ktorých pre územie Slovenska vykonávala pôsobnosť Advokátska komora v Bratislave. Text obsahuje aj pôsobenie i postihovanie advokátov v rámci retribučného súdnictva a ich vyčiarkovanie zo zoznamu advokátov, znamenajúce pre mnohých, ktorí sa „*neosvedčili*“ v rámci spoľahlivosti, stratu jediného živobytia. A to bol v nadväznosti na ďalšie state knihy iba začiatok perzekúcií pre predstaviteľov tohto slobodného povolania. Podkapitola *Zmeny v práve i advokácii po nastolení ľudovej demokracie* je už venovaná spoločensko-politickej situácii v Československej republike (ČSR) po komunistickom prevrate z februára 1948. Eviduje kreáciu akčných výborov do advokátskych komôr obdobne ako v ostatných inštitúciách nového ľudovodemokratického Československa. V rámci podkapitoly *Príprava novej organizácie advokácie* možno zaznamenať inšpiráciu (pre vtedajšiu dobu typickým) sovietskym vzorom

pri úprave nového kolektívneho výkonu advokácie na rozdiel od starej buržoáznej advokácie s individualistickým charakterom. Existencia samostatných advokátskych kancelárií tak, ako ich poznáme aj dnes, bola síce novým advokátskym poriadkom č. 322/1948 Zb. ponechaná, avšak namiesto bývalých komôr už advokátov zastrešovali krajské združenia advokátov a ako vrcholný orgán Ústredné združenie advokátov s celorepublikovým sídlom v Prahe. Dovtedajší dualizmus v úprave výkonu advokátskeho povolania na Slovensku v zmysle uhorského práva a v historických krajinách podľa rakúskeho práva tak bol odstránený, unifikáciu však možno považovať za jediný pozitívny prvok novej právnej normy účinnej od 1. januára 1949. *Dramatis personae* je Rudolfom Manikom priblížené v podkapitole *Advokáti a ľudovo-demokratický režim*, keď po radikálnom znížení ich počtu z rokov 1939 – 1945 nastal ďalší pokles stavu advokátov práve po prevzatí moci komunistickou stranou a ustanovení likvidátorov bývalým právnym zástupcom. Na čele správnej komisie Ústredné združenie advokátov sa pritom vystriedali Zikmund Stein a František Hruška.

Druhá kapitola *Päťdesiate roky XX. storočia v advokácii* sa zaoberá asi najexponovanejším obdobím socialistickej epochy v ČSR, v ktorom advokáti často pôsobili v trestných procesoch ako obhajcovia len formálne, mnohí z nich boli uväznení, niektorí popravení, no iní sa zase exponovali vo vysokých štátnych či straníckych funkciách. Dozvedieť sa možno, že aj ministri spravodlivosti Alexej Čepička (1948 – 1950), Štefan Rais (1950 – 1953) a Václav Škoda (1953 – 1954 a 1956 – 1960) pochádzali z advokácie obdobne ako neskorší prezident Gustáv Husák (1975 – 1989). Niektorí z bývalých advokátov, resp. kandidátov advokácie, sa stali predsedami najvyššieho či národného súdu, prípadne sa stali generálnymi prokurátormi. Podkapitola *Koniec prechodného obdobia a „liberalistickej“ advokácie* uvádza ukončenie

existencie individuálneho výkonu advokácie na rozdiel od niektorých iných socialistických krajín (Nemecká demokratická republika) a zavedenie kolektívneho rázu advokátskeho povolania v rámci najskôr právnych a vzápätí advokátskych poradní. V podkapitole *Zákon č. 114/1951 Zb. o advokácii – vznik socialistickej advokácie* ohraničuje začiatok novej doby tohto povolania zastrešovaného Ústredím advokátskych poradní (ÚAP) v Prahe, pričom na našom území na nižšom stupni pôsobili západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské združenie advokátskych poradní. Sú tu publikované aj medailóny oboch predsedov ÚAP Jiřího Vízka a Otomara Bočka či predsedu Oblastného výboru ÚAP pre Slovensko Konráda Glatza. Temný charakter má podkapitola *Monstreprocesy v Československu a advokáti*, títo sú tu spomenutí v postavení obhajcov, obžalovaných, svedkov, no i prokurátorov či sudcov rezignujúcich na svoje bývalé „noblesné“ povolanie. Krátke životopisy ostrakizovaných právnych zástupcov z 50. rokov sú obsahom podkapitoly *Z plejády perzekvovaných slovenských advokátov* doplnených u viacerých z týchto osôb aj portrétnymi fotografiami. Ich tristné osudy sú mementom pre tisícky ich kolegov v súčasnosti a výpravne napovedajú o vtedajšej dobe bezprávia postihujúcej paradoxne aj právnikov.

V poradí tretia kapitola *Vývoj postavenia advokácie od začiatku 60. rokov minulého storočia* je venovaný obdobiu „zlatých“ 60. rokov v post-stalinskej dobe až do československého predjaria. Už úvodná podkapitola *Zmeny v organizácii justície a advokácie v období „odmäku“* preberá prípravu a prijatie viacerých nových základných predpisov v oblasti trestného, občianskeho i správneho práva vrátane zákona o advokácii z roku 1963. Podkapitola *Advokátske združenia a poradne podľa zákona č. 57/1963 Zb.* oboznamuje čitateľov s jednotlivými organizačnými formami advokácie a s kreovaním krajských združení advokácie i Ústredia československej

advokácie (ÚČSA). Z osôb zastávajúcich vrcholné posty sú spomenuté životopisné údaje predsedu Slovenského výboru ÚČSA Vojtecha Teleka či predsedu celoštátneho výboru ÚČSA Zdeňka Hrazdiru. Účasť advokátov v spoločenských pohyboch počas Pražskej jari približuje podkapitola *Advokácia v krízových rokoch 1968 – 1969 a po federalizácii štátu*. Dozvedieť sa možno, že de facto sa tak v roku 1969 vytvorila samostatná advokácia Slovenskej socialistickej republiky na čele s Ústredím slovenskej advokácie (pôsobiacom pod nie nezaujímavou skratkou ÚSA). Na čele výboru ÚSA pôsobil ako jeho prvý predseda dlhoročný advokát Vojtech Telek.

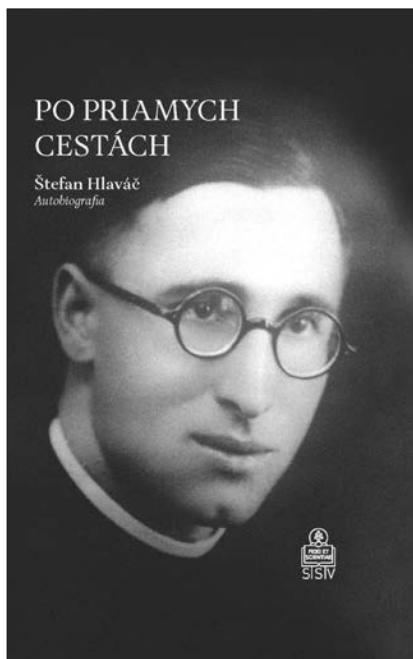
Posledná kapitola *Slovenská advokácia v časoch normalizácie a prestavby* rozoberá pomery právnych zástupcov v druhej polovici socialistickeho štátneho zriadenia u nás až do jeho pádu po Nežnej revolúcii. Podkapitola *Advokáti na ceste od obrodného procesu k normalizácii* nevynecháva čistky v advokátskom stave, a to i v radoch nemnohých advokátov – členov Komunistickej strany Slovenska. Zaznamenáva aj opätovný návrat k označeniu budúcich advokátov za advokátskych koncipientov po prijatí nového zákona Slovenskej národnej rady (SNR) o advokácii č. 133/1975 Zb. namiesto od roku 1963 používaného pojmu advokátsky čakaťel. Nasledujúca podkapitola *Vlastná organizácia advokácie na Slovensku* popisuje existenciu advokátskych poradní v jednotlivých mestách vrátane ich pobočiek, krajských združení advokácie i výboru ÚSA, na čele ktorého stáli Štefan Ozimý a po ňom Anton Blaha. Záverečná podkapitola knihy *Advokácia na Slovensku v období prestavby* mapuje situáciu krátko pred koncom komunistického režimu na našom území vrátane zmien v advokátskych štruktúrach.

Po *Epilógu* nasleduje 11 príloh tvoriacich štvrtinu textu monografie, ktoré sú zaujímavým a doteraz nepublikovaným zdrojom informácií predovšetkým o vlastnej organizácii advokácie a jej vedúcich predstaviteľoch na rôznych stupňoch advokátskej organizácie

v období socializmu. Po prehľade vrcholných činiteľov advokácie na Slovensku v i celej ČSR pokračujú tabuľky s menoslovom predstaviteľov slovenskej justície aj sumárom počtu advokátov a advokátskych koncipientov, resp. čakaťelov. Autor v prílohách zaradil i prehľad počtu absolventov advokátskych skúšok na Slovensku i zoznam zákonných úprav advokácie v období 1948 – 1990. Chronologicky sú ďalej radené zoznamy advokátskych poradní na Slovensku v rokoch 1953, 1964, 1977 a 1989. Personálne zloženie pri najvyšších orgánoch slovenskej advokácie je v monografii uvedené z rokov 1967, 1972, 1976, 1981, 1986 a 1990 a pri výboroch krajských združení advokácie zase z rokov 1964, 1972, 1977, 1984, 1989 a 1990. Z osobných spomienok právnych zástupcov, či ich príbuzných, pochádzajú medailóny advokátov vhodne dopĺňajúce osobný substrát publikácie. Záver knihy o organizácii advokácie na Slovensku v rokoch 1948 až 1989 tvorí resumé v nemeckom jazyku.

K zdrojom podrobnej monografie patria podľa citácií v nej uvedených jednak primárne pramene z archívov Slovenskej i Českej advokátskej komory, resp. štátnych archívov, a ďalej aj sekundárna literatúra prevažne parciálneho charakteru, venovaná jednotlivým atribútom výkonu advokátskeho povolania v štyroch deceniách socialistickeho zriadenia u nás prevažne českého a slovenského pôvodu. Knižné zdroje dopĺňa časopisecká literatúra a internetové odkazy, nemožno vynechať ani spomienky desiatok právnych zástupcov na obdobie „budovania lepších zajtrajškov“ v našej krajine. Anotovaná publikácia je pritom obohatená o desiatky dobových a doposiaľ nepublikovaných fotografií. Celé penzum použitej matérie svedčí o poctivom záujme autora na predstavení situácie v socialistickej advokácii Slovenska súčasníkom i budúcim generáciám, a snáď aj na uvedení pamiatky desiatkam ešte žijúcich advokátov, ktorí v svojom neľahkom povolaní do roku 1989 pôsobili.

Henrieta Vojčíková



ŠTEFAN HLAVÁČ

PO PRIAMÝCH CESTÁCH

Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2016, 466 s.

Autobiografia Štefana Halása vyšla v roku 2016 v Spolku svätého Vojtecha v Trnave už vo svojom piatom vydaní. Tentoraz je doplnená textom jeho žiaka Štefana Halása, v ktorom čitateľom približuje Hlaváčov život a kňazské pôsobenie po roku 1955, teda v období, ktoré už nebolo súčasťou jeho pôvodnej autobiografie. Publikácia tak má až 468 strán a vyšla v pevnej väzbe s čiernobiou obálkou, na ktorej je portrét kňaza Štefana Hlaváča.

Rukopis autobiografie Š. Hlaváča – obetavého, láskavého, trpezlivého kňaza, profesora náboženstva, farára so silným sociálnym cítením a vážna pre vieru – ktorý autor nazval *Život jedného Izmaela kňaza*, sa vďaka jeho žiakom a bratom vdp. Jozefovi Štofejovi a MUDr. Pavlovi Štofejovi dostal v 80. rokoch do zahraničia. Prvé vydanie diela, ktoré pripravil salezián Anton Hlinka, vyšlo v roku

1986 v niekoľkotisícovom náklade pod názvom *Po priamych cestách*. Druhé vydanie vyšlo v roku 1990 už na Slovensku (vydavateľstvo IKAR), a to v náklade 80 000 výtlačkov a s predslovom Antona Hlinku, v ktorom vyzval žiakov Š. Hlaváča o doplnenie jeho autobiografie. Posledné, piate vydanie, je rozšírené práve o state, ktoré sú zostaveného na základe spomienok jeho žiakov, farníkov, obyvateľov obce Kubrá a ďalších pamätníkov, ktorí ho poznali v období rokov 1955 až 1983.

Štefan Hlaváč sa narodil v Budapešti 23. decembra 1903 ako nemanželské dieťa. Tu prežil svoje ranné detstvo, no neskôr odišiel k starej matke do Kubrej pri Trenčíne, kde prežíval školské roky. Gymnázium začal študovať v Trenčíne, pokračoval v Trnave a posledný rok ukončil maturitou v Nitre. Rozhodoval sa medzi štúdiom teológie alebo medicíny, povoláním kňaza alebo lekára a tiež medzi životom v rodine alebo v celibáte. Nakoniec sa na radu niektorých kňazov a predstavených v seminári rozhodol pre kňazstvo. Teológiu začal študovať v Nitre, no v októbri 1927 ako seminarista Košickej diecézy prestúpil do Olomouca. Tu bol 5. júla 1929 vysvätený za kňaza a 14. júla mal v Kubrej slávnostné primície. Obyvatelia Kubrej vyjadrili svoju radosť, že z nej vzišiel kňaz, tým, že všetko dokonale zorganizovali. Na základe dekrétu biskupa Jozefa Čárskeho začal od septembra 1929 pôsobiť ako katechéta na gymnáziu v Michalovciach. Popri vyučovaní vypomáhal kňazom pôsobiacim vo farnosti, spolupracoval so saleziánmi, ktorí si tu postavili nový ústav a pôsobil aj nemocnici, kde poskytoval duchovné služby chorým aj zamestnancom. Počas výročných sviatkov ho biskup posielal zastupovať kňazov, ktorí boli chorí, či do neobsadených farností. Rozdával sa a rozdával všetkým duchovnú i hmotnú podporu. Vedel, že o človeka sa treba postarať po telesnej i duševnej stránke. Z jeho žiakov inšpiroval a vychoval desiatky pre kňazské povolanie, bez toho aby veľa hovoril o jeho potrebe a kráse, ale predstavil ho celým svojím životom. K jeho žiakom napríklad patrili kardinál Jozef Tomko,

či salezián a básnik Andrej Šandor – Gorazd Zvonický. Dňa 29. júla 1950 musel však svoju pedagogickú činnosť na gymnáziu v Michalovciach ukončiť a v decembri ho prepustili aj z nemocnice. Určili ho ako pracovníka do národného hospodárstva, no nakoniec dostal miesto ako správca farnosti vo Všetšvätých. Dňa 10. septembra 1952 dostal predvolanie k okresnému cirkevnému tajomníkovi, no už pred budovou okresného národného výboru bol príslušníkmi Štátnej bezpečnosti zatknutý. Po odsúdení bol prideľovaný na práce v bani Tmavý dŕl v Rytyni v Podkrkonoší, odkiaľ sa znova dostal do vyšetrovacej väzby. Práve tieto roky strávené vo väzniciach, ako aj tamojšie pomery a správanie sa vyšetrovateľov a dozorcov podrobne opísal vo svojej autobiografii. Svojim prenasledovateľom a väzňom však odpustil. Na slobodu sa vrátil s podlomeným zdravím 17. septembra 1954. Opäť pôsobil v Kubrej – každý deň ráno odslúžil v kostole sv. omšu a potom sa modlil a žil v tichosti a skromnosti. V tomto období napísal aj svoje spomienky, ktoré však končia už rokom 1955. O jeho ďalšom pobyte v Kubrej a pôsobením vo farnosti Hermanovce od 1. decembra 1957 sa dozvedáme z doplnenia, ktoré napísal jeho žiak Štefan Halás.

V rámci fotografickej prílohy sa v publikácii nachádzajú aj zaujímavé fotografie – napríklad čiernobiely záber, ktorý zachytáva Š. Hlaváča pri oltári počas slávenia 50. výročia jeho kňazskej vysviacky a fotografia jeho pomníka, ktorý 14. júla 1991 slávnostne odhalil Anton Hlinka pri kostole v Hermanovciach (okres Prešov), v mieste jeho posledného kňazského pôsobenia a zároveň i miesta posledného odpočinku.

Autobiografia Š. Hlaváča je napísaná pútavou formou. Čitateľa zaujme najmä ťažký životný osud jej autora a taktiež jeho vernosť a obetavosť v kňazskej službe. Napriek tomu, že ju napísal už pred viac ako 65 rokmi, má čo ponúknuť aj súčasným čitateľom.

Ludovít Košík – Branislav Kinčok

PO ŠTUDENTSKEJ REVOLUČNEJ TRASE Z NOVEMBRA 1989

Počas septembra 2020 sa v uliciach bratislavského Starého mesta kona- la v každú stredu komentovaná pre- chádzka po trase demonštrácie slo- venských študentov zo 16. novembra 1989, ktorá bola spolu so Sviečkovou demonštráciou veriacich z marca 1988 jedinými verejnými vystúpeniami proti komunistickému režimu na Slovenska od roku 1968. Záujemcov sprevádzali po trase demonštrácie jej priami účast-níci – vtedajší študenti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bra- tislave – Dagmar Bombíková, Dionýz Hochel, Miroslav Kováčik, Milica Ma- tejková, Milan Novotný, Marián Sedí- lek, Richard Sladký a Radoslav Števčík.

Komentované prechádzky, na kto- rých sa zúčastnili desiatky zástup- cov slovenskej odbornej i laickej verejnosti, vrátane učiteľov dejepi- su, historikov, bratislavských stre- doškolákov a vysokoškolákov, boli



Účastníci poslednej komentovanej prechádzky (Foto: Stanislav Stehlík)

súčasťou sprievodného programu k prezentácii celoročnej výstavy *November 89 – Cesta k slobode*. Výstava, ktorú pripravilo Slovenské národné

múzeum, v spolupráci s Ústavom pa- mäti národa, je pre verejnosť sprístup- nená na Bratislavskom hrade od no- vembra 2019 do januára 2021.

KONFERENCIA DEŇ SAMIZDATU 2020

Tradícia stretnutí, resp. konferencií s názvom *Deň samizdatu* sa zača- la písať v roku 2017. Deň samizda- tu – 12. október, ktorý je dnes už pa- mätným dňom Slovenskej republiky upriamuje našu národnú a kultúrnu pamäť na protestné vyhlásenie viac ako 90 tvorcov samizdatov v Česko- slovensku z 12. októbra 1988, ktoré adresovali politickým predstaviteľom komunistického režimu a zároveň ním žiadali prepustiť vydavateľa samizda- tov Ivana Polanského, odsúdeného režimom na štyri roky väzenia. Vy- davatelia samizdatov taktiež založili Výbor solidarity s Ivanom Polanským, s cieľom domáhať sa rešpektovania slobody slova, ktorú komunistický re- žim systematicky porušoval.

Ústav pamäti národa v spolupráci s OZ samizdat.sk a Univerzitnou kniž- nicou v Bratislave 12.októbra 2020, už pomaly tradične na pôde Univerzit- nej knižnice v Bratislave, zorganizoval *Deň samizdatu 2020* s podtitulom *Samizdaty v strete s bezpečnostným*



Telemost s predsedom OZ scriptum.cz Miroslavom Svobodom (Foto: Andrea Púčiková)

aparátom režimu. Konferencia priblí- žila perzekúcie tých, ktorí našli odva- hu a podieľali sa na tvorbe a distribúcii samizdatov, ako aj obstáli v zápase so Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) a komu- nistickou justíciou.

V prvom paneli konferencie s ná- zvom *Samizdatová tvorba a jej perze- kúcie* vystúpili osobnosti slovenského disentu a vydavateľa samizdatov. Je- den z nich, František Mikloško, v prí- spevku *Zápas a perzekúcie občanov*



Účastníci diskusie *Skúsenosti aktérov samizdatu s režimom*: zľava Ján Čarnogurský, Pavol Hric, František Mikloško (Foto: Andrea Púčíková)

Slovenska pri vydávaní a šírení tlačeneého slova (1948 – 1989) priblížil viaceré prípady prenasledovania vydavateľov samizdatov i jednoduchých šíriteľov myšlienok slobody písaným slovom, na letákoch či strojopisných „klepaniciach“.

Predseda OZ samizdat.sk Ján Šimulčík vo vedecky spracovanom príspevku s názvom *Rozsah samizdatovej tvorby na Slovensku 1969 – 1989* precízne zdokumentoval a kvantifikoval samizdatovú tvorbu na Slovensku najmä z hľadiska výpočtu titulov periodickej a neperiodickej samizdatovej tvorby, tlače i strojopisných titulov, ich vnútorným rozsahom, celkovým rozsahom počas doby ich vychádzania, ako aj ich obsahovým charakterom a profilmi autorov, vydavateľov a s distribútorov. Príspevok Jána Šimulčíka nepriamo nadviazal na jeho knihu *Éra samizdatu* (ÚPN, 2019).

Miroslav Svoboda z Plzne, predseda OZ scriptum.cz v telemostom prenášanom príspevku *Peripetie samizdatového portálu scriptum.cz aneb Jak Indián vyučil chlapce*, okrem predstavenia samotného internetového portálu scriptum.cz, formou autobiografického negatívneho zážitku zo záahu ŠtB, pri ktorom bol i jeho malý

syn, dokumentoval neľahké osudy vydavateľov českých samizdatov.

Novinár a reportér Miloš Majko vo svojom príspevku, spojenom s videosekvenciou s názvom *Necenzurované noviny Rudé Krávo a Cibulkove zoznamy tajných spolupracovníkov ŠtB*, krátko predstavil činnosť brnianskeho disidentu Petra Cibulku a spojil to so spomenutou videosekvenciou, zostrihom jeho rozhovoru s P. Cibulkom. M. Majko predstavil tiež zviazané originály *Necenzurovaných novín Rudé krávo*, ktoré P. Cibulka vydával, a jedno pare, ktoré daroval M. Majkovi. Návštevníci konferencie mali možnosť si tieto zviazané noviny pozrieť na malej výstave v priestoroch konferencie, ako aj Cibulkom vydané registračné protokoly zväzkov ŠtB.

Keďže mnohí vydavatelia samizdatov už odišli na večnosť, pracovník ÚPN Patrik Dubovský predstavil informatívny príspevok s názvom *Oni odišli, ich samizdaty zostávajú – zosnuli aktéri slovenského samizdatu*, ktorý ukázal, koľkí vydavatelia a akých titulov už od začiatku tzv. normalizácie doteraz zomreli. Jedným z takých je spomenutý vydavateľ samizdatov Ivan Polanský, o ktorom pracovníčky ÚPN Eva Lokajová a Andrea Púčíková, na základe oral history videonahrávky

pripravili videosekvenciu, dokumentujúcu jeho samizdatovú činnosť.

Druhou časťou konferencie bola moderovaná diskusia z názvom *Skúsenosti aktérov samizdatu s režimom*, v ktorej vystúpili vydavatelia samizdatov Ján Čarnogurský, František Mikloško, Martin Lauko a Pavol Hric a ktorú moderoval pracovník ÚPN Patrik Dubovský.

Napriek epidemiologickým obmedzeniam, na základe ktorých sa konferencie nezúčastnili vydavatelia, resp. odborníci na samizdaty, prihlásení účastníci z Českej republiky František „Čuňas“ Stárek a riaditeľ *Libri prohibiti* Jiří Gruntorád, ako aj Tibor Kočík z Košíc, ďalší ročník *Dňa samizdatu* naplnil svoj základný cieľ. Z dôvodu spomenutých obmedzení bolo možné priebeh podujatia sledovať prostredníctvom on-line prenosu na konte Ústavu pamäti národa. Priebeh konferencie je možné si pozrieť v archíve internetovej stránky ÚPN. Je potešujúce, že na základe impulzu predsedu OZ samizdat.sk Jána Šimulčíka, ÚPN a iniciatívy podpredsedu NR SR Juraja Šeligu, schválila NR SR 12. október ako pamätný deň Slovenskej republiky.

Patrik Dubovský

X. ROČNÍK FESTIVALU SLOBODY

Pripomínať si a analyzovať obdobie neslobody, šíriť myšlienky demokracie a humanizmu – na tieto hlavné programové ciele Festivalu slobody sme nerezignovali ani v neľahkom roku 2020. Desiaty ročník Festivalu slobody bol však vzhľadom na aktuálnu epidemiologickú situáciu iný. Niektoré tradičné žánrové súčasti nebolo možné uskutočniť, na druhej strane diskusia a program presunutý do rozhlasu a na internet sa stali dostupnejšími pre divákov, ktorí by pre rôzne okolnosti nemohli prísť osobne.

Festival slobody začínal ako filmová prehliadka s programom pre študentov i verejnosť. Postupne do programu podujatia, ktoré organizuje Ústav pamäti národa, pribúdali diskusie, výstavy, divadelné predstavenia či koncerty, až sa z neho stal multižánrový medzinárodný festival. Aj preto sme považovali za dôležité pripraviť jubilejný desiaty ročník, i keď podobne ako mnoho iných udalostí počas roku 2020, v nezvyčajnej podobe, ovplyvnený opatreniami proti šíreniu koronavírusu.

Celý rad podujatí otvoril v pondelok 9. novembra Festival slobody pod Pyramídou. Od 9.00 hodiny začala na vlnách Rádia Devín diskusia určená najmä študentom gymnázií a stredných odborných škôl, v ktorej historici prof. Róbert Letz a za ÚPN František Neupauer priblížili Akciu K a Akciu R. Po týchto násilných zásahoch

komunistického režimu proti mužským a ženským reholiam, ktorými sa režim snažil zlikvidovať život v československých kláštoroch, nasledovali desaťročia tvrdého útlaku. Podvečerné vysielanie Rádia Devín začalo o 17.00 hodine slávnostným otvorením Festivalu slobody 2020, prvýkrát vysielaným naživo, v priamom prenose prostredníctvom rozhlasu. S príhovormi vystúpil predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy, príhovor riaditeľa Európskej siete Pamäť a solidarita Rafala Rogulského prečítal v preklade Laco Kerata, program a ciele festivalu predstavil jeho riaditeľ Ján Endrődi. Slávnostný večer pokračoval koncertom pod názvom *Dve tváre dissentu*. Dve podoby tohto fenoménu odporu proti komunistickej totalite a jeho kultúrno-hudobnú podobu nám predstavili svojimi vystúpeniami pesničkár Edo Klena a skupina *Kapucíni*.

Klub 89 v spolupráci s ÚPN pripravil aj v roku 2020 pre žiakov a študentov základných, umeleckých a stredných škôl súťaž *Naša nedávna história*, tentokrát na tému *Druhá svetová vojna*. Jej slávnostné oceňovanie sa stalo súčasťou Festivalu slobody a bohatý program s ukázkami víťazných prác i príhovormi predstaviteľov diplomatického zboru a ďalších garantov početných súťažných kategórií sme priniesli online 11. novembra (v Deň vojnových veteránov) od 10.00 hodiny. Celé víťazné práce z audiovizuálnej

tvorby boli zverejnené na webe www.festivalslobody.sk. Slávnostné oceňovanie bolo následne zverejnené aj na portáli Postoj.sk a diela ocenených žiakov a študentov boli vystavené do 12. decembra v Pálffyho paláci na Zámockej ulici v Bratislave.

Ďalšia z diskusií pod názvom *Slovenskí študenti proti režimu* bola venovaná pochodu študentov 16. novembra 1989. Študentský život, jeho podmienky a obmedzenia pred rokom 1989 v diskusii priblížili priami účastníci pochodu bratislavských študentov Dagmar Fülle, Milan Novotný a Radoslav Števčík, diskusiu moderoval Peter Jašek. Program bol streamovaný v stredu 11. novembra na webe festivalu, YouTube kanáli ÚPN a na portáli Aktuality.sk.

Do online priestoru sa obdobne presunul aj *Víkend zatvorených hraníc*, ktorý sa inak tradične uskutočňuje na Cyklomoste slobody v Devínskej Novej Vsi. Podujatie, ktoré vzniká v spolupráci s Bratislavským samosprávnym krajom, nahradil online workshop pre študentov stredných škôl. Pre širokú verejnosť to bola predovšetkým medzinárodná diskusia *Úteky za hranice*, ktorú 14. novembra naživo vysielal portál SME.sk. O problematike Železnej opony v nej debatovali Marcin Bieniada, ktorý utiekol z komunistického Poľska a Železnú oponu prekročil na slovensko-rakúskom úseku, český spisovateľ, publicista a historik Luděk Navara a historik z Archívu Ústavu pamäti národa Peter



Historici Róbert Letz a František Neupauer počas diskusie o prenasledovaní reholí komunistickým režimom (Foto: Ján Endrődi)



Hudobná skupina Kapucíni počas koncertu *Dve tváre dissentu* (Foto: Ján Endrődi)



Účastníci protestu slovenských študentov zo 16. 11. 1989 pred pamätnou tabuľou na budove UK
(Foto: Milan Novotný)

Mikle. Víkend zatvorených hraníc zavŕšilo kladenie vencov k pamätníku obetí Železnej opony pri Cyklomoste slobody v nedeľu 15. novembra.

Už po dvanásťkrát sme sa 16. novembra stretli pred budovou rektorátu Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí, kde je od roku 2009 vďaka ÚPN a UK umiestnená pamätná tabuľa pripomínajúca študentský pochod zo 16. novembra 1989. Po tejto každoročnej spomienke bola v Staromestskej galérii Zichy na Ventúrskej ulici v Bratislave o 12.00 hodine sprístupnená výstava *Filozofi v novembri 1989 – od nepovolennej demonštrácie*

k študentskému štrajku. Okrem samotného pochodu študentov zobrazujú jednotlivé výstavné panely prostredníctvom archívnych dokumentov a fotografií prípravu a priebeh novembrových udalostí na Filozofickej fakulte UK, zrod revolučného vysokoškolského hnutia, vytvorenie prvého študentského štrajkového výboru na Slovensku, až po prvé slobodné voľby vedenia fakulty 6. decembra 1989. Výstava, trvajúca do 5. decembra 2020, bola predĺžená až do konca januára 2021 vo výstavných priestoroch Zichyho paláca.

Súčasťou Festivalu slobody boli ďalšie pietne podujatia. Úctu obetiam

komunizmu počas pietnej spomienky, ktorú pri pamätníku Brána slobody každoročne 17. novembra organizuje Konfederácia politických väzňov Slovenska, vzdala prezidentka SR Zuzana Čaputová, poslanci Národnej rady SR a zástupcovia vlády, samosprávy či Cirkvi. Vládu reprezentoval minister životného prostredia Ján Budaj, ktorý bol jednou z vedúcich osobností Nežnej revolúcie v novembri 1989. Pamiatku obetí komunistického režimu si položením venca a príhovorom uctil aj predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy. Spomienka na obete komunizmu, ktorú pripravila organizácia Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja, sa už tradične konala aj na cintoríne Vrakúňa v Bratislave. Zástupcovia Ústavu pamäti národa položili veniec aj k pamätníku na tomto cintoríne.

Tradičnou súčasťou Festivalu slobody okrem predošlých uvedených boli aj výstavy z dielne ÚPN. V budove Slovenského rozhlasu na Mýtnej ulici v Bratislave sme v priestoroch Átria sprístupnili hneď dve. Výstava *Chceme slobodu! Pád komunistického režimu na Slovensku v roku 1989* zachytáva dramatické udalosti z konca roku 1989 ako aktivity študentov, zakladanie opozičných hnutí, demonštrácie či politické rokovania, ale tiež približuje skorší vývoj komunistického režimu v Československu. Druhá výstava nesie názov *Vtedy na Východe, vtedy na Západe* a porovnáva situáciu v novembri a decembri 1989 v Bratislave a v Košiciach. Kľúčové udalosti približuje na roky nepublikovaných fotografiách košických aj bratislavských fotografů. Prehľad najdôležitejších udalostí spojených s pádom komunistického režimu zobrazuje aj výstava *November 89*, ktorá bola na Trojičnom námestí v Trnave od 9. do 23. novembra. Výstava sa zameriava na špecifiká revolučných dní v Trnave a okolitých mestách.

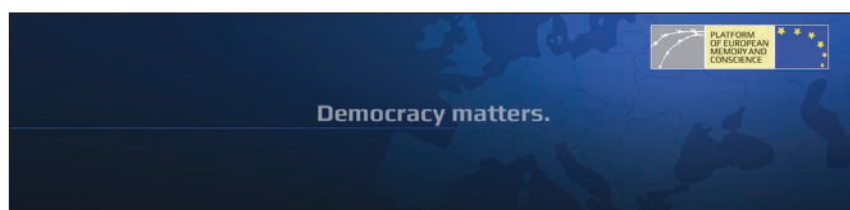
Záverom úprimne ďakujeme partnerom Festivalu slobody ako aj všetkým, ktorí akýmkoľvek spôsobom napomohli pri jeho realizácii.

Ján Endrődi



Predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy počas pietnej spomienky pri Bráne slobody (Foto: Martin Petrík)

V ČESKEJ REPUBLIKE PRIPÍSAI ČLENOM PREDSIEDNÍCTVA ÚV KSČ ZODPOVEDNOSŤ ZA NÁSILIE VOČI UTEČENCOM



Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu Polície Českej republiky (ÚDV) vydal prelomové rozhodnutie, v ktorom konštatuje, že jedenásti zosnulí členovia predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) z 80. rokov svojim jednaním „naplnili všetky povinné znaky skutkovej podstaty zvlášť závažného zločinu zneužitia právomoci úradnej osoby“ a nesú plnú zodpovednosť za zabíjanie, zraňovanie, zatýkanie a kriminalizáciu neozbrojených utečencov, snažiacich sa utiecť z komunistického bloku na Západ.

Tento významný posun je výsledkom trestných oznámení podaných v Nemecu a v Českej republike v rámci projektu

„Justice 2.0“, ktorý zastrešuje Platforma európskej pamäti a svedomia (PEMC).

Uznesenie ÚDV z 26. novembra 2020 na 31 stranách detailne rozpisuje osobnú účasť a zodpovednosť každého z jedenástich členov predsedníctva ÚV KSČ. Opiera sa pritom o zoznam prípadov nemeckých a českých civilistov z 80. rokov 20. storočia, ktorí boli zabíjati, zranení alebo zatknutí na Železnej opone v Československu pri pokusoch odísť na Západ. Uznesenie je výsledkom vyšetrovania, ktoré bolo v Českej republike zahájené v novembri 2019. PEMC pripomína, že všetci, ktorým úrad v uznesení pripisuje zodpovednosť, sú už po smrti, no niekoľko členov predsedníctva je nažive. Zároveň upozorňuje, že do dnešných dní

neboli za zločiny spáchané v období komunistického režimu odsúdený žiadny člen predsedníctva ÚV KSČ.

„Policajné závery o jednoznačnej trestnoprávnej zodpovednosti členov politbyra predstavujú výrazný posun v hodnotení týchto zločinov nielen pre českú spoločnosť, ale tiež v medzinárodnom meradle“, hovorí Neela Winkelmannová, bývalá výkonná riaditeľka PEMC a aktuálna manažérka projektu „Justice 2.0“. „Sme zvedaví na ďalší vývoj, ktorý teraz musí nasledovať. Ešte v roku 2016 zamietol rovnaký policajný úrad predchádzajúce trestné oznámenie týkajúce sa 246 civilistov zabitých na Železnej opone ako neopodstatnené.“ Výkonný riaditeľ PEMC Peter Rendecký pripomína, že „policajné rozhodnutie popisuje 21 prípadov obetí Železnej opony. Deväť z nich bolo zabitých, ale dvanásť prežilo a čaká na spravodlivosť. Verejnosť už od pádu komunizmu očakáva, že polícia bude ďaleko úspešnejšia v prípade žijúcich páchateľov“.

PRIZNANIE POSTAVENIA ÚČASTNÍKA PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

Po tom, ako Národná rada Slovenskej republiky schválila jednorazový príplatok k dôchodku a zvýšenie pravidelného mesačného príplatku k dôchodku, vzrástol počet otázok adresovaných Ústavu pamäti národa (ÚPN), ktoré sú smerované na uznanie statusu veterána protikomunistického odboja. Prinášame preto prehľad informácií, ktoré môžu byť pre niekdajších politických väzňov a ich príbuzných užitočné.

ÚPN koná v zmysle zákona o protikomunistickom odboji (zákon č. 219/2006 Z. z.). O priznaní postavenia účastníka

protikomunistického odboja rozhoduje na základe písomnej žiadosti žiadateľa alebo v prípadoch *in memoriam* na základe žiadosti blízkej osoby alebo z vlastného rozhodnutia ÚPN. Postavenie účastníka protikomunistického odboja sa priznáva členovi ilegálnej organizácie (§ 5), politickému väzňovi (§ 6), osobe, ktorá vyvíjala iné zjavné formy odboja (§ 7) a bola účastníkom zahraničného odboja (§ 8). Postavenie veterána protikomunistického odboja prizná ÚPN účastníkovi protikomunistického odboja podľa § 6, teda politickému

väzňovi, a to pri splnení podmienky, že odbojovú činnosť podľa §5 až §8 vykonával minimálne 12 mesiacov (§ 4) a neexistuje pri nej prekážka (§9). Ak prekážka existuje, musí byť intenzita odboja proti komunizmu zjavne rozsiahlejšia a dlhodobejšia než existencia prekážky (§ 11 ods. 5)

Žiadosť, ktorú je potrebné predložiť, nájdu záujemcovia na webovej stránke ÚPN v časti Žiadosti a formuláre pod označením Žiadosť o priznanie postavenia účastníka protikomunistického odboja podľa zákona č. 219/2006 Z. z.

K 4. novembru 2020 ÚPN priznal postavenie veterána protikomunistického odboja 826 osobám, v súčasnosti ÚPN vybavuje 59 žiadostí. Zoznam veteránov protikomunistického odboja je dostupný

na stránke Odovzdávanie dekrétov veteránom protikomunistického odboja v PDF dokumente Komplet-ný zoznam osôb, ktorým ÚPN do 6. augusta 2020 priznal postavenie veterána protikomunistického odboja.

ÚPN v rámci vybavovania žiadosti skúma dokumenty a vyjadrenia predložené žiadateľom, ako aj archívne materiály z archívov Slovenskej republiky a Českej republiky.

ÚPN okrem nároku na priznanie postavenia účastníka protikomunistického odboja zvažuje v zmysle § 9 aj prekážky na priznanie postavenie účastníka protikomunistického odboja. Postavenie účastníka protikomunistického odboja nemôže nadobudnúť: Osoba, ktorá sa v rozhodnom období vedome a aktívne podieľala na budovaní, rozvoji a upevňovaní komunistickej moci; Osoba, ktorá sa v súvislosti s činnosťou ilegálnej organizácie alebo skupiny bojujúcej proti komunistickému režimu dopustila činov, ktoré sú trestné i podľa práva platného ku dňu účinnosti tohto zákona a nesúviseli s realizáciou práva odporu proti komunistickej moci; Osoba, ktorá bola príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti zaradeným v zložke Štátnej bezpečnosti; Osoba, ktorá je evidovaná v materiáloch Štátnej bezpečnosti ako rezident, agent, držiteľ požičaného bytu, držiteľ konšpiračného bytu, informátor alebo ideový spolupracovník Štátnej bezpečnosti; Osoba, ktorá bola tajomníkom orgánu Komunistickej strany Československa alebo Komunistickej strany Slovenska od stupňa okresného alebo jemu na roveň postaveného výboru vyššie, členom predsedníctva týchto výborov, členom Ústredného výboru Komunistickej strany Československa alebo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, členom Byra pre riadenie stránickej práce v českých krajinách alebo členom Výboru pre riadenie stránickej práce v českých krajinách; Osoba, ktorá bola pracovníkom aparátu orgánov uvedených



Pamätné medaily pre účastníkov protikomunistického odboja (Foto: Juraj Ondriaš)

v predchádzajúcom bode na úseku politického riadenia Zboru národnej bezpečnosti a Československej ľudovej armády; Osoba, ktorá bola príslušníkom Ľudových milícií, členom akčného výboru Národného frontu po 25. februári 1948, previerkových komisií po 25. februári 1948 alebo previerkových a normalizačných komisií po 21. auguste 1968; Osoba, ktorá študovala na Vysokej škole Felixu Edmundoviča Dzeržinského pri Rade ministrov Zväzu sovietskych socialistických republík pre príslušníkov Štátnej bezpečnosti, Vysokej škole Ministerstva vnútra Zväzu sovietskych socialistických republík pre príslušníkov Verejnej bezpečnosti, Vyššej politickej škole Ministerstva vnútra Zväzu sovietskych socialistických republík alebo bola vedeckým aspirantom alebo účastníkom kurzov dlhších ako tri mesiace na týchto školách.

ÚPN môže vydať preukaz v prípadoch, ak intenzita odboja proti komunizmu bola zjavne rozsiahlejšia a dlhodobejšia než existencia prekážky.

Uvedenú agendu na ÚPN spracúva referát účastníkov a veteránov protikomunistického odboja. Sporné žiadosti vyhodnocuje Komisia pre

posudzovanie žiadostí o priznanie postavenia účastníka a veterána protikomunistického odboja, ktorá je stálym poradným orgánom Správnej rady ÚPN. Rozhodnutia ÚPN môže na základe písomnej žiadosti žiadateľa preskúmať Ministerstvo spravodlivosti SR.

Na príplatok pre príbuzných, ktorý ale nie je v plnej výške, ako je určený pre žijúceho politického väzňa, majú nárok vdovy, vdovci a siroty, ktorí prišli o svojho príbuzného v čase jeho perzekúcie.

Po novelizácii zákona o príplatku k dôchodku politickým väzňom by mali príplatok dostávať aj osoby, ktoré boli najmenej tri mesiace internované v centralizačných kláštoroch.

V súčasnej dobe príplatok k dôchodku nedostávajú aj niektorí politickí väzni, ktorí by naň mali nárok, ale z rôznych dôvodov – zo skromnosti, zaneprázdnenosti či z nevedomosti – oň nepožiadali.

Svoje otázky môžu žiadatelia komunikovať listom na adresu Ústavu pamäti národa, Miletičova 19. P. O. BOX 29, 820 18 Bratislava 218, emailom na adresu miroslav.danis@upn.gov.sk alebo telefonicky na číslo 0903 986 544.

Nová legislatíva je účinná od 1. januára 2021.

WEBINÁR STOROČNICA ZORY VIESTOVEJ

V stredu 2. decembra 2020 sa v rámci cyklu „Osobnosti slovenského archívnictva“ uskutočnil webinár *Storočnica Zory Viestovej (1920 – 2002)*. Jeho organizátormi boli Spoločnosť slovenských archivárov, Slovenská historická spoločnosť pri Historickom ústave SAV, štátny archív v Trnave, pracovisko Archív Skalica a Záhorské múzeum Skalica.

Zora Viestová sa narodila 20. marca 1920 v Bratislave v rodine Ivana Viesta a Márie, rod. Zacharovej, ktorá sa vyznačovala silným národnostným cítením, čo sa odrazilo i vo výchove detí. Otec bol popredný technický pracovník v železničnej doprave a matka bola zainteresovaná v kultúrnych a charitatívnych spolkoch. Zora bola najstaršia, jej mladší brat Ivan študoval a žil v USA a sestra Tatiana, vydatá Šimková, žije v Bratislave. Generál Rudolf Viest bol jej strýko a krstný otec. Zora študovala na dievčenskom gymnáziu v Bratislave a v Košiciach. V roku 1938 zmaturovala v Bratislave a pokračovala v štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (Slovenskej univerzity) v odbore latinčina – dejepis, ktorú absolvovala v roku 1943. Bola výbornou študentkou a jej celoživotnou túžbou bolo byť učiteľkou. Začala učiť na gymnáziu v Banskej Bystrici, no po vypuknutí Povstania sa prihlásila do Červeného kríža a pracovala ako dobrovoľná zdravotná sestra v nemocniciach v Brezne a Podbrezovej, potom do roku 1945 pomáhala pri ošetrovaní vojakov v Lvove a v Moskve. Po návrate na Slovensko učila na gymnáziu v Košiciach a v Bratislave. V roku 1949 bola promovaná na doktorku filozofie a učila na gymnáziu v Galante, no o dva roky neskôr musela zo školsťva odísť. Oficiálnym dôvodom boli zdravotné problémy, no v skutočnosti musela odísť pre svoj nekompromisný postoj v otázkach viery. Nie celkom dobrovoľne sa stala archivárkou v Skalici, no archívu a histórii nakoniec zasvätila zvyšok svojho života. Cez svoju priateľku zo štúdií Dr. Lehotskú

dostala odporúčenie na systematizované miesto archivára v Skalici. Pracovať začala 1. januára 1952. V tom období sídlil archív v budove s nevyhovujúcimi podmienkami pre archívne dokumenty. V roku 1960, po zlúčení okresov Myjava, Skalica a Senica do jediného okresu Senica, sa stala riaditeľkou archívu, ktorý odvtedy sídli vo františkánskom kláštore v Skalici. Tu pracovala až do odchodu do dôchodku v roku 1981. Zora Viestová chápala svoju prácu nielen ako zamestnanie, ale aj ako poslanie. Pristupovala k nej zodpovedne a to potom vyžadovala aj od ostatných zamestnancov archívu. Pri spracúvaní archívnych fondov bola veľmi zodpovedná, či už ho spracúvala sama, alebo to robil niektorý z pracovníkov archívu. Popri sprístupňovaní a spracúvaní archívnych fondov a dokumentov magistrátu mesta Skalica a ďalších archívnych materiálov sa venovala popularizácii dejín Skalice. Zanechala po sebe bohatú publikačnú a prednáškovú činnosť. Spolupracovala napríklad na monografiách *Skalica v minulosti a dnes* (1968, 1992), *300 rokov Skalického gymnázia* a *Mokrý Háj*. Spolupracovala aj s historikom Jozefom Šátkom, ktorý študoval a usporiadal fond magistrátu mesta Skalica a s tajným jezuitom Jánom Buchtom. Po zlúčení s okresnými archívmi spolupracovala na spracovaní a sprístupnení fondov s odbornými pracovníkmi v miestach pôvodných okresov – v Senici s Františkom Kujanom a v Myjave s Pavlom Lepulicom. S archivárom bývalého okresného archívu v Skalici Augustínom Slobodom vypracovala inventár Okresného úradu v Skalici. Úzko spolupracovala aj s profesorom Jozefom Šimončíkom z trnavského archívu a s archivárom z Modry Jánom Dubovským, s ktorými mala dobrý priateľský vzťah aj pre ich kresťanské postoje. Veľa odborných článkov publikovala v regionálnej tlači a taktiež organizovala semináre a prednášky k výročiam významných osobností a udalostí Skalice a celého regiónu.



Zora Viestová v mladosti (Foto: reprofoto YouTube)

V roku 1966 založila so Stanislavom Fordinálom Krúžok historikov v Skalici, ktorý sa orientoval na regionálne a hospodárske dejiny, prezentáciu archívu, organizáciu výstav, prednášok a seminárov – napríklad v roku 1969 o osobnostiach záhorskeho regiónu, ako boli Ján Hollý, Andrej Radlinský, František Vítazoslav Sasínek a v roku 1970 o kultúrnych dejinách okresu. O dianie v archíve sa zaujímala aj po odchode do dôchodku. Svoj život prežila bez okázalých prejavov, skromne, nenápadne a ticho. Za svoju prácu bola ocenená v roku 1979 Križkovou medailou a v roku 1999 Sasinkovou medailou za zásluhy o archívnictvo. Zomrela 18. októbra 1982. Je pochovaná v Bratislave na cintoríne v Slávičom údolí. V roku 2017 jej mesto Skalica odhalilo pamätnú tabuľu na budove Františkánskeho kláštora.

Podujatie *Storočnica Zory Viestovej (1920 – 2002)* na základe svedectiev jej spolupracovníkov, archivárov a historikov priblížilo životné osudy, pôsobenie a prínos na poli archivistiky a historiografie tejto vysoko vzdelanej, skromnej, zodpovednej a kultivovanej ženy, ktorá

pochádzala z významnej slovenskej rodiny. Webinár moderovala a taktiež sa úvodným slovom účastníkom prihovarila predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov Martina Orosová. V prvom príspevku Helena Polakovičová predstavila život Z. Viestovej a priblížila neľahké začiatky jej pôsobenia v Skalici. Vyjadrila tiež svoju vďačnosť za to, že v súčasnom komplikovanom epidemiologickom období si môžeme život tejto významnej osoby pripomenúť aspoň takýmto spôsobom. Ďalšia vystupujúca, Terézia Májková, súčasná vedúca Štátneho archívu Trnava,

pracovisko Archív Skalica, sa vo svojom príspevku venovala činnosti Z. Viestovej ako archivárky, ktorá vynikala svojou pracovitosťou a svedomitosťou. S ďalším príspevkom vystúpil Peter Brezina, ktorý zdokumentoval publikačnú činnosť Z. Viestovej. Množstvo príspevkov publikovala aj v regionálnej tlači, či už to bol *Skalický spravodaj*, týždenník *Záhorská* alebo *Malovaný kraj*. Historik Záhorského múzea v Skalici Richard Držka predstavil jej činnosť v Krúžku historikov v Skalici. Žiak a nasledovník Peter Zoričák priblížil vo svojom príspevku „*Spomienky na moju šéfkú Zoru*

Viestovú“ jej prácu v skalickom archíve i jej prednášky na skalickom gymnáziu. Rovnako zmapoval aj Viestovej kontakty s archivármi J. Šimončíčom a J. Dubovským, či obozretnosť voči dohľadu vtedy všade prítomnej ŠtB. Po odznení zaujímavých príspevkov nasledovala podnetná písomná i slovná diskusia. Pri príležitosti podujatia bol na sociálnej sieti sprístupnený nový filmový dokument z dielne Spoločnosti slovenských archivárov s názvom *Moja sestra Zora Viestová*.

Ludovít Košík – Branislav Kinčok

VÝSTAVA FILOZOFI V NOVEMBRI 1989

V priestoroch Zichého paláca v Bratislave je od 16. novembra do 31. marca 2021 prezentovaná výstava *Filozofi v Novembri 1989 – od nepovolenej demonštrácie k slobodným voľbám*. Slávnostné otvorenie výstavy sa konalo 16. novembra 2020 a bolo súčasťou Festivalu slobody 2020, ktorý organizoval Ústav pamäti národa v Bratislave. Ako uviedla zostavovateľka výstavy, vedúca Archívu Univerzity Komenského (UK) v Bratislave Mária Grófová (v roku 1989 tiež študentka Filozofickej fakulty UK), výstava archívnych dokumentov a fotografií približuje prípravu

a priebeh udalosti na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, ktorej študenti stáli pri zrode slovenského revolučného vysokoškolského hnutia v Novembri 1989. Jednotlivé panely zobrazujú vývoj od nepovolenej demonštrácie slovenských študentov 16. novembra 1989 (jej iniciátorkou bola dcéra katolíckeho aktivistu Teodora Hlaváča

Magda), zorganizovanej poslucháčmi Filozofickej fakulty UK, cez vytvorenie prvého študentského štrajkového výboru na Slovensku, vytvoreného v Aule UK v pondelok ráno 20. novembra 1989, generálny štrajk 27. novembra 1989, až po prvé slobodné voľby vedenia fakulty dňa 6. decembra 1989.

Počas prezentácie výstavy jej návštevníkov, v období uvoľnenejších epidemiologických opatrení, sprevádzali aj bývalí študenti Filozofickej fakulty UK, priami účastníci revolučných udalostí v novembri 1989, a poskytl im tak aj zaujímavú, živú komentovanú prehliadku sprístupnených archívnych fotografií a dokumentov.



Účastníci protestného pochodu slovenských študentov zo 16. novembra 1989 pri otvorení výstavy *Filozofi v Novembri 1989* (Foto: Milan Novotný)

ZA JOZEFOM ŠIMONČIČOM (1928 – 2020)

Existujú osobnosti, o ktorých človek vie, že sa z jeho života nevytratia napriek pokročilému veku, či neúnávnému behu dejín. Jednou z takých bol pre mnohých, ktorí s ním spolupracovali, aj profesor Jozef Šimončič, ktorý opustil tento svet 21. novembra 2020 vo veku 92 rokov. Aj mne osobne sa do pamäti vracajú mnohé okamihy a spomienky. Na úvod pár biografických údajov.

Jozef Šimončič sa narodil 18. júna 1928 v Dechticiach. Po skončení rímskokatolíckej ľudovej školy v bydlisku pokračoval jeden rok v štúdiu na štátnej meštianskej škole v Chtelnici, v roku 1940 začal navštevovať Biskupské gymnázium v Trnave, následne Spolkové gymnázium v Piešťanoch (v rokoch 1943 – 1944) a nakoniec Štátne gymnázium v Ružomberku, kde aj v roku 1948 maturoval. Následne nastúpil na Filosofický ústav Tovaryšstva Ježišova v Děčíně nad Labem. Svoje štúdium filozofie po zásahu štátnych orgánov a známej Akcii K musel ukončiť. Pre svoje náboženské presvedčenie bol perzekvovaný a ako politicky nespoľahlivý prinútený nastúpiť na základnú vojenskú službu do smutne známych Pomocných technických práporov, kde strávil štyri roky. Po návrate z vojenčiny strávil krátku dobu ako brigádnik v národnom podniku Stavindustria Bratislava a dva mesiace ako učiteľ na Základnej škole v Majcichove (september a október 1954).

Prvého novembra 1954 nastúpil Jozef Šimončič do Archívu mesta Trnava a začala jeho celoživotná púť spojená s históriou a archívnictvom. Popri práci vyštudoval históriu na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, v roku 1971 získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského doktorát (PhDr.) z pomocných vied historických a v roku 1978 v Historickom ústave Slovenskej akadémii vied titul kandidáta historických vied (CSc.). Bol členom viacerých vedeckých spoločností – Slovenskej historickej spoločnosti, Spoločnosti slovenských archivárov, ale taktiež aj The International Napoleonic Society v Kanade, resp. Československo-poľskej historickej spoločnosti (1978 – 1989).

Udalosti novembra 1989 priniesli možnosť väčšej angažovanosti aj profesorovi Šimončičovi. Už počas novembrových dní vystúpil s návrhom, aby sa do centra Trnavy (vtedy Gottwaldovo námestie) vrátilo súsošie Najsvätejšej Trojice. Obnovenie Trnavskej univerzity v roku 1992 prinieslo ďalší impulz do jeho činnosti. Na katedre histórie, resp. skoršej katedre filozoficko-historických vied, pôsobil ako pedagóg v rokoch 1992 – 2007, pričom v rokoch 1999 až 2005 bol vedúcim katedry. Profesor Šimončič bol v rokoch 2005 – 2008 aj riaditeľom Ústavu dejín Trnavskej univerzity, o ktorého vytvorenie sa zaslúžil.



Jozef Šimončič (Zdroj: www.trnava.dnes24.sk)

Za svoju prácu získal viacero ocenení, o. i. Križkovu medailu – za zásluhy o slovenské archívnictvo, Sasinkovu medailu, Rapantovu medailu, ceny Za vznik a rozvoj Trnavskej univerzity, či Za zásluhy o poľské archívnictvo. V roku 2007 mu prezident Slovenskej republiky udelil Pribinov kríž III. triedy za rozvoj archívnictva a regionálnej histórie.

Protikomunistický postoj a zaradenie do PTP prof. Šimončiča ocenili aj Konfederácia politických väzňov Slovenska a Ústav pamäti národa. KPVS odovzdalo profesorovi pamätnú medailu v novembri 2016, pri príležitosti 27. výročia pádu komunistického režimu a ÚPN v októbri 2019 odovzdalo pamätný list a medailu rukami predsedu Správnej rady ÚPN Jána Pálffyho.

Profesor Šimončič sa vo svojom vedeckom výskume zameriaval predovšetkým na dejiny mesta Trnavy a Trnavskej univerzity, ale aj ohlasy Francúzskej revolúcie na Slovensku a hnutie jakobínov, osobnosti Spoločnosti Ježišovej, ale aj napríklad na územia severného Spiša, pripojené k Poľsku v 20. storočí. Práve vďaka jeho záujmu o slovensko-poľské pohraničie som mal možnosť ho bližšie spoznať, keďže sa stal vedúcim mojej diplomovej práce, a neskôr mi aktívne pomáhal pri písaní dizertačnej práce. Inšpiroval, viedol a pomáhal mnohým študentom, ktorí ho spoznali skrz jeho prednášky, vedenie a pomoc. Zanechal po sebe nezabudnuteľnú stopu v slovenskom archívnictve a historiografii.

Pre mnohých absolventov zostal vzorom pedagóga a historika, pričom za celé moje pôsobenie na univerzite som zažil len jeden prípad, keď celá aula študentov vstala a spontánne začala tleskať po prednáške vyučujúceho. Tým pedagógom bol práve profesor Jozef Šimončič.

Česť jeho pamiatke!

Martin Garek



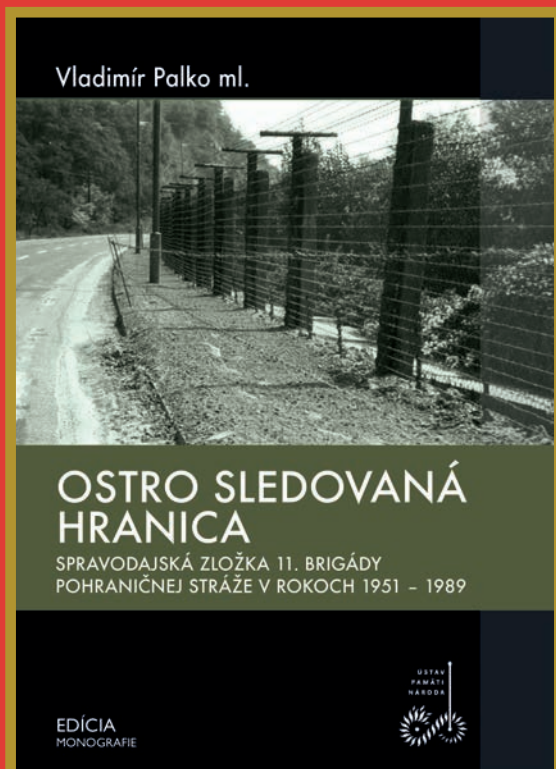
NOVÁ WEBOVÁ STRÁNKA ÚPN O PRENASLEDOVANÍ REHOLÍ PO ROKU 1948

Sedemdesiat rokov po tvrdom zásahu komunistického režimu proti rehoľným spoločnostiam a kláštorom spustil Ústav pamäti národa v spolupráci so svojimi partnermi stránku, ktorá približuje protináboženskú politiku režimu v prvých rokoch po komunistickom prevrate a sprístupňuje autentické dobové dokumenty. Stránka www.barbarskanoc.sk ponúka texty, fotografie, prehľad internovaných rehoľníkov a rehoľníčok, ich spomienky a svedectvá či dokumenty z viacerých slovenských archívov. Priebeh likvidácie kláštorov dokumentujú aj autentické pramene z proveniencie Štátnej bezpečnosti a ďalších štátnych úradov. Súčasťou webovej stránky je aj kalendárium a prehľadná časová os, ktorá zobrazuje vývoj proticirkevnej politiky komunistického režimu od uchopenia moci v roku 1948 do decembra 1951, kedy zanikol posledný internačný kláštor využívaný režimom po Akcii K. Obraz situácie v Československu na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia dopĺňa prehľad vysokých komunistických funkcionárov zodpovedných za represívne opatrenia voči cirkvám a tiež predstaviteľov rehoľí, ktoré v danom období v krajine pôsobili. Galéria zachytáva dobové zábery kláštorov, ale tiež fotografie rehoľníkov v internačnom kláštore v Podolínci či saleziánskych klerikov pri práci na stavbe Priehrady mládeže (dnes priehrada Nosice). K dispozícii sú aj videá so svedectvami pamätníkov, ktorí zažili prenasledovanie a väznenie pre svoju vieru a príslušnosť k rehoľi na vlastnej koži, a dokumentárne filmy o Barbarskej noci. Súčasťou stránky je aj virtuálny archív dokumentov datovaných od februára do decembra 1950, ktorý zahŕňa správy o vykonaní Akcie K v konkrétnych kláštoroch, pokyny a smernice k Akcii R či správy cirkevných tajomníkov o situácii a dianí v konkrétnom meste či okrese. V blízkej dobe Ústav pamäti národa doplní profily internovaných rehoľníkov a rehoľníčok, interaktívnu mapu či anglickú verziu stránky.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN



Ústav pamäti národa

Bratislava 2020

ISBN 978-80-89335-88-6

OSTRO SLEDOVANÁ HRANICA

SPRAVODAJSKÁ ZLOŽKA 11. BRIGÁDY POHRANIČNEJ STRÁŽE V ROKOCH 1951 – 1989

VLADIMÍR PALKO

Vedecká monografia Vladimíra Palka ml. mapuje metódy a prax spravodajskej ochrany štátnej hranice 11. brigádou Pohraničnej stráže (PS) Bratislava. Represívna činnosť Pohraničnej stráže sa vzťahovala najmä na úseky štátnej hranice s Nemeckou spolkovou republikou a Rakúskom. Jej úlohou bolo zastavenie politicky aj hospodársky motivovaných útekov na jednej strane a ochrana štátnej hranice pred „vonkajším nepriateľom“ na strane druhej. 11. brigáda PS bola útvarom zabezpečujúcim fyzickú a spravodajskú ochranu slovenského úseku československo-rakúskej a čiastočne československo-maďarskej štátnej hranice. Monografia zaznamenáva jej represívne, rozviedne a kontrarozviedne pôsobenie počas takmer celého trvania komunistického režimu. Hlavnou úlohou spravodajských zložiek 11. brigády PS bolo zhromažďovanie a vyhodnocovanie informácií o osobách plánujúcich útek do zahraničia. S tým súviselo budovanie agentúrnej siete spomedzi obyvateľov kolaborujúcich s režimom v zverených úsekoch pohraničného pásma. Získavanie tajných spolupracovníkov, dôverníkov a operatívne rozpracovávanie podozrivých osôb sa uskutočňovalo podľa podzákonných noriem, ktorými sa riadila kontrarozviedka Štátnej bezpečnosti. Súčasťou publikácie sú aj prílohy obsahujúce organizačný vývoj spravodajského oddelenia a spravodajských skupín 11. brigády PS Bratislava, vrátane zverejnenia mien a tvárí jej spravodajských dôstojníkov.